Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

OSMANLI DÖNEMİNDE ERCİŞ (XVI – XVIII. YÜZYILLAR)

Talat KARATAŞ

Doktora Tezi

Ankara, 2025

OSMANLI DÖNEMİNDE ERCİŞ (XVI – XVIII. YÜZYILLAR)

Talat KARATAŞ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2025

KABUL VE ONAY

Talat KARATAŞ tarafından hazırlanan "Osmanlı Döneminde Erciş (XVI – XVIII. Yüzyıllar)" başlıklı bu çalışma, 03.07.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi M. Hulusi LEKESİZ (Danışman)

Prof. Dr. Orhan KILIÇ (Üye)

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Üye)

Prof. Dr. Sıddık ÇALIK (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan ***"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

03/07/2025

Talat KARATAŞ

[1] *"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez ***danışmanının*** *önerisi ve* ***enstitü anabilim dalının*** *uygun görüşü üzerine* ***enstitü*** *veya* ***fakülte yönetim kurulu*** *iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez ***danışmanının*** *önerisi ve* ***enstitü anabilim dalının*** *uygun görüşü üzerine* ***enstitü*** *veya* ***fakülte yönetim kurulunun*** *gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, ***tezin yapıldığı kurum*** *tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise,* ***ilgili kurum ve kuruluşun önerisi*** *ile* ***enstitü*** *veya* ***fakültenin*** *uygun görüşü üzerine* ***üniversite yönetim kurulu*** *tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

****** Tez* ***danışmanının*** *önerisi ve* ***enstitü anabilim dalının*** *uygun görüşü üzerine* ***enstitü*** *veya* ***fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.***

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Dr. Öğr. Üyesi M. Hulusi LEKESİZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Talat KARATAŞ

Kıymetli eşime, değerli iki varlığım Narin ve Miran’a

TEŞEKKÜR

Uzun soluklu süren çalışmam süresince desteğini esirgemeyip rahatlatıcı, teşvik edici, cesaret verici tavrı ve samimi desteği için danışmanım Dr. Öğr. Üyesi M. Hulusi Lekesiz'e teşekkür ediyorum. Arşiv konusundaki engin bilgilerini paylaşıp tezin şekillenmesinde ve çalışmanın nihayete ermesinde sunmuş olduğu katkılardan ötürü hocama minnettarım.

Lisans sürecinden başlayıp doktora süreci boyunca gerek almış olduğum derslerde gerek tez izleme aşamasında değerli katkılarda bulunan Prof. Dr. Mehmet Öz hocama teşekkürü bir borç bilirim. Tez izleme sürecinde desteğini her daim hissettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Sıddık Çalık'a şükranlarımı sunarım. Bu süreçte bölgeye dair yapmış olduğu öncü çalışmalarla katkı sunan tez süresince de değerli bilgilerini paylaşıp tezin bu kıvama gelmesini sağlayan saygıdeğer Prof. Dr. Orhan Kılıç hocama şükranlarımı sunarım. Her zaman desteğini gördüğüm yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü hocama teşekkür ederim. Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünün değerli hocalarından Prof. Dr. Mehmet Özden ve Doç. Dr. Selda Güner Özden hocalarıma motive edici sözleri ve destekleri için teşekkür ederim.

Bu günlere gelmemde en büyük katkıyı sağlayan annem Melahat Karataş ve babam Şükrü Karataş'a minnettarım. Ayrıca tez süreci boyunca desteğini esirgemeyip büyük fedakârlık gösteren sevgili eşim Özlem Karataş'a teşekkür ederim.

Mensubu olduğum Tarsus Üniversitesi'nde başta rektörümüz olmak üzere her türlü desteği sağlayan akademik ve idari personele teşekkür ederim.

Tez çalışmam süresince maddi manevi desteklerini esirgemeyen, bursiyeri olduğum Türk Tarih Kurumu'na, kurum çalışanlarına, özellikle her zaman destekleyen Uzm. Kenan Çelik ve Uzm. Abdullah Kaymak'a ve çalışma süresince nazik ve yardımsever tutumlarından dolayı kütüphane çalışanlarından Mehmet Esgin ve Tümer Yılmaz'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Arşiv taraması ve tez yazım süreci içerisinde uzun bir süre çalışmalarımı gerçekleştirdiğim Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'ne, çalışmalarım sırasında

ihtiyacım olan arşiv kaynakları ve yayınlarına ulaşmam hususunda yardımlarını esirgemeyen Murat Şener, Yüksel Bulut, Halil Atabey ve Dr. Fatih Özdemir'e arşivde bulunduğum süre boyunca her türlü kolaylığı sağlayan görevli memur ve personellere teşekkür ederim.

Bu çalışma hazırlanırken her anlamda yardımını ve desteğini eksik etmeyen birçok insan oldu ve hemen hepsi bu sürecin güzel tamamlanmasını benden daha çok arzu ettiler. Hepsine tek tek teşekkür ediyorum. Burada ismini zikretmediğim arkadaşlarımın affına sığınarak bazı isimleri özellikle zikretmek istiyorum. Tezimin yazım aşamasının her anına şahitlik edip birçok noktada desteğini sürdüren Arş. Gör. Mehmet Erdoğan'a, arşiv belgelerini tarama ve okuma sürecinde her zaman yardımıma koşan ve yoğun mesaisine rağmen tezi baştan sonuna kadar okuma zahmetinde bulunup fikirlerini benimle paylaşan Dr. Gamze Toker'e, tezin son halini okuma zahmetinde bulunup gerekli düzeltmeleri yapan Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin Pulat'a ve İpek Bolat'a, zaman zaman takıldığım noktalarda istişare edip vermiş oldukları fikirlerle desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Hakan Kaya'ya, Dr. Ömer Aykaçin'e, Mehmet Fatih Bekirhan'a, Dr. Şeyda Şerife Gül'e, Metehan Sarıgöllü'ye, Arş. Gör. Yunus Karakaya ve Dr. Kerem Hocaoğlu'na, teşekkür ederim.

Son olarak ismini anmadan geçemeyeceğim dostlarım Dr. Öğr. Üyesi Hakan Balcı'ya, Dr. Öğr. Üyesi Veysel Baskın'a, Öğr. Gör. Hakan Namver'e, Songül Birer'e ve Yasuhisa Shimizu'ya teşekkür ederim.

ÖZET

KARATAŞ, Talat. *Osmanlı Döneminde Erciş (XVI – XVIII. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Ankara, 2025.

Coğrafya bakımından ilk çağlardan itibaren stratejik bir konumda bulunan Erciş, Ortaçağda, Gürcistan-Tebriz-Erzurum ve Tebriz-Diyarbakır kervan yollarının kavşak noktasında olduğundan, siyasi ve ticari bakımlardan önemli bir kent merkezi olmuştur. Şehir altın çağını özellikle Selçuklular zamanında yaşamıştır. Erciş, XIV. yüzyılda Oğuz boylarından Karakoyunlu Türkmenlerinin başkenti olmuştur. 1514 Çaldıran zaferi ile Osmanlı hâkimiyetine giren bölge, Osmanlıların geri çekilmesi ile tekrar Safevilerin eline geçmiştir. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın Doğuya yapmış olduğu üç ayrı sefer ile bölgenin hâkimiyeti tamamen kalıcı hale gelmiştir. Böylece Erciş, Van Vilayetine bağlı sancak konumuna getirilmiştir. Erciş Sancağı, Doğu Anadolu'daki Osmanlı sancaklarının bir kısmında olduğu gibi *yurtluk – ocaklık* ve *hükümet* şeklinde değil, klasik Osmanlı sancaklarının idare edildiği şekilde yönetilmiştir. Aşiret yapısının kuvvetli olmadığı Erciş'te, sancakbeyleri merkezden tayin edilmiş ve dirlik sistemine dâhil olmuşlardır. Kadı atamasının yapıldığı bu yerlerde devlet, vergileri uygun görülen şekilde toplama ve gerekli gördüğü takdirde yöneticiyi görevden alma tasarrufuna sahipti. Van Eyaleti'ndeki bu tür sancaklar, umumiyetle yerleşik hayatın, şehirleşmenin ve tarımsal hayatın egemen olduğu yerlerde teşkil edilmiştir. Erciş, Doğu serhaddinin önemli merkezlerinden biri olan Van'a bağlı olup, her an İran tarafından gelebilecek taciz ve saldırılara açık bir konumda idi. Aynı zamanda doğuya yapılan seferler için gerekli lojistik desteğin sağlanmasında ve ulaştırılmasında büyük bir ehemmiyete sahipti. Özellikle İran'a yapılan seferlerde bölge, önemli ikmal noktalarından biriydi.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı Devleti, Van, Erciş, Sancak, Kale

ABSTRACT

KARATAŞ, Talat. *Erciş in the Ottoman Period (XVIth XVIIIth Centuries)*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2025.

Erciş which has been in a important geographical position since ancient times, became an important city center in political and commercial terms in the Middle Ages, as it was at the junction of the Georgia – Tabriz – Erzurum and Tabriz – Diyarbekir caravanroutes. The city experiencedits golden age, especially during the Seljuk period. Erciş became the capital of the Karakoyunlu Turkmens from Oghuz tribes in the 14th century. There gion, which came under Ottoman rule with the Çaldıran victory in 1514, felling to the hands of the Safavids again after the Ottoman swith drew. Later, with the three separete expeditions. Of Suleiman the Magnificent to the East, the dominance of there gion became completely permanent. Thus, Erciş, affiliated to the Van governorship, was organized as a sanjak. Erciş Sanjak, which constitutes the place of our study, was not governed in the form of yurtluk-ocaklık and hükümet as in the general of the Ottoman sanjaks in Eastern Anatolia, but in the way the classical Ottoman sanjags were administered. In Erciş, where the tribalstructure was not strong, the sanjak begs were appointed from the center and being included in the timar system. In these places where a qadi was appointed, the state had the right to collect taxes as deemed appropriate and to dismiss the administrator if deemed necessary. Such sanjaks in Van Province were generally established in places where settled life, urbanization and agricultural life prevailed. Erciş, is affiliated to Van, one of the important centers of the Eastern border, and was open to harassment and attacks from Iran at any moment. At the same time, it has a great importance in providing and transporting the necessary logistic support for the voyages to the east. The region is one of the important supply points, especially in the trips to Iran.

Keywords

Ottoman Statte, Van, Erciş, Sanjak, Fortress

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY ..... İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....İİ
ETİK BEYAN..... İİİ
ADAMA SAYFASI……IV
TEŞEKKÜR……...……İV
ÖZET.....Vİİ
ABSTRACT..... Vİİİ
İÇİNDEKİLER ..... İX
KISALTMALAR DİZİNİ .....XİV
TABLOLAR DİZİNİ .....XVİ
HARİTALAR DİZİNİ XX
GÖRSELLER DİZİNİ……...XXİ
GİRİŞ 1
1. BÖLÜM: OSMANLI İDARESİNDE ERCİŞ SANCAĞI 6
1.1. OSMANLI ÖNCESİ ERCİŞ 6
1.2. ERCİŞİ'İN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİ……16
1.3. ERCİŞ SANCAĞI'NIN İDARİ TAKSİMATI…..……...……31
1.3.1. Erciş Sancağı'na Bağlı Nahiyeler 39
1.3.1.1. Erciş Nahiyesi 43
1.3.1.2. Sarusu Nahiyesi……..…...55
1.3.1.3. Aladağ Nahiyesi……..…..64
1.3.1.4. Güllü Çimen Nahiyesi……..….65
1.4. SANCAK YÖNETİMİ VE YÖNETİCİLER.....67
1.4.1. Ehl-i Örf (Ümera).....68
1.4.1.1. Sancakbeyleri 68
1.4.1.2. Kul Ağası 83
1.4.1.3. Alaybeyi……86
1.4.1.4. Sübaşı…...……..…..88

1.4.1.5. Çeribaşı…...……..……..…..89

1.4.1.6. Dizdarlar……...……...…….....90

1.4.1.7. Kethüdâ…….....……..……..…..91

1.4.1.8. Cizyebaşı…….....…...…….....92

1.4.1.9. Katib…….....93

1.4.1.10. Azebler……93

1.4.1.11. Müstahfızlar……97

1.4.1.12. Yerli Yeniçeriler-Gönüllüler…….....103

1.4.1.13. Çavuşlar……108

1.4.1.14. Gılman Cemaati…….....111

1.4.1.15. Topçu Cemaati……...…112

1.4.1.16. Mehteran Cemaati…...……..…....113

1.4.1.17. Tüfenkçi……...……..……...113

1.4.2. Ehl-i Şer...…….……...113

1.4.2.1. Kadı……..……...113

2. BÖLÜM: ERCİŞ SANCAĞI VE NÜFUS.....116

2.1. ERCİŞ ŞEHRİ VE KALESİ……...……116

2.2.1**.** Erciş Kalesi'nin Stratejik Konumu ve Önemi…….…….....125

2.2. DİNİ VE SOSYAL YAPILAR……...……...……130

2.2.1. Erciş Sancağı'ndaki Vakıflar…...……130

2.2.1.1. Haremeynü'ş-Şerifeyn Vakfı……...……...131

2.2.1.2. Kara Yusuf Camii ve Medresesi Vakfı 132

2.2.2. Erciş Sancağı'ndaki Zâviyeler…...……...……137

2.2.2.1. Sultan Molla Ahmed Zâviyesi...……...……..137

2.2.2.2. Kırklar Zâviyesi…...…….……137

2.2.2.3. Şeyh Taraşah Zâviyesi Vakfı……...……...138

2.2.2.4. Çakır Bey Zâviyesi……...……..138

2.2.2.5. Anzav Zâviyesi Vakfı...……...…...139

2.2.2.6. Baba Hayri Zâviyesi Vakfı.....……139

2.3. SANCAĞIN GENEL NÜFUSU……...…….……..……..……...141

2.3.1. Nüfus ve Yerleşme……141

2.3.2. Nüfusu Etkileyen Faktörler…….....…….146

2.3.2.1. Siyasi Mücadeleler……..……..….148

2.3.2.1. Sosyal ve İktisadi Meseleler…..…….…….…….....….152

2.3.3. Nüfusun Dini Bakımdan Dağlımı…...…….….155

2.3.4. Erciş Sancağı'nın Nüfus Verileri...……...158

2.3.5. Aşiret ve Cemaatler……...……...178

3. BÖLÜM: ERCİŞ SANCAĞI'NIN GELİR KAYNAKLARI VE İKTİSADİ DURUMU 191

3.1. İMALATHANELER VE SANAYİ KURULUŞLARI 197

3.1.1. Baruthane 197

3.1.2. Madenler...…….……197

3.1.2.1. Güherçiler.....197

3.1.2.1. Kükürt...……..….199

3.1.3. Boyahane...……...……..……200

3.1.4. Şem'hane...……...…….……..201

3.1.5. Debbağhane...……...…….…….202

3.1.6. Resm-i Asiyâb / Bezirhâne (Değirmenler) …..……202

3.2. ERCİŞ SANCAĞI'NDA KIRSAL EKONOMİ VE VERGİLER….....205

3.2.1. Öşür……..205

3.2.1.1. Hububat Öşrü…….206

3.2.1.2. Bağcılık ve Meyve-Sebze Üretimi…….212

3.2.2. Şahsa Bağlı Vergiler.....216

3.2.2.1. Çift Resmi (Resm-i Çift)……...216

3.2.2.2. Bennak Resmi……...217

3.2.2.3. Mücerred Resmi……218

3.2.2.4. Cizye ve İspenç Resmi……..219

3.2.2.5. Resm-i Irgadiyye……...223

3.2.3. Hayvancılıkla İlgili Vergiler……...225

3.2.3.1. Adet-i Ağnâm……225

3.2.3.2. Resm-i Köm (Ağıl Resmi)……228

3.2.3.3. Yaylak ve Kışlak Resmi……228

3.2.3.4. Resm-i Küvâre (Resm-i Kovan)……229

3.2.3.5. Resm-i Çayır ve Resm-i Giyah……..229

3.2.4. Aşiret ve Cemaat Gelirleri……...233

3.2.5. Çiftlik Gelirleri……233

3.2.6. Bend-i Mâhî Mahsulü……..234

3.2.7. Arızî Vergiler……..234

3.2.7.1. Bâdı Hevâ……..234

3.2.7.2. Resm-i Arus……..242

3.2.8. Hizmet Mukabilinde Alınan Vergiler……...244

3.2.8.1. Asesiyye……244

3.2.9. Ticari Vergiler……..245

3.3. SANCAK GELİRİNİN BÖLÜŞÜMÜ.....247

3.3.1. Padişah Hasları (Hâss-ı Şâhî, Havâss-ı Hümâyun).....248

3.3.2. Mirlivâ (Sancakbeyi).....250

3.3.3. Ze'amet.....255

3.3.4. Timâr 259
SONUÇ 270
KAYNAKÇA 273
EK 1 1556 TARİHLİ VAN, ERCİŞ VE BARGİRİ KANÛNNÂMESİ..... 301
EK 2 ERCİŞ NAHİYESİ'NE BAĞLI KÖYLER VE HÂSILLARI (1569)..... 305
EK 3 ECİŞ NAHİYESİ'NE BAĞLI KÖYLER VE HÂSILLARI (1577/78)..... 312
EK 4 ERCİŞ NAHİYESİ'NE BAĞLI KÖYLER VE HÂSILLARI (1600/1601)... 316
EK 5 ERCİŞ NAHİYESİ'NE BAĞLI KÖYLER VE HÂSILLARI (1604/1605)... 325
EK 6 ORJİNALLİK FORMU..... 330
EK 7 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU..... 332

KISALTMALAR DİZİNİ

A.DVNSŞKT.d.	Atik Şikâyet Defteri
A.NŞT. d.	Nişan ve Tahvil Kalemi Defterleri
A. RSK. D.	Ruus Kalemi Defterleri
AE. SAMD. III.	Ali Emirî, III. Ahmed
AE. SMMD. IV.	Ali Emirî, IV. Mehmed
Akt.	Aktaran
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
C.AS.	Cevdet Askeriye
C.DH.	Cevdet Dâhiliye
C.MF.	Cevdet Maarif:
Çev.	Çevirmen
D.BRZ.d.	Büyük Ruznamçe Kalemi Defteri
DFE. RZ. d.	Tımar Ruznamçe Defteri
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.MKF.	Mevkufat Defteri
DVNSAHK. ER.d.	Bab-ı Asâfi Ahkâm Defterleri Erzurum Ahkam Defteri.
DVNSMHM. ZYLd.	Mühimme Zeyli Defterleri
Ed.	Editör
HAT	Hatt-ı Hümayun
Haz.	Hazırlayan
İA	İslâm Ansiklopedisi
İE. EV.	İbnü'l Emin Evkaf
İE. TCT.	İbnü'l Emin Tevcihat
KK.d.	Kamil Kepeci Defterleri
MAD. d.	Maliyeden Müdevver
MD	Mühimme Defteri
s.	Sayfa

s.y.	Sayı
ter.	Tercüme
TS.	Topkapı Sarayı
TS.MA.d.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TS.MA.e.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TT.d.	Tapu Tahrir Defterleri
TKGM	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Erciş Sancağı ve Nahiyeleri (1553-1720)……39

Tablo 2. Nahiyelere Göre Köy ve Mezra Sayılar……..41

Tablo 3. Erciş Nahiyesi'ne Bağlı Köyler (1569-1577/78 -1600/1601- 1604/1605)……..43

Tablo 4. Erciş Nahiyesi'ne Bağlı Mezralar (1569-1577/78 -1600/1601- 1604/1605)……..49

Tablo 5. Sarusu Nahiyesi'ne Bağlı Köyler (1569-1577/78 -1600/1601- 1604/1605)……57

Tablo 6. Sarusu Nahiyesi'ne Bağlı Mezralar (1569-1577/78 -1600/1601- 1604/1605)……....61

Tablo 7. Aladağ Nahiyesi'ne Bağlı Köy ve Mezralar (1569-1577/78 -1600/1601- 1604/1605)…65

Tablo 8. Güllü Çimen Nahiyesi'ne Bağlı Köy ve Mezralar (1569-1577/78 -1600/1601-1604/1605)……66

Tablo 9. Erciş Sancakbeyleri……68

Tablo 10. Erciş Kalesi'nde Görev Yapan Kul Ağaları (1571-1664)……84

Tablo 11. Erciş Sancağı'nda Görev Yapan Alaybeyleri (1570 – 1689)……87

Tablo 12. Erciş Kalesi'ndeki Azeb Teşkilatlanması (1635)……..95

Tablo 13. Erciş Sancağı'nda Görevli Azeb Ağaları (1566-1653)……96

Tablo 14. Erciş Kalesi'ndeki Müstahfız Bölüklerinin Mevcudu ve Yevmiyyeleri (Mart-Nisan 1568)……...100

Tablo 15. Erciş Kalesi'ndeki Müstahfız Bölüklerinin Mevcudu ve Yevmiyeleri (1635)……102

Tablo 16. Erciş Sancağı'nda Görevli Gönüllü Ağaları (1571-1651)……...105

Tablo 17. Erciş'te bulunan Harameynü'ş-Şerifeyn Vakfı'nın Bir Yıllık Geliri……..131

Tablo 18. 1571 yılında Erciş Sancağı'ndaki Kara Yusuf Camii'nin Görevlileri ve Aldıkları Ücretler……...……134

Tablo 19. Erken ve Orta Demir Çağı Yerleşimleri……..142

Tablo 20. Van'da Meydana Gelen Kıtlık Olayları……...153

Tablo 21. 1569 Tarihli Mufassal Defterde Geçen Genel Bilgiler……164

Tablo 22. 1569 Tarihli Mufassal Defterde Erciş Nahiyesi'nde Bulunan Ermeni Köyler…….165

Tablo 23. 1569 Tarihli Mufassal Defterde Erciş Nahiyesi'nde Bulunan Müslüman Köyler…..167

Tablo 24. 1569 Tarihli Mufassal Defterde Sarusu Nahiyesi'nde Bulunan Müslüman Köyler…170

Tablo 25. Erciş Sancağı'nın Tahmini Nüfusu……..……...172

Tablo 26. 1571 Tarihli Evkaf Defterindeki Ermeni ve Müslüman Köyler…….172

Tablo 27. 1592 Tarihli Mufassal Defterde Erciş Nahiyesi'ndeki Ermeni Köyler……174

Tablo 28. 1592 Tarihli Mufassal Defterde Erciş Nahiyesi'ndeki Müslüman Köyler……..174

Tablo 29. 1592 Tarihli Mufassal Defterde Sarusu Nahiyesi'ndeki Müslüman Köyler……175

Tablo 30. Cemaatler……178

Tablo 31. 1569 Tarihli Tahrir Defteri Vergi Gelirleri…….193

Tablo 32. 1577-78 Tarihli Tahrir Defteri Vergi Gelirleri……194

Tablo 33. 1600-1601 Tarihli Tahrir Defteri Vergi Gelirleri……195

Tablo 34. 1604-1605 Tarihli Tahrir Defteri Vergi Gelirleri……196

Tablo 35. 1569 Tarihinde Mevcut Değirmenlerin Tablosu…….203

Tablo 36. 1571 Tarihli Evkaf Defterinde Bulunan Köylerdeki Değirmenlerin Tablosu…….203

Tablo 37. 1592 Tarihinde Mevcut Değirmenlerin Tablosu…….204

Tablo 38. Van Sancağı'nın Hububat Fiyatları…….207

Tablo 39. 1569 Tarihinde Erciş Sancağı'nda Hububat Üretimi……..208

Tablo 40. 1571 Tarihinde Vakıf Köylerinde Erciş Sancağı'nda Hububat Üretimi…….209

Tablo 41. 1592 Tarihli Erciş Sancağı'nda Hububat Üretiminin Genel Tablosu…….209

Tablo 42. 1592 Tarihli Erciş Sancağı'nda Hububat Üretimi……...210

Tablo 43. 1592 Tarihli Erciş Sancağı'nda Zeğrek (Keten Tohumu)……212

Tablo 44. Erciş Sancağı'ndaki 1569 tarihine ait Kök Sayıları ve Bağ Vergileri…….213

Tablo 45. Erciş Sancağı'ndaki 1571 tarihine ait Kök Sayıları ve Bağ Vergileri…….214

Tablo 46. 1569 Tarihli Besâtin ve Kendir Miktarı……...214

Tablo 47. 1571 Tarihli Besâtin ve Kendir Miktarı……...215

Tablo 48. 1592 Tarihli Sebze ve Bostan Miktarı…….215

Tablo 49. 1569 Tarihinde İspençe Vergisi……..221

Tablo 50. 1592 Tarihinde İspençe Vergisi……..222

Tablo 51. 1569 Tarihinde Irgadiyye Vergisi……...223

Tablo 52. 1571 Tarihinde Irgadiyye Vergisi……...224

Tablo 53. 1571 Tarihli Âdet-i Ağnâm ve Koyun Sayısı……..226

Tablo 54. 1592 Tarihli Âdet-i Ağnâm ve Koyun Sayısı……..227

Tablo 55. 1569 Tarihli Defterde Kışlak Vergisi……..229

Tablo 56. 1569 Tarihinde Erciş Sancağı'ndaki Çayırlık, Giyah (Ot) ve Yonca Gelirleri…….230

Tablo 57. 1571 Tarihinde Erciş Sancağı'ndaki Çayırlık ve Giyah (Ot) Gelirleri…….231

Tablo 58. 1592 Tarihinde Erciş Sancağı'ndaki Giyah (Ot) Gelirleri……...232

Tablo 59. Arızî Vergiler……..235

Tablo 60. 1569 Tarihli Arızî Vergileri……238

Tablo 61. 1571 Tarihli Arızî Vergileri……240

Tablo 62. 1592 Tarihli Arızî Vergileri……240

Tablo 63. 1569 Tarihinde Resm-i Arûsane Vergisi……242

Tablo 64. 1571 Tarihinde Resm-i Arûsane Vergisi……243

Tablo 65. 1592 Tarihinde Resm-i Arûsane Vergisi……244

Tablo 66. Yıllara Göre Ticarî Vergiler……247

Tablo 67. 1569 Tarihli Defterin Gelir Dağılımı……...248

Tablo 68. 1569 Tarihli Defterde Padişah Hasları……249

Tablo 69. 1577-1578 Tarihli Defterde Padişah Hasları……...249

Tablo 70. 1604-1605 Tarihli Defterde Padişah Hasları……...250

Tablo 71. Erciş Sancakbeylerinin Hasları……...251

Tablo 72. 1569 Tarihli Defterde Sancakbeyi Hasları……..252

Tablo 73. 1577-1578 Tarihli Defterde Sancakbeyi Hasları……253

Tablo 74. 1600-1601 Tarihli Defterde Sancakbeyi Hasları……253

Tablo 75. 1604-1605 Tarihli Defterde Sancakbeyi Hasları……254

Tablo 76. 1569 Tarihli Defterde Ze'ametlere Ayrılan Miktar……255

Tablo 77. Erciş Sancağı'ndaki Ze'ametler (1577-1605)……256

Tablo 78. Timârlar ve Timarlı Sipahiler (1577-1578)…….259

Tablo 79. Timârlar ve Timarlı Sipahiler (1600-1601)…….263

Tablo 80. Timârlar ve Timarlı Sipahiler (1604-1605)…….266

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Sarısu Nahiyesi'ni Gösterir Harita…….56

Harita 2: Erciş'teki Su Kaynaklarını Gösteren Harita……145

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1. Erciş Kalesi'nin Son Hali…….117

Görsel 2. Sular İçinde Kalan Erciş Kalesi ve Bölgeye Konaklamaya Gelen Flamingolar……..118

Görsel 3. Matrahçı Nasuh'un "*Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn*" Adlı Eserindeki Erciş Kalesi.....120

Görsel 4. Erciş Kalesi ve Karye-i Aği……..121

Görsel 5. Erciş Kalesi'nin Kuzeyden Görünümü……123

Görsel 6. Erciş Kalesi'nin Güneyden Görüntüsü……124

Görsel 7. Erciş Surlarının Görüntüsü……..124

Görsel 8. Erciş Yakınlarında Bir Köy Görüntüsü……125

Görsel 9. Erciş Kalesi terkedildikten sonraki yeni şehir merkezi olan Akantz/Ekanis şimdiki Erciş……130

Görsel 10. Van Pazarından Bir Manzara…….156

GİRİŞ

Erciş şehri, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en eski yerleşim merkezlerinden biri olup, Van Gölü'nün kuzeydoğusunda, ve bu göle dökülen Zilan Çayı'nın oluşturduğu geniş bir delta üzerinde kurulmuştur. Bu delta sahası Erciş Ovası olarak isimlendirilir. Erciş Ovası'nın alanı yaklaşık 114 kilometre kare olup, 1649 m (Van Gölü seviyesi) ile 1750 m. yükseltileri arasında yer alır. Erciş, fiziki koşulların sağladığı kolaylıklardan dolayı çevre yerleşmeler içerisinde merkezi bir rolü bulunan ve bu yerleşmeler ile düzenli ulaşım ağına sahip bir kenttir.[1]

Yapılan arkeolojik araştırmalar, Aladağ'ın obsidyen yataklarının Eski Taş Çağı'ndan beri alet yapımı için kullanıldığını göstermiştir. Van Gölü havzasında kuzeyden gelen halkların önce Erciş bölgesine yerleştikleri düşünülmektedir. Urartu öncesi dönemlere ait kale ve mezarlıklar, Erciş'in Demir Çağı boyunca bölgenin en önemli yerleşim yerlerinden olduğunu kanıtlamaktadır. Bu durum daha sonraki çağlarda da sürmüştür.[2]

Erciş şehri kuruluş yeri itibariyle farklı dönemlerden geçmiştir. Dolayısıyla şehrin tarihi anlatılırken bu aşamaları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu aşamalardan ilki Urartular tarafından gerçekleşmiştir. Urartular, Zirnakol Tepe'sinde (Zernaki Tepe[3])

---

[1] Erciş'in coğrafi özellikleri için bkz. Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.500; Besim Darkot, "Erciş", *İA*, c.4, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* Yayınları, İstanbul, 1964, 285-286; Mehmet Zeydin Yıldız, *Erciş'te Kentsel Fonksiyonlar ve Kentsel Arazi Kullanımı*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Coğrafya Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002; Necmettin Elmastaş ve Selahattin Polat, "Van Gölü Seviye Değişiklikleri ve Erciş Şehri," *Öneri Dergisi*, 7 (27), 2007, 383-386; Necmettin Emastaş, Mehmet Özcanlı, "Arazi Kullanımı ve Deprem İlişkisi Bağlamında 2011 Van Depremlerinin Erciş Şehri'ne Etkileri", *Journal of Turkish Studies*, 2014, ss.825-857.

[2] *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler*, Ed. Sinan Kılıç, Van Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul, 2006, s.36. Erciş'in erken ve orta demir çağı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2005.

[3] Erciş ilçesinin hemen kuzeydoğusunda yer alan Zernaki Tepe, Patnos yolunun kenarındaki yayvan bir tepe üzerinde bulunup, bu mevkiinin göle uzaklığı 5 km'dir. Tepe üzerinde kurulan yerleşim alanı Erciş ovasına hâkim bir konumda durmaktadır. Anadolu'da ızgara sistemi ilk kez, Doğu Anadolu'daki Zernaki Tepe'deki Urartu yerleşiminde kullanılmıştır. Kent planı, Van Gölü'nün kuzeyindeki iki tepeyi de içine alacak bir biçimde uygulanmıştır. Zernaki Tepe'nin çevresinde yapılan çalışmaları sırasında bulunan II. Argişti dönemine (MÖ 713-685) ait birkaç yazıttan hareketle, yerleşimin II. Argişti tarafından inşa ettirildiği düşünülmektedir. Bu yazıtlarda, II. Argişti döneminde yörede bazı kentlerin ve sulama kanallarının inşa edildiğinden bahsedilmektedir. Bu kentlerden birinin de Zernaki Tepe'deki yerleşim olabileceği vurgulanmaktadır. Fikret Özbay, *Klazomenai'deki M.Ö. 4. Yüzyıl Yerleşimi*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 416-417. V. Sevin, Van'ın Erciş ilçesi sınırlarında ve Van Gölü'ne yakın bir

ızgara planlı bir kentin temellerini atmışlardır. Urartular bölgede özellikle yüksek alanlarda yerleşim yerleri kurarken, ovalarda ise tarımsal faaliyetleri gerçekleştirmek için sulama kanallarını yapmışlardır.[4] Bugün Erciş'in Madavank olarak isimlendirilen kayalık ve yüksek alanda kaya mezarı ve açık hava tapınağı gibi yerleşim yerlerinin bulunması[5] Urartuların kuruluş aşamasında olan Erciş şehrine önem verdiklerini göstermektedir. Ortaçağ ve sonrasında ise Erciş şehri, Van Gölü sahilinde kale-şehir (kale-kent) yerleşmesi olarak görülmektedir. Müstevfi'ye göre "Erciş Kasabası İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından Veziri Taceddin Ali Şah'a tahkim ettirilmiştir çünkü İlhanlılar için tahıl ihtiyaçlarını karşılayacak kapasitede öneme sahiptir".[6] Son olarak 1841 yılında Van Gölü su seviyesinin yükselmesi sonucu sular altında kalan Erciş Kalesi terk edilerek Erciş, Eganis[7] ya da Akantz diye bilinen köyün olduğu bugünkü yere nakledilmiştir. Çalışma alanımızın zaman ve mekân sınırlaması Ortaçağ ve sonrasında kale-şehir yerleşmesi olarak görülen Van Gölünün kuzey doğusunda şimdiki Çelebibağı yakınlarında kurulmuş olan uzun bir dönem şehirleşme ve iskân faaliyetlerinin büyük oranda gerçekleştiği yerleşim alanını kapsamaktadır.

Erciş'in kuruluş aşamalarında meydana gelen dönemlemeleri Erciş'in isminde de görüyoruz. Erciş isminin daha çok Urartu Kralı II. Argişti'den geldiği söylenirken, Asur

---

konumda yer alan Zernaki Tepe yerleşmesindeki mimari özelliklerden hareketle bu yerleşmede bir Sasani varlığına işaret etmektedir. Ancak sadece mimari özelliklerden hareketle burada bir Sasani varlığına işaret etmek oldukça güçtür. Ancak şunu eklemek mümkündür: II. Şapur, I. Hüsrev ve II. Hüsrev dönemlerinde Sasani ordusunun aktif bir biçimde Van Gölü'nün doğu yakasından kuzeyde Armenia'ya doğru sefer yaptıkları bilinmektedir. Bkz. Muhammet Yücel, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Pers Varlığı (M.S. 224-651)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018. s.252*; Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler*, s.169.

[4] Oktay Belli, "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, c.I, Görsel Yayınları İstanbul, 1982, s.171. Ülke sınırları doğuda Urmiye Gölü'nden batıda Malatya'ya kadar uzanıyordu. Kuzeyde Kars, Erzurum ve Erzincan, Güneyde ise Diyarbakır, Mardin, Musul, Halep ve Hakkâri yer alıyordu. Bu kadar geniş bir alana yayılmış ve çok ileri bir uygarlık meydana getirmişlerdir.

[5] *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler*, s.132.

[6] Z. Velidi Togan, Arciş'in (Erciş) gelirinin 80.000 dinar olduğunu belirtir. Ahmet-Zeki Validi, *Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti*, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1930, s.25.

[7] Van Vilayet salnamesinde Erciş Kalesi sular altında kaldıktan sonra yeni yerleşim merkezi haline gelen "Ekanis 1872 yılına kadar 15-20 haneden oluşan küçük bir köydü. II. Abdülhamid zamanında güvenlik ve asayiş sağlanması, stratejik konumu ve yapılan yatırımlar sayesinde büyümüştür. Erciş, 1897 yılına gelindiğinde 500 hane olan bir kasaba haline gelmiştir. Burada yaklaşık olarak 250 dükkân ve mağaza vardı. Ayrıca iki han, iki cami, bir hükümet konağı bir ortaokul ve bir iki ilkokul mevcuttu. Bu kasaba büyüklü küçüklü 120 köyden oluşmaktaydı. Ahâlisi farlı (Türk, Kürt, Ermeni) milletlerden olup herkes kendi dilinde konuştuğu gibi genelde Türkçe konuşurlardı. Kaza dâhilindeki Haydaranlı ve Adamanlı aşiretleri Hamidiye Alaylarına mensuptu" şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. *Van Vilayet Salnamesi*, H. 1315 (M. 1897), s. 168-170.

kaynaklarında ise Arzaşkun[8] olarak adlandırılırmıştır. Roma ve Bizans dönemlerinde Luwi dilindeki "Akarsu Kenti" anlamına gelen Arsissa olarak kullanılmıştır. Erciş Şehri'nin, Zilan Çayı'nın oluşturduğu delta üzerinde kurulmuş olması ilk isminin Arsissa olması ihtimalini kuvvetlendirdiği yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Kaynaklarda ayrıca Arsene, Arethusa, (Aretissa), Areesa, Arjish, Akantz gibi isimlerle zikredilmektedir. Arap kaynaklarında Arciş ismi, Ermeniler döneminde ise Arceş ismi kullanılmaktadır. Bunların dışında Ortaçağ ve sonraki kaynaklarda sahile sınırı olması münasebetiyle Van Gölü'nü; Hamdullah Müstevfi "Arciş Gölü", Kâtib Çelebi "Cihânnümâ"sında "Buhayra-i Arciş", aynı şekilde Âşık Mehmed "Menâzirü'l-Avâlim" adlı eserinde "Bühayre-i Erciş", Ebu'l Fidâ (Takvim-ul Buldan), Marco Polo, Hâfız Ebrû ve İstahri, Van Gölü'ne Erciş Gölü adını vermişlerdir.[9]

Araştırma Konusu ve Yöntemi

Erciş Sancağı'nın araştırma konusu olarak seçilmesinin sebebi, Osmanlı döneminde sancağın bulunduğu konum itibariyle üstlendiği rolü sosyo-ekonomik ve idari yapısını ortaya koymak, bir anlamda bölge tarihine dair önemli bir boşluğu doldurmaya çalışmaktır.

Erciş tarihi ile ilgili olarak yerelde Erciş'e gönülden bağlı yazarlar tarafından yazılmış birkaç eserin dışında özellikle arşiv vesikalarına dayalı bir çalışma yapılmamıştır. Genel olarak baktığımız zaman Osmanlı klasik ya da modern dönem çalışmaları Van merkezli olarak yapılmıştır. Van Gölü çevresinin Osmanlı hâkimiyeti dönemindeki idari, iktisadi, sosyal ve demografik tarihi üzerine en fazla mesai harcayan kuşkusuz Orhan Kılıç olmuştur. Orhan Kılıç, "730 Numaralı Van, Adilcevaz, Muş ve Bitlis Livaları Tımar İcmal Defteri (I Ahmet Dönemi)" adlı yüksek lisans tezi, "Van Sancağı (1548 - 1648)"

[8] Asur kralı, III. Salmanasar MÖ 858'de Van bölgesine düzenlediği seferde bölgede artık aşiret düzeninde küçük beylikler değil, bir kral tarafından yönetilen ve bir başkenti olan bir krallık olduğu görülür. Van Gölü çevresinde dağınık halde yaşayan beyliklerin de, bu tarihten itibaren bir kralın idaresi altına girdikleri ve kendilerine Van Gölü'nün olasılıkla hemen batısında "Arzaşkun" olarak adlandırdıkları bir başkent seçtikleri anlaşılır. Bkz. Altan Çilingiroğlu, *Urartu Kültürü ve Ayanis Kazıları*, Türkiye Bilimler Akademisi, I. Baskı, Ankara, 2008, s.12.

[9] Erciş adının menşei için bkz**.** Besim Darkot, "Erciş", *s.* 285-286; Şemseddin S., "Arciş", *Kamusu-l Alam*, c.1, İstanbul, 1889, s. 98. Umar B., "Arzes", *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s.118**;** Abdüsselam Uluçam, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.4; Andreasyan H. D. "XIV. ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, İstanbul, 1972, s.104; Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, Haz. Mahmut Ak, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 769.

adlı doktora tezi gibi çalışmalarının yanı sıra "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erciş, Bargiri (Muradiye) ve Muş Vakıfları", "Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558 - 1740)" ve "XVI. Yüzyılda Van Gölü Çevresindeki Zaviyeler adlı makalesi", "XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534 – 1605)" adlı çalışması ve ismini zikretmediğimiz birçok çalışma ile bize hem yol gösterici olmuş hem de bu konuda Van Gölü çevresinin tarihi zincirinin önemli halkalarından birisi olan Erciş Sancağı'nı çalışma ihtiyacının gerekliliği fikrinin ne kadar yerinde bir tespit olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra şehir tarihi çalışmalarına özellikle lisans ve doktora dönemlerinde Mehmet Öz tarafından verilen "Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi" derslerinin etkisi ve katkısı bu çalışmaya olan ilgimizi daha fazla artırmıştır. Böylece konunun mahiyeti şekillenmiştir.

Konunun şekillenmesiyle birlikte çalışmanın zaman sınırlaması tespit edilirken sadece XVI. yüzyılla sınırlandırılmamıştır. Bilindiği üzere tahrir geleneğinin XVI. yüzyılın sonlarından itibaren terk edilmeye başlaması ve dönem itibariyle mufassal tahrir defter serilerinin elimizde olmaması dolayısıyla farklı kaynaklara başvurarak XVIII. yüzyılın başlarına kadar getirilmiştir. Böylece çalışmamız Kanuni Sultan Süleyman'ın doğuya yapmış olduğu üç ayrı sefer ile bölge hâkimiyetinin tesis edilmesi ile başlayan süreç 1722 yılında Erciş'in sancak statüsünün kaldırıldığı tarihe kadar incelenmiştir.

Tezimizin ana argümanları birincil kaynaklar ile araştırma eserleri üzerinden inşa edilmeye çalışılmıştır. İlk olarak, arşiv malzemeleri, kronikler, seyyah gibi birincil kaynaklardan elde edilen veriler karşılaştırılarak titizlikle analiz edilip çalışmamızın argümanları için temel veriler olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda, çeşitli makale ve kitaplardan oluşan ikincil kaynaklardan oluşan mevcut literatür mercek altına alınarak hem birincil kaynaklardan elde edilen verileri yorumlamada ve değerlendirmede bir başvuru kaynağı olarak kullanılmış hem mevcut çalışmaların bıraktığı boşluğu görerek tezde bunu doldurmaya çalışılmıştır. İlgili dönemin tarihsel koşullarını dikkate alınmış, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde meseleye yaklaşılmıştır. Ayrıca kronolojik sürece dikkat edilerek sancağın tarihi süreçteki durumu, kalenin sınır için önemi, demografik yapı üzerinde etkisi, sefer lojistiğinde sancağın konumu vs konular üzerinde yoğunlaşılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde bölgenin Türk hâkimiyetine girişinden başlayarak Osmanlı hâkimiyetine girmesine kadarki siyasi tarihi incelenmiştir. Ayrıca Erciş Sancağı'nın idari teşkilatı ve taksimatı üzerinde durularak sancağa bağlı nahiyeler, bu nahiyelere bağlı köy, mezralar ve yöneticiler hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, Erciş Sancağı'nın fiziki yapısı ve nüfusu ile dini, sosyal, askeri, ticari ve sınai nitelikli kuruluş ve yapılar üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde sancağın vergi kaynakları tespit edilmiş, bunların nasıl dağıtıldığı üzerinde durulmuş, sonrasında ise üretim ve vergiler ile ilgili konular incelenmiştir.

Şehir tarihi, birbiriyle ilişkili unsurlara sahip olarak canlı ve bütüncül bir şekilde çalışmak için tarihçilere ciddi imkân tanımaktadır. Şehir tarihinin verdiği imkânlar dâhilinde Van Gölü ve çevresinin Osmanlı dönemi tarihi hakkında yapılan çalışmaların önemli bir halkasını oluşturarak büyük katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

1. BÖLÜM
OSMANLI İDARESİNDE ERCİŞ SANCAĞI

1.1. OSMANLI ÖNCESİ ERCİŞ

Erciş'in tarihi dönemlerde bilinen ilk sakinleri Urartular'dır.[10] Urartulardan sonra Medler, Persler, Romalılar ve Bizanslılar tarafından kuşatılan Erciş Kale'si kısa aralıklarla tahrip edilerek, dönem dönem bu devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Bölgenin İslâm hâkimiyetine girişi Halife Hz. Osman döneminde 645 yılında Ermeniye bölgesine giren Habîb b. Mesleme'nin Erciş ile birlikte Ahlat ve Müküs'ü itaat altına alması ile gerçekleşmiştir.[11] Bölge, İslâm hâkimiyetinde bulunduğu süre zarfında Emevî, Abbasî, Mervâni, Ahlatşah, Eyyubî, Selçuklu, Moğol, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîler tarafından idare edilmiştir. Erciş, Emeviler döneminde Mervanoğullarının, Abbasiler döneminde Hamdanilerin, X. yüzyıldan itibaren Vaspurakan ve Bağratlı[12] gibi mahalli Ermeni krallıkların egemenliği altında kalmıştır.

X. yüzyılın sonları ile XI. yüzyılın başlarında, Van Gölü havzasında, Müslüman hâkimiyetini temsil eden iktidarlar ortaya çıkmıştır. Erciş, Ahlat, Malazgirt kentlerinde Mervânîler[13] güçlü bir şekilde ortaya çıkarken, doğuda da Revvâdîler ve devamında Hezbânîler bölge siyasetine etkin rol oynamışlardır. Hezbânîler, Bargiri'yi idare ederken Revvâdîler, Erciş'e hâkimdiler. Bizans İmparatoru II. Basil'in, bölgeye yönelik sert ve saldırgan politikası sonucunda hem Ermeni krallıkları ve prensliklerinin bekası hem de

---

[10] Erciş'in Urartu hâkimiyeti altında ne kadar süre kaldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Urartuların tarihini kendilerinin ve Asurluların çivi yazılı kitabelerinden öğreniyoruz. Devlet örgütünün en parlak olduğu dönemlerde imar, sanat ve ticaret alanlarında oldukça ileri bir düzeye çıkmışlardır. Erciş de önemli bir ticaret merkeziydi. Ayrıntılı bilgi için bkz: A.Mürit Mansel, *Urartu Tarihi ve Medeniyeti*, İstanbul, 1944, s. 213.

[11] Kemal Taşçı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1248)*, Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2013, s.96.

[12] Kemal Taşçı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1248)*, s.112-113. Eserini 949-952 yılında yazmış olan Bizans imparatoru Konstantine Porphyrogenitus da Bargiri, Ahlat ve Erciş gibi şehirlerin I. Aşod döneminde ve öncesinde Ermeni reislere bağlı Kaysî Emîrlerin idaresinde olduğunu kaydetmektedir. Bkz: Ömer Tokuş, "Van Gölü Havzasında Arap Hâkimiyeti", *Turkish Studies History*, Volume 13/24, Ankara, 2018, s.238.

[13] Mervanî Devleti'nin kurucusu Dostık oğlu Baz, Erciş ve çevresini egemenliği altına almıştır. Büyük Selçukluların Doğu Anadolu'ya gelmesinden hemen ardından Sultan Melikşah devrinde 1086 yılında Mervanoğullarının hâkimiyetine son verilmiştir. Ahmet Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyubi Hakimiyeti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2011, s.14. Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Yayına Haz: Şükrü Kaya Seferoğlu-Halil Kemal Türköz'ü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982, s.51.

Revvâdî ve Hezbânî gibi Müslüman emîrliklerin bölgedeki otoriteleri açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ermeni krallıklarını tasfiye eden II. Basil, 1021-1022 yılında Hoy'a kadar ilerleyerek bizzat Revvâdî Emîri Vehsûdan tarafından durdurulmuştur. Fakat Bizans Konstantinos döneminde, Erciş'i ve Bargiri'yi alarak bölgede egemen olan Revvâdî ve Hezbânî'lere son vermiştir. Bizans'ın bu şehirlerdeki egemenliği Selçukluların gelişine kadar devam etmiştir.[14]

Türkler Anadolu'ya ayak bastıklarında Ahlat dışındaki Erciş ve civarı Bizans'ın elindeydi.[15] Türklerin, 1045 yılında Bizans'ı, Erciş ovasında yapılan savaşta yendikleri[16] tarihe kadar, Doğu Anadolu'da on civarında Ermeni beyliği[17] bulunmaktaydı. Erciş özelinde ise Kacberuni ile Apahuni adlı Ermeni beylikleri[18] varlıklarını sürdürmekteydi. Bu beylikler Bizans'a tâbi olup yıllık vergi ve asker vermişlerdir. Bunun dışında Türk akınlarına karşı, Bizans tarafından Doğu Anadolu sınırlarını korumakla vazifelendirilmişlerdir.[19]

1045 yılında Erciş'te Türkmenler ile Bizanslılar arasında yaşanan savaşla ilgili Mateos'un Vekayi-name'sinde ayrıntılı bilgiler verilmiştir.[20] Türkmenler, kazanmış oldukları zaferin doğal sonucu olarak Erciş şehrini ele geçirip yağmalamış ve çok miktarda ganimet elde etmişlerdir.[21]

---

[14] Nevzat Keleş, "Van Gölü Havzası'nda Revvâdi ve Hezbânî Hâkimiyeti", s.113. Bizans askerleri ilk olarak 931 yılında Ermenilerin kışkırtması sonucu Erciş ve civarını yağmalamış ve çok sayıda Müslümanı öldürmüşlerdir. Kemal Taşçı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1248)*, s.123.

[15] Faruk Sümer, "Ahlat ", *DİA,* c.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 20.

[16] Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995 s. 33-34.

[17] Gevaş'da Reştuni, Malazgirt'de Kuni, Tekman'da Vahevuni, Başkale'de Ardzruni, Muş'da Momigonyan, Tatvan'da Pıznuni, Kars'da Gamsaragan, Varto'da Bagratuni ve Erciş taraflarında Kacberuni ile Apahuni Ermeni beylikleri, Bizans'a tabi yaşıyorlardı.

[18] Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinde Bizans İmparatorluğuna tabi olarak varlığını devam ettiren Ermeni krallıklarının bakiyeleri ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Ermeniler ise, Selçuklu Devleti veya bölgede kurulan Türk beyliklerinin idaresine girerek yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Bkz: Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2019, s.9.

[19] Mehmet Fatih Bekirhan, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkistan mı? Kürdistan mı?*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.62.

[20] Mehmet Fatih Bekirhan, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkistan mı? Kürdistan mı?* s.62; *Urfalı Meteos Vekayi- Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),* Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1962, s. 82-83.

[21] Kemal Taşçı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1248),* s.174; *Urfalı Meteos Vekayi-Nâmesi*, s.86.

Selçukluların Bizans garnizonlarını[22] ele geçirmesi üzerine harekete geçen Bizans İmparatoru II. Basil, 1047-48 yılında Selçuklulara üstünlük sağlayarak Doğu Anadolu'nun tekrar Bizans hâkimiyetine girmesini sağlamıştır.[23] Fakat bu hâkimiyet çok uzun sürmemiş Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1054 yılında Anadolu'ya ayak basmıştır. Vaspurakan (Van) yolu üzerindeki Bargiri (Muradiye)'yi ele geçirmiştir. Buradan Erciş şehrine hücum etmiştir. Sekiz günlük bir muhasaradan sonra şehir halkı, Selçuklu sultanı ile anlaşmak zorunda kalarak Erciş şehrini teslim etmiştir.[24]

Mateos, Tuğrul Bey'in Doğu Anadolu'ya girişi hakkında şu bilgileri verir; " *503 (8 Mart 1054-7 Mart 1055) tarihinde Ermenistan üzerine zehirli ve öldürücü bir rüzgâr esti. İran Sultanı Tuğrul, payitahtından hareket edip deniz kumu kadar çok askerlerle beraber Ermenistan'a yürüdü. Sultan, Bargiri (Muradiye) şehrine gelip burasını hücumla zapt etti. O, ateş fışkıran kara bir bulut gibi hareket edip, öldürücü bir dolu sağanağı ile birlikte Arceş (Erciş) denilen şehrin üzerine geldi. Bu şehre karşı, sekiz gün şiddetli bir muharebe yaptı. Düşman askerlerinin çokluğuna karşı, aciz bir vaziyete düşen şehir halkı altın, gümüş, at ve katırlardan ibaret birçok hediyeleri hamilen, Sultan'a itaat etmeye koştular. Halk, bu suretle ve yalvarmaları sayesinde dostluk ve sulh akdetmeye muvaffak oldu ve: Ey cihangir Sultan! Git Mandzgert (Malazgirt) şehrini zapt et; biz ve bütün Ermenistan, sana tâbi olalım dediler.*"[25] Böylece Sultan, Malazgirt önlerine gelerek karargâhını kurmuş ve şehri kuşatmaya başlamıştır.[26] Malazgirt kalesi kumandanı ve valisi olan Vasil tarafından çok iyi müdafaa edilmesi karşısında Tuğrul Bey kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır.[27]

---

[22] Bizans'ın Vaspurakan Bölgesi'ni ilhak ettikten sonra burada bir askeri bölge (Katepanlık) oluşturan Bizans, Bu Katepanlığa daha sonra Malazgirt, Erciş ve Bargiri gibi şehirleri de dâhil etmiştir. Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s.9.

[23] Mehmet Fatih Bekirhan, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkistan mı? Kürdistan mı?*, s.63

[24] Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 36; Ahmet Toksoy, "Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2012, s.678-693. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1980, s.30. Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 52.

[25] *Urfalı Meteos Vekayi- Nâmesi*, s.100; Mehmet Fatih Bekirhan, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkistan mı? Kürdistan mı?,* s.63-64.

[26] Ahmet Toksoy, "Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları", s.678-693.

[27] Erol Kürkçüoğlu, "Başlangıcından Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2012, s.694-704. Tuğrul Bey, 1054 yılındaki Doğu Anadolu seferinde Malazgirt'i feth edememiştir. Buna rağmen Gürcüler karşısında geri çekilmeyip Erciş, Bargiri ve Adilcevaz'ı ele geçirmeyi başarmıştır. Kemal Taşçı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1248),* s. 186.

Alparslan, amcası Tuğrul'un iki kere kuşatıp alamadığı sağlam surlarla çevrili, 20 bin kişilik bir Bizans-Ermeni gücünün koruduğu Malazgirt kalesini almayı başarmıştır. Sonrasında Eylül 1070 tarihinde Erciş'e doğru harekete geçmiştir.[28] Erciş Kalesi'ni zaptedip Meyyâfârikin (Silvan) ve Âmid (Diyarbekir) yöresine doğru ilerlemiştir.[29]

Fırat kıyısı boyunca ilerleyen Alparslan, Mısır'a gitmek için Dımaşk (Şam)'a doğru hareket ettiği sırada, Bizans İmparatoru Romen Diyojen tarafından gönderilen bir elçi, "Erciş, Ahlat, Malazgirt v.s. kent ve kalelerin iade edilmesi,[30] aksi halde kuvvetli bir orduyla geleceğini" bildirmiştir. Bizans İmparator'unun büyük bir ordu ile Erzurum'a doğru ilerlediği haberini alan Alparslan, Mısır seferinden[31] vazgeçerek geri dönmüştür. Alp Arslan Malazgirt ile Ahlat arasındaki Rahve Ovası'nda karargahını kurarak 24 Ağustos 1071'de ovayı kontrolü altına alıp 26 Ağustos'ta yapılan savaşta Bizans ordusunu büyük bir bozguna uğratmıştır.[32]

Daha sonraki süreçte Büyük Selçuklulara tâbi bir beylikten bağımsız bir devlete dönüşen Ahlatşahlar[33] 1100-1208 yılları arasında Van Gölü çevresinde hüküm sürmeye başlamıştır. Sökmen el-Kutbi'nin zamanında merkez Ahlat olmak üzere Erciş ve Bargiri de Ahlatşahlar'ın egemenliği altında bulunuyordu.[34] Bu dönemde Azerbaycan'da şiddetli bir istilaya ve yağmaya girişen Gürcülerin daha sonrasında Erciş'e gelip şehri ateşe vermişlerdir. Bu durum karşısında Ahlat Şahı Balaban ile Tuğrulşah ordularını alıp

---

[28] Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.58; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, c. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 25; Cihan Piyadeoğlu, "Selçuklu Sultanı Alparslan", *Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras,* Haz: Mustafa Alican, Kronik, İstanbul, 2018, s.98.

[29] Mehmet Fatih Bekirhan, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkistan mı? Kürdistan mı?,* s.66; İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan*", DİA*, c.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 526-530. Mustafa Alican, "Malazgirt Savaşı", *Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras*, Haz: Mustafa Alican, Kronik, İstanbul, 2018, s.21. Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.55; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III,* s. 25.

[30] Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* s. 61; Adnan Eskikurt- Mehmet Akif Ceylan, "Malazgirt Savaşı'nın Mevkii ve Cereyanı Üzerine", *Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras*, Haz: Mustafa Alican, Kronik, İstanbul, 2018, s.63; Ömer Faruk Uyanık, *Romanos Dıogenes*, Yeditepe Yayınları, 1. Bs., İstanbul, 2020, s.104

[31] Mısır seferine çıkma kararı vermeden önce Sultan Alparslan, Erciş'i ele geçirmiştir. Kemal Taşçı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1248),* s.262.

[32] Ali Sevim, "Malazgirt Muharebesi", *DİA*, c.27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, ss. 481-483.

[33] Türkmenler teşkilatçı olduklarından, ilk fırsatta, Selçuklulara tabi beylikler kurmuşlardır. Fakat diğer bölgelerden farklı olarak Ahlat'ta ancak 1100 yılında bir Türk devleti teşekkül etti. Kurucusu da bir Türkmen beyi değil aslen köle olan Sokman veya Sökmen olup kendisine nispetle bu devlete de Sokmaniyye ve Sökmeniyye, yani Sömenli denildiği gibi Ahlatşah'lar veya Ermenşah'lar ismi ile de anılmıştır. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.84.

[34] Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 237.

düşmana karşı yürümüşlerdir. Gürcüler mağlup edilmiş ve Gürcü ordusu memleketine çekilmiştir.[35]

Ahlat, Erciş ve Van'ın Eyyubilerin idaresine geçmesiyle bölgedeki Ahlatşahlar hâkimiyeti son bulmuştur.[36] Ancak yöre saldırılara uğramaktan kurtulamamıştır. Gürcüler, 1208 yılında kalabalık bir ordu ile ilerleyerek Erciş'i kılıç zoruyla ele geçirmişlerdir.[37] Gürcüler Erciş'i ele geçirmekle yetinmeyip şehri yağmalamışlar. Gürcüler Erciş halkından yaşlıları ve çocukları öldürmüşler, kadınlar ve oğulları ile kızlarını esir almışlardır. Esirler ve malları içinden çıkarıp giderlerken Erciş'i de ateşe vermişlerdi. Gürcülerin gitmesinden sonra şehrin tamamen bir harabeye döndüğü ve içinde hiçbir insanın kalmadığı görülmüştür. Şehir adeta daha önce hiç kurulmamış ıssız bir kasaba haline gelmiştir.[38] Melik Âdil, Gürcülerin Erciş'te giriştikleri katliamdan haberdar olunca bölgeye hareket etmiştir. Bölgeye geldiğinde Gürcülerin korkup kaçtıklarını haber alınca Sincar'a yönelmiştir.[39]

Bu dönemde Harezmîlerin Van Gölü çevresi üzerine birtakım saldırılar gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Harezmîlerin hükümdarı Celâleddin Mengübertî Ahlat ve çevresini yağmalamış fakat Erciş'e vardığı zaman kar ve soğuğun şiddetinden fazla bir şey yapamamıştır. Onun yapmış olduğu baskın ve yağmalar, Ahlat'a bağlı idari birimlerin tamamıyla harap olmasına yol açmıştır.[40]

Yassıçemen Savaşını (1230) Anadolu Selçuklu Devleti ile birlikte kazanan Eyyubi hükümdarı Muzafferüddin Mûsâ, zaferden sonra Celâleddin'in işgal ettiği bütün Eyyûbî

---

[35] Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.23; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.56. 1205 yılında Gürcüler, Azerbaycan'dan hareket ederek yol üstündeki insanlara zarar vermiş ve ganimet toplamışlardır. Sonrasında Ahlat'a gelip şehri tahrip etmişlerdir. Ahlat'tan hareket ederek Erciş'e gelmişlerdir. Erciş'te her yeri yağma edip yakmışlardır. Gregory Abû'l Farac, *Abûl-Farac Tarihi II*, Çev. Ömer Riza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1950, s. 487. İbnü'l Esir'de Erciş'e gelen Gürcüleri şehri yağmalayıp çocuk ve kadınları esir aldıklarından bahseder. İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. 12, Çev: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Redaktör, Mertol Tulum, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, s.172.

[36] Ramazan Şeşen, "Eyyübiler", *Türkiye DİA*, c.12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 22.

[37] Abû"l-Farac, *Abûl-Farac Tarihi II*, s. 491; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.107; İlhan Erdem, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hâkimiyet Mücadeleleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.19, Sy. 30, 1997, s.63; Ramazan Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, İsar, İstanbul, 2007, s.58.

[38] İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, s.236, *Abûl-Farac Tarihi II*, s. 491; Kemal Taşçı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1248)*, s. 430-431.

[39] Abdulhalim Oflaz, *Eyyubi Sultanı I. Melik Âdil Döneminin Siyasi Tarihi (589-615/1193-1218)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2016, s.236.

[40] Ahmet Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyubi Hakimiyeti*, s.106.

topraklarını geri almıştır. Surmârî Emîri Hüsameddin Hıdır, Hârezm hükümdarı Celâleddin Mengübertî'yle birlikte Eyyûbî ülkesine girerek, Erciş ve çevresini yağmalamıştır. Fakat Yassıçemen Savaşında Celâleddin Mengübertî'nin yenilip kaçmasından sonra bu emîr, tekrar Muzafferüddin Mûsâ'ya sığınarak Eyyûbîlere tâbi olmuştur.[41] Muzafferüddin Mûsâ daha sonra da Erciş'e gitmiş ve burada halk tarafından sevinçle karşılanmıştır. Muzafferüddin Mûsâ Erciş'te bulunduğu sırada Celâleddin Mengübertî'nin veziri Şerefü'l-Mülk'ün Bargiri civarına geldiği haberini alınca derhal onun üzerine bir birlik göndermiş ama Şerefü'l-Mülk'ü yakalayamamıştır.[42] Görüldüğü gibi Eyyubilerin Erciş'te hâkimiyeti kesintili olmuş, yöre Gürcüler ve Harzemşahlar ile aralarındaki mücadeleler nedeniyle sık sık el değiştirmiştir. 1231'de başlayan Moğol saldırıları sonrasında Erciş ve Ahlat'ta, Eyyubi hakimiyeti tamamen sona ermiştir.

Erciş, 1231 yılında başlayan Moğol saldırıları öncesinde, Gürcüler, Eyyubiler ve Harzemşahlar arasında yaşanan savaşlarda birçok defa el değiştirmiştir. Özellikle de Gürcüler tarafından otuz yılı aşkın bir süre şehir tamamen tahrip edilerek harap bir duruma getirilmiştir. Harzemşahlar'ın Gürcüler üzerine yaptıkları akınlar sonucu Gürcü saldırıları etkisini kaybetmeye başlamıştır. Erciş ve Van Gölü havzası bu kez şiddetli Moğol saldırılarına maruz kalmıştır.[43] İbnü'l-Esir'in anlattığına göre; Bitlis'ten Ahlat'a gelen Moğollar Bargiri Kalesi'ni ele geçirmiş ve şehirde bulunan herkesi öldürmüşlerdir. Bununla yetinmeyen Moğollar, buradan Ahlat'a bağlı bulunan ve çevre şehirlerinin en büyüklerinden birisi sayılan Erciş'e gelmiş, burada da Bargiri'de yaptıkları gibi zulümlerini tekrarlamışlardır.[44]

Yassıçemen Savaşından sonra Alaeddin Keykubat, Saltuk-İli'nden sonra Eyyubiler'in işgalinde kalan Sökmen-İli'ni de, yani Ahlat, Van, Erciş, Malazgirt, Adilcevaz ve Bitlis

---

[41] Ahmet Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyubi Hakimiyeti*, s.147.
[42] Ahmet Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyubi Hakimiyeti*, s.141.
[43] Mehmet Fatih Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, Star Ofset, Konya, 2012, s.269.
[44] Mehmet Fatih Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi* s. 270. Erciş ve civarında Moğol korkusu o derece büyüktü ki, rivayete göre "bir Moğol süvarisi bir köye girdiği zaman insanları birer birer öldürürken hiçbir kimse karşı gelmeye cesaret edemezdi. Hatta insanların yere yatmasını etmretmiş ve hepsini bıçakla boğazlamıştır. Bir rivayete göre de on yedi atlı yolda bir Moğol'a rastlamış; onlara kollarından birbirlerine bağlanmalarını ve öldürüleceklerini bildirmiş. Bunlardan biri "Bu adam bir kişidir; ya onu öldürelim veya kaçalım" demiş. Fakat onlar öldürüleceklerini bildikleri halde "Ne yapalım o Mogoldur" deyip kımıldamamamışlar ve birer birer öldürülmüşler. Yalnız o bir kişi "bıçakla Mogolu öldürüp kaçtığını" söyleyip hadiseyi anlatmıştır. Bkz. İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, s.464; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.179. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, Bs. 18, İstanbul, 2021, s.396.

şehirlerini, Selçuklu idaresine almıştır.[45] Selçuklular tarafından bölgenin yönetimi Eyyubilere verilmiştir. Bir süre sonra bölgenin Eyyübiler tarafından iyi yönetilememesi üzerine Selçuklu Sultanı bölgeyi geri alarak[46] İran ve Azerbaycan'dan göç eden çok sayıda Türkmeni bölgeye yerleştirmiştir.[47]

Moğolların[48] Van yöresine olan ilgisi İlhanlı Devleti'nin yıkılışına (1336 yılına) kadar devam etmiştir. Nitekim Moğol hanları Van Gölü kuzeyindeki Erciş ile Bend-i Mâhî arasında suları, otlak alanları ve av sahalarına sahip olan Aladağ'ı yazlık yapmışlardır. [49]

Moğol İlhanlılarının dağılmasından sonra, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da iki Türk devleti birden tarih sahnesine çıkmıştır. Bunlar Karakoyunlu[50] ve Akkoyunlu devletleridir. Karakoyunlular XIV. yüzyılın ikinci yarısında Erciş merkez olmak üzere Erzurum-Musul arasındaki bölgeye yerleşmişlerdir. Akkoyunlular ise Diyarbakır merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu bölgesini yurt edinmişlerdir.[51]

Başta Erciş, Bitlis, Erzurum ve Aladağlar olmak üzere bölgenin muhtelif yerlerine yerleşen Karakoyunlu aşiretleri, Doğu Anadolu ve İran'a hâkim olan yerel İlhanlı

---

[45] "Her yeni fethedilen memleket gibi buraların da emlak ve arazileri yazıldı. Yerlerin terk eden halk toplandı. Sultan kendilerine hayvan ve tohumluk dağıtarak vergilerini affetti. Moğol istilasına karşı kaleleri ve surları tahkim için kireç fırınları yaktırdı. Moğollor önünden kaçan Türkmenlerin bir kısmını da Saltuk ve Sökmen illerinde iskân etti. Bu suretle Anadolu'da siyasi ve milli birlik çok daha ileri bir seviyeye çıkarıldı." Bkz. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.27.

[46] Tuğba Eroğlu, *İhanlılar Döneminde Doğu Anadolu Şehirleri*, İnönü Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2017, s. 51.

[47] *Abu'l Farac Tarihi II*, s.527; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.129; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Türkiye Selçukluları tarafından XIII. yüzyılın ortalarından itibaren yönetim ve idari taksimatı için bkz. İhsan Bulut, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Tarihî Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım", *Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay*, Ed. Serhat Zaman, Ogün Coşkun, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s.278.

[48] "Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad (1220-1237), bilinen dünyayı kasıp kavuran Moğol istilasını Anadolu'ya da geleceğinin farkına varmış ve birtakım önlemler almaya başladı. Moğolların Orta Asya kökenli Harezmşahlar Devleti'ni yerinden etmesi üzerine bu devlet ile Selçuklular karşı karşıya geldi. Yaklaşan Moğol tehlikesi karşısında Alâeddin Keykubad Harezmşah Sultanı Celaleddin Harezmşah'a ittifak çağrısı yaptı. Alâeddin Keykubad'ın çağrısına cevap vermeyen Celâleddin Harezmşah 1230 yılında Yassıçemen'de savaşı göze aldı. Savaş meydanından kaçan Celâleddin Harezmşah asker toplamak için gittiği Diyarbekir, Siirt, Meyyâfarikin, Erciş, Mardin, Ahlat, Bitlis ve Harput bölgelerinde Moğollarca takip edilerek bu bölgeler tahrip edildi." Bkz. Abdurrahim Tufantoz, "Kösedağ Savaşı Öncesi Türkiye Selçuklularının İttifak Arayışı*," Kösedağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali*, Ed. Abdullah Kaya, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2018, s.224.

[49] Muhammed Beşir Aşan, *XIV. Yüzyılda Van ve Yöresi*, Fırat Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1992, s.21.

[50] Bunlar Erciş havalisinden olup Baranî de derler. Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Tarihi Tarih-i Kızılbaşan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s.55.

[51] Salim Koca, "Diyâr-ı Rûm"un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü, *Selçuk Üniveristesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (23), 2008, s.17.

Beyliklerinden Sutaylılar, Çobanoğulları ve Celayirliler ile bitmeyen bir mücadelenin içerisinde kendilerini bulmuşlardır. Güçlü bir devlet haline gelinceye kadar Moğollar'ın yönetiminde kalacak olan Karakoyunlular, kış aylarını (geçirmek üzere) Musul ve Kerkük civarına göç edecek, diğer zamanlarında ise ileride başkentleri olacak Erciş'te kalacaklardır.[52]

Karakoyunlu beyi Bayram Hoca, Sultan Üveys'in vefatından sonra Celayirlilere bağlı kalarak Musul, Erciş ve Sincar bölgelerini işgal etmiştir.[53] Celayirli Sultan Üveys'in talep ettiği vergiyi kabul eden Bayram Hoca güçlenene kadar tâbiyetini bildirmiştir. Sultan Üveys'in ölümü üzerine ödediği vergiyi kesmiştir.[54] Bunun üzerine Celayir hükümdarı Hüseyin, Van Gölü çevresindeki Bend-i Mâhî'yi kolayca aldıktan sonra Erciş'e gelmiştir.[55] Erciş Kalesi'nde bulunan Bayram Hoca'nın kale kumandanı olan yeğeni Kara Mehmed'e teslim olması yönünde haber göndererek, alacağı cevabı bekleyen Celayir hükümdarı, Erciş'e gelecek yardımları da önlemek amacıyla şehrin etrafındaki yerleşim alanlarını kuşatmaya başlamıştır. Kara Mehmed, Celayirlileri oyalamak maksadıyla iki haftalık zaman istemiş, Erciş Kalesi'nin çevresine hendekler kazdırarak şehri tahkim etmeye başlamıştır. İçinde bulunduğu durumu Erzurum'da bulunan Bayram Hoca'ya bildirmiştir. Bayram Hoca'nın Erciş'e yardım için gönderdiği kuvvetler yenilmiş ve Türkmenler'in önde gelenleri esir alınmıştı. Esir alınanlara iyi muamele edildiğini öğrenen Kara Mehmed, Erciş Kalesi'ni Celayirlilere teslim etmiştir.[56]

Karakoyunluları tedirgin eden bir başka olay ise Timur tehlikesinin ortaya çıkmasıdır. Başlangıçta Anadolu'yu işgal niyeti olmayan Timur, Erciş'e elçi göndererek; "Kendisine bağlılık arz etmelerini, itaat etmedikleri takdirde yurtlarını istila edeceğini" bildirmiştir. Bunun üzerine, Kara Mehmed, Çağatay elçilerine olumsuz cevap vermiştir. Bundan sonra da Erciş Kalesi etrafındaki tahkimatı güçlendirip, ordusuna harp vaziyeti aldırmıştır.[57] Erciş üzerine gitmekten vazgeçen Timur, Erzurum ve çevresini ele geçirdikten sonra Malazgirt ve Erciş'e yönelmiş ve buraları da ele geçirmiştir. Erciş'te bir süre kalan Timur,

---

[52] Mehmet Fatih Bekirhan, Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi, s.230.
[53] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 180.
[54] Faruk Sümer, *Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.44.
[55] Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s.43; Mehmet Fatih Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, s.232.
[56] Mehmet Fatih Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, s.232-233.
[57] Mehmet Fatih Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, s.234.

Erciş Kalesi'ne asker yerleştirip Aladağ'a çıkmıştır. Daha sonra da, Ahlat ve Adilcevaz'ı ele geçiren Timur bir süre daha Aladağ'da dinlenmiştir. Sonrasında Van şehrini alıp İran'a dönmüştür.[58]

Timur çekilinceye kadar Muş ve Sason dağlarında kalan Kara Mehmed, Timur geri çekilirken ele geçirdiği ve kuvvet yerleştirdiği Muş, Malazgirt ve Erciş kalelerindeki kuvvetleri temizleyerek bölgede hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir. Erciş'te düzeni sağlayıp kısmen harap duruma gelen kaleyi de tamir ettirip Tebriz'e geçen Kara Mehmed, Celayir beylerini saf dışı bıraktıktan sonra Tebriz'i topraklarına katmıştır (1388). Timur tehlikesini son bulmadığı bir dönemde Karakoyunlu beyleri birbirleri ile çatışmaya başlamıştır. Bu kötü duruma son vermek maksadıyla Kara Mehmed'in oğulları arasında cesareti ile ün salmış Kara Yusuf başa geçmiştir.[59]

Kara Yusuf döneminde Timur, bu bölgeleri tekrar ele geçirdikten sonra Kafkasya üzerinden Anadolu'yu terk ederek Altın Ordu Devleti üzerine sefere çıkmıştır (1394). Bu sırada Kara Yusuf, ata yurdu olan Erciş'i geri almıştır. Bunu duyan Timur kendisini metbu tanımak şartıyla Van ve çevresinin hâkimliği uhdesinde bıraktığı Emir İzzettin Şir ve bir kısım Çağataylılarla beraber Karakoyunlu beyinin üzerine yürümüştür. Ancak yaşanan küçük çaplı çarpışma sonrası barış yapılmıştır. Fakat daha sonra İzzettin Şir'e yardım amaçlı gelen Timur'un yakın adamlarından Avnik Emiri Atlamış, Erciş ovasında bir gece Kara Yusuf ve kardeşi Yar Ali tarafından yapılan bir baskınla esir düşürülmüştür. Bu durum, Timur'un Anadolu üzerine üçüncü kez sefere çıkmasına neden olmuştur. Onun 1399 yılında çok güçlü bir ordu ile yola çıkması Karakoyunluları tedirgin edince, Kara Yusuf Erciş'i boşaltarak Musul'a gitmiştir. Aydın (Doğubayazıt) Kalesi'ni aldıktan sonra Erciş üzerine ilerlediği sırada şehrin boşaltıldığını öğrenen Timur, istikametini değiştirerek Erzurum taraflarına gitmiştir. Bundan sonraki süreçte Kara Yusuf'un Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'e sığındığını görmekteyiz. (1401).[60]

---

[58] Faruk Sümer, *Karakoyunlular,* s.51; Mehmet Fatih Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, s.235.
[59] Mehmet Fatih Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, s.236.
[60] Mehmet Fatih Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, s.237. Kara Yusuf'un ordusu, beylerinin ölümü üzerine darmadağın oldu. Türkmenleri öyle bir korku sardı ki hükümdarları Kara Yusuf'un ruhsuz vücudunu ebedi istirgâhatına götürmek vazifesini hiç kimse düşünmedi. Ordugâhta Karakoyunlu emirlerinden kimse kalmayınca Karakoyunlu beyinin cesedinin bulunduğu otağı yağmalamışladır. Hükümdarın elbiselerini sırtından çıkarmışlar ve kulaklarındaki altın küpelere de tama' ederek onları almak için bıçaklarını kullanmışlardı. Layık olmadığı böyle bir harekete maruz kalan bedbaht Kara Yusuf'un cesedi, iki gün bu halde kaldıktan sonra üçüncü günü Tebriz'in ileri gelenlerinden Seyyid Muhammed-i

Kara Yusuf son zamanlarını Memlûk sultanı, Çağatay hükümdarı ve Akkoyunlu Devleti ile yapılan mücadelelerle geçirmiştir. Timur'un oğlu Şahruh, Kara Yusuf'u tehdit edip Kazvin ile Sultaniye şehirlerinin iadesini, kendisinin de metbu tanınmasını istemiştir. Yusuf Bey'in tasarrufuna ise Azerbaycan, Irak-ı Arab ve Doğu Anadolu'daki yerleri bırakmayı teklif etmiştir. Şahruh teklifinin reddedilmesi sonucu büyük bir ordu ile Kara Yusuf Bey'in üzerine yürümüştür. Ağır hasta olduğu halde Yusuf Bey, daha az sayıda olan ordusuyla birlikte Şahruh'u karşılamak üzere harekete geçmiştir. Ancak Tebriz'in güneydoğusunda Ucan'a yakın bir yerde vefat etmiş ve (13 Kasım 1420) ordusu dağılmıştır. Kara Yusuf Bey devleti kurduğunda Erciş ve çevresinde küçük bir beylik iken, hâkimiyet sahası Erzincan'dan Kazvin'e Gence'den Bağdat'a kadar uzanmıştır.[61]

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un vefatından sonra Şahruh, 1420 yılında Erciş, Adilcevaz ve Ahlat kalelerini birer birer teslim almıştır. Bu sırada bölgede bulunan emirler teker teker gelerek Şahruh'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Şahruh, Tebriz'e çekilmek niyetindeyken Akkoyunlu Kara Yülük ve bazı emirlerin "Kara Yusuf'un oğulları tamamiyle yok edilmeyince bu memleketlerde düzenin kurulamayacağı ve halkın barışa kavuşamayacağını" söyleyerek Şahruh'u Türkmenlerle muharebe yapmaya ikna etmişlerdir. Böylece Aladağ'a çekilmiş olan Şahruh tekrar Erciş'e inmiştir. İskender ve İspend Mirza yoğun mücadele vermelerine rağmen Şahruh'un ordusunun sayıca üstünlüğü karşısında bozguna uğramışlardır. [62]

Daha sonraki süreçte İskender Bey'in kardeşi Cihan Şah bölgede hâkimiyet kurmuştur. Karakoyunlu Devleti en parlak devrini onun döneminde yaşamıştır. Irak hariç Karakoyunlu ülkelerinin tek hâkimi olan Cihan Şah 1467 yılında Uzun Hasan'ın 6.000 kişilik bir kuvveti karşısında gafil avlanıp öldürülünce Karakoyunlu Devleti yıkılmıştır.[63] Bu yenilgi sonrası başkentliği sona eren Erciş, Akkoyunlu hâkimiyetinde kalmıştır.

Kececi ve başkaları tarafından Tebriz'e götürülmüş ve oradan da Erciş'e gönderilerek ailesinin mezarlarının yanında gömülmüştür. Bkz. Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s.112.

[61] Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *DİA*, c.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss.434-438; Kara Yusuf'un cesedini, Tebriz yolundan Erciş tarafına götürerek atalarıırın kabristanında toprağa verdiler. Tebrizlilerin ayın sekizinde Cumartesi günü Kara Yusuf'un cenazesini Ucan'da tutttular. Ahtacılar ve SekbanIar, onu Erciş'e götürüp defnettiler. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.129.

[62] Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 120-123.

[63] Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, c.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, ss.270-274; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu

Akkoyunlular iç ve dış mücadeleler yüzünden Erciş'tam anlamıyla bir hâkimiyet tesis edememişlerdir. Bu mücadeleleri fırsata çeviren Şah İsmail, Anadolu'da sakin olan Avşar, Bayburtlu, Çapanlı, Dağlı, Dulkadırlı, Hindli, Kaçar, Karamanlı, Musullu, Rumlu, Şamlı, Tekeli, Ustaclu ve Varsak gibi Türk oymaklarını etrafında toplamıştır. Şah İsmail'in Akkoyunlular ile girdiği mücadeler sonucunda büyük bir zafer elde edilmiş ve Akkoyunlu hanedanından birçoğu katledilmişti. Şah İsmail'den kurtulan Akkoyunlular, Dulkadırlı, Memlûk ve Osmanlılara sığınmışlardır.[64]

1.2. ERCİŞ'İN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİ

XVI. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı hâkimiyeti Fırat'ın doğusuna geçememiştir. Bu yüzyılın ilk yıllarında bölgede siyasi bir güç olarak ortaya çıkan Safevilerin Anadolu topraklarını ele geçirmeye çalışmaları, Osmanlı-Safevi mücadelesini başlatmıştır. İki devlet arasındaki siyasi ve askeri mücadele bölgede büyük bir gerilim yaratmıştı. Mahalli Kürd beyleri Osmanlı ya da Safevî tarafından birini tercih etmek mecburiyetinde kalmıştı. Safevî tehlikesini ilk farkeden Şehzade Selim olmuştu. Şehzade Selim, bu durumla ilgili gereken tedbirlerin alınması için merkezi otoriteyi uyarmışsa da, gereken tedbirlerin zamanında alınamamasından ötürü başarılı olunamamış ve Anadolu'da çıkan Şahkulu isyanı ise güçlükle bastırılabilmiştir.[65]

Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Safevîlerin batıya ilerlemesini durdurmak ve Şiîlik hareketinin Anadolu'ya yayılmasını önlemek amacıyla Safevîler üzerine sefere çıkmış ve Çaldıran Muharebesi'nde Şah İsmail'i yenerek Safevilerin Doğu Anadolu'daki etkisini kırmıştır. Bundan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki birçok şehir Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.[66] Çaldıran zaferi sonrasında Safevilere tam anlamıyla engel olmak için Doğu Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetini kesin olarak tesis etme politikası doğrultusunda hareket edilmiştir. Bu durum sadece Safevilere karşı değil aynı zamanda

---

Yayınları, Ankara 2003, s.191. Cihanşah'ın başını Horasan tarafına Sultan Ebu Said'in tahtının ayağına, bedenini Kara Yusuf'un bulunduğu mezarlığa Erciş'e göndermişler. Bkz. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, s. 442, 446.

[64] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 1999, s.7-8.

[65] Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı-Safevi Geriliminde Doğu Anadolu Beyleri", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, c. I, Edit. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, s. 151-153-154.

[66] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s.8; Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16.-18. Yüzyıllar*, Van Büyükşehir Belediyesi Yayını, Van, 2020, s.14; Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.38-40.

Güneydoğu Anadolu'daki bir kısım bölgeleri elinde tutan Memlüklere karşı izlenecek strateji açısından da önemliydi. Sultan Selim, bu amaçla Doğu Anadolu'daki aşiret yapısını kendisine bağlayacak yeni planlamalar gerçekleştirmiştir. Bunun için meşhur tarihçi ve münşi İdris-i Bidlisî görevlendirilmiştir.[67] Üstelik daha İdris bölgeye gönderilmeden önce, Sultan Selim'in Çaldıran sonrası Kemah Kalesi'ne yürümesi esnasında Şeref Han'ın Safevilere karşı başkaldırdığı, Şah İsmail'in emri altındaki Kürd beylerinin Erciş'in Sarısu mevkiinde Bitlis, Sason ve Hizan beylerinin 4.000 kişilik kuvveti karşısında yenilgiye uğratıldığı bilinmektedir.[68] İdris-i Bidlîsî'nin raporunda kendilerinin de Erciş ve Aladağ civarında Safevi birlikleriyle mücadele halinde olduğunu vurguluyordu.[69]

Yaşanan birtakım mücadelelere rağmen Doğu Anadolu şehirleri içinde Van ve özellikle Erciş'in Osmanlı hâkimiyetine girişi daha geç olmuştur. Safevîler 1507'de Van, Erciş ve Bitlis'i İzzeddin hanedanının elinden almıştır.[70] Şah İsmail zamanında Van Gölünün çevresinde bulunan beyler; Bitlis, Hakkâri, Mahmudi, Dünbül, Hizan, Müküs, Asbayret(İsparit), Pajoki(Pazuki/Bazuki), Zariki(Zorki), Derzini, Biradost, Somay, Terkever ve diğerleridir. Bu beyler Şah İsmail'e bağlılıklarını bildirmek için Tebriz'e gitmişlerdir. Buna rağmen Şah İsmail bağlılıklarından pek emin olmamıştır. Bir süre sonra Bitlis hâkimi İbrahim Bey'i komutan tayin etmiştir. Maraş, Diyarbekir ve Harput'a olan seferlerinde Şah İsmail'in yanında bulunan Bitlisli Şeref Bey'den sadakat gördüğünden ona güvenmeye bağlamıştır. Ahlat'ta iken Şeref Bey'i Bitlis'e hakim olarak

---

[67] Feridun Emecen, "Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu Siyaseti ve İdris-i Bitlisî", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis Kitabı*, Edit. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, s.147.

[68] Bahattin Yalçın Hatunoğlu, *İdris-i Bitlis'nin Selim-Namesinde Doğu Anadolu'nun Fethi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1998, s.48-49; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't – Tevarih IV*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.255; Ali Emirî Efendi, *Osmanlı Şark Vilayetleri (Osmanlı Vilayât-ı Şarkiyyesi),* Haz. Abdülkadir Yuvalı-Ahmet Halaçoğlu, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1992, s.50-51; Solakzâde Tarihi, Sadeleştiren Vahid Çabuk, Yayına Haz. H. Halit Atlı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2016, s.546; Gelibolulu Mustafa Efendi, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbar*, c. I, II. Kısım, Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997, s. 1132; Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2021, s.174; Feridun M. Emecen, "Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu Siyaseti ve İdris-i Bitlisî", s.147; Hoca Sadettin, Solakzade ve Ali Emiri durumu şöyle ifade eder; "Erciş yakınlarında olan Sarısu üstünde kalabalığa eriştiler. Kurt koyuna dalar gibi giriştiler. Birden bire öyle şiddetli bir hücum ettiler ki, o güçlü orduyu ilk anda perişan ettiler. Arkada kalanları daha sonra Bargiri ve Abakay dağlarına kadar takip edip, büyük kısmını katlederek, bol ganimetlerle geri döndüler".

[69] İdris-i Bidlisî'nin I. Selim'e gönderdiği mektubu için bkz. TSMA. E. 8333/3; Vural Genç, "İdris-i Bidlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLVII, 2016, s. 147, 207.

[70] BOA, *MD* 14/524-730; Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16.-18. Yüzyıllar, s. 14.*

atamıştır. Van, Ahlat ve Erciş naipliğine de Dulkadiroğlu Behram Bey'i tayin etmiştir. Bu esnada Diyarbakır Valisi Şeref Bey ve Behram Bey arasında ihtilaf baş gösterince Şeref Bey bir fırsatını bulup kaçmıştır. Bitlis'e gelerek kaleyi işgal etmiştir. Şah İsmail'in komutanı Kürd[71] Bey'in üzerlerine gelmesiyle Şeref Bey, Bitlis Gök Meydanı denilen yerde yenilgiye uğramıştır. Böylece Şiilik bölgede tehlike olmaya başlamıştır.[72]

Çaldıran zaferi sonrasında Bitlis hâkimi Şeref Han şehrin anahtarlarını Yavuz Sultan Selim'e teslim etmiştir. Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail'in ölümünden sonra, Kânunî Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb arasındaki mücadeleler başlamıştır. 1529'da Şah Tahmasb, Van bölgesi naibi olarak Ürkmez Bey'i atamış, sonrasında Van muhafızı ve naibi Şah Ali Sultan olmuştur. Bu ve diğer Safevî naibleri bölgedeki yerli beylerden Bitlis hâkimi Şeref Han, Mahmudî hâkimi İvaz, Hakkâri hâkimi Melek beylerle mücadele halinde olmuştur.[73]

Kânunî Döneminde, İran üzerine sefere memur edilen Sadrazam İbrahim Paşa 1533-1534 kışını, İran'a sefer hazırlıkları ile Halep'te geçirmiş ve ilkbaharda başlayacak olan harekât için tedbirler almaya başlamıştır. Halep'te bulunduğu sırada İslam serhaddine yakın bazı Kızılbaş kalelerinin kan dökülmeden alınması için girişimlerde bulunmuştur. Bu maksatla İbrahim Paşa, Yavuz Sultan Selim devrinden sonra, Osmanlı nüfuzundan sıyrılıp İran hakimiyetine giren, Türk ve Kürt beylerini gizli vaadler, zımni tehditler ve bol ihsanlarla elde ederek henüz Halep'te iken Van Gölü çevresindeki Erciş, Adilcevaz, Ahlat ve Van'ı Osmanlılara itaatini sağlamıştır. Böylece bu kalelerin teslim işini de Sadrazam İbrahim Paşa'nın İslam askerleri ile o taraflara gittiği zaman yapılacağı sözünü almıştır.[74]

---

[71] Şereflü'ye mensup birçok emir tanıyoruz. Bunlardan biri Kürd Bey olup, Şah İsmail devrinde Bitlis, Erciş ve Adilcevaz yörelerinin valisiydi. Kürd Bey'in Tahmasb'ın saltanatının ilk yıllarında da adı geçiyor. Ustacalu obalarından birisi olan Şereflü'ye mensuptur. Ustacalu, İran'da en yüksek mevkileri işgal eden oymak ve asil ailelerden Ustacalular'ın en başta geldiklerini, çoğunun Şah'ın en gözde emirleri olduklarını, yüksek ve şerefli mansıpları ellerinde tuttukları söylenir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.160.

[72] Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Van, 2017, s.45

[73] Aydın Talay, *Bizim Eller Van,* s.46; Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16.-18. Yüzyıllar,* s.14-15; Göknur Göğebakan, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi", *Türkler Ansiklopedisi,* c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.870.

[74] Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatu'l-Ebrâr El-Mübeyyen Bi Hakaiki'l-Ahbâr*, Tashih: Sadullah Saîd Efendi, Abdülvehhâb-ı Dağıstânî, Bulak (Mısır) Matbaatü Bulak, 1248, s. 424; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.875; M. Tayyip Gökbilgin, "Arz Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhatı", *Belleten,* Sy.83, c.XXI, s,450; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c.II, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971, s.163; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c.II, 7.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları,

Halep'ten 7 Nisan 1534'de hareket eden İbrahim Paşa, 14 Mayıs'ta Âmid'e (Diyarbekir) gelmiştir. Âmid'de ordunun toplanması için 40-50 gün kadar kalındığı esnada, Ulama[75] Paşa Tebriz yönünde Van civarında beklemekteydi. İbrahim Paşa Diyarbekir Vilayeti merkezi Âmid'den Tebriz'e yürümek için hareket etmişti. Ordu Van'a yaklaştığı sırada, şehrin Safevî hâkimi itaat arz edip şehrin anahtarlarını göndermiştir (23 Haziran 1534). Osmanlılar Van'a hâkim olmakla, doğuda çok önemli bir üsse sahip olmuşlardır. Bu sırada Adilcevaz Kalesi muhafızları firar edince, içindeki Sünnî ve Hristiyan ahâli kale anahtarlarını Serdar İbrahim Paşa'ya getirmişlerdir. Adilcevaz Kalesi ile beraber Erciş ve Bâyezid kaleleri de 23 Haziran 1534'de alınmıştır.[76] İbrahim Paşa'nın, Kânuni Sultan Süleyman'a gönderdiği arzında da (mektup) Bâyezid Kalesi ve Erciş Kalesi'nin feth olunduğunu bildirmektedir.[77] Sultan Süleyman'ın Mengli Giray Han'a gönderdiği

---

Ankara, 2011, s.350; Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, Türk Tarih Yayınları, Ankara, 2022, s.223; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri (1520-1566)*, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.167-168; Peçevi, Erciş, Ahlat ve Adilcevaz'ın fethini şöyle açıklıyor: "İbrahim Paşa, Halep kışlağında aldığı çok yerinde tedbirlerle İslam sınırlarına yakın olan İran kalelerini ele geçirmek yollarını aradı. Güvenilir, becerikli ve gönül kazanma yeteneğine sahip hoş konuşur bir, iki adam bulup, Adilcevaz, Erciş, Ahlat ve Revan kalelerini tutan İran yanlısı beyler gönderdi. Gönderilenlerin her biri türlü diller dökerek sözü geçen beylerin gönüllerini kazanarak onları padişahtan yana çektiler. Ellerindeki kalelerin anahtarlarını serdarın İslam askerleriyle oralara geldiğinde teslim edeceklerine söz aldılar ve dönüp paşanın yanına geldiler." Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.130; Solakzade ise "İran, Irak ve Azerbaycan'ın sedd-i sedîdi olan Van kalesi aman yolu ile ele geçirildi. İlkbaharda serdâr Haleb'den kalkıp, aynı yıl Zilhiccesinin ikinci günü Han Sivarek adlı menzile nüzul eyledi. Burada Ahlat ve Adilcevaz, Sultan, Erciş ve Umur Kalesi ile birkaç parça diğer bazı kalelerin alındığı haberleri serdâra vâsıl oldu" diye açıklamıştır. *Solakzâde Tarih*i, s.546.

[75] Ulama Han, aslen Anadolu'da Teke (Antalya) Sancağı tımarlı sipahilerinden olan bir Alevi idi. Şah Kulu hadisesinden sonra Şah İsmail'in yanına kaçmış, Erdebil ümerasından olmuş ve sonra Azerbaycan sultanlığına, yani vali ve komutanlığına tayin edilmişti. Ulama Han, Şah'dan yüz çevirdikten sonra Osmanlı ordusuyla beraber Alman seferinde bulunmuş ve sonra Han'ın kaçmasıyla açık kalan Bitlis hanlığı kendisine verilerek bu taraflara yollanıp Diyarbakır, Dulkadır, Karaman beylerbeyilerinin kendisine yardım etmeleri emir olunmuştur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 349.

[76] Müneccimbaşı, Peçevi ve Solakzade; "İbrahim Paşa, 14 Haziran 1534'te, Han Süvarbey, Suvarik adlı menzile geldiğinde, Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Amûk kalelerinin Osmanlı kuvvetlerine teslim olduğu haberini almış ve bu sevinçli haber üzerine büyük tüfek şenlikleri yapıldığına" dair bilgiler aktarmışlardır. Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Tercüme. Nedim Ahmed, c. III, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1285; *Peçevî Tarihi I*, s.130-131; *Solakzâde Tarihi II*, s. 180; M. Tayyip Gökbilgin, "Arz Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhatı", s,452-453; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara, 1993, s.137-138; İsmail Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*, s.165; Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.224. Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.171.

[77] Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.176; T.S.M.A., Ev. Nr. 4080/1; "Ve ana tâbi' olan Kal'a-i Bayezid (Doğubayazıt) ve Erciş nâm Kal'alar fetholunup; cümle-i müzafât ü mülhakaatı ve tevâbi'i ü levâhıkı ile" elimize geçti. " Melâhide"nin fesadı yüzünden, "mu'attal ve hâli olan cevâmi'ü mesacidde Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at âyini üzere Ezân okunup, ikamet-i Salât-i mefrûze ve mesnûne olunup ve cevâmi'inde Cum'a günü", Pâdişahımızın adına Hutbe okunup, Çâryarın ve Ulu Sahâbenin adları anıldığında, oradaki (yerli) Sünnîler Tanrıya şükürler ve Pâdişaha dualar eylediler. Bu kaleler de Osmanlı ülkesinden oldu. Asker, bu kalelerin içinde "şenlikler ve şâdilikler eyleyüp; Nevbet-i Husrevâni (Ordu

mektubun içeriğinde de Erciş ve civardaki birçok kaleyi ele geçirdiğini belirtmektedir.[78] Bölgedeki kaleler Osmanlı Devleti'ne ilhak edilerek Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa buraların dirlik ve düzenliğine memur edilmiştir.

22 Haziran 1534 tarihinde Tebriz istikâmetine doğru yürümeye karar veren İbrahim Paşa, Bingöl'de yirmi gün kadar ikamet ederek, bütün askerin toplanmasını sağlamıştır. Bu süre zarfında bazı Kürt beylerinin de katıldığı Osmanlı kuvvetleri, Tebriz tarafına hareket ederek 13 Temmuz 1534'te savaşmadan Tebriz'e girmiştir.[79]

Bu sıralarda Kanuni Sultan Süleyman'ın ordusu ise Diyarbekir'e çekilip ve orada kışlamak üzere hareket edip, Erzurum'dan 6 Eylül 1534'te Hasan Kalesi'ne ulaşmıştır. Ertesi gün Çoban Köprüsü ve Aras Nehri geçilip, 10 Eylül 1534 Perşembe günü Eleşgird Ovası başındaki Aydın Bey Köyü veya Alagöz, Kızlar Kal'ası, Aydın Beyli yolundan, Tebriz yolunu bırakıp Erciş yoluna girmiştir. Kânunî Sultan Süleyman kış mevsiminin de yaklaşmasından dolayı Aydın Beyli, Hazır, Ser-i Ab-ı Gür Hamur, Çubuk, Çakırbeyli, Karye-i Ağı, Kal'a-i Erciş'e güçlükle 16 Eylül 1534'te ulaşmıştır.[80] Ercişliler Padişah'ı güzelce karşılayıp saygı gösterip, itaat etmişlerdir.[81] Irakeyn seferi rûznâmesine göre Erciş'te dört gün dinlenilmiştir.[82]

Mehteri) çalınup" bütün asker Pâdişaha duacı oldu. Zikreden Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas - Elleri'ni Fethi*, s.137.

[78] "Vezir İbrahim Paşa Şark tarafına ordu topladı ve Kürdistan bölgesi Bedbaht Şerefnam ve Diyarbekir hâkimi aracılığı ile feth edildi. Bitlis ve kaleleri fethedildi. Daha sonra benim ordum Azerbaycan'a vardı ve oranın önemli kaleleri olan Van, Vastan, Gevaş, Adilcevaz, Erciş ve birçok kaleyi ele geçirdik" diye ifade etmiştir. Hamidreza Mohammednejad, *Osmanlı Safevi İlişkileri (1501-1576)*, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015, s.525.

[79] Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.174; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.136; Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.225; M. Hilmi, *Kanuni Sultan Süleyman 1533-1535 Bağdat Seferi*, İstanbul, 1932, s. 8.

[80] Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, Nşr. Hüseyin G. Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s.225; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.150; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.190.

[81] "Padişah ilerlemesine devam ederek Erciş'e vardı. Ercişliler Padişah'ı güzelce karşılayıp saygı gösterdiler, itaat ettiler. Van taraflarına casusluk maksadı ile gönderilen bazı adamlar da birkaç İranlıyı yakalayarak seher vakti geri döndüler. Padişah onlara Şah hakkında sorular sordu. Onlar Şah'ın büyük bir ordu hazırladığını, savaşmak niyetinde olduğunu ve şimdi öncü birliklerin yakında olduğunu söylediler. Bu sırada Padişah da Van şehrini almak için birliklerini Van'a doğru yürütüyordu. Padişah Ulama Paşa'ya büyük bir birlik vererek Van'ı fetih için gönderdi. Kendisi de Erciş'ten Tebriz'e yöneldi." Ahmet Faruk Çelik, *Fehhullah Arifî Çelebi'nin Şahname-i Al-i Osman'ından Süleymanname I*, Ankara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara,2009, s.131.

[82] Irakeyn Seferi Rûznâmesi'ne göre İstanbul-Tebriz ve Tebriz-İstanbul seferinde dinlenilen yerler ve gün sayısı için bkz. Samet Balta, *XVI. Yüzyılda Osmanlı-Safevi Tarihi Açısından İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s.64-66.

Kızılcadağ Muharebesi'nden sonra, padişahlarını başlarında görmeyen ve ordunun kuvvetini de güçlü hissetmeyenler, seslerini ve tenkitlerini artırmışlardır: "Padişah ile cenk etmeye yine Padişah gerektir" diyerek Padişahı başlarında görmek istemişlerdir. Bunun üzerine İbrahim Paşa, 21 Eylül 1534'te Kânunî Sultan Süleyman'a ulaşılması için Erciş'e Ferhad Çavuşla bir ulak göndermiştir. İbrahim Paşa'nın göndermiş olduğu haber Kânunî Sultan Süleyman'a Erciş'te ulaştığında; "*Kızılbaş içün geliyor deyü haber getürmeğün Tebriz tarafına göçmek içün otağ gitti ve divan olup vezirler varub içerü girüb, müşavere olundu*". Bunun üzerine 21 Eylül 1534 tarihinde Erciş'ten kalkan Padişah; Bend-i Mâhî, Karadere Ağzı, Seğmen Ova, Destedere'yi aşıp Hoy'a doğru yürümüştür.[83] 28 Eylül 1534 Pazartesi günü, Tebriz'e ulaşmıştır.[84] Daha sonraki süreçte Bağdad'a geçen Sultan şehri teslim almıştır. Sultan Süleyman dört ay kadar Bağdad'da kalmış ve bu süre zarfında Bağdad'ın tahririnin yapılmasını, has, zeamet ve timar usulünün buraya da uygulanmasını emretmiştir. Bu sırada Şahın yakalanamayacağı anlaşılınca daha ileri gidilmemiş, tekrar Tebriz'e gelinmiştir.[85]

Sultan Süleyman Tebriz'de durmayı artık gerekli görmeyip şehri boşaltarak seferin bittiğini bir ölçüde ilan etmiş oldu. 27 Ağustos 1535'de Tebriz'den hareketle 2 Eylül 1535'de Hoy'da Şems-i Tebrizi'nin kabri ziyaret edilip, 10 Eylül 1535'de Erciş'e varılmıştır.[86]

---

[83] T.S.M.a., Ev.Nr.5878; Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Âhbâr III*, s.490; Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, s.226; Tayyip Gökbilgin, "Arz Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhatı", s,458; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.150; İsmail H. Danişmend, İzahlı *Osmanlı Kronolojisi II*., s.169; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.194;

[84] Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.150-151; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.196; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi II*, s.877; "Irakeyn Seferi Rûznâmesi'ne göre; 10 Haziran 1534 yılında İstanbul'dan hareket eden Kanunî Kütahya, Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Erciş güzergâhını takip ederek 28 Eylül 1534'te Tebriz şehrine girmiştir." Bkz. Samet Balta, XVI. Yüzyılda Osmanlı-Safevi Tarihi Açısından İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı, s.60.

[85] *Solakzâde Tarihi II*, s.552; İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.352. Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.246-247-254. Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdad'da bulunduğu süreç ve sonrasındaki gelişmeleri *Âlem Ara-yi Abbasî*'de şu şekilde aktarılmış: "941/1534 yılında Bagdad'da bulunan Sultan Süleyman, ordularını toplayıp İran'a yürüyünce, Van Kalesi muhasarası ile uğraşan Şah Tahmasb, derhal Tebriz' e dönerek ordusunu yeniden teçhizatlandırıp, Osmanlı Ordusu'nu karşılamaya çıktı. İran öncüleri, Dürrücezin'de Osmanlı öncüleri ile karşılaşıp şiddetli bir çarpışmada düşmanı yok etmişlerdi. Bu beklenmedik mağlubiyetten korkan Osmanlı Sultanı ülkesine geri dönmüştü." Zikreden; Nader Nader Nejad, *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1590,1620)*, Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1986, s. 140.

[86] *Peçevi Tarihi I*, s.139; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.156; Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.255; Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.229; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi II*, s. 885.

Erciş'te konaklanıldığının üçüncü günü[87], eski Tarum ve Khalkhal Beylerbeyi ve Adilcevaz sancakbeyliğine tayin edilen, geçen yılda Van'ın korunmasında bulunan Dulkadırlu Şahruh Mehmed Han takımından olduğu anlaşılan Dulkadırlu'dan on iki nefer çavuşları ile Adilcevaz Kalesi'ne top alıp gitmeleri istenmiştir. 5 Ekim'de Bitlis'e gelen, Kânunî Sultan Süleyman kışın Van'ı kuşatan Tahmasb'a gizlice itaat eden Bitlis Beyi Şemseddin Bey, Malatya Sancakbeyliğine tayin edilmiştir. Lakin Şemseddin Bey, Malatya Sancakbeyliğine gitmeyip Safevi tarafına geçmiştir. Bitlis'in anahtarı ise annesi tarafından Osmanlılara verilmiş, buranın idaresi Safevi tarafından Osmanlı tarafına geçen Ulama'ya verilmiştir.[88]

Ahlat, Adilcevaz ve Erciş, Irakeyn Seferi sonucunda Osmanlı Devleti'nin idaresine geçmiştir. Kânunî Sultan Süleyman, Tebriz'den Diyarbekir'e giderken, Erciş, Adilcevaz ve Ahlat üzerinden gitmiştir.[89] Sultan'ın Erciş'ten hareketi sonrası Ulama Paşa Van'a gönderilmiştir. Ayrıca Erzurum Eyaleti kurulmuştur. Sultan'ın asıl amacı Tebriz'in elde tutulmasının zorluğu yüzünden Safevileri hiç olmazsa Van sınırlarında engellemekti. Sultan'ın düşünmüş olduğu stratejinin önemi sonraki seferlerde de açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu strateji gereği bir sonraki süreçte Van ele geçirilip Safevîlere karşı bir sınır teşkil edilmiştir.[90]

Osmanlı ordusunun geri çekilişini fırsata çeviren Şah Tahmasb, 18 Eylül 1535'de ordusu ile Van'a vardığında, Ulama Paşa'nın Vastan'a çekildiğini öğrenmiştir. Bunun üzerine Şah, ertesi gün bulunduğu yerden hareket ederek Van'ın yakınlarına inmiştir. Orada Behram Mirza'nın komutası altında olup Sultan'ı izlemekte olan beyler ve komutanlar, Sultan'ın artçı kuvvetlerinin komutanı olan Hacı Muhammed Dınbıli ile çarpıştıklarını, adamlarından 250 kişiyi öldürdüklerini, komutanlarının da ancak büyük güçlükle kurtulabildiğini kendisine bildirmişlerdir. Bu durum karşısında Sultan, Veziriazam İbrahim Paşa'yı, yanında 30.000 süvari olduğu halde Behram Mirza'nın ordusuyla çarpışmak üzere Erciş'e gitmekle görevlendirilmiştir. Fakat İbrahim Paşa, çarpışmasız

[87] Tebriz'den İstanbul'a dönüş yolculuğunda Tebriz, Erciş, Amidi Halep, Konya, Eskişehir, İznik yolunu takip ederek İstanbul'a varmıştır. Irakeyn Seferi Rûznâmesi'nde Erciş'te üç gün konaklanmıştır. Bkz. Samet Balta, XVI. Yüzyılda Osmanlı-Safevi Tarihi Açısından İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı, s.66.
[88] Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi,* s.157; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri (1520-1566),* s.229-230.
[89] Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri,* s.231.
[90] Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.255.

olarak, geldiği yere geri dönmüştür. Onun üzerine Sultan, Diyarbekir Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı Ulama Paşa'nın yardımına göndermiş[91] ise de bunlar, Gevaş'ın Kuskunkıran Boğazı'nda 22 Eylül 1535'de savaşı kaybedip geri çekilmiş ve Tatvan'da Kanunî ile dönen orduya güçlükle ulaşabilmişlerdir. Bu sırada Van ile Erciş Safevilerin eline geçmiştir. Şah Tahmasb Van'ın muhafızlığını Ustacalu'dan Sofuoğlu Ahmed Sultan'a vererek Tebriz'e dönmüş ve orada kışlamıştır.[92]

Irakeyn Seferi ile Van ve Erciş hariç Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun tamamı kesin olarak Osmanlı toprağı olmuştur.[93] Irakeyn seferi ile birlikte Bağdad ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine girmesi olumlu bir gelişme sağlamış fakat Osmanlı ordusu çekilir çekilmez Tebriz ve civarının Safevîlerce tekrar ele geçirilmiş olması bu seferin Safevî varlığına son vermek için yeterli olmadığını açıkça göstermiştir.[94] Şah Tahmasb, Osmanlılar çekilir çekilmez hemen Van ve Erciş kalelerini güçlük çekmeden tekrar ele geçirip işgal etmiştir.[95]

Osmanlı Devleti, Batı'da olan seferler ile meşgul olduğundan, İran'la yeterince ilgilenememiştir. Bundan yararlanan Şah Tahmasb, hemen Irakeyn Seferi sonrasında, Van ve Erciş'i geri almış ve bütün Azerbaycan Eyaleti'ni Tebriz dâhil yeniden işgal

---

[91] Şeref Han, *Şerefnâme, Osmanlı-İran Tarihi*, Arapçadan Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1971, s.186, 187; Bu olayı *Alem Ara-yi Abbasi* adlı eserde şöyle zikredilmektedir; "Şah Tahmasb, Van Kalesi'ne vardığında, Bahram-Mirzâ'yı Osmanlı ordularını takip etmekle görevlendirmiş, kendisi de, Van etrafında ordugâh kurarak kaleyi muhasaraya başlamıştı. Mahsur kalan Osmanlılar, Diyarbekir hükümdarı Mehmed Paşa yardıma gelmeden teslim olmuşlardı. Şah Tahmasb, şehri fethettikten sonra gönderilen yardım kuvvetlerini önlemeye gitti. Ulema, Mehmed Paşa'yı İran kuvvetleri ile çarpışmaması için ikaz etmesine rağmen, o, kendi askerlerinin çokluğu karşısında Kızılbaşların azlığına güvenerek savaşa karar vermiş, ancak Gazi Han, Dulkadir Mehmed Paşa'yı ağır bir mağlubiyete uğratınca, Erciş Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştı. İran kuvvetlerine mağlup olan Mehmed Paşa, Erciş Kalesi'ne sığındıktan sonra, Sultandan yardım istedi. Bunun üzerine Sultan, Sinan Paşa'yı kuvvetli ve mücehhez bir ordu ile Mehmed Paşa'nın yardımına gönderdi. Onunla İran orduları komutanı Budak Ham arasında geçen savaşta Sinan Paşa ve çok sayıda asker ölmüştü. Bunun üzerine Osmanlı Sarayı, Sadrazam İbrahim Paşa'yı Erciş'e gönderdi. Karşı taraftan İbrahim Paşa ile savaşa gönderilen Behram Mirzâ, İbrahim Paşa ordusu ile şiddetli bir çarpışmaya girişmişti. Osmanlı ordusu bu savaşta da yenilmişti. İbrahim Paşa mecburen Erciş Kalesi'ni bırakarak İstanbul'a dönmüş ve Erciş Kalesi de böylece İran tasarrufuna geçmişti." Zikreden; Nejad, *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri,* s.140.

[92] Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, s. 187; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.158; Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı,* s.256; Remiz Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.233; Namık Musalı, "Safevi Kaynaklarına Göre I. Şah Tahmasb ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Ahlat ve Çevresinde Safevi – Osmanlı Savaşları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* c. 2, Sy. 5, Mayıs 2015, s.21.

[93] Remiz Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri,* s.236.

[94] Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.256.

[95] Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.237;

etmiştir.[96] Şah Tahmasb, Van, Erciş ve civarda bulunan diğer kaleleri işgal altına almış, buraları yakıp yıkmış, ahâliyi kılıçtan geçirmiş ve bütün mallarını yağma etmiştir.[97]

Şah Tahmasb'ın biraderi olan Elkas Mirza'nın 1547'de Osmanlı Devleti'ne ilticası İran üzerine yapılacak seferi kolaylaştırmıştır.[98] Kendisi, Bab-ı Ali'de bulunduğu sürece, Sultan'ı İran üzerine sefere çıkmaya tahrik etmiştir.[99] Sultan'a İran sınırına varması ile Acem beylerinin ve sipahilerinin Tahmasb'ı yakalayacaklarını, padişahın kendisini beklediklerini söylemiştir. Doğuya bir sefer yapma niyetinde olan Sultan, Elkas Mirza'yı bir bahane olarak görmüş ve ondan yararlanmak istemiştir.[100]

Kânunî Sultan Süleyman, 29 Mart 1548 tarihinde İstanbul'dan hareket edip Erzurum'a vardığı anda askerlerin gelip yetişmesini beklemiştir. Erzurum, Sivas, Karaman, Maraş ve Diyarbekir Beylerbeyilerinin sipahileri ve gönüllüleri Erciş'e (serhadde) göndermiştir. Erzurum'da bir hayli asker toplanmıştır. Erzurum'dan sonra Padişah büyük bir orduyla Rum vilâyetinin serhaddi olan Erciş'e varmıştır (9 Temmuz 1548). Ümit ettiler ki "Acem beylerinden ve sipahilerden kimseler gelip itaat edip boyun eğsinler", lakin ümit ettikleri gibi olmamıştır. [101] Kânunî Sultan Süleyman, Erciş'ten Van'a doğru giderek bölgenin tamamını ele geçirip Safeviler'i bölgeden tamamen uzaklaştırmak istiyordu. Fakat Elkas Mirzâ, Sultan'ı Tebriz'e yönelmeye razı etmişti.[102] Böylece Kânunî Sultan Süleyman, 4 gün ikamet ettiği Erciş'ten çıkıp Bend-i Mâhî'ye varıp oradan daha sonra Tebriz'e geçmiştir. (28 Temmuz 1548)[103]

Kânunî Sultan Süleyman Tebriz'e varınca Şah Tahmasb, buradan çıkıp Karacadağ'a varmıştır. Şah Tahmasb'ın savaşmaya yanaşmadığını ve buranın ele geçirilemeyeceğini

---

[96] Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri,* s.244;
[97] İsmail H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II,* s.259; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.257; Jean-Louis Bacque-Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1991, ss.205-219.
[98] İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.449.
[99] Nejad, N. *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı Safevi Münasebetleri*, s.141.
[100] Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.390-393.
[101] Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-İ Osman*, Dr. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 301-302-303; Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn,* s.80-84.
[102] İsmail H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II,* s.257; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.266.
[103] TSMA.d. 10221, menzil defterine göre Erciş'te dört gün dinlenilmişir**.** Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-İ Osman,* s. 301-302-303; Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn,* s.80-84.

anlayan Sultan Süleyman, 1 Ağustos 1548'de Tebriz'den Van'a doğru hareket etmiştir.[104] Böylece Sultan Süleyman bu ikinci büyük seferinde girdiği Tebriz'i tekrar boşaltmıştır. Sultan Tebriz'e girmekle hedefine ulaşmıştır. Bunu büyük bir başarı olarak göstermiş ve bütün askerlere bahşişler dağıtmıştır.[105]

Van Ovası'na otağınıkurdurmuş olan Sultan Süleyman, Sadrazam Rüstem Paşa'ya Van Kalesi toplarla dövülmesi için emir vermiştir (14 Ağustos 1548). 8 günlük top ateşinin ardından 22 Ağustos 1548 tarihinde[106], Van Kalesi emanla teslim alınmıştır.[107] İstanbul Defterdarı olan Çerkes Sarı İskender Bey, Van Beylerbeyi olarak tayin edilmiştir. Muhafazada bırakılan kaleye toplar ve yeniçeriler de yerleştirilerek Van Kalesi onarılmıştır.[108] Sultan Süleyman, kalelerin fethini ve bunun gerektirdiği işleri tamamladıktan sonra Halep kışlağına hareket etmiş ve Bend-i Mâhî yolunu izleyen Osmanlı ordusu 31 Ağustos 1548'de Erciş Kalesine ulaşmıştır.[109] Ruznamçe defterinde Erciş'te yapılan muhasebe kaydında ise 30 Ağustos 1548 tarihinde Erciş'e gelindiği ve bu tarihte Erciş Sancağı'nın başına Piri Bey getirildiği bilgisi yazılıdır.[110]

Acem şahlarının *kilidi* ve o tarafların *sedd-i sedidi* olan Van Kalesi için daima Şah: "Mademki benim sarı-kayam fermanım altındadır. Osmanlı Sultanlarından ne korkum

---

[104] Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-İ Osman*, s. 301-302-303; İsmail H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*, s.258; Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 66, Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.269.

[105] Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.401-402.

[106] TSMA, d. 10221, s.3; Birçok kaynakta Van Kalesi'nin 25 Ağustos 1548 tarihinde fethedildiği yazmaktadır. Ancak Kânunî Sultan Süleyman'ın Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan Van seferi menzilnâmesinde Van Kalesi'nin 22 Ağustos 1548 (17 Receb 955) tarihinde fethedildiği kaydedilmiştir. Bkz. Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van*, *16.-18. Yüzyıllar*, s. 20.

[107] Osmanlı orduları karşısında direnemeyeceğini anlayan Ali Sultan Çepni, Kale'yi teslim etmişti. *Peçevî Tarihi I*, s.196; Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, s.199; Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 66; Nejad, N. *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı Safevi Münasebetleri,* s.143. Lütfi Paşa, "Tahmasb'ın ülkesinin serhaddi ve kalesi olan Van Kalesi kuşatma altına alınıp günlerce döğüldü. En sonunda ele geçirildi. Böylece hisardan İranlılar'ı çıkarıp, Rumelileri koydu. Yıkılan yerler tamir edildi" diye ifade etmiştir. Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-İ Osman*, s. 301-302-303.

[108] Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Âhbâr III*, s.490; *Solakzâde Tarihi II*, s.572; *Peçevî Tarihi I*, s.196; İsmail H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*, s.258; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.188; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.271.

[109] Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, s. 199; Sultan Süleyman, Rüstem Paşa'yı Van Kalesi'ne yerleştirdikten sonra, Kars Kalesi'ni sağlamlaştırmaya koyuldu. Kale Sultan tarafından tamir edilerek, Kullar Ağası Osman Çelebi beş bin süvarisiyle kaleyi korumakla görevlendirildi. Sonrasında Sultan Süleyman Tiflis yolundan Diyarbekir'e gitmiştir. Nejad, N. *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı Safevi Münasebetleri*, s.143.

[110] BOA, *D. BRZ.d.* 20615/A, s.113; Hasan Yapıcı, *Kanuni Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi (1548-1549)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023, s. 47.

vardır"[111] diye iftihar ettiği Van'ın Osmanlılar'a geçmesi üzerine Şah Tahmasb, Doğu Anadolu'da görülmemiş bir tahribe yönelmiştir.[112] Safevi askerleri Erciş, Adilcevaz, Ahlat ve Muş taraflarında ağaç ve bitkileri dahi yakmak suretiyle buralara bir hayli zarar vermiş, ahâlisini kılıçtan geçirmiş ve beş bin at, yüz bin koyun ve elli bin sığır alarak bölgeden ayrılmışlardır.[113]

Kânuni Van'ı aldıktan sonra haberci gelip Tahmasb'ın yaptıklarını bildirmiştir. Bunun üzerine Diyarbekir'e doğru giden Sultan bu kez Tahmasb'ın yaktığı memleketlere doğru yönelerek üçüncü gün bölgeye varmıştır. Tahmasb, Sultan Süleyman'ın geldiğini öğrenince Bend-i Mâhî ve Erciş üzerinden Karaköprü adlı bölgeye geçmiştir. Sultan'ın takibe devam etmesi üzerine Tahmasb, Karaköprü'den kalkıp Bingöl adlı mevziye geçip Pasin'e varmıştır. Sultan, vardığı yerlerin yakılıp yıkılmasından dolayı yiyecek içecek ve binecek at bulamayınca çaresizce Diyarbekir'e yönelmiştir.[114] 4 Kasım 1549'da ise Osmanlı Padişahı Diyarbekir'den yola çıkmış 21 Aralık 1549'da İstanbul'a varmıştır.[115]

Kânunî Sultan Süleyman'ın 1548 yılındaki ikinci seferinden sonra, Hakkâri'yi de içine alan Van Vilayeti kurulmuştur. Van Gölü çevresindeki Erciş, Adilcevaz ve Ahlat ile diğer kaleler Osmanlı idaresine girmiş ve buralara merkezden beylerbeyi ve sancakbeyleri tayin edilmiştir.[116]

1552 yılı yazında, Kânunî Sultan Süleyman'ın Avrupa'da; Avusturya, Almanya ve İspanya kuvvetlerine karşı savaştığı sırada, Şark seferine Osmanlı ordusunun

---

[111] *Solakzâde Tarihi II*, s.572.
[112] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 66,
[113] Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-İ Osman*, s.301-302-303; *Peçevî Tarihi I*, s.196; Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.66; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.189; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.273.
[114] Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-İ Osman*, s.301-302-303; Şerefnamede; "Sultanın Van'ı fethinden sonra Erciş ve Hınıs'a gitmiş, Şah Tahmsap ise bu sırada Pasin ve Evink tarafında bulunmaktaydı. Casusları kendisine, Gazi Sultan'ın ona doğru harekete geçeceğini ve derhal üzerine saldırmakta kararlı olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Şah Erzincan tarafına kaçtı. Sultan'a da, Şah Tahmasb'ın yolunu kestiği ve İslam ordularına zarar verdirmeyi amaçladığı yolunda haberler geldi. Bunun üzerine Sultan, o yoldan gitmekten vazgeçti ve Erciş'ten Muş'a, oradan da Bitlis'e döndü. Derbend'i geçerek Diyarbakır'a gitti ve oradan Haleb'e hareket etti. Arkasından Şah Tahmasb Bitlis'e gelerek bu bölgeleri yakıp yıktı. Şah buradan Van'ın üzerine yürüyerek burayı kuşattı. Gazi Sultan'da, Elkas Mirza'yı Irak'ı yakıp yıkmak ve kışı orada geçirmek üzere Bağdad ve Şehrizol'a gönderdi. Gazi Sultan, Şah Tahmasb'la çarpışmak amacıyla Halep kışlağından Diyarbekir'e geçti." Bkz: Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, s. 199-200.
[115] Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.288.
[116] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 67; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.203; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.289.

gelemeyeceğini anlayan Şah Tahmasb, adeta fırsatı ganimet bilerek, topladığı kalabalık ordusuyla harekete geçmiştir. Ordusunu dört kola ayıran Tahmasb, Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırındaki, şehir ve kasabalarını tahrip etmeye başlamıştır. Bu tahripten Erciş de nasibini almış, Safevi Mâsum Bey, Tekelü Ali Sultan ve Rojekili (eski Bitlis Ocaklıbeyi) Şemseddin Han'ın kuvvetleri Erciş ile birlikte Muradiye (Bargiri)'yi de tahrip etmiştir.[117]

Şah Tahmasb'ın bu şekilde davranmasının sebebi, Doğu Anadolu'yu oturulması ve geçilmesi imkânsız bir hale getirip, Osmanlıların İran'a yapacakları seferlere engel olmaktır. Çünkü Doğu Anadolu'da Osmanlı idaresinin kuvvetli bir şekilde yerleşmesi ile İran daimi bir tehdit ve tehlike içinde olacaktır. Tahmasb, Osmanlı idaresinin yerleşmesini engellemek amacıyla, 1551-1554 yılları arasında Erciş, Adilcevaz, Ahlat ve Bargiri kaleleri ile Muş'a kadar olan yerleri yağmalamıştır.[118] Bu bölgelere zarar vermesinin bir diğer sebebi ise Osmanlı hükümdarını barış yapmaya zorlamaktır. Bunun asıl sebebi Osmanlı ile yapılacak bir barış hem Safevi Devleti'ni tehdit eden büyük bir tehlikeyi ortadan kaldıracak hem de dünyanın en kuvvetli devleti tarafından resmen tanınmasını sağlayacaktı.[119]

Şah Tahmasb 28 Ağustos 1552'de Eleşgird'e gelmiştir. Bu arada Sâfili Masum Bey de Erciş civarını yağmalamış, ancak kaleyi ele geçirememiş, geri dönerek Eleşgird'deki şahın yanına varmış, durumu kendisine arzetmiştir. Etrafında topladığı kuvvetlerle buradan hareket eden Şah, Ahlat'a gelmiş ve 1553 Mart'ından Nisan'ına kadar Van Gölü çevresini yakıp yıkmıştır. Sonrasında ise Erciş ve Van kalelerini kuşatma hazırlıklarıyla meşgul olmuştur.[120]

Ağustos-Eylül 1552'de Safevilerin Erciş taraflarına saldırmaları üzerine Osmanlı kuvvetleri seferber edilmiştir. Bütün beylerbeyleri ile birlikte sadrazam Rüstem Paşa da sefere katılmıştır. Paşa'nın Van'a hareketi sırasında bazı iletişim sorunları yaşanmıştır.

---

[117] Kaçarlu Şahverdi ve Rumlu Edhem Bey kolu, Pasin'e; Dulkadirlü İbrahim Bey kolu, Irak-ı Acem'e; Kaçarlu Bayram Bey ve Gürcü atabeki II. Keyhüsrev, Dav-ili, yani, Ardahan-Göle-Ardanuç-Livâne-Oltu ve Tortum gibi eski atabeylik yurduna akın için vazifelendirilmişlerdi. Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.468; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.211; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.297,320.

[118] Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Âhbâr III*, s. 501; Hasan-ı Rumlu, *A Chronicle of the Early Safavids Being the Ahsanu"t-Tawârîkh*, (translated by C. N. Seddon),Oriental Institute, Baroda,1934, s.164-165; Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.67.

[119] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.67.

[120] Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.468-469.

Hazzo hâkimine yazılan fermanda, bölgeden haber alınamadığı için gerekli haberlerin iletmesi istenmiştir. Yazılan ferman ayrıca Van Beylerbeyi'ne de yazılmıştır. Aynı hükümde Bitlis beyi Mustafa Bey'e, "*melahide cânibinden ne ahbâr vardır, Kızılbaş ordusu ve Şahı nerededir, ne niyettedir?*" gibi sorular sorularak bölge hakkındaki gerekli bilgiler istenmiştir.[121]

Bu sırada Tahmasb, birtakım hilelere başvurup Ahlat Kalesi'ni teslim almıştır. Safevîler kaleye girer girmez çoluk çocuk ayırt etmeksizin halkı kılıçtan geçirmişlerdir. Tahmasb, Ahlat'ı aldıktan sonra, Erciş'i kuşatan diğer kuvvetlerinin yanına gitmiş ve Şah, Erciş Kalesi'nin şiddetle kuşatılması için emir vermiştir. Bunun üzerine Kızılbaşlar, mümkün olan her araçla kaleyi sıkıştırmaya ve içindekilerle savaşmaya başlamışlardır. Fakat kuşatma süresi uzamış kış mevsimi gelmiştir. Yağmurlar karlar yağmaya başlamıştır. Üç ay boyunca şiddetli topçu ateşine maruz kalmasına rağmen İbrahim Bey'in savunması ile Erciş Kalesi teslim olmamıştır. Ancak Erciş Kalesi muhafızları arasına nifak sokulması ve bu yüzden İbrahim Bey'in rakipleri tarafından öldürülmesi sonucu kuşatmanın dördüncü ayında Safevîlere teslim olmuştur. Kale komutanı Bediüzzaman öldürülmüştür**.** Şah Erciş Kalesi'nin yıkılmasını emretmişti ve kale tamamen yıkılmıştır.[122]

---

[121]"Van Beylerbeyi'ne hüküm ki dergâh-ı mu'allâma mektûb gönderip Van kulları perâkende olup bazıları Diyarbekirde ve Mardinde ve Bitlis ve Muş ve Erciş ve Bargiri ve Adilcevaz ve sâir vilâyetlerde miskinler olup ve bazıları beyler hizmetinde olup ve bazıları ulûfelerini Diyarbekirde alıp kışlamak için ağaları icâzetiyle vazifelerine gidip serhâd hizmeti mecd-i mukaddem olmayıp serhâd muhafâzasın hâlî kılup ol veçhile tevâyif-i mezbûre min-ba'd âhir diyara gitmeyip diğer hizmetde olmayıp ve kışlamaya icâzet virilmeyip cümlesi dâima mevcûd bulunup herkes gedüğünde mukim olmasında ve beyler hizmetinde ve sâir zikr olunan yerlerde olup Van'da mukim olmayanların ulûfeleri kendilerine virilmeyip bu mâkûle kimesnelerin gedükleri tevcîh olunmamağın emr-i şerîf inâyet buyurula ki herkes dirlik havfından Van'da mukim olup bir ferdi beyler hizmetinde olmayup icâzet alıp âhir diyârda kışlamak ihtimâli olmaya deyü bildirmişsin imdî kul taifesinin hâriçde ve beyler yanında olması câiz değildir buyurdum ki hâriçde bir fed gezdirmeyesin senin yanında olanlar ve hâriçde kalanlar vesâir vilâyette olanları Van'a getirip istihdam eyleyip şöyle ki sefere gelmeye vaktinde hâzır bulunmayalar ol asl kimesnelerin gedüklerin âhire tevcîh eyleyesiz Van serhad vilâyetidir anda dirliğe mutasarrıf edenler her zamanda mevcûd olmak gerekdir bu bâbda mukayyed olup Van beylerin perâkende itmeyip ol veçhile hıfz eyleyesiz." BOA, *MD* 888/273; Murat Alanoğlu, *Osmanlı İdari Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti*, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2017, s.151.

[122] Karaçelebizâde Abdülaziz*, Süleymannâme*, Bulak Matbaba, Kahire, 1248, s.159-160; Hasan-ı Rumlu, *A Chronicle of the Early Safavids Being the Ahsanu"t-Tawârîkh*, s.164-165; *Peçevî Tarihi I*, s.196; *Solakzâde Tarihi II,* s. 580-581; *Fehhullah Arifi Çelebi'nin "Şahname-i Al-i Osman"ından Süleymanname I,* s.156; Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.470; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi II*, s.900; Şerefhan bu olayı şöyle açıklamaktadır: "Şah Erciş'e gitti ve Erciş Kalesi'nin şiddetle kuşatılması için emir verdi. Bunun üzerine Kızılbaşlar, mümkün olan her araçla kaleyi sıkıştırmaya ve içindekilerle savaşmaya başladılar. Fakat kuşatma süresi uzadı ve dört aydan fazla sürdü. Kış mevsimi geldi. Yağmurlar karlar yağmaya başladı. Buna rağmen Şah Tahmasb, kuşatmayı sürdürdü ve kalenin sıkıştırılmasını emretti. Kendisi ordusuyla birlikte kışın ortasında çadırlarda kalıyor, sürekli yağan kar ve

Böylece Erciş Kalesi, son kez Safevi hâkimiyetine girmiş oluyordu. Erciş Kalesi'nin kaybına sebep olarak Şeref Han, eserinde, Erciş Kalesi'nin düşmesine sebep olarak kalenin Rum halkının Kızılbaşlarla ittifak kurarak onlara kale duvarlarından ip sarkıtmalarını gösterir.[123] Oysa 14 Eylül ve 20 Ekim 1568 tarihli iki mühimme kaydına göre, Şeref Han'ın Rumlar olarak bahsettiği (Rum Vilayeti'nde yaşayanlar), aslında kalede yaşayan Çepniler[124] olup Safevi kuvvetlerine yardımı da bunlar etmiş ve kaleyi teslim etmişlerdir. 14 Eylül 1568 tarihli belgede, "daha önce Erciş Kalesi muhasara olunduğunda kale içindeki yerli Çepni tâifesinin sancakbeyini katledip kaleyi düşmana verdikleri bildirildiğinden, hâlen kalede sakin olan Çepnilerin kaleden çıkarılmaları"[125]emredilirken 2 Ekim 1568 tarihli belgede "Kızılbaş harbinde Erciş Kale'sini düşmana teslim ettikleri için kaleden ihraçları emrolunan Çepnilerden eğer

yağmurların merhameti altında bulunuyordu. Tesadüfen kalede Boxtam (Bohtan) aşiretinden bazı adamlar da vardı. Bunlardan biri, yanında bazı adamları da bulunan Gurgil'li İbrahim'di. Bunlar teslim olmayı asla kabul etmediler. Oysa kale halkının bir kısmı olan Rumlar, bu uzun savunmadan sonra teslim olma eğilimindeydiler. Bu nedenle, kendilerini kuşatmakta olan Kızılbaşlarla gizlice ittifak kurdular ve onlara ipler sarkıtarak bazılarını kaleye çıkardılar; onlarla, kalenin teslim edilmesine karşı olan Boxtan aşiretinin adamlarına saldırarak onları kalenin bir tarafına uzaklaştırdılar. Kaleyi de Şah Tahmasb'ın adamlarına teslim ettiler. Şah Tahmasb da derhal, artakalan kahraman Boxtan'lıları diri diri başlarının derisini yüzdürerek öldürttü. Sonra da, Türkmen Ali Bey'in oğlu, Elkas Mirza'nın da dayısının oğlu olan Kale komutanı Bedüzzaman'ı öldürdü". Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi,* s.205-206. Hasan Rumlu ise; "Erciş Kalesi'nin H.960 (1552-1553) yılında elegeçirildiğinden bahseder". Ayrıca; "Şah'ın çadırı Erciş Kalesi'nin karşısına kurulmuş ve savunmaya hazır hale getirilmişti. Daha sonra Persler kaleyi kuşatıp üzerine saldırdılar. Orduya siper alma emri verildi ve Sunduk Bey kalenin yakınındaki bir kilisede siper aldı. Kaleden bir çıkış yapıldı ama beş adam öldürüldü. Bundan sonra kimse dışarı çıkmaya cesaret edemedi. Üç ay boyunca yerin sağlamlığı ve hendeklerin derinliği nedeniyle ne saldırmanın ne de kulelerini yeniden inşa etmenin bir yolu vardı. Şehzade İsmail de Erzurum'dan zaferle dönünce Erciş dışındaki kampa katıldı ve Erzurum'da öldürülenlerin başlarını kalenin karşı tarafına dikti. Bunun üzerine Kızılbaşlara karşı koyamayacaklarını anlayan düşman, istişare ederek kalenin Valisi İbrahim Beg Bukhti'yi öldürerek Gazileri harap surlardan birinin yanına kaldırdı. Böylece kalede bulunanların büyük bir kısmını yakalayıp aşağıya getirdiler ve kafa derilerini yüzdüler. Şah kalenin yıkılmasını emretti" bilgisini de vermektedir. Bkz. Hasan-ı Rumlu, *A Chronicle of the Early Safavids Being the Ahsanu"t-Tawârîkh,* s.164-165.

[123] Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi,* s.205-206.

[124] Çepniler'in Anadolu'daki yerleşim yerleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Çelik, 'Çepnilerin Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi', *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.313.

[125] "Erciş Beğine hüküm ki: Mektûb gönderip Erciş Kal'ası'nın içinde Çepni tâyifesi sâkin olup ve gedüğe mutasarrıf olup bundan akdem kal'a-i mezbûre muhâsara olundukda içinde yerlü Çepni olmağla sancağı beğine katlidüp kal'ayı düşmana vermişlerdir. deyü bildirmişsin. Buyurdum ki: Varıcak bu bâbda tamâm mukâyyed olup min-ba'd kal'a içinde yerli Çepni tayifesinden bir ferdi komayup ihraç eyleyesin ve Erciş kullarından ve azeb ve hısâr-erenlerinden icâzetsiz sıla adına ağalarından icâzet almağla kendü kolaylarına gezerlerimiş. Ağalarına muhkem tenbîh eyleyesin ki, min-ba'd dirlik tasarruf eden kimesneler sıla için icâzet almalı olduklarında senin ma'rifetinle gidip ol dahi birine olageldiği üzere icâzet verilip va'desi tamam olup gedüğüne geldiğinde tâlip olanlardan bir âharına dahi verile. Bu hususda eslemeyüp icâzetsiz sılaya gidenleri ve icâzet ile gidip va'desinden tecâvüz edenleri yazıp bildiresin dirlikleri âhara verile." BOA, *MD* 7/2072.

Erciş, Bitlis, Ahlat ve Adilcevaz kalelerinde kalmış olanların da bulundukları kalelerden çıkarılmaları"[126] emredilmektedir.[127]

1554 yılı başlarında Nahçivan'da bulunan Tahmasb, yeniden bir akıncı kolu göndererek Van, Vastan, Erciş ve Adilcevaz'ı yağmalattığı gibi Hakkâri ve Gevar (Yüksekova) çevresini talan ettirmiştir. Her zamanki gibi yollar üstündeki her şeyi yakıp yıktmışlar ve bir nevi pasif savunmaya devam etmişlerdir.[128]

Tahmasb'ın bu son yağma ve tahrip akınını haber alan Kânunî üçüncü defa olarak Şark Seferi'ne çıkmıştır (1554-1555). Tahmasb, Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri yakıp yıkmış ve halkını dağıtarak saklanmalarını emretmiştir.[129] 28 Temmuz'da Osmanlı güçleri Nahçivan'a geldiğinde ahâli kaçmış ve Şah Tahmasb ise her zamanki gibi ortaya çıkmamıştır. Osmanlı ordusu Erciş ve civarına yapılan yağma ve tahriplerin intikamını ağır bir şekilde almıştır.[130] Hatta Kânunî misilleme olarak Sa'd Çukuru (Erivan ile Bayezid arasındaki bir bölge), Karabağ ve Nahçivan bölgelerini vurdurmuştur. Osmanlı hükümdarı tahrip edilmiş ve yakılmış arazide daha fazla ilerlemeyi uygun bulmayarak Erzurum'a dönmüştür. Tahmasb, bu kez barışa yanaşacağını tahmin ederek Kanunî'ye bir elçi göndermiştir.[131] Hünkâr'ın Amasya'da kışlayarak gelecek yaz Tebriz, Safevi şeyhlerinin ve Şah İsmail'in türbelerinin bulunduğu Erdebil şehrini de tahrip edeceğini öğrenmesi Tahmasb'ın barış yapmak hususundaki arzusunu kuvvetlendirmiştir. En

---

[126] "Van Beğlerbeğisine hüküm ki: Erciş Sancağı beği Mehmed mektûp gönderip kal'a-i Erciş serhadd-i vilâyet olup sâbıkâ Kızılbaş muhârebesinde kal'a-i mezburenin alındığına sebep Canikli tâyifesi olmağla emr-i şerîf vârid olup cümlesi ref' olunmuşlardı. Yine Canikli'den ve şehirliden narin kal'ada ve gayride nice dirliğe geçmiş kimesneler vardır deyübildirmeğin kal'a-i mezbûrede olan Çepni tâyifesi ihrâc olunmasına emridüp buyurdum ki**:** Varıcak min-ba'd emrime mugâyir mezkûr kal'ada Çepni tâyifesinden bir ferd koymayup cümlesin ihrâc edip yerine âhar kimesne ta'yîn eyleyesin. Emrime mugâyir mezkur kal'a içinde Çepni tâyifesin koymayasın ve eğer tâyife-i mezburdan Ahlat ve Erciş ve Van ve Bitlis ve Adilcevaz kal'aları'nda dahi kimesne var ise emrim mûcebince anları dahi ihrâc eyleyesin hılâf-ı emr kimesneye iş ettirmeyesin". BOA, *MD* 7/2281.

[127] Doğu Anadolu'daki kalelerde bulunan gönüllülerin büyük çoğunluğu Trabzon bölgesinden gelen Çepnilerden oluşmaktadır. Çepnilerden bazılarının Safevîlere meyletmesindeki en önemli sebeplerin başında eski muafiyetlerinin ellerinden alınmaları ve bölgenin fethi sırasında bazı kişilerin ellerine geçen muafiyetleri kaybetmek istememeleridir. Bkz. Kamil Yavuz, *16. Yüzyılda Anadolu'da Oğuzların Çepni Boyu*, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ordu, 2022.

[128] Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s.492.

[129] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.67.

[130] Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Âhbâr III*, s. 503; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.333; İsmail H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*, s.291.

[131] 26 Eylül 1554 tarihli mektuplaşmalar hakkında bkz. TSMA, Hükümler ve Beratlar, Ev, nr, 9506, Zikreden; Hamidreza Mohammednejad, *Osmanlı Safevi İlişkileri*, s.674-675.

sonunda mühim bir güçlük çıkmadan Amasya'da barış antlaşması imzalanmıştır (Mayıs 1555). Bu antlaşmayla Şehrizor Eyaleti, Van Gölü çevresi Osmanlılar'da kalmış ve kuzeyde Arpaçay, sınırı teşkil etmiştir.[132]

Timur'un saldırılarından sonra Akkoyunlu hâkimiyeti altına giren ve nispeten sakin bir dönem geçiren Erciş, sonrasında Şah İsmail'in yönettiği Safevi Devleti'nin etkisi altına girmiştir. Bu etki de 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı ile yok olmuş, bölge kırk yıl kadar süren mücadele sonunda 1555 Amasya Anlaşması'yla Osmanlı topraklarının parçası haline gelmiştir.

1.3. ERCİŞ SANCAĞI'NIN İDARİ TAKSİMATI

Doğu Anadolu coğrafyasının bir bölümü, Eski ve Orta Çağ kaynaklarında Ermenistan ve Ermeniyye gibi isimlerle anılmıştır. Erciş, bu sınırlar içerisinde önemli bir şehir olarak yerini almıştır. Zaman içerisinde değişiklikler gösteren Ermeniyye sınırlarını el-Belâzurî, dörde ayırmıştır. Ona göre: Şimsat, Kalîkala, Hılât, Erciş ve Bâcüneys dördüncü Ermeniyye, el-Büsfürrecan, Debîl, Siractayr ve Bağrevend üçüncü Ermeniyye, Cürzan ikinci Ermeniyye, es-Sîsecan ve Erran birinci Ermeniyye sınırlarını oluşturmaktadır.[133] X. yüzyıla gelindiğinde sınırların değişmesiyle birlikte İbn Havkal, bu kez Ermeniyye'yi iç ve dış olmak üzere ikiye ayırmıştır. İç Ermeniyye'de Debil, Neşvâ, Kalikala ve kuzeyindeki yerler bulunurken, dış Ermeniyye, Bergeri (Bargiri), Ahlat, Erciş, Vastan ve Zevezan'ı kapsamaktadır[134] 14. yüzyıl coğrafyacılarından Ebü'l-Fidâ, Ermeniyye bölgesinde Muş, Erzen, Malazgirt, Bitlis, Ahlat, Erciş, Vastan, Debil gibi şehirlerin adlarını zikretmektedir.[135] 1340 yılında Hamdullah el-Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eserinde Ermeniyye'de Ahlat, Erciş, Aladağ, Bergri (Bargiri), Hoşab, Malazgirt, Van,

---

[132] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.67-68. Grammont; "29 Mayıs 1555'te imzalanan Amasya antlaşmasıyla, kırk yıldır süregelmekte olan kötü ilişkiler sona erdi ve Osmanlılar, 1514'ten bu yana ele geçirmiş oldukları tüm toprakları resmen ilhak ettiklerinden bahsetmiştir". XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ve Safevi ilişkileri için bkz. Jean-Louis Bacquea-Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler", s.205-219.

[133] El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 278.

[134] İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 303

[135] Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 313-317.

Vastan ve Eleşkirt'in olduğunu aktarmıştır.[136] 1350 yılında yazılan ve o dönemdeki İlhanlı Devleti'nin bütçesi hakkında önemli bilgiler ihtiva eden *Risale-i Felekiye* adlı eserde Ermeniyye şehirleri Bargiri, Ahlat, Erciş, Bitlis, Malazgirt ve Hınıs olarak verilmiştir.[137] 15. yüzyıla gelindiğinde ise Josaphat Barbaro, Büyük Ermenistan coğrafyasının artık Turcomania (Türkmenya) adıyla adlandırıldığını belirtmektedir.[138] Anadolu Selçuklu sultanlığının Moğolların himayesine girmesiyle birlikte, ülke toprakları Hülagü Han tarafından Rükneddin Kılıç Arslan ve İzzeddin Keykavus arasında taksim edilmiştir. Oluşan bu taksimata göre Selçuklu memleketleri; Ahlat, Erzurum, Erzincan, Diyarbekir, Sivas, Kayseri ve Konya eyaletlerinden oluşmaktaydı. Erciş şehri ise bu dönem yapılan idari taksimatta Van ve Vestan ile birlikte Ahlat Eyaleti içerisine dâhil edilmiştir.[139]

XVI. yüzyıla gelindiğinde Erciş, Irakeyn Seferi sonucunda Osmanlı Devleti'nin idaresine geçmiştir (23 Haziran 1534).[140] Osmanlılar çekilir çekilmez 22 Eylül 1535'te Van ve Erciş kalelerini güçlük çekmeden tekrar ele geçirip işgal eden Safevilerin hâkimiyetine geçmiştir. Bu seferin sonunda *Bağdad* Osmanlılar tarafından fethedilmiş ve aynı adla anılan bir vilayet olarak ihdas edilmiştir.[141]

Ahmed Akgündüz, Van, Erciş ve Bargiri livaları ile ilgili bir kanunnâmeden hareketle Van, Erciş ve Bargiri'nin Bağdat Eyaleti'ne bağlı olduğunu ileri sürmüştür.[142] Defteri

---

[136] Hamdallah Mustawfi, *The Geographical Part of Nuzhat-al-Qulûb*, Çev. G. Le Strange, E.J. Brill, Leyden, 1919, s. 100-101.

[137] *Risale-i Felekiyye (Kitab-us Siyakat)*, Yazar: Abdullah Püser Mohammed Bim Kiya El – Mazenderani (Tebriz-1363), Tercüme: İsmail Otar, Ed. Oktay Güvemli- Cengiz Toraman, İSMMMO Yayınları, İstanbul, 2013, s.245; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Bilge Kültür Sanat, Ankara, 2015, s. 72.

[138] Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, s. 91, 106.

[139] Gonca Sutay, *Anadolu'da Moğol İstilasının Başlangıcı ve Kadim Şehir Erzurum*, İksad Yayınevi, Ankara, 2020, s.141-142.

[140] Evliya Çelebi; "feth-i kal'a-i Van, kal'a-i Adilcevaz, kal'a-i Erciş, kal'a-i Ahlat ve kal'a-i Bargiri vd. kal'alar sene 941 feth oldular" diye belirtmiştir. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini, Haz. Orhan Şaik Gökyay, I. Baskı, c.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s.82.

[141] Kanuni'nin "Evâil-i Cumâdelâhire Sene 941" (8-17 Aralık 1534) de Kırım Hanı "Mengli-Gerey Han Cânibine yazılan Irakayn Fertihnâmesi"nde Sadrazam'ın Bitlis'in istirdadından sonra, Erciş Kalesi ile birlikte 16 kaleyi ele geçirttiğini bildiriyor. Kanuni'nin ordusunda ve divanında bulunan Nasûh-ı Matraki'de Erciş'in anahtarlarının gönderildiği ifadesi yer almasına rağmen Divanda bulunan Celalzâde, Van gölü çevresinden zaptedilenler arasında Erciş geçmemektedir. Bkz. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara, 1993, s.138.

[142] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), İstanbul, 1992, s. 151-153;

incelediğimizde mukaddimesindeki tarih 949 (1542), kanunnâmenin mukaddimesindeki tarih ise Rebîülevvel 963 (Ocak/Şubat 1556)'tür. Bu tarihlerden ilkini yani 1542 tarihini Erciş için alamayız çünkü bölge Safevi hâkimiyeti altındaydı. Büyük olasılıkla Erciş ve Bargiri'ye ait olan kısımlar deftere sonradan eklenmiş olabilir. Bu itibarla Akgündüz'ün yayımladığı Van, Erciş ve Bargiri livaları ile ilgili bazı kanunları kapsayan bu kanunnâme 1556 tarihli olmalıdır.[143]

1556 tarihli kanunname ile aynı tarihe denk gelen 1556-1557 tarihli *Divan-ı Hümâyûn Ruûs Defterinde*, iki ayrı hükmün bulunması Erciş'in Bağdad Eyaleti ile bağlantısının olup olmadığını ya da münferit bir uygulamanın söz konusu olup olmadığı gibi birtakım ihtimalleri de düşünmeye sevk edebilmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz hükümlerden biri "*Erciş Beyi Sinân Bey'in hâssları ta'yin ve tevcîh olunmak için Bağdâd Beylerbeyi'ne hükm-i şerîf buyuruldu"*.[144] Bir diğeri ise "*Bağdâd Beylerbeyi'ne Erciş kullarından Hüseyin nâm kimesneye düşenden gönüllü gedüğün hükmü"* buyrulmuştur.[145]

Aynı tarihlerde (1556) eserini tamamlayan Celâlzâde'nin eserinde Van (Paşa Sancağını), *Ahtamar, Vastan, Adilcevaz, Bitlis, Hizan, Hakkâri, Müküs, Şirevî, Albak, Selmas, Üstün, Espayrit, Dünbüllü, Ağakis*[146] sancaklarından oluşmuş olup Erciş'in bu taksimatta yer almaması da aynı şüpheleri ortaya çıkarmaktadır.

Celâlzâdenin eserinde Erciş Sancağı idari taksimatta yer almamasına rağmen Kırzıoğlu eserinde: *Ağakıs* Sancağı'nın Erciş bölgesi olduğunu, Erciş Kalesi'ni Şâh Tahmasb 1552 yılında güçlükle alıp yıktırdığı için sancakbeyinin Ağakıs'ta oturduğunu ve Bargiri'nin (Muradiye) de buraya bağlı olduğunu ifade etmiştir.[147] Hâlbuki daha sonraki idari taksimat kayıtlarında Van Vilayeti'ne bağlı Ağakis Sancağı'nın Erciş Sancağı'ndan bağımsız bir sancak olduğu görülmektedir. Kırzıoğlu Agants, Aganis, Eganis adlı Erciş Nahiyesi'ne bağlı köyü Ağakis Sancağı ile karıştırmış olabilir. Bakıldığı zaman Erciş,

---

[143] Orhan Kılıç'ın değerlendirmeleri de bu yöndedir. Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16.-18. Yüzyıllar,* s.119.

[144] BOA, *MD* 2/466.

[145] BOA, *MD* 2/1776.

[146] Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l Mesâlik*, Erciyes Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi Haz: Funda Demirtaş, Kayseri, 2009, s.27; Funda Acar, "Tabakâtü'l-Memâlik'e Göre Sultan Süleyman Zamanında Osmanlı Devlet'inin İdari Taksimatı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XLV, 2018/2, Kayseri, 2018, s.27-28.

[147] Celâlzâde'den aktaran Fahrettin Kırzıoğlu *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590),* s.246.

1841 yılında Van Gölü sularının yükselmesiyle Agants[148], Aganis, Eganis adlı yere taşınmıştır. Buradan yola çıkarak (1556) eserini tamamlayan Celâlzâde'nin eserinde ve 1556-1557 tarihli Divan-ı Hümâyûn Ruûs Defterinde Erciş'in aynı tarihlerde Van Vilayeti'ne bağlı olmadığını göstermesi olasılıkları arttırmasına rağmen önceki tarihlerde Erciş'in ilk idari taksimatında (1550-1551 tarihli sancak defterinde) Erciş Sancağı'nın Van'a bağlı olduğu görülmektedir. 1534-35 seferiyle her ne kadar Van ve Erciş Osmanlıların hâkimiyetine geçse de sonrasında Safevi hâkimiyetine girdiği bilinen bir gerçektir. Bu süreç 1548 yılında Van için nihai ve kalıcı bir hâkimiyete dönüşse de Erciş için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Çünkü Erciş ve havalisi, sürekli Osmanlı-Safevi arasında el değiştirmiştir. Özellikle Şah Tahmasb döneminde 1552 yılındaki büyük Safevi yıkımı ile beraber Erciş ve civarı yağma ve tahrip edilmiştir. Bu durum, Amasya Antlaşması ile sona ermiştir. Her ne kadar öncesinde Osmanlı Devleti tarafından birtakım tayin ve atamalar yapılmışsa da özellikle Erciş'in 1555'ten sonra Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesi yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Bu tarihlerde birtakım münferit uygulamalardan dolayı Bağdad'a bir bağlılık telakki edilse de eldeki veriler doğrultusunda kesin bir şekilde Bağdad'a bağlı olduğuna dair bir çıkarım yapmamız şimdilik pek mümkün gözükmemektedir. Bu sebepten ötürü Van'ın hâkimiyeti ile başlayan süreçten itibaren başlayarak Erciş'in idari taksimattaki yerine dair değerlendirmelerde bulunabilmekteyiz.

Kânunî Sultan Süleyman'ın 1548 yılındaki ikinci seferinden sonra Van ile birlikte Erciş de Osmanlı idaresine girmiştir. Van Kalesi'nin ele geçirilmesinin ardından Van Beylerbeyliği kurulmuş, beylerbeyi olarak Anadolu Defterdarı Çerkes İskender Paşa tayin edilmiştir. Bu tarihten itibaren Erciş, Van Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak merkezi olmuştur. [149]

Erciş ve bazı diğer yerler klasik Osmanlı sancağı olup Osmanlı ümerası tarafından yönetilmiştir. Van Vilayeti'nde bazı yerler ise durumlarına göre hükümet ve ocaklık

---

[148] Süleyman Sabri Paşa, "Erciş Kalesi'nin Rumi 1257 (1841-42) tarihinde terkedilerek Hükümet merkezi şimdiki yere nakledildiğini ve şimdiki Erciş'in o vakit 15-20 evli ve Afanis adlı bir köy olduğundan bahsetmektedir." Bkz. Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, Haz. Gaye Gamzeoğlu, Ankara, 1982, s.5.

[149] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü,* s 67; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590),* s.203; Orhan Kılıç, "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul, 2001, s.190; Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16.-18. Yüzyıllar,* s.119;

statüsünde olmuşlardır.[150] Erciş Sancağı'nın idari yapısı hakkında 1550-1551 tarihli sancak tevcih defteri Van ve ona bağlı sancakların ilk idari taksimatını ve tevcihatını yansıtması açısından önem arz etmektedir. Bu ilk tevcihat defterinde Van Vilayeti sırasıyla: *Van, Adilcevaz, Albak, Bitlis, Erciş, Kisâni, Bargiri* olarak kaydedilmiştir. Erciş'in Tevcihat defterinde Van Vilayeti'ne bağlı bir sancak olduğu görülmektedir.[151]

Osmanlı hâkimiyeti altına giren bu bölgelerde merkeziyetçi devlet fikriyatı gereğince payitahttan/merkezden beylerbeyi ve sancakbeyleri tayin edilmiştir. Defterde verilen bilgiler doğrultusunda Van'ın fethine (22 Ağustos 1548) müteakip daha önce Diyarbekir Beylerbeyliği'nde zeamet sahibi olan Piri Bey'in 29 Ağustos 1548 tarihinde Erciş'e sancakbeyi olarak tayin edilmesi bu bilgileri doğrulamaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi *Maliyeden Müdevver* 563 numaralı *Sancak Tevcih Defteri*'ne göre 1558 – 1576 yılları arasında genelde Van Vilayeti, özelde Erciş Sancağı'nın idari taksimattaki yerini tespit edebilmekteyiz. Defterde "*Van (Paşa Sancağı), Adilcevaz, Bitlis, Muş, Bargiri, Erciş, Kârkâr, Kisânî, Espayrid, Ağakis, Nısf-ı Şirevî, Vâdi-i Beni Kotur, Mahmûdi* diye isimlerini taşıyan on üç adet sancak bulunmaktadır.[152]

Van Eyaleti'nin idarî taksimatı hakkında bilgi veren bir başka kaynağımız olan mühimme defterlerinde geçen hükümlerin birer suretinin Van Eyaleti'ne bağlı sancaklara da gönderilmesi idari taksimat hakkında bilgi sahibi olmamıza olanak sağlamaktadır**.** Nisan 1565 tarihli bir hükümden bu yıla ait bilgileri tespit edebiliyoruz. Erciş Kalesi'nin etrafındaki hendeğin temizlenmesi ve buradaki toprağın taşınması için imece usulüyle adam gönderilmesi minvalinde Van Beylerbeyi ve ona tâbi Kürdistan beylerine gönderilen hükümde, Van Vilayeti'ne bağlı sancaklar ayrı ayrı zikredilmektedir. Hükme göre Van Vilayetine bağlı sancak sayısı Erciş Sancağı ile birlikte on dokuzdur.[153]

---

[150] Van kazalarından Erciş, Ahlat, Adilcevaz köylerinin timar veya malikane arazileriydi. BOA, *İ.MSM*, 50/1287, 23 Ş 1263 (6 Ağustos 1847) Mirî arazilerin düzenlenmesine dair Van Kaymakamı Mustafa Paşa'nın arizası. Akt. Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s.212.

[151] BOA, *A.RSK d. 1452*, s.255, ss.251-257; Feridun M. Emecen – İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcîh Defteri I", *Belgeler*, XIX/23, Ankara 1998, ss.53-122.

[152] BOA, *MAD.d*. 563, s.97, ss. 94 – 101.

[153] BOA, *MD* 6/1029; Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1550-1792)", *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla*, c.I, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s.645.

Mühimme kaydından 10 yıl sonrasına rastlayan ve *Kâmil Kepeci* 262 numarada yer alan defterde 1575-1585 yıllarına ait bilgileri *Sancak Tevcih Defteri*'nde istifade edebilmekteyiz. Bu defterde "*Van ve Ahtamar (Paşa Sancağı), Adilcevaz, Bitlis, Erciş, Ülkâ-i Bradosi, Muş, Bargiri, Hizan, Somay Merkevâr, Hakkâri, Müküs, Kârkâr, Şirevî, Nısf-ı Ülkâ-i Şirevî, Rumî, Kisân, Alpak, Selmas, Hoy-ı Küçük, Üstün, Espayrid, Kotur, Hârûn, Ağakis, Mahmûdî, Merkâvâr, Zenus, Ekrâd, Bayezid, Göğercinlik, Livâ-i Kal'a-i Pesk"* sancaklar yer almakta olup toplam 32 sancak bulunmaktadır.[154]

2 Kasım 1577 tarihinde Hazzo Hâkimi Saruhan Bey'e[155] ve 1 Aralık 1585 tarihinde Hakkâri Hâkimi Zekeriya Bey'e yazılan hükümlerde Erciş Sancağı'nın idari taksimatta yerini aldığını ve 1585 tarihli hükümde Zülfikar Bey'in hâlihazırda Erciş sancakbeyi olduğu bilgisi mevcuttur.[156] Aynı defterde İmadiye Hâkimine gönderilen hükme göre ilkbaharda Acem üzerine büyük bir sefer açılacağından kendi adamları, eyaletine tabi olan kabile ve aşiret ağaları, züama ve erbab-ı timarı harbe yarar bir surette hemen hazırlanması için birer suretleri gönderilmiştir.[157]

XVII. yüzyıla gelindiğinde Ayn Ali Efendi (1609) eserinde: "*Van Eyaleti on üç sancaktır. Van (Paşa Sancağı), Adilcevaz, Erciş, Muş, Bargiri, Kârkâr Ma'a Müküs, Kesâni, İspayrıd, Ağakis, Ekrad Beni Kotur, Kal'a-i Bayezid ma'a Eleşkird, Berda', Ovacık ve Hükümet-i Bitlis'tir*"[158] ifadesiyle Van Sancağı'nın idari yapısı gösterilmiştir.

Erciş Sancağı, 1631-1632 tarihli Sancak Tevcih Defteri'nde de Van Vilayeti'ne bağlı bir sancak merkezi olarak yer almaktadır. "*Van (Paşa Sancağı), Hükümet-i Bitlis (Ocaklık), Hükümet-i Hizân (Ocaklık), Hükümet-i Hakkâri (Ocaklık), Hükümet-i Mahmûdî (Ocaklık), Livâ-i Zıriki nâm-ı diğer Dererki (Ocaklık), Livâ-i Şirevî (Ocaklık), Livâ-i Müküs (Ocaklık), Livâ-i Keşşâb (Ocaklık), Livâ-i Şıtak (Ocaklık), Livâ-i Kisân, Livâ-i*

---

[154] BOA, *KK.d.* 262, s.201, ss.200- 211.

[155] "Hazzo Hâkimi Saruhan Bey'a hüküm: Van Beylerbeyi mektup gönderip İran Şah'ının buradan kaçan kimselere ziyade riayet ederek Kazvin'e gönderdiğini bildirmekle bu işin sonu nakz-ı ahde (anlaşmayı bozma) müncer (sürüklenmek çekilmek) olacağı anlaşılmakla sancağı askeriyle hazır durup Van'dan davet olunduk da hemen hareket etmesi." BOA, *MD* 32/68.

[156] "Hakkâri Hâkimi Zekeriya Bey'e hüküm ki: Tebriz kalesi fetholunup müstahkem bir hale konulduktan ve muhafızlar tayin edildikten sonra ordu avdet etmiş olmakla düşmanın kaleye hücumu halinde kuvvetlerle yardım etmesi ve o cihetten haber alarak ilgilenmesi". BOA, *MD* 60/229-255, s.103. Bu hüküm, Erciş Beyi Zülfikar Bey'e de gönderilmiştir.

[157] BOA, *MD* 60/380-406, s.173.

[158] Ayn Ali Efendi, Kavanin Risalesi, *Kavanîn-i Âl-i Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan, H.1018*, s.33.(Türk Tarih Kütüphanesi, Yer No: A.II/9702).

Alpak, (Ocaklık), Livâ-i Kotur (Ocaklık), Livâ-i Espayrit (Ocaklık), Livâ-i Erciş, Livâ-i Adilcevaz, Livâ-i Bargiri (Ocaklık), Mîr Aşiretlik-i Şikakî" Sancağı olup toplam 18 sancaktır. Görüdüğü gibi Van'ın idari taksimatı içerisinde hükümet ve ocaklık sancaklar bulunurken Erciş klasik sancak statüsünü korumuştur.[159]

Kamil Kepeci Tasnifi'nde 1632- 1641 tarihleri arası Van Eyaleti'nin idari taksimatını gösteren Sancak Tevcih Defteri'nde 17 sancak yer almakta olup söz konusu sancaklar şunlardır: "*Van (Paşa Sancağı), Hükümet-i Bitlis (Ocaklık), Hükümet-i Hizân (Ocaklık), Livâ-i Kârkâr, Hükümet-i Hakkâri (Ocaklık), Hükümet-i Mahmûdî (Ocaklık), Livâ-i Zıriki (Ocaklık), Livâ-i Şirevî (Ocaklık), Livâ-i Müküs (Ocaklık), Livâ-i Keşşâb (Ocaklık), Livâ-i Şıtak (Ocaklık), Livâ-i Alpak, (Ocaklık), Livâ-i Kotur (Ocaklık), Livâ-i Espayrit (Ocaklık), Livâ-i Erciş, Livâ-i Adilcevaz, Livâ-i Bargiri (Ocaklık)."*[160]

1653 tarihli *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*'nde, Van Eyaleti hakkında: "*On üç sancaktır. Van, Erciş, Adilcevaz, Muş, Bitlis, Bârgiri, Esyabrud, Kârkâr, Vâdi-i Beni Kutûr, Kesânî, Ağakis, Berdâ, Evehucik (Ovacık)*" olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.[161]

Kâtip Çelebi de Kitab-ı Cihannüma adlı eserinde, Van Vilayeti'nin: "*Van (Paşa sancağı), Adilcevaz, Erciş, Muş, Bargiri, Kârkâr, Kesani, Espayrıd, Ağakis, Ekrâd-ı Benî Kotur, Kale-i Bayezid, Berda', Ovacık*" olmak üzere on üç sancak olduğunu ifade etmiştir.[162]

16 Nisan 1684 tarihli mühimme kaydında Bitlis Hâkimine gönderilen Van kalesinin tamirine dair hükümde Erciş Sancağının idari taksimat içerisinde olduğunu ayrıca

---

[159] BOA, *C.DH.*122/6095, s.6; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı (1041/1631-32 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi, 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s.219-220.

[160] BOA, *KK.d. (B) 266*, s. 101, ss.97-102. İdari taksimat ile alakalı 13 Safer 1047 (7 Temmuz 1637) tarihli hükümde; "Erciş Livâsında Mehmed'e: Şark seferinde olan Bayram Paşa o tarafa gelinceye kadar Van beylerbeyi Selman Paşa ile birlikte Van kalesi ve etrafının muhafazası için; Hakkâri Hâkimi İmameddin, Bitlis Hâkimi Abdal Bey, Hizân Hâkimi Abdullah Bey, Şirevi Livâsına, Zıriki Livâsı Hamid Bey, Kisân Livâsı Abdullah Bey, Adilcevaz Livâsı Evliya Bey, Müküs Livâsı Seyyid Han, Espayrid Livâsı Mir Ahmed, Erciş Livâsı Mehmed Bey, Bargiri Livâsı Bahaddin Bey, Ağakis Livâsı Taceddin Bey, Somay Livâsı Mir Aziz ve Argın Livâsı İbarahim Bey'e" hükmün birer suretlerinin gönderilmesi idari taksimat açısından bilgi vermektedir. BOA, *MD* 87/341-355, s.112.

[161] Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukuki ve Mali Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, Haz: Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992, s.37.

[162] Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul, 1145, s. 411-412; Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, Ed. Said Öztürk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 500-501.

Murtaza Bey'in sancakbeyi olduğu bilgisi mevcuttur. Hükmün birer sureti diğer sancaklara da gönderilmiştir. Hükme göre, "*Hükümet-i Hizân (Ocaklık), Hükümet-i Hakkâri (Ocaklık), Hükümet-i Hoşâb namı diğer Mahmûdî, Livâ-i Kârkâr, Livâ-i Zıriki, Livâ-i Şirevi, Livâ-i Müküs, Livâ-i Şitak (Ocaklık), Livâ-i Albak, Livâ-i Espayrit, Livâ-i Erciş, Livâ-i Bargiri (Ocaklık), Livâ-i Diyadin der kurb-i Kal'a-i Bayezid, Livâ-i Somay, Livâ-i Ağakis, Livâ-i Hirvet(hirot) tâbi-i Hükümet-i Şirevi, Livâ-i Kisani"*[163] sancaklarıdır.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Erciş sancakbeyi Ferhad Paşa oğlu Osman'a Kapı halkı ve kifayet mikdarı amele ile mühimmat-ı sairesi tarafından görülmek üzere, tayin edilen mübaşir marifetiyle Van Kalesi'nin tamirinde görevlendirildiği 1708 tarihli mühimme kaydının birer sureti diğer sancaklara gönderilmiştir. "*Hizan (Ocaklık), Hakkâri (Ocaklık), Hoşâb namı diğer Mahmâdî (Ocaklık), Zıriki, Şirevi, Erciş, Adilcevaz, Bargiri (Ocaklık), Bayezid kurbinde Diyadin, Müküs (Ocaklık), Espayrid, Ağakis"*[164] sancakları yer almaktadır.

Erciş sancakbeyi Ahmed Bey'e, Van Kalesi'nin tamiri için feth-i hakaniden beri uygulanan taksim usulüne riayet edilmesi, Van valisinin görüşleri doğrultusunda hareket etmeyenlerin cezalandırılacağına dair 16 Ağustos 1719 tarihli mühimme kaydının birer sureti diğer sancaklara da gönderilmiştir. "*Hizan, Hakkâri (Ocaklık), Hoşâb namı diğer Mahmûdî (Ocaklık), Zıriki, Şirevi, Erciş, Adilcevaz, Bargiri (Ocaklık), Bayezid Kal'ası kurbinde Diyadin, Müküs (Ocaklık), Espayrid, Ağakis"*[165] sancakları bulunmaktadır.

Kamil Kepeci Tasnifi'nde 1722-1730 tarihlerini kapsayan Sancak Tevcih Defterine göre "*Eyalet-i Van; Hükümet-i Bitlis (Ocaklık), Hükümet-i Hakkâri (Ocaklık), Hükümet-i Hizân (Ocaklık), Hükümet-i Hoşâb namı diğer Mahmûdî (Ocaklık), Livâ-i Kâkâr(Kârkâr), Livâ-i Zıriki (Ocaklık), Livâ-i Şirevi, Livâ-i Espayrid, Livâ-i Erciş, Livâ-i Adilcevaz, Livâ-i Ağakis, Livâ-i Bargiri (Ocaklık), Livâ-i Diyâdin der Kurb-i Bâyezid*

[163] BOA, *MD* 180/154. Aynı şekilde Fi Evail-i C sene 1106 (18 Aralık 1694) tarihli Van Eyaleti'ne vâki' ber-vech-i ocaklık Bitlis Hâkimi Nuh Han ve Hizan Hâkimi Haci, ve Hakkari Hâkimi İbrahim ve Hoşab Hâkimi İbrahim ve Zıriki ve Şirevi ve Müküs ve Espayrıd ve Erciş ve Adilcevaz ve Ağakis ve Bargiri ve Diyadin sancakları beylerine verilen hükümde aynı şekilde Livâ-i Erciş'in idari taksimatta olduğuna dair bilgiler mevcuttur. BOA, *MD* 105/466, s.109.
[164] BOA, *MD* 115/2563-2575.
[165] BOA, *MD* 129/326-338, s. 90-91.

Hükümet-i Somay ma'a Selemas ve Nevâhi-i Kürd-Kıran ve Karabağ ve Enzel, Livâ-i Belican"[166] sancaklarından müteşekkildir.

Kamil Kepeci Tasnifi'nde 1722-1730 tarihleri ihtiva eden Sancak Tevcih Defterinde Erciş Sancağı hakkında son zamanlarda sancaklık üzerinde tasarruf sahibi olan beylerin Van'da olan dergâh-ı âli yeniçerilerine vermeleri gereken mahsulü tahsil edememişlerdir. Ayrıca sancakbeyine tahammülü olmayan reayanın durumundan dolayı XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca Van Vilayeti'ne bağlı klasik sancak statüsünde bulunup idari taksimatta yerini alan Erciş Sancağı 1 Ağustos 1722 tarihinde sancaklıktan düşürülmüştür.[167] Bu tarihten itibaren Erciş Sancağı, Van Eyaleti'ne bağlı bir sancak olmaktan çıkarılıp Van Valilerinin tasarrufuna bırakılan bir nahiye statüsündedir.[168]

1.3.1. Erciş Sancağı'na Bağlı Nahiyeler

Erciş Sancağı; Erciş, Sarusu (Sarısu), Aladağ ve Güllü Çimen (Güllüce Çimen) nahiyelerinden[169] oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloda *tapu tahrir, ruznamçe* ve *maliyeden müdevver* defterlerinden yararlanılarak çeşitli tarihlerde kronolojik olarak Erciş Sancağı'nın hangi nahiyelerden oluştuğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Erciş Sancağı ve Nahiyeleri (1553-1720)

Nahiyeler	Yılı	Kaynak

[166] . BOA, *KK.d*. 523, s. 80, ss.76-81; Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâleti Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 129-135.

[167] *Kamil Kepeci Tasnifi*'nde 1722-1730 tarihleri ihtiva eden Sancak Tevcih Defterinde Erciş Sancağı'nın 1 Ağustos 1722 tarihinde sancaklıktan çıkarıldığına dair açıklama şu şekildedir: *"Livâ-i mezbur kadimden sancak olmayıp Van eyaletinin nevahisinden iken Van'da olan Dergâh-ı ali yeniçerilerine senede üç bin iki yüz keyl buğday vermek şartıyla birkaç senden beri bazı kimesneler sancaklık üzre zabt edip ekser ümeranın harap ve civarında olan Besyan Ekradı dahi mevcud olan kuralarına tegallüb ve reayaların kendi topraklarına nakl ve perişan edip nahiye-i mezbureye şahne makamında bir zabit kifayet eder iken Acem'e tabi' Dünbüli Ekradından olup hala Besyan'da mütemekkin olan Abdülkerim dahi sancaklık üzre mutasarrıf olup lakin mezbur Abdülkerim'in imarete isti'dad u istihkakı olmadığından başka hâsıl olan mahsulatı ekl ve talep olundukda firar edip muhafazada olan yeniçerilerin mahsulü tahsil olunmadığından ma'ada nahiye-i mezbure ahâlisinin mirlivaya tahammülü olmayıp bi'l külliye perişan olacakların zahir olmağla reaya fukarasının hallerine merhameten sancaklıktan ref' ve nizam-ı vilayete evfak olan veçhile Van eyaletinin nahiyesinden olmak üzre zabt olunmak için Van Valisi Vezir Abdullah Paşa'nın arzıyla sancaklıktan ref' olunup vezir-i müşarun ileyhe hitaben emr-i şerif yazılmıştır(18 L 134)."* Bkz. BOA, *KK.d*. 523, s. 80, ss.76-81; Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâleti Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 129-135.

[168] *Ruûs Kalemi Defteri* 1719-1740 tarihleri arası idari taksimatı yansıtan deftere göre ise "*Livâ-i Erciş nahiye olmak üzere Van Valisi tarafından zabtıçün yazılmıştır(Fi. 18 L 134)" diye* zikredilen vesikada Kamil Kepeci 523 numaralı defteri teyit etmektedir. Bkz. BOA, *A.RSK.d.* 1572, s.32, ss.30-34.

[169] Nahiye, bir yönetim ünitesini ve bölgeyi ifade etmektedir. Bkz. İlhan Şahin, *Nahiye, DİA*, c.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss.306-308.

Erciş-Sarusu	1553	BOA, MAD.d. 17642, s.385.
Erciş-Sarusu	1559	BOA, TT.d. 313, s. 362. / BOA, MAD 29, s.266.
Erciş-Sarusu-Aladağ-Güllü Çimen	1569	TKGMA, TKG.KK.TT.d. 66.
Erciş-Sarusu-Güllü Çimen	1577-1578	TKGMA, TKG.KK.TT.d. 364-65/328.
Erciş-Sarusu	1581	BOA, DFE.RZ.d.58, s.141-143.
Erciş-Sarusu	1588	BOA, MAD.d. 15303, s. 2, 18.
Erciş-Sarusu-Aladağ-Güllü Çimen	1592	BOA, DFE.RZ.d.156, s.367,417.
Erciş-Sarusu-Aladağ-Güllüce Çimen	1600	BOA, TT.d. 693.
Erciş-Sarusu-Aladağ	1604	TKGMA, TKG.KK.TT.d. 363-65/341.
Erciş-Sarusu-Aladağ	1596-1600	BOA, DFE.RZ.d.176, s.581-586. DFE.RZ.d. 220, s.210-222. DFE.RZ.d. 223, s.93-97.
Erciş-Sarusu-Aladağ	1611-1613	BOA, DFE.RZ.d.326, s.502,518,547. DFE.RZ.d. 346, s.456-459.
Erciş-Sarusu-Aladağ	1619-1622	BOA, DFE.RZ.d. 381, s.698-699. DFE.RZ.d. 412, s.365-369.
Erciş-Sarusu-Aladağ	1625-1631-1634	BOA, DFE.RZ.d. 552, s.78-89. DFE.RZ.d. 437, s.570-573. DFE.RZ.d. 504, s.383-394.
Erciş-Sarusu-Aladağ	1641 - 1663	BOA, MAD.d. 15293, s.174,175,190,216,218.
Erciş-Sarusu-Aladağ	1654	BOA, DFE.RZ.d. 675, s.180,189,193.
Erciş-Sarusu-Aladağ	1663	BOA, DFE.RZ.d.776, s.165-167.
Erciş-Sarusu-Aladağ	1688-89	BOA, DFE.RZ.d.951, s.189-190.
Erciş-Sarusu-Aladağ	1692	BOA, DFE.RZ.d. 968, s. 416-417.
Erciş-Sarısu-Aladağ	1696	BOA, TK.GM.d. 606, s. 204-205.
Erciş-Sarısu-Aladağ	1703-1704	BOA, TK.GM.d. 664, s.
Erciş-Sarısu-Aladağ	1712	BOA, TK.GM.d. 721, s. 158-160. TK.GM.d. 712, s.215-216.
Erciş-Sarısu-Aladağ	1715-1716	BOA, TK.GM.d. 735, s.227-229.
Erciş-Sarısu-Aladağ	1720	BOA, TK.GM.d. 766, s.149,152.

Erciş'in Osmanlı hâkimiyetine girişinden sancaklıktan çıkarılıp Van Valilerinin tasarrufuna bırakıldığı 1 Ağustos 1722 tarihine kadar olan süreç içerisinde Erciş Sancağına ait nahiye kayıtları verilmiştir. Bu kayıtların ilki 1553 tarihli *Maliyeden Müdevver*[170] defteridir. Bu defterde sadece Erciş ve Sarusu Nahiyesi'ne ait bilgiler mevcuttur. 1569 tarihli *Mufassal maa' İcmal Erciş*[171] başlıklı defterde Erciş-Sarusu-Aladağ-Güllü Çimen nahiyelerinin mevcut olduğu görülmüştür. Erciş, Sarusu ve Aladağ Nahiyeleri sürekliliğini korurken Güllü Çimen ya da Güllüce Çimen 1569 tarihli mufassal

[170] BOA, *MAD 17642*.
[171] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66.*

defterinin dışında sadece 1592 tarihli ruznamçe[172] defterinde ve 1600 tarihli Erciş Sancağı'nın has, zeamet ve timarlarını havi mufassal tapu-tahrir defterinde[173] mevcuttur. 1600 yılından itibaren Güllü Çimen mevcut kaynaklarda yer almazken Erciş, Sarusu ve Aladağ Nahiyeleri'nin mevcut konumunu koruduğu görülmüştür.

Erciş Sancağına bağlı nahiyelerin durumu ve idari taksimatı hakkında düzenli bilgileri *mufassal, icmal ve ruznamçe* defterlerinden elde edebiliyoruz. Bu defterlerde Erciş Sancağı'na bağlı nahiyeler ve bu nahiyelere bağlı köy ve mezralar hakkında bilgiler mevcuttur.

Aşağıda hazırlanan tabloda köy ve mezra sayıları verilmiştir. Burada şunu belirtmekte fayda var. Defterlerde sıklıkla iki köyün ya da bir köy ile birlikte bir ya da birden fazla mezranın hâsıllarının birlikte yazıldığı görülmüştür. 1569 tarihli defterde: 31 tane köy ve mezra hâsılları ile birlikte verilirken, 3 yerde iki köyün hâsılları birlikte verilmiştir. Aynı şekilde 1577-78 tarihli defterde 33 köy ve mezra hâsılları 4 tane de iki köyün hâsılları birlikte verilmiştir. 1600-1601 tarihli defterde ise 47 köy ve mezra ile 2 yerde iki köyün hâsılları birlikte verilmiştir. Son olarak 1604-1605 tarihli defterde 37 köy ile 1 yerde iki köyün hâsılları birlikte verilmiştir. Konumuz idari taksimat olduğu için hâsılları birlikte yazılan köy ve mezraları ayırmayı ve tablo haline getirmeyi uygun bulduk.

Tablo 2: Nahiyelere Göre Köy ve Mezra Sayıları

1569			**1577-1578**		**1600-1601**		**1604-1605**	
Nahiyesi	**Köy**	**Mezra**	**Köy**	**Mezra**	**Köy**	**Mezra**	**Köy**	**Mezra**
Erciş	96	83	115	71	124	79	102	42
Sarusu	21	46	22	23	49	60	42	37
Aladağ	2	5	-	-	1	-	2	-
Güllü Çimen	14	18	4	3	5	8	-	-
Toplam	**133**	**152**	**141**	**97**	**179**	**147**	**146**	**79**

Nahiyelere bağlı köy ve mezra sayılarında yaklaşık 35-40 yıllık süreçte yükseliş ve düşüşler gözlenmektedir. Bunun en önemli nedeni Safevi saldırıları ve bunun sonucunda meydana gelen yıkım ve tahriblerdir. Elde daha erken tarihli veriler olsaydı, Safevi tahribatının büyüklüğünü daha net görmek mümkün olabilirdi. Keza fetihten sonra Erciş'in idari, iktisadi ve demografik yapısı hakkında da birtakım bilgiler elde etme şansı

[172] BOA, *DFE.RZ.d.156*, s.367,417.
[173] BOA, *TT. 693*,

olabilirdi. Ancak fetih sonrasına ait en erken tarihli defter, 1569 tarihlidir. Bu tarihten öncesine ait defterlerin olduğunu ve bölgenin iki kez tahrir edildiğini, eldeki mühimme kayıtları vasıtasıyla öğenebilsek de, arşiv kayıtlarında söz konusu defterlere ulaşma imkânı olmamış, bu da bizi bölgede yapılan ilk tahrirleri inceleme fırsatından yoksun bırakmıştır.[174] Daha önce bahsedildiği üzere, bölge Safevi askerleri tarafından ciddi şekilde tahrip edilmiş, malı yağmalanan köylüler kaçmışlar, ahâlinin önemli bir kısmı da öldürülmüştür.[175] Yaşanan bu gibi olaylar sonrası çiftlik, mezra, köy arazisi için, tahrir defterlerinde *hâlî* kaydını bulmaktayız.[176] Erciş'in köylerinin terk edilmişliği, 1569 tarihli defterde "*hâlî ani'r-re'âyâ"* ifade edilmekte olup yaklaşık on köy bu sıfatla kaydedilmiştir.[177] Yaşanan bu tahribatlar sonrası bölgeyi terk edip giden insanların dönüp köylerini *şen ve abâdân* eylemeleri için devletin çeşitli muafiyetler sağlamasıyla birlikte XVII. yüzyılın başlarında doğru köy ve mezra sayısında artış olmuştur. Erciş Sancağında XVII. yüzyılın başlarında kısmi düşüşleri ise idari taksimattaki değişikliklere bağlayabiliriz. Örneğin; Güllü Çimen Nahiyesi bu yüzyıldan itibaren görülmüyor. Büyük ihtimal buraya ait köy ve mezralar Bargiri Sancağında bağlanmış olabilir. Özellikle XIX. yüzyıla gelindiğinde idari taksimatla birlikte köy sayıları da değişmektedir. Örneğin; 1878 yılında Erciş Kazası (88), Ahter-i Şan Nahiyesi (44) ve Bargiri Nahiyesi'nden müteşşekkil olup toplam köy sayısı 161'dir.[178] 1899 yılına gelindiğinde Erciş Kazası: Çelebibağı (13), Kenzek (13), Pirömer (20), Ağı (23), Göze (21) ve Gomar (32) nahiyelerinden oluşup toplam köy sayısı 122'dir.[179] 1889 yılına baktığımız zamanda Erciş Kazası'nın nahiyelerinin birçoğu önceki dönemlerde köy olarak geçmektedir.

---

[174] Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16.-18. Yüzyıllar*, s. 121. Van Beylerbeyi'nin haslarını istediği yerden tayin edip kalanını hassa kayıt etmesi için Van'ı tahrir eden Hayreddin Bey'e gönderilen 3 Ocak 1557 tarihli buyruldu. BOA, *MD* 2, 207/1872. Bu bilgiyi teyit eden başka bir belge *MAD.d. (17895*) yer alan ve tek olan Van, Erciş ve Bargiri livaları ile ilgili kanunnamedir. Kanunnamede Kığı Mirlivası Hayreddin tarafından tahrir edildiğini görüyoruz. Kanunnamenin mukaddimesindeki tarihin 1556 (Ra /963)' olması 1553-1557 yıllarında bölgenin tahrir edildiği bilgisini veriyor. BOA, *MAD.d*. 17895.

[175] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s.23.

[176] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, I. Cilt, Kronik, 3. Baskı, İstanbul, 2019, s.17.

[177] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66.* Bu köyler Erciş Sancağı'nda Erciş, Sarusu ve Güllü Çimen nahiyelerinde olup on tanedir. Bunlar; Porsuklu, Kara Haç, Pirikendi, Eskiyan(Eskiban), Hırındad, Gök Yurd, İnkara, Göllü, Cırcır ve Söğütlü'dür.

[178] BOA, *ŞD*. 1874/4, s.4-5.

[179] *Salname-i Devlet-i Osmaniye*, H.1307 (1889), s.672-673.

1.3.1.1. Erciş Nahiyesi

Erciş Sancağı'nın merkez nahiyesidir. 1569 tarihli mufassal deftere göre 96 köy ve 83 mezraya sahiptir.[180] 1571 tarihli evkaf tahrir defterine göre Erciş'e ait 8 köy (Kürdenkâr, Mihoğa(Mecuyan), Kırklar, Gürgüs, Anzaf, Madvanik, Pulur, Çekreşin / Cergeşin) 2 mezra (Ozanlu, Sevakim (Sudkem) kaydı bulunmaktadır.[181] 1592 tarihli mufassal defteri eksik olup Erciş'e ait 17 köy (Ermuzink, Ağca Mescid, Ağı, Akbaş, Behlül, Cüdgah, Ekrek, Kündük(Kenzek), Gürgüs, Haçrov, Kara Melik, Karaca, Maca Çorkertis[182], Partaş, Tondros, Virane) 6 mezra (Gürgüs, Kilise-i Ağı, Melik Baş, Partaş, Sevak) kaydı bulunmaktadır. Defterin ilk varağında sancağa ait genel bilgiler yer almaktadır. Bu sayfada toplam 86 köy olup bunların 51'inin İslam köyü ve 35'inin Gayrimüslim köyü olduğuna dair kayıt bulunmaktadır.[183] H. 985 (1577-1578) tarihli Van, Erciş, Bargiri, Adilcevaz, Bitlis ve Muş'a ait timar icmal defterinde Erciş Nahiyesi'nin 115 köy ve 71 mezra[184], H. 1009 (1600-1601) tarihli Erciş Sancağının has, zeamet ve timarlarını havi mufassal tapu-tahrir defterinde Erciş Nahiyesi'nin 124 köy ve 79 mezra[185], H. 1013 (1604-1605) tarihli Van, Bargiri, Erciş, Adilcevaz ve Bedirgah-ı Ali timar icmal defterinde Erciş Nahiyesi'ne ait 102 köy ve 42 mezra kaydı bulunmaktadır.[186]

Tablo 3: Erciş Nahiyesi'ne Bağlı Köyler (1569-1577/78 -1600/1601- 1604/1605)

No	1569	1577-78	1600-1601	1604-1605
1	Ağcamescid	Ağcamescid	_	_
2	_	_	Ağşin	_
3	Ağı	Ağı	Ağı	Ağı
4	Ak kilise	_	Akkilise	Akkilise
5	Akbaş	Akbaş	Akbaş	Akbaş
6		_	Ak Bulak	
7	Aksı (Aks),Ahzi	_	Aksı (Aks),Ahzi	Aksı (Aks),Ahzi
8	_	_	Akmescid	Akmescid
9	_	_	_	Akmiş
10	Aksırav	Aksırav	Aksırav	Aksırav

[180] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66.*
[181] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 198-66/202.*
[182] Bazen kayıtlarda yanlışlıklar olabiliyor. Burada Marças ve Kertis demek istemiş olabilirler. Çünkü tezin hiçbir yerinde Kertis köyüne rastlanılmamıştır. Marças ve Kertis adında iki köy olduğu bilindiği için bunları iki farklı köy olarak alabiliriz.
[183] BOA, *TT. 1252.*
[184] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328.*
[185] BOA, *TT. 693.*
[186] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341.*

11	Aksu	Aksu	Aksur, Ağasor	Aksu
12	Aktaş	Aktaş	_	_
13	_	_	Alacakarbansarayı[187]	Alacakarbansarayı
14	_	Ancini?	_	_
15	Anzav	Anzav	_	Anzav
16	_	Aslanlu	_	_
17	Arıncık	Arıncık	_	Arıncık
18	_	Babaağıl?	_	_
19	_	_	Bağcıömer	Bağcı Ömer
20	_	_	Bakircek	Bakırcek
21	_	_	Ballu?	_
22	_	_	Bayramlu	Bayramlu[188]
23	Behlül	Behlül	Behlül	Behlül[189]
24	Boynuzluabdal	Boynuzluabdal	Boynuzluabdal	[190]
25	Burhan	Burhan	Burhanlu	Burhanlu
26	_	_	Caniklü (Hanikli)?[191]	_
27	Cüdgah	Cüdgah	Cüdgan (cüdgah)[192]	Cüdgah[193]
28	Çakırbey	Çakırbey	Çakırbey[194]	[195]
29	Çamurlu	Çamurlu	Çamurlu	Çamurlu[196]
30	_	Çakırviran?	_	_
31	_	_	Çeltikkilise?[197]	Çeltikkilise?
32	_	_	Çimen	Çimen
33	Davud	Davud	Davud	Davud
34	_	Dedelü	_	Dedelü[198]
35	_	_	_	Değirmen
36	_	Delice meydanı	Delice meydanı	Delice meydanı
37	Derecik	Derecik	Derecik[199]	Derecik
38	_	Derekendi	_	Derekendi
39	_	_	_	Dikilan?
40	Ekanis	Ekanis	Ekanis	Ekanis

[187] İlk iki defterde Erciş'e ait mezra'a olarak geçiyor.
[188] Bayramlu köyünün hâsılı 5000. Birinde hisse 4000 birinde 1000 ama biri Sarusu da biri Erciş'te.
[189] İkisinde de var ve hâsıllar aynı.
[190] Sarusuda gözüküyor.
[191] İki yerde ilki başta mahlûl köy
[192] Bu defterde hem Erciş hem de Sarusu nahiyesindedir.
[193] Bu defterde hem Erciş hem de Sarusu nahiyesindedir.
[194] İki yerde geçiyor hâsılları farklı.
[195] Sarusu'da gözüküyor.
[196] Aslında Çamur yazılmış ama önceki defterde Çamurlu ve Kızılviran olarak yazılmış ve hâsıl aynı.
[197] Halicekilise de okunabilir. Süreç içerisinde ilk önce Karacakilise olarak Sarusu'da sonra Karacakilise olarak Erciş, Halice kilise ve son defterde Çeltikkilise olarak devam ediyor. Çünkü geliri hep aynı 600. Takibini bu şekilde yapabiliyoruz.
[198] Normalde Sarusu'da olması gerekirken bu defterde her ikisinde de gözüküyor.
[199] İki yerde geçiyor. İlki sayfa başında mahlûl köy olarak geçiyor.

41	Ekrek	Ekrek [200]	_	_
42	_	Emir Ahmed	_	Emir Ahmed
43	Erbizonk	Erbizonk	Erbizonk	Erbizonk[201]
44	Erkic / Erkim?	Erkic / Erkim?	Erkic /Erkim?[202]	Erkic /Erkim?
45	Ernis	Ernis	Ernis	Ernis
46	_	Ermiş(Ernis)	_	_
47	Esbak(Anzak)?	_	_	_
48	Esbusinek/Espinek	Esbusinak/Espinek	Esbusinek/Espinek	Esbusinak/Espinek
49	Evkök	Evkök	_	_
50	Ezik / İzik	Ezik	Ezik / İzik	Ezik
51	_	_	_	Ezik(İzbey) ?
52	Gence	_	Gence	_
53	_	Gelincik	Gelincik	Gelincik
54	Girak /Girek	Girak / Girek	Girak / Girek	Girek
55	_	Giyak?	_	_
56	_	Gök (kök) Ahmed?	_	_
57	Girdepe /Kirdepe	_	Gökdepe	Gökdepe
58	_	Gök Yurd viran	_	_
59	_	Göze	Göze	Göze
60	Gözi-i ulya	Gözi-i ulya	Göze-i ulya	Göze-i ulya
61	Göllü	_	_	_
62	_	_	Göran	_
63	Güllüçimen	_	Güllü Çimen	Güllü Çimen
64	_	_	Gülesorlu	Gülesorlu
65	_	_	Güllüce	_
66	_	_	Gürgüs-ü ulya	_
67	_	_	Hacıbey (hacik) ?	_
68	Haçrof	Haçrof	Haçrof	Haçrof
69	_	_	_	Hamitlu
70	Harhus	Harhus	Harhus	_
71	Haki	Haki	Haki	Haki
72	Hasava (Haciak)?	Hasava (Haciak)?[203]	_	_
73	_	_	Hasandolı	Hasandolı
74	Haycasur	Haycasur	Haycasur	Haycasur
75	Haydarbey	Haydarbey	Haydarbey[204]	Haydarbey
76	_	Hayluca	Hayluca	_

[200] Ekrek ma'a karye-i Pilur diye geçiyor.
[201] İki nahiyede de (Erciş ve Sarusu) geçiyor hâsıllar aynı.
[202] İki kez geçmekte hâsılları farklı biri 8000 diğeri 6666.
[203] Diğer iki defterde bunlar Sarısu'da geçiyor. Has ak, Hacikak, Hasova diye de okunuyor. Ama Sarusu'da Hasava diye köy var ve 1604/1605 tarihli son defterde çok net Hasava yazılmış.
[204] Haydarbey köyü dört yerde geçiyor. Bir yerde ise Sarusu. Coğrafi olarak Sarusu'da olma olasılığı çok düşüktür.

77	_	Hergin	Hergin	_
78				Hırındad[205]
79	Hızırmescid	Hızırmescid	Hızırmescid	Hızırmescid
80	Hoca Ali	Hoca Ali	Hoca Ali	Hoca Ali[206]
81	İncesu	İncesu	İncesu	_
82	İnkara	İnkara	İnkara	İnkara
83	_	_	İncirlü	_
84	Irşad-ı sufla	Irşad-ı sufla	Irşad-ı sufla	Irşad-ı sufla
85	_	Irşad-ı ulya	Irşad-ı ulya	Irşad-ı ulya
86	İsaviran	İsaviran	_	_
87	Kadiresker (Gıdrasgar)	_	Kadirasker (Gıdraskar)	Kadirasker
88	Kafirviran	_	_	_
89	Kalecik	Kalecik	Kalecik	Kalecik
90	_	Kalecik	Kalecik	_
91	_	Kalecik	_	_
92	Kaneş (Kaniş)	Kaneş (Kaniş)	Kaneş	Kaneş (Kaniş)
93	_	Karaağaç	Karaağaç	Karaağaç
94	_	_	Karaağaç	_
95	_	Karabarış	Karabarış	Karabarış
96	Karabaş	_	_	_
97	_	_	Karabulak	_
98	Karacaviran	Karacaviran [207]	Karacaviran	Karacaviran
99		Karacaviran der nezd-i Kızılkaya		
100	Karahaç	Karahaç[208]	_	_
101	_	Karahaç	_	_
102	Karakilise	Karakilise	Karakilise	Karakilise
103	Karakilise	Karakilise	Karakilise	Karakilise
104	_	Karakilise	Karakilise-i ulya	Karakilise
105	_	Karacakilise	_	_
106	_	_	Karakum (Kirakum)	_
107	_	_	Karamelik	Karamelik
108	_	_	Karaşeyh	_
109	Karavul	Karavul	Karavul	_
110	_	_	Karavul[209]	_
111	_	_	Kardoğan	_
112	_	Katırdoğan	_	_

[205] Hâsılları aynı ama Erciş ve Sarısu'da geçiyor. Hep Sarusu'da zaten burada olması zayıf bir olasılık ama deftere sadık kaldık.
[206] İki tarafta da geçiyor hâsılları aynı.
[207] Karaca Viran iki tane birisi Karacaviran der nezd-i Kızılkaya
[208] Karahaç iki tane hâsılları farklı ve birisi der nezd-i karye-i Şirvan diyor.
[209] Bir tanesi mahlûl olarak geçiyor.

113	Kemer	Kemer	Kömür	Kemer
114	_	Kerh	Kerh	Kerh
115	_	_	_	Keşiş
116	Kızılkilise	Kızılkilise	Kızılkilise	Kızılkilise
117	_	_	Kızılkilise	Kızılkilise
118	_	_	Kızılkilise	Kızılkilise
119	Kızılkilisa-i diğer	_	_	_
120	_	_	Kızılkilisa-i sufla	_
121	Kızılviran	Kızılviran	Kızılviran	_
122	Kızılviran	Kızılviran	_	_
123	Kirvank	Kirvank	_	_
124	Kumdepe	_	_	_
125	_	Kuşviran	Kuşviran	_
126	_	Künbedkendi	Künbedkendi	_
127	Künzek / Kenzek	Künzek / Kenzek	Künzek / Kenzek	Künzek / Kenzek
128	Koçköprü	Koçköprü	Koçköprü	Koçköprü
129	Kozaekrek			
130	_	_	_	Kozlu
131	Kozluca	Kozluca	_	Kozluca
132	Kozlukilise	Kozlukilise	Kozlukilise	Kozlukilise
133	_	Körbekir? gayri ez Ağıl	_	_
134	Maçaris	_	Maçaris	Maçaris[210]
135	_	Mağara	Mağara	Mağara
136	_	Mescidlü	Mescidlü	_
137	Merşid	_	Merşid	Merşid
138	Mezra' nam-ı diğer Dervişalihan	Mezra' namı diğer Dervişalihan	_[211]	Mezra' namı diğer Dervişalihan[212]
139	_	Minaver[213]	_	Minaver
140	Murtazaviran	Murtazaviran	Murtazaviran	_
141		Musakendi		
142	Muy	Muy	_	Muy[214]
143	Örene (Örme)	Örene (Örme)	Örene (Örme)	Örene (Örme)
144	Palurnik	Palurnik	Palurnik	[215]
145	Panu / Pani	Panu(Pano)	Panuk	Panuh
146	Papuşgin	Papişgin*	Papuşgin[216]	Papuşgin
147	_	_	Partaş	Partaş
148	Pay	Pay	Pay	Pay

[210] Maçaris iki yerde aynı hâsıl ama kars diye de okunuyorlar.
[211] Sarusu'da gözüküyor.
[212] Tam olarak derviş okunmuyor.
[213] Mufassalda Sarusu'da geçiyor.
[214] Hâsılları farklı olmakla beraber iki tane Muy köyü var. Hem Erciş'te hem de Sarusu'da.
[215] Sarusu'da gözüküyor.
[216] İki hâsılı farklı köy var Papuşkin.

149	Pertek	Pertek	Pertek	Pertek[217]
150	Pirikendi	Pirikendi	Pirkendi	Pirkendi
151	Pirnaşin	Pirnaşin	Pirnaşin	Pirnişin (Pirnaşin)
152	Pulurmak	Pilurmak	Pilurnik	[218]
153	Sadıkviran	Sadıkviran	Sadık	_
154	_	_	Sekban	_
155	Sinameş	Senamiş	Sinameş	Sinameş
156	Sofi	_	_	_
157	_	_	Soğanlu	_
158	_	Somberzek	_	_
159	Soskın(Soskun)	Soskın	Soskın	Soskın[219]
160	_	_	Şor(Sor)	_
161	_	_	Subur	_
162	Suvarkendi	Suvarkendi	Suvarkendi	Suvarkendi
163	Şehirpazar	Şehirpazar	Şehirpazar	
164	_	_	Şehir*	_
165	[220]	[221] Şehirük	Şeyhlü	Şeyhlü
166	_	_	_	Şeyhşin
167	_	Şirvan ve Ereşbereş?	Şirvan ve Eriş Beriş?	_[222]
168	Taraklu	_	Taraklu	_
169	Tatarmehmed	Tatarmehmed	Tatarmehmed	Tatarmehmed
170	_	_	Tihriman	Tihriman
171	Tondıras	Tondıros	Tondıros	Tondıros[223]
172	Yaluca (Baluca)?[224]	_	_	_
173	_	Yusufviran	_	_
174	_	Yüksek	Yüksek	Yüksek
175	_	_	Yüreklü der nezdi mezrâ’	_
176	Zahirepazı	Zahirepazı	_	_
177	Zarnos	_	_	Zarnos
178	Zekrek /Zekzek	Zekrek	Zekrek	Zekrek
179	Zevik	_	_	_
180	_	_	Zincirlü	Zincirlü
181	Zortul	Zortul	_	_
182	_	_	Zarnis	Zarnis

[217] Hâsıllar aynı ama hem Ercişte hem Sarusu’da geçiyor.
[218] Sarusu’da.
[219] Hâsıllar aynı ama hem Ercişte hem Sarusu’da.
[220] Sarusu’da geçiyor. Sonrakilerde Erciş olmuş.
[221] Zaman içerisinde Şeyhlü olmuş.
[222] Sarusu’da.
[223] Hâsıllar aynı ama iki yerde de geçiyor.
[224] Sonraki defterlerde mezra olarak geçiyor.

	Toplam: 96	**Toplam: 115**	**Toplam: 124**	**Toplam: 102**

1569 yılında Erciş Sancağına bağlı köy sayısı 96 iken 1577-78 yılında 115, 1600-1601 yılında 124'e yükselirken 1604-1605 yılında bu sayı 102'e düşmüştür. İncelediğimiz 4 defteri değerlendirdiğimizde 50 köyün sürekliliğini koruduğunu 4 defterde de yer aldığını görüyoruz. Bunun yanı sıra 33 köy 3 kez, 41 köy 2 kez ve 58 köy ise sadece 1 kez görülmektedir. Esasen defterleri birlikte incelediğimizde Erciş Nahiyesi'nde olan köyün başka defterde Sarusu Nahiyesi'nde olduğunu görebiliyoruz. Örneğin; Derekendi, Emir Ahmed, Evkök, Hasandolı, Hasava, Kozluca, Mescidlü, Mezra nam-ı diğer Derviş Alihan, Minaver, Partaş, Pilurmak, Zevik ve Zincirlü isimli köylerin bazen Erciş Nahiyesi'nde iken sonraki defterlerde Sarusu Nahiyesi'ne bağlı olduğunu yahut bunun tam tersi olduğunu görebiliyoruz. Bu da hâlihazırda olan köylerin sürekliliği hakkındaki bilgileri vermektedir. Bunun yanı sıra üç defterde sürekli Erciş Nahiyesi'nde olan Boynuzlu Abdal isimli köyün son tahrir defterinde Sarusu Nahiyesi'nde geçmesi ya da Dedeli köyünün Sarusu Nahiyesi'nde olduğu kesinlik arz ederken bazen Erciş Nahiyesi'nde geçmesi kafa karışıklığına sebep olmuştur. Bu bölge coğrafi konum itibariyle Sarusu'da olması gerekmektedir. Özellikle son iki defterde birkaç köyün bu şekilde olması kafa karışıklığına sebep olsa da defterdeki bilgilere sadık kalıp dipnotlarda bu durumları açıklama gereği duyulmuştur. 1569 tarihli defterde Göllü, İnkâra, Kara Haç ve Pirikendi köylerinin *hâlî ani'r-re'âyâ* yani boş köyler olduğu görülmektedir. Bu köylerden sadece Göllü isimli köy ile karşılaşmıyoruz. 1600-1601 tarihli defterin ilk sayfasında mahlûl olan köyler verilmiştir. Buna göre Erciş Sancağına ait Karavul, Güllüce, Kalecik, Güllüçimen, Caniklü (Haniklü), Murtazaviran, Sadık ve Derecik köylerinin *mahlûl* olduğunu görüyoruz. Fakat defterin ilerleyen sayfalarında mahlûl olan köylerle aynı ismi taşıyan köylerin hâsılları olduğu gibi bunlardan sadece Güllüçimen ve Derecik sonraki defterde görünmektedir. Diğerleri büyük ihtimal *mahlûl* kalmış ve yeni tahrirde yer almamışlardır.

Tablo 4: Erciş Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar (1569-1577/78 -1600/1601- 1604/1605)

No	**1569**	**1577-78**	**1600-1601**	**1604-1605**
1	Abdurrahman	Abdurrahman	Abdurrahman	Abdurrahman
2	Ağtîmâr	_	_	_
3	Ağcaviran	_	_	_

4	Ağbulağ	Akbulak	Akbulak	Akbulak
5	Akbulağ	Akbulak	_	_
6	_	_	_	Akdepe
7	Akkaya	_	Akkaya	Akkaya
8	_	_	Akkilise	_
9	Akmescid	_	_	_
10	_	_	_	Aksurlu
11	Aktaş	_	_	_
12	Alacakarbansarayı der nezdi karye-i Ernis	Alacakarbansarayı	_	_
13	AlacaKarubansarayı	_	_	_
14	_	Anzav	_	Anzav
15	_	_	Arıncık	_
16	_	Armudlu	_	_
17	Asaba	_	_	_
18	_	_	Babaoğlı	_
19	_	Bağcıömer	_	_
20	_	Bakırcek	Bakircek	Bakırcek
21	Bekircek-i sufla	Bekircek-i sufla	Bekircek	_
22	_	Balakürdi	_	_
23	_	Balgala	_	_
24	Balluca(2000)	_	Balluca	Balluca
25	Balluca(3000)	_	_	Balluca
26	_	Bayramlu	_	Bayramlu
27	Bekir	_	_	_
28	_	_	Beldesin	_
29	_	_	Bezikviran (Berkviran)?	Bezekviranı
30	Bezirhane	Bezirhane	Bezirhane	_
31	Boğazkesen	_	Boğazkesen	_
32	_	_	Bozmeyan kilise-i harabe	Bozmeyan kilise harabe
33	Cankoran, Cihangören (Cangoran)	Cangoran	Gülbulasan (normalde cangoran değişmiş)	_
34	Camısman	_	_	_
35	Cirgeşin (Küresin)?	_	_	_
36	Çamlu	_	_	_
37	_	_	Çamurlu	_
38	_	Çatak	Çatak	_
39	_	_	Çayırak	Çayırak
40	_	_	Denişkör	_
41	_	_	Dericek	_

42	_	_	Deşmekariğ?	_
43	_	Ekin	Ekin	Ekin
44	_	_	Ekrek	_
45	Emirahmed	_	_	_
46	Ereş Bereş namı diğer Çakreş	_	_	_
47	Eşekviran	Eşekviran	Eşekviran	Eşekviranı
48	Giyâh (keban)?	Giyâh-Kiyah(keban)?	Giyâh (keban)?	_
49	_	_	Eşin	_
50	_	_	Ezinkar (Arnikar)?	_
51	Göbeklü	_	_	_
52	_	Gölviran	_	_
53	_	Gülce	_	_
54	Gülek (Göllük)	Güleklü	_	_
55	_	_	Güllüce	_
56	_	Gümüşbaba	_	_
57	_	_	Gürgüs	_
58	_	_	Güzeldere	_
59	_	_	Haciklü	Haciklu
60	_	_	Hafare	_
61	Haki	_	_	_
62	Hakviran	_	_	_
63	_	_	Hanluca	_
64	_	_	Hanluca	_
65	Hasan Abdal	_	Hasanabdal	_
66	_	Hasava	Hasova	_
67	Haslu	_	_	_
68	_	_	Hayranis	Hayranik(hâsıllar aynı iki yerde de geçiyor)
69	Hocagaffur	Hocagafur	_	_
70	_	_	Hornik	_
71	İkmal/Yekmal	_	_	_
72	İncek	_	_	_
73	_	_	İsmailviranı	_
74	Kalecik	Kalecik	Kalecik	Kalecik
75	Kalecik	Kalecik	Kalecik der nezdi karye-i Vasu?	Kalecik
76	Kalecik	_	_	Kalecik der nezd-i Vasu?
77	Karahaç	_	_	_
78	_	_	Karaağaç	_
79	Karakilise	Karakilise	_	_
80	Karaca	Karaca	Karaca	Karaca

81	Karacaviran	Karacaviran	Karacaviran	Karacaviran
82	_	Karacaviran	Karacaviran	Karacaviran
83	Kayırca	Kayırca	Kayırca	Kayırca
84	Kayırca	Kayırca	Kayırca	Kayırca
85	_	_	Kayıtlıca (kayırca)?	_
86	_	_	_	Kılıflu
87	_	_	Kırkelmalu?	_
88	_-	Kıyak?	_	_
89	_	Kızılviran	Kızılviran	Kızılviran
90	_	_	Kızılviran	_
91			Kızıviran	_
92	Kilise	Kilise	Kilise	Kilise
93	_	_	Kilise	_
94	Kirakum	_	_	_
95	_	Kozluca	_	_
96	_	Kozlukilise	_	_
97	Körceviran	Körceviran	Körceviran	_
98	Körceviran	_	_	_
99	_	_	_	Kök der nezd karye-i Kemer
100	Kumdepe	_	_	_
101	Kumdepe	_	_	_
102	Kuşpınarı	Kuşpınarı	_	_
103	Kuşviran	_	_	_
104	_	_	Kulahmed	_
105	_	_	Küçükpazar	_
106	_	Kürdviran	_	Kurd ve Yurdviran
107	Mağara	Mağara	_	_
108	Mağara	_	_	_
109	_	Maki?	_	
110	Mamagezar/Mergazer	Mamagezar/Mergazer	Mamagezar/Mergazer	_
111	_	_	Margezek	_
112	Maral	_	_	_
113	Melik	Melik	Melik	Melik
114	Melik	_	Melik	_
115	Mercük (çermük)?	Mercük (Merduk)?	Mercük Merduk (Çermük)?	Mercük Merduk (çermük)?
116	_	Merşid	_	_
117	_	Mezra’	_	_
118	Mirzaderecik	_	_	_
119	Mumcek	Mumcek	_	_
120	Muyküçük der nezdi Musakendi	Muyküçük der nezd-i karye-i Musakendi	_	_

121	Nişvel (rişvel)	Rişvel	_	_
122	_	_	Otlağı	_
123	_	Oyuklu	_	_
124	_	_	Palu	_
125	Pilurmak	Pilur(mufassalda pilurmak diye geçer)	_	_
126	_	_	Pilvank	Pilvank
127	_	_	Pirmusa	Pirmusa
128	Ribatlu	_	_	_
129	_	_	_	Roni
130	Salıcak	_	_	_
131	_	_	Saluk (Selvek)?	_
132	Samanlu	_	_	_
133	_	Sancaklu	Sancaklu	Sancaklu
134	Sekü	Sekü	_	_
135	Sılasabık	Sılasabık	_	_
136	Sisli	Sisli	_	_
137	_	_	Sosun	_
138	Soğanlu	Soğanlu	_	Soğanlu
139	_	Söğütlü	Söğütlü	_
140	_	Söğütlü	_	_
141	Su kuyusu	_	_	_
142	_	Sulusukara	_	_
143	Sorbulak Kirval	Sorbulak Kirval der nezd-i Panu	_	_
144	Surm	_	_	_
145	_	_	Şeyhşin	Şeyhşin
146	Şenkirova	Şekirova?	_	_
147	Şeref namı diğer Göcek	_	_	_
148	Şeref-i ulya	_	_	_
149	_	Şeyhkara	_	_
150	_	_	Tağlu namı diğer Emir (abad)?	Tağlu namı diğer Tamgalı
151	_	_	Tavşanlu	_
152	Topraklu	Topraklu	Topraklı	_
153	_	Topraklu	_	_
154	Varnik	Varnik	Varnik	Varnik
155	Vestakari	Vestakari	_	_
156	_	_	Yazganali	Yazganali
157	Yüksek viran	_	_	_
158	Yüreklü	Yüreklü	_	_
159	_	_	Yurdviran	_
160	_	_	Yusuf Veli	_

161	Zekrek	Zekrek	Zekrek	Zekrek
162	_	Zekrek	_	_
163	…?Viran	…?viran		
	Toplam: 83	**Toplam: 71**	**Toplam: 79**	**Toplam: 42**

Van Gölü çevresinde halk dilinde "mezre" şeklinde ifade edilen bu yerleşimler, idari bakımdan köye bağlıdırlar. Mezralarda ziraat ve hayvancılık faaliyetleri birlikte yürütülmektedir. Mezralar ziraate uygun yerlerde, yani ziraat arazileri üzerinde veya kenarında kuruludurlar. Özellikle Erciş-Muradiye bölgesinin kuzeyindeki lav platoları mezraların nispeten yoğun olduğu kesimlerdir. Geniş ziraat sahasına sahip mezralar diğerlerine oranla daha kısa sürede gelişmekte ve kalabalıklaşmaktadır. Ziraat arazisi geniş, şehirlerarası karayollarına yakın ve yükseltisi fazla olmayan yerlerdeki mezralar zamanla idari bakımdan bağlı bulundukları köylerden ayrılarak köy statüsüne kavuşmuştur.[225] Bunu, incelediğimiz defterlerde görmekteyiz.

1569 yılında Erciş Sancağına bağlı mezra'a sayısı 83 iken 1577-78 yılında 70'e düşmüş, XVII. yüzyılın başlarına denk gelen 1600-1601'de ise 79'a yükselmiştir. 1604-1605 yılında ise dramatik bir düşüşle 42 olmuştur. İncelediğimiz 4 defteri değerlendirdiğimizde 14 mezra'anın sürekliliğini koruduğunu 4 defterde de yer aldıklarını görüyoruz. Bunun yanı sıra 16 mezra'a 3 kez, 40 mezra'a 2 kez ve 93 mezra'a ise sadece 1 kez görülmektedir. Süreç içerisinde mezra sayısındaki düşüşleri hali hazırda olan mezraların daha sonra bir kısmının köye dönüşmesinen kaynaklı olduunu söyleyebiliriz. Örneğin; Alacakarbansarayı ilk iki defterde mezra iken son iki defterde köy olarak görünmektedir. Bağcıömer 1577-78 tarihli defterde mezra son iki defterde köy, Yürekli ilk iki defterde mezra 1600-1601 tarihli defterde köy, Yüksekviran 1569 tarihli defterde mezra diğer defterlerde sadece Yüksek adıyla köy olarak geçmektedir. Yine Akmescid 1569 tarihli defterde mezra, 1600-1601 ve 1604-1605 tarihli defterlerde köy olarak geçiyor. Arıncık ise defterlerde 3 kez köy olarak bir kez mezra olarak geçiyor. Bunların dışında 1569 tarihli defterde 10 tane mezra (Camısman, Haki, Kalecik, Çamlu, Bekir, Ribatlu, Şeref, Ağcaviran, Şeref-i ulya, Akmescid) Erciş Nahiyesi'ne bağlı iken daha sonraki üç defterde bir kısmı köy bir kısmı aynı şekilde mezra olacak şekilde Sarusu Nahiyesi'ne

[225] Orhan Gürbüz, *Van Gölü Çevresi'nin Coğrafyası (Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından)*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s.182.

bağlanmıştır. 1604-1605 tarihli defterde Haciklu, Kilise ve Kalecik mezra'alarının "*hâric-ez-defter"* olduğu bir önceki defterde olmadığını işaret etmektedir.

1.3.1.2. Sarusu Nahiyesi

Sarusu Nahiyesi belirli bir coğrafi mekân olup, merkez kasabası bulunmamaktadır. Sancağın Kuzeybatı kısmındadır. Van Gölü'ne sahili bulunmamaktadır. Günümüzde Sarısu Nahiyesi'ne bağlı bir kısım köyler, Ağrı ili, Patnos ilçesine bağlıdır. Hatta Sarısu Nahiyesi'ne bağlı Dedeli köyü günümüzde Ağrı'nın Patnos ilçesine bağlı bir belde konumundadır. Erciş'in Osmanlı hâkimiyetine girişinden bahsederken İdris-i Bidlisi, Hoca Saadettin, Solakzade ve Ali Emiri'nin Sarısu'yu Erciş mevkiinde ya da Erciş yakınlarında olarak ifade ettiklerinden bahsetmiştik.[226] Sarusu Nahiyesi üzerinde durmamızın sebebi Osmanlı arşiv belgelerinde hem Erciş Sancağı'na hem de Adilcevaz Sancağı'na bağlı Sarısu Nahiyesi ile karşılaşmamız olmuştur. Bir dönem Adilcevaz'a bir dönem ise Erciş'e bağlı olduğunu söylemek oldukça zordur çünkü incelediğimiz dönemlerde hem *tapu tahrir*[227] hem de *ruznamçe defterlerinde*[228] aynı dönemde iki sancağa da bağlı olduğunu görüyoruz.

Harita 1: Sarısu Nahiyesi'ni Gösterir Harita[229]

[226] Bahattin Yalçın Hatunoğlu, *İdris-i Bitlis'nin Selim-Namesinde Doğu Anadolu'nun Fethi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1998, s. 48-49; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't – Tevarih IV*, s.255; Ali Emirî Efendi, *Osmanlı Şark Vilayetleri (Osmanlı Vilayât-ı Şarkiyyesi),* s.50-51; *Solakzâde Tarihi*, Sadeleştiren Vahid Çabuk, Yayına Haz. H. Halit Atlı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2016, s.546; Gelibolulu Mustafa Efendi, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbar*, c.I, II. Kısım, s. 1132; Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s.174; Feridun Emecen, Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu Siyaseti ve İdris-i Bitlisî, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, s. 147; Hoca Sadettin, Solakzade ve Ali Emiri durumu şöyle ifade eder; "Erciş yakınlarında olan Sarısu üstünde kalabalığa eriştiler. Kurt koyuna dalar gibi giriştiler. Birden bire öyle şiddetli bir hücum ettiler ki, o güçlü orduyu ilk anda perişan ettiler. Arkada kalanları daha sonra Bargiri ve Abakay dağlarına kadar takip edip, büyük kısmını katlederek, bol ganimetlerle geri döndüler".

[227]BOA, *TT.d*.693, s.39'da Nahiye-i Sarısu der livâ-i Erciş, s.69'da Nahiye-i Sarısu der livâ-i Adilcevaz olarak geçmektedir.

[228] BOA, *DFE.RZ.d.* 176, s.583 numaralı aynı sayfada Adilcevaz'a bağlı Nahiye-i Sarusu hemen sonrasında Erciş'e bağlı Nahiye-i Sarusu olarak geçmektedir. Örnekleri çoğaltabiliriz. BOA, *DFE.RZ.d.* 412, s.357'de Erciş'e bağlı Sarusu s.364'te Adilcevaz'a bağlı.

[229] Türkiye Cumhuriyeti Nafia Bakanlığı Şoseler Reisliği 1934 Senesi İptidasında Taksimatı Mülkiye ve Yolların Vaziyetini Gösterir Haritadır. Mikyas 1:800.000.

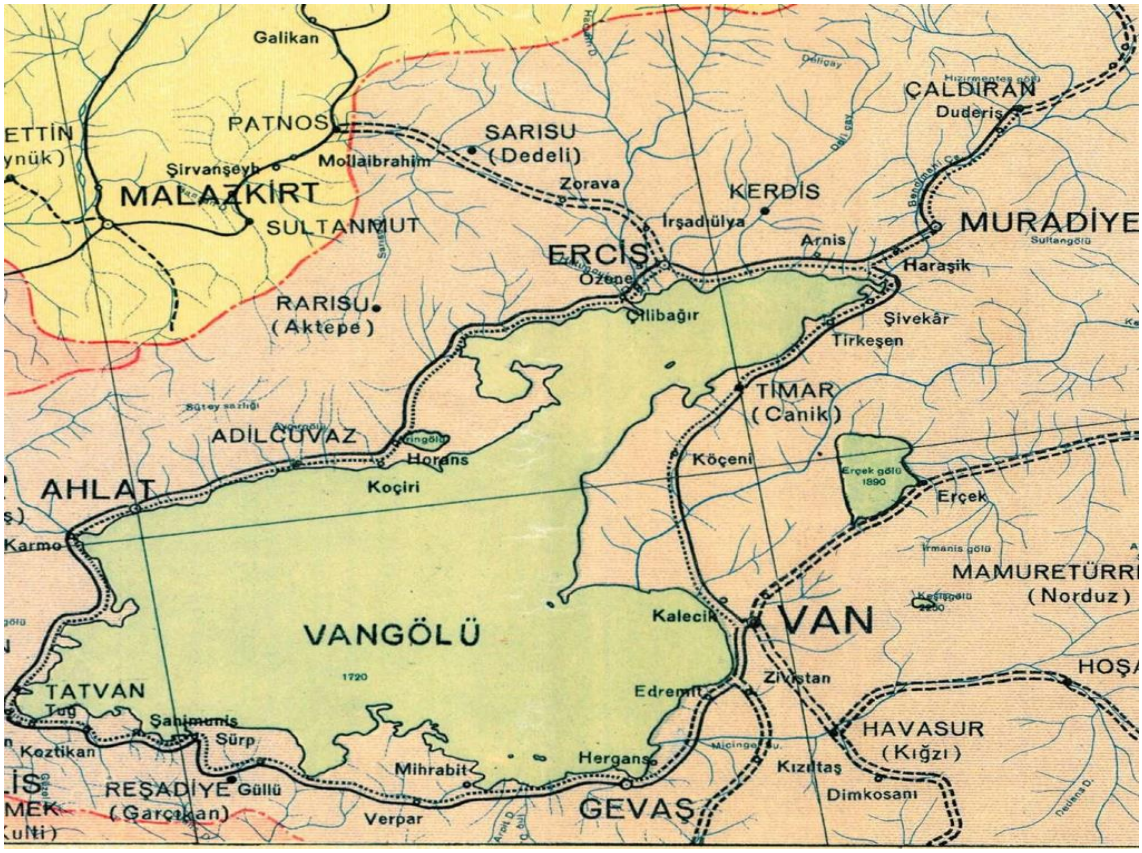

Yukarıda bahsettiğimiz durumu haritada da net bir şekilde görmek mümkündür. Günümüzde aslında Sarusu mevkiinin büyük bir kısmı Patnos sınırları içerisinde yer almaktadır. Haritada iki Sarısu olup birisi Erciş ile Adilcevaz tarafında Aktepe merkezli, diğeri ise Erciş ve Patnos arasında Dedeli merkezli Sarısu'dur. Dedeli, arşiv kayıtlarında Erciş Sancağı'na bağlı Sarısu Nahiyesi'ne ait bir köy olarak geçmektedir. Başka bir durum ise belgelerde hem Sarusu[230] hem de Sarısu[231] olarak geçmesidir. Erciş'e ait mevcut mufassal tahrir defterinde (1569) Sarusu olarak geçtiğinden dolayı münkün mertebe Sarusu olarak yazılmıştır.

[230] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*; *TKG.KK.TT.d 364-65/328*; *TKG.KK.TT.d. 198-66/202*, defterlerde Sarusu olarak geçmektedir. Timar Ruznamçe Defterlerinde; BOA, *DFE.RZ.d.* 12, s.1031; BOA, *DFE.RZ.d.* 98, s.81;Sarısu olarak geçerken DFE.RZ.d. 412, s.357. nolu defterde hem Sarısu hem de Sarusu olarak geçtiğin tespit edilmiştir.

[231] BOA, *TT.d.* 693, 730, 1252, TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341*, defterlerde Sarısu olarak geçmektedir. Timar Ruznamçe Defterlerinde; BOA, *DFE.RZ.d.* 176, s.570; *DFE.RZ.d.* 437; *DFE.RZ.d.* 504, s.383; DFE.RZ.d. 206, s.306.

Sarusu 1569 tarihli mufassal defterinde 21 köy ve 46 mezraya sahiptir.[232] 1571 tarihli evkaf tahrir defterinde Sarısu'ya ait 3 köy (Sultan Molla Ahmed, Çakırbey, Mercus yâda Merhoş) kayıtlıdır.[233] 1592 tarihli mufassal tahrir defteri eksik olup Sarısu'ya ait 12 köy (Ağcaviran, Ancini, Camuşman, Dedelü, Derekendi, Emir Ahmed, Gökoğlan, Hasandolı, Kökün, Mervan namı diğer Şereflü, Monla Sultan Ahmed, Ribatlu) ve 2 mezra'a (Haçrov, Çayurluk) kayıtlıdır. Defterin ilk varağında Erciş'e bağlı toplam 86 köy olduğu bilgisi yer almaktadır. Bununla birlikte ne kadarının Erciş ve Sarısu Nahiyesi'ne ait olduğunu bilemiyoruz. Yine de defterden Erciş Sancağı'nın Erciş ve Sarısu nahiyelerinden oluştuğu bilgisini çıkarmak mümkündür.[234] H. 985 (1577-1578) olarak tarihlenen timar icmal defterinde Sarısu Nahiyesi'nin 22 köy ve 23 mezra kaydı bulunmaktadır.[235] H. 1009 (1600-1601) tarihli icmal defterinde Sarısu Nahiyesi'nin 49 köy ve 60 mezra kaydı bulunmaktadır.[236] H. 1013 (1604-1605) tarihli timar icmal defterinde Sarusu Nahiyesi'ne ait 42 köy ve 37 mezra kaydı bulunmaktadır.[237]

Tablo 5: Sarusu Nahiyesi'ne Bağlı Köyler (1569-1577/78 -1600/1601- 1604/1605)

No	**1569**	**1577-78**	**1600-1601**	**1604-1605**
1	_	Ağcaviran	Ağcaviran (mülkiyet)	Ağcaviran (mülkiyet)
2	_	Akbulak	Akbulak (mahlûl)	Akbulak
3	_	Akmescid	_	_
4	Ancini	_	_	_
5	_	Arıncık	_	_
6	_	_	Belviran (mahlûl)	_
7	_	_	Bakircek der nezd-i ve karye-i Somberzek	Bakırcek der nezd-i karye-i Somberzek
8	_	_	Balluca (mahlûl)	_
9	_	_	_	Bayramlı
10	_	_	_	Behlül
11	_	_	_	Boynuzluabdal

[232] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*.
[233] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 198-66/202*.
[234] BOA, *TT.d*. 1252.
[235] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328.*
[236] BOA, *TT.d*. 693.
[237] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341*.

12	_	_	Bölüklü (mahlûl)	_
13	_	Camışman	Camışman	Camışman
14	Canik (Hanik/ haniki)?	_	Canik (Hanik/ haniki)?	Canik (haki)?
15	_	_	Cüdgah	Cüdgah
16	_	_	_	Çakırbey
17	_	_	Çamurlu (mahlûl)	_
18	Dedelü	_	Dedelü	Dedelü
19	Derekendi	_	Derekendi	_
20	_	_	_	Ekrek
21	_	_	Emirahmed	_
22	_	_	Engevan (Eşekviran)?	_
23	_	_	_	Erbizonk
24	_	_	Erşudlu? (mahlûl)	_
25	_	_	Evkök	Evkök (evköy)
26	_	_	İncesu (mahlûl)	İnce
27	_	_	Girak (Girek) ma'a Kilisa kuyu karye-i m.	Girek ma'a Kilise-i karye-im
28	_	Gökahmed	_	_
29	Gökoğlan	Gökoğlan	Gökoğlan (mülkiyet)	Gökoğlan, (mülkiyet)
30	Göze-i sufla	_	_	_
31	_	_	_	Göze-i ulya
32	_	Haki	_	Haki
33	_	_	_	Harabeağıl
34	_	_	_	Harabemuy
35	Hasandolı	Hasandolı	_	_
36	_	_	Hasava	Hasava
37	_	_	Harabeağıl namı diğer Ağı	_
38	_	Hasurlu	_	_
39	_	_	Haydarbey	_
40	Hergin (Hargin)	_	Hergin[238]	Hergin

[238] İki farklı yerde hâsıl aynı ama biri Erciş diğeri Sarusu.

41	Hırındad (Hâlî ani'r-re'âyâ)	Hirindad	Hırındad	Hırındav
42	_	_	_	Hocaali (şüpheli)
43	_	_	Kalecik (mahlûl)	_
44	Karacaviran	_	Karacaviran (biri mahlûl)	Karacaviran
45	Karakilise	Karakilisa	_	_
46	Karakilise	_	_	_
47	_	Kirekum	Karakum	_
48	_	_	Karahaç (mahlûl)	_
49	_	_	Karapınar (mahlûl)	_
50	_	_	Karaşeyh	_
51	_	_	Kerh	_
52	Kozaekrek	Kozaekrek	Kozaekrek	Kozaekrek
53	_	_	Kozluca (mahlûl)	_
54	Kökün	Kökün	Kökün (mülkiyet)	Kökün (mülkiyet)
55	_	_	_	Kozluca
56	_	_	_	Kozluk
57	_	_	Kumdepe	_
58	_	_	Kutluca (mahlûl)	_
59	Minaver	_	_	_
60	Mescidlü	_	_	_
61	_	_	Mezra'a namı diğer Alihan	_
62	_	_	Muy ma'a Harabemuy	Muy ma'a Harabemuy
63	_	_	_	Ordacek hariç ez defter (kışlak)
64	_	_	Otlak (mahlûl)	_
65	_	_	Papuçgin	_
66	_	_	_	Palurnik
67	_	_	_	Pertek
68	_	_	_	Pilurnik (Pilurmak)
69	Partaş	_	_	_

70	_	_	Porsuruklu (porsuklu)(mahlûl)	_
71	_	Ribatlu	Ribatlu (mülkiyet)	Ribatlu, (mülkiyet)
72	_	Ribatlu	_	_
73	Sofiküçük?	Somküçük?	Somküçük?	_
74	_	_	_	Soskın
75	Şehirük	_	_	_
76	_	Şemseddin	Şemseddin (mülkiyet)	Şemseddin, (mülkiyet)
77	_	Şeref-i sufla	_	_
78	_	Şeref-i ulya	Şeref-i ulya (mülkiyet)	Şeref-iulya (mülkiyet)
79	Şirvan ve Ereşbereş?	_	Şirvan Erşberş?	Şirvan ve İriş?
80	_		Tokgelü (mahlûl)	_
81	_		_	Tondros
82	Yıldırım Viranı	_	_	_
83	_	_	Subey (zevik)?	Zevik,
84	_	_	Zekrek	_
85	_	Zincirlü	_	_
86	**Toplam: 21**	**Toplam: 22**	**Toplam: 49**	**Toplam: 42**

1569 yılında Sarusu Nahiyesi'ne bağlı köy sayısı 21 iken 1577-78 yılında 22'ye yükselmiş, XVII. yüzyılın başlarına ait 1600-1601 tarihli defterde daha da yükselerek 49 olmuştur. Bundan birkaç yıl sonrasına denk gelen 1604-1605 yılında ise 42'ye düşmüştür. İncelediğimiz 4 defteri değerlendirdiğimizde 4 köyün sürekliliğini koruduğunu görüyoruz. 9 köy 3 kez, 14 köy 2 kez ve 58 köy ise sadece 1 kez görülmektedir. 1600-1601 tarihli defterde Akbulak, Belviran, Balluca, Bölüklü, Çamurlu, Erşudlu, İncesu, Kalecik, Karacaviran, Karahaç, Karapınar, Kozluca, Kutluca, Otlak, Porsuklu ve Tokgelü isimli köylerin *mahlûl* olduğunu görüyoruz. Devamında gelen 1604-1605 tarihli defterde sadece Akbulak ve İncesu varken diğer *mahlûl* köylere rastlamadık. Bunun yanı sıra Karacaviran biri *mahlûl* olmak üzere iki kez geçmektedir. Sancak içerisinde özellikle Sarusu Nahiyesi sınırları içerisinde olan köy ve mezraların mir aşiretlere uzunca bir

dönem *mülkiyet* olarak verildiğini hem *tahrir* defterlerinde hem de daha sonraki süreci *timar ruznamçe* defterlerinden takip edebiliyoruz. 1569 tarihli defterde Kökün köyü ile dokuz tane mezra ve Gökoğlan köyü (an aşireti Behlül) mülkiyet olarak verilmiştir. 1577-78 tarihli defterde ise Kökün köyü ve altı mezra, Camısman köyü ve dört mezra, Ribatlu köyü ve bir mezra, Ağcaviran, Gökoğlan, Şeref-i ulya ma'a Akmescid, Şemseddin ma'a Şeref-i sufla köylerinin Mamuki Aşireti'nin beyi Behlül Bey'in tasarrufuna *mülkiyet* olarak verildiğini görüyoruz. Dikkati çeken bir başka husus ise 1569 tarihli defterde Camışman, Ribatlu, Ağcaviran ve Şeref-i ulya ile birlikte Akmescid köylerinin mezra olarak geçmeleridir. Söz konusu köyler mezraaları ile birlikte Sarusu'ya değil, Erciş'e bağlı görünmektedir. Buna karşılık söz konusu köyler sonraki iki defterde ve ruznamçelerde ise yukarıda saydığımız köylerin Sarusu Nahiyesi'ne bağlı oldukları görülmüştür. 1600-1601 tarihli defterde de yine aynı şekilde 7 köy (Kökün, Camısman, Gökoğlan, Ribatlu, Ağcaviran, Şeref-i ulya, Şemseddin) ve bunlara bağlı 17 mezra Mamuki Aşireti beyi Yusuf'un tasarrufuna verilmiştir. Son olarak 1604-1605 tarihli defterimizde bir önceki defterde (1600-1601) defterde olduğu gibi 7 köy ve 17 mezra mülkiyet olarak verilmiştir. Sadece mutasarrıflık Yusuf'tan İbrahim'e geçmiştir.

Tablo 6: Sarusu Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'lar (1569-1577/78 -1600/1601- 1604/1605)

No	**1569**	**1577-78**	**1600-1601**	**1604-1605**
1	Ağcabulak	_	_	_
2	_	Ağıl	Ağı	Ağıl
3	Ahur	_	_	_
4	Akbulak	_	_	_
5	_	_	Akmağara	_
6	_	_	Akmescid	Akmescid
7	_	_	Akmescid	Akmescid
8	_	_	Akdere ma'a Yaylak	_
9		_	_	Akmağara
10	Akyaylak	_	_	_
11	_	_	Aksur	_
12	_	_	Amul	_
13	Ancini der nezdi karye-i Ancini	_	_	_
14	Babalu	Babalu	_	_
15	Babazal	_	_	_
16	Bala kürdi	_	_	_
17	_	_	Bayramlu	_

18	_	_	_	Berk
19	Bozbey (Bucanik)?	_	_	_
20	_	Boyluca	_	_
21	_	Bozkaya	_	_
22	_	_	_	Bozmeyan, Kilisa-i harabe dede
23	Bucak	_	_	_
24	_	_	Budik	_
25	Cebellü	_	_	_
26	_	Çamlu	Çamlu	Çamlu
27	Çamurlu	_	_	_
28	_	_	Çimen	_
29	_	_	Değirmenlü	_
30	Delicemeydanı	_	_	_
31	Dülcek	Dülcek	Dülcek	Dülcek
32	_	Ereş Bereş namı diğer (çakreş)	_	_
33	_	_	Ekincik	_
34	_	_	Erkin	Erkin
35	_	_	Evanil?	_
36	_	_	Girdali (Kirdek) ? der nezd-i Kozlucakilisa	Girdali (Kirdek) ? der nezd-i Kilise-i Kozluca
37	Gök (Kök) Ahmed	_	_	_
38	Gökdelü?	_	_	_
39	_	Göllüce	Göllüce	_
40	_	_	Güllü	_
41	_	Haki	Haki	Haki
42	Hamidlu	_	_	_
43	_	_	Harcitan	Harcitan
44	_	_	Harmurlu	_
45	_	_	Haslu	Haslu
46		_		Hayranis
47	Hocalu	_	_	_
48	_	_	Hoca tabur	_
49	_	_	Hoca-i divane	Hoca-i divane
50	_	_	Hoyküçük	_
51	İncek	İncek	İncek	_
52	_	_	_	İnci
53	İşrekhamdi?	_	_	_
54	Kalecik	Kalecik	Kalecik	Kalecik
55	Kalecik	_	Kalecik	Kalecik

56	_	_	Kalecik	Kalecik
57	Karaağaç	_	_	_
58	Karahaç		Karahaç	Karahaç
59	_	_	Karahaç	_
60	Karapınar	_	_	_
61	_	Karakilise	_	_
62	Karacaviran	_	_	_
63	Karacelu	Karacelu	Karacalu	Karacalu
64	_	_	Karavul	_
65	_	_	_	Kargalık
66	Kızılören	Kızılören	_	_
67	_	Kızılören	_	_
68	Kızıl viran	_	Kızılviran	Kızılviran
69	Kilise	_	Kilise	Kilise
70	_	_	Kozlukilise-i Harabe	_
71	_	_	Kozluca	_
72	_	_	Kozlucakilise	_
73	_	_	Kök der nezdi karye-i Gir	_
74	_	Kumdepe	Kumdepe	_
75	Kurdviran		_	_
76	_	_	Kurgan	_
77	Kuş Kaya	Kuşkaya	Kuşkaya	Kuşkaya
78	Mağara	_	_	_
79	_	_	_	Bakar*(mamagezar) ?
80	Maral	Maral	Maral	Maral
81	Maral	_	_	_
82	Mezracık	_	Mezra’	Mezra'
83	_	_	Mezra’	_
84	Oyuklu	_	_	_
85	Partaş-ı sufla	_	_	_
86	_	_	_	Pilurmak
87	_	_	Pilvank?	_
88	Pirömer	Pirömer	Pirömer	Pirömer
89	_	_	Ribatlu	Ribatlu
90	_	_	Ribatlu	Ribatlu
91	Salim	_	_	_
92	_	Sekir (bekir)?	Şekir (bekir)?	Şekir (bekir)?
93	Şems	_	_	_
94	_	_	Söğütlü	_
95	_	_	Suğlak	_
96	_	_	Suluağaç	Suluağaç

97	_	Şeref nam diğer Göcek	Şeref namı diğer Göcek	Şeref namı diğer Göcek
98	_	_	Şeref-i sufla	Şeref-i sufla
99	Tağin	Tağin	Tağin	Tağin
100	Tağlu	Tağlu	_	_
101	_	_	Vastaca	_
102	Yakacık	_	_	_
103	Yolluca	_	_	_
104	_	_	Yüksek	_
105	_	_	Zekrek	_
106	Zincirlü	_	_	_
107	**Toplam: 46**	**Toplam: 23**	**Toplam: 60**	**Toplam:37**

1569 yılında Sarusu Nahiyesi'ne bağlı mezra'a sayısı 46 iken 1577-78 yılında 23'e düşmüş, XVII. yüzyılın başlarına tekabül eden 1600-1601'de ise 60'a yükselirken 1604-1605 yılında 42'ye düşmüştür. İncelediğimiz 4 defteri değerlendirdiğimizde 7 mezranın sürekliliğini koruduğunu 4 defterde de yer aldıklarını görüyoruz. Bunun yanı sıra 10 mezra 3 kez, 18 mezra 2 kez ve 71 mezra ise sadece 1 kez görülmektedir. Süreç içerisinde mezra sayısındaki düşüşleri hali hazırda olan mezraların daha sonra bir kısmının köye dönüşmesiyle açıklamak mümkümdür. Örneğin; tabloda görüldüğü üzere, Gök (kök) Ahmed daha sonra Sarusu Nahiyesi'nde köy olarak geçmektedir.

1.3.1.3. Aladağ Nahiyesi

Aladağ yaylaları önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olduğu Aladağ yaylaları günümüzden farklı olarak, geçmişte hayvancılık faaliyetlerinin yanı sıra dinlenme ve askeri amaçlı olarak da kullanılmaktaydı.[239] Moğollar zamanında yerleşim merkezi olarak kurulmuş, Hülagü Han Aladağ'da kendisi için bir saray yaptırmış bunun inşası için de yerli halk çalıştırılmıştır. Moğollar yaz aylarının önemli bir kısmını zengin otlaklara sahip bu bölgede geçirmekteydi.[240] Aladağ yaylaları, Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle beraber Erciş Sancağı'na bağlı nahiye konumuna getirilmiştir.

[239] Faruk Kaya, "Aladağ'da Yaylalar ve Yaylacılık", *Doğu Coğrafya Dergisi*, c.13, S 19, Erzurum 2008, s.134.
[240] Moğolar Dönemi'nde Aladağlar için bkz. Neslihan Durak, "İlhanlılar Döneminde Aladağ ve Çevresi*", I. Uluslar arası Ahlat – Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu, (23- 25 Ağustos 2012 Ahlat- Bitlis)*, İstanbul, 2013, s.242-251; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s.165,181.

1569 tarihli mufassal tahrir defterinde 2 köy ve 5 mezraya sahiptir.[241] 1571 tarihli evkaf defterinde Aladağ'a ait köy kaydı bulunmamaktadır.[242] 1592 tarihli mufassal defteri eksik olup defterin ilk varağında genel bilgiler yer almaktadır. Buradan yola çıkarak Erciş Sancağının toplamda 86 köye sahip olduğunu görmekteyiz. Bu köylerden tam olarak ne kadarının Erciş, Sarusu ve Aladağ Nahiyesi'ne ait olduğunu bilemiyoruz.[243] H. 985 (1577-1578) olarak tarihlenen timar icmal defterinde Aladağ Nahiyesi'ne ait kayıt bulunmamaktadır.[244] H. 1009 (1600-1601) tarihli icmal defterinde Aladağ Nahiyesi'ne bağlı sadece 1 köy görünmektedir.[245] H. 1013 (1604-1605) tarihli timar icmal defterinde ise Aladağ Nahiyesi'ne ait 2 köy kaydı bulunmaktadır.[246]

Tablo 7: Aladağ Nahiyesi'ne Bağlı Köy ve Mezra'lar (1569-1577/78 -1600/1601- 1604/1605)

Sayı	**1569**	**1577-1578**	**1600-1601**	**1604-1605**
1	Aslanlu	_	_	_
2	_	_	İlanlu	_
3	Kalecik	_	_	_
4	_	_	_	Kirvank hariç ez defter
5	_	_	_	Partaş
	Toplam: 2	**Toplam: 0**	**Toplam: 1**	**Toplam: 2**
	MEZRA'LAR	**MEZRA'LAR**	**MEZRA'LAR**	**MEZRA'LAR**
1	Hasanabdal	_	_	_
2	İnce Su	_	_	_
3	Kozlucakilise	_	_	_
4	Şeyhmehmed	_	_	_
5	Yüreklü	_	_	_
	Toplam: 5	**Toplam: 0**	**Toplam: 0**	**Toplam: 0**

1.3.1.4. Güllü Çimen Nahiyesi

Güllü Çimen Nahiyesi'nin de belirli bir coğrafi mekâna sahip olup, merkez kasabası bulunmamaktadır. 1569 tarihli mufassal tahrir defterinde 14 köy ve 18 mezraya

[241] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66.*
[242] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 198-66/202.*
[243] BOA, *TT.d. 1252*.
[244] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328.*
[245] BOA, *TT.d. 693*.
[246] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341*.

sahiptir.[247] H. 985 (1577-1578) olarak tarihlenen timar icmal defterinde Güllü Çimen Nahiyesi'nin 4 köy ve 3 mezra kaydı bulunmaktadır.[248] H. 1009 (1600-1601) tarihli icmal defterinde Güllü Çimen Nahiyesi'nin 5 köy ve 8 mezra kaydı bulunmaktadır. Burada nahiye ismi Güllüce Çimen olarak geçiyor.[249] H. 1013 (1604-1605) tarihli timar icmal defterinde Güllü Çimen Nahiyesi ait köy ya da mezra kaydı bulunmamaktadır.[250]

Tablo 8: Güllü Çimen Nahiyesi'ne Bağlı Köy ve Mezra'lar (1569-1577/78 -1600/1601-1604/1605)

No	**1569**	**1577-78**	**1600-1601**	**1604-1605**
1	Akkök	_	_	_
2	_	_	Aktaş (mahlûl)	_
3	Cırcır (Haraç)? (Hâlî ani'r-re'âyâ))	_	_	_
4	Değirmenlu	Değirmenlü	_	_
5	Eskiyan (eskiban)? (Hâlî ani'r-re'âyâ)	_	_	_
6	Gökyurd (Hâlî ani'r-re'âyâ)	_	_	_
7	Göllü	Göllü	_	_
8	İnce Su	_	_	_
9	Kafirsedom	_	_	_
10	_	_	Kâfirviran (mahlûl)	_
11	_	_	Karakilise(mahlûl)	_
12	Karacakilise	_	_	_
13	_	_	Karacaviran (mahlûl)	_
14	Katırdoğan	_	_	_
15	Künbedkendi	_	_	_
16	_	_	Markendim? (mahlûl)	_
17	_	Maral diğer	_	_
18	Nasırtaş (Bakırtaş)?	_	_	_
19	Porsuklu (Hâlî ani'r-re'âyâ)	Porsuklu	_	_
20	Söğütlü (Hâlî ani'r-re'âyâ)	_	_	_
21	**Toplam: 14**	**Toplam: 4**	**Toplam: 5**	**Toplam: 0**

[247] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*.
[248] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328.*
[249] BOA, *TT.d. 693*.
[250] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341*.

22				
23	**MEZRA'LAR**	**MEZRA'LAR**	**MEZRA'LAR**	**MEZRA'LAR**
24	Armudlu	_	_	_
25	Babaoğlı (yamaluali)?	_	_	_
26	_	_	Balluca (mahlûl)	_
27	Çatak	_	_	_
28	Değirmenlü	_	_	_
29	_	Eskiyeban	_	_
30	Ermeşin	_	_	_
31	_	_	Eşrekçimen (mahlûl)	_
32	Gelincik	_	_	_
33	Giyah	_	_	_
34	Kalecik	Kalecik	_	_
35	Kalecik	_	_	_
36	Karacaağaç	Karaağaç	_	_
37	Karacaviran	_	_	_
38	Karacaviran der nezdi Kızılcakaya	_	_	_
39	Karavul diğer	_	_	_
40	Kaşıklı baba	_	_	_
41	_	_	Kefellü (mahlûl)	_
42	Kızılviran		Kızılviran (mahlûl)	_
43	Kozluca	_	_	
44	_	_	Kökahmed (mahlûl)	
45	_	_	Külcek (mahlûl)	
46	Samanlu	_	_	
47	_	_	Suburlu (mahlûl)	_
48	_	_	Yoladolu (mahlûl)	_
49	Yusufviran	_	_	_
	Toplam: 18	**Toplam: 3**	**Toplam: 8**	**Toplam: 0**

1.4. SANCAK YÖNETİMİ VE YÖNETİCİLER

Erciş'in Osmanlı idaresine ilk girdiği 1548'den itibaren sancaklık statüsünü koruduğundan yukarıda bahsedilmişti. Evliya Çelebi, Erciş'in XVII. yüzyıldaki idari durumunu anlatırken, "Erciş Sancağı'nın da içinde bulunduğu sancakları saydıktan sonra

bu sancakların bütün beyleri Osmanlı tarafından azl u nasb kabul eder sancakbeyleri olduklarından öşür verip, zeamet ve timara bağlanmış olduklarından" bahsetmektedir.[251]

Mevcut arşiv kaynakları üzerinde yapılan çalışmalar vasıtasıyla, Erciş'in 1548'de atanan ilk sancakbeyinden 1722'deki ref'ine kadar olan süreçte idaresinde bulunan görevliler ve bunların durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu konu irdelenirken sancakbeylerinin isimleri, gelirleri, gelirlerinin zaman içindeki değişimi, eski ve Erciş'ten sonraki görev yerleri hakkında da veriler toplanmış ve değerlendirilmiştir.

1.4.1. Ehl-i Örf (Ümera)

1.4.1.1. Sancakbeyleri

Arşiv kaynaklarından elde ettiğimiz bilgilere göre, ilgili tarihler arasında Erciş Sancağı'nda görev yapan sancakbeylerinin sayısı 92'dir.

Tablo 9: Erciş Sancakbeyleri

No	Sancakbeyi Adı	Eski Görevi	Geliri	Atanma Tarihi	Görev Süresi	Kaynak
1	Piri Bey	Diyarbekir zaimi	250.000	24 B 955/29 Ağustos 1548 (T)	2 yıl 11 ay	A.RSK d. 1452, s. 255.
2	Kansu (Mansur) Bey	Bargiri sancakbeyi	220.000	28 B 958 / 1 Ağustos 1551(T)	3 ay 20 gün	A.RSK d.1452, s. 255.
3	Piri Bey	Oltı sancakbeyi	250.000	22 Za 958 / 21 Kasım 1551(T)		A.RSK d.1452, s. 255.
4	Gurgilli Emir İbrahim		_	1552 (F.G)		Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat*, s.13.
5	Ferruh Beyoğlu Ali Bey		_	1553-1555(F.G)		BOA, KK.d. 67, s. 675.
6	Sinan Bey		_	25 Ca 963 / 6 Nisan 1556(F.G)		BOA, MD 2/466

[251] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi:Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-Isfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, 4. Kitap, c. 1. Haz: Kahraman, Seyit Ali – Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.253-254.

7	Hacı Hüsrev Bey		215.781	28 Z 966 / 1 Ekim 1559(T)		BOA, MAD.d. 29, s. 266ab
8	Hasan Bey		_	16 Ş 967/ 12 Mayıs 1560(F.G)		BOA, MD 3/1095[252]
9	Mehmed Bey	Adilcevaz sancakbeyi	350.626	22 C 973 / 14 Ocak 1566(T)	3 yıl 24 gün	BOA, MAD.d. 563, s.97
			_	28 R 1568 / 20 Ekim 1568(F.G)		BOA, MD 7/2281[253].
10	Müferriş Ali Bey	Sürücek sancakbeyi	200.000	20 Ş 976 /7 Şubat 1569(T)	6 ay 13 gün	BOA, MAD.d. 563, s.97
11	Bahaeddin Bey[254]	Bitlis sancakbeyi	239.660	7 Ra 977 / 20 Ağustos 1569(T)		BOA, MAD.d. 563, s.97
			264.151	13 CA 978 / 13 Ekim 1570(T)		BOA, MAD.d. 563, s.97
12	Ahmet Bey		_	22 Ca 978 / 22 Ekim 1570(F.G)		BOA, MD 14.1/596
13	Şah Mehmet Bey		_	28 S 979 /22 Temmuz 1571(S)		BOA, MAD.d. 563, s.172
14	Bahaeddin Bey		274.651	979 / 1571/2 (T)		BOA, MAD.d. 563, s.97
				17 Ca 979/7 Ekim 1571 (F.G)		BOA, MD 15/1418
				9 N 979/25 Ocak 1572 (F.G)		BOA, A.RKS.d. 1459, s.27.
				21 N 980 / 25 Ocak		BOA, MAD.d 563, s.97

[252] BOA, *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993, s. 486-487, hk. 1095. (Bundan sonra BOA, *MD* 3).

[253] BOA, *7 Numaralı Mühimme Defteri, C.II, (975-976/1567-1569), Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999, s.159, hk.2281. (Bundan sonra BOA, *MD* 7)

[254] Bahaddin Bey Maliyeden Müdevver 563 numaralı deftere göre kesintisiz 3 yıl 5 ay 5 gün görev yaptığını göremekteyiz. Lakin 14.1 nolu Mühimme defterindeki 596 numaralı hükümde Erciş Beyi Ahmed'in görev başında olduğu bilgisi mevcuttur. Ayrıca *MAD.d.* 563 numaralı defterde Şah Mehmed Bey Erciş beyi iken Kars Sancakbeyi olmuştur.

				1573 (G.S)		
15	Mirza Ali Bey	Ardahan sancakbeyi	363.000	21 N 980 / 25 Ocak 1573(T)	1 yıl 8 ay 29 gün	BOA, MAD.d 563, s.97
			_	8 Ş 981 /3 Aralık 1573(F.G)		BOA, MD 23/740
			_	23 Za 981 / 16 Mart 1574(F.G)		BOA, MD 24/697
			_	10 R 982 / 30 Temmuz 1574(F.G)		BOA, A.NŞT.d. 1074, s.23.
			_	15 C 982 / 2 Ekim 1574(F.G)		BOA, MD 26/694
				8 B 982 / 24 Ekim 1574 (G.S)		BOA, MD 25/277
16	Mahmud Bey	İspir beyi		8 B 982 / 24 Ekim 1574 (T)	1 yıl 3 ay 16 gün	BOA, MD 25/277
			_	16 Z 983 / 17 Mart 1576(F.G)		BOA, A.NŞT.d. 1080, s.29
			_	27 Z 983 / 28 Mart 1576(F.G)		BOA, MD 27/841
17	Kılıç Bey	Muş sancakbeyi	260.000	9 Za 983 / 9 Şubat 1576(T)		BOA, KK.d. 262, s. 201.[255]
			_	17 N 985 /28 Kasım 1577(F.G)		BOA, A.NŞT.d. 1083, s.186.
18	Aladdin Bey		286.980	985 / 1577 - 1578(F.G)		TKGMA, TKG.KK.TT d. 364-65/328.
19	Kılıç Bey		_	21 Ca 986 / 26 Temmuz 1578(F.G)		BOA, A.NŞT.d. 1083, s.575.

[255] Kamil Kepeci 262 numaralı defterdeki 1575-1585 yıllarına ait dönemde Kılıç Bey, Yusuf Bey, Gilan Bey ve Zülfikar Bey'in Erciş sancakbeyi olarak tayin edildiği bilgisi yazılıdır. Burada bunu açıklama gereği duymamızın sebebi sadece bu defterdeki bilgileri dikkate alırsak 1575-1585 yılları arasında sadece dört sancakbeyinin görev yaptığı bilgisine ulaşabiliyoruz. Lakin sancak tevcih defterinin dışında *tapu kadastro*, *nişan tahvil* ve *mühimme* defterlerindeki kayıtlarla birlikte bu sayı on üçe kadar çıkmıştır. Bu bilgiler vasıtasıyla sancak tevcih defterlerine göre yapılan atamaların dışında da sancakbeyi atamalarının yapıldığı bilgisi gözönünde bulundurulmalıdır.

20	Yusuf Bey		390.410	Gurre-i N 986 / 1 Kasım 1578(T)		BOA, KK.d. 262, s. 201.
			_	21 M 987 / 20 Mart 1579(F.G)		BOA, MD 37/1062 -1108.
21	Sinan Bey		_	13 S 987 / 11 Nisan 1579(F.G)		BOA, MD 37/1500.
22	Yusuf Bey		_	28 S 987 / 26 Nisan 1579(F.G)		BOA, MD 37/1900.
23	Gilan Bey	Ardahan[256] Büzürk Beyi	286.986	23 R 987 / 19 Haziran 1579(T)		BOA, KK.d. 262, s. 201. BOA, DFE.RZ.d. 55, s.185.
24	İskender Bey		_	14 C 989 / 16 Temmuz 1581(F.G)		BOA, MD 45/151.
25	Zülfikar (Tebriz Beylerbeyi Maksud Paşa Beyoğlu)		206.934	29 N 990 / 27 Ekim 1582(T)		BOA, DFE.RZ.d. 58, s.194.
			236.934	12 M 991 / 5 Şubat 1583(T)		BOA, KK.d. 262, s. 201; BOA, DFE.RZ.d. 67, s.536.
			_	29 Z 993 / 22 Aralık 1585(F.G)		BOA, MD 60/255.
			_	29 Z 994 / 11 Aralık 1586(F.G)		BOA, MD 60/380.
26	Kılıç Bey		_	23 Ca 996 / 20 Nisan 1588(F.G)		BOA, MD 63/52.
27	Osman Bey		_	? - 15 R 997 / 3 Mart 1589(G.S)		BOA, KK.d. 248, s. 130.
28	Maksud Paşa		_	15 R 997 / 3 Mart 1589(T)		BOA, KK.d. 248, s.130.
29	Hüseyin Bey	Sabıka Erciş Beyi	_	6 B 1001 / 8 Nisan 1593(F.G)		BOA, DFE.RZ.d. 156, s.436-437.

[256] Ardahan-ı Büzürk (Büyük Ardahan) günümüz Ardahan'ı. Bir de Ardahan-ı Küçük var. O da Göle ilçesidir.

30	Zal Paşa oğlu Mehmet Bey	Tumanis Beylerbeyi	_	5 Ş 1002 / 26 Nisan 1594(T)	2 ay 10 gün	BOA, A.NŞT.d. 1140 - 1141, s.34.
31	Sinan Bey	Kağızman Beyi	_	17 L 1002 / 6 Temmuz 1594(T)	11 ay 16 gün	BOA, A.NŞT.d. 1140 - 1141, s.43.
32	Yahya Bey	Eleşkird Beyi	_	14 L 1003 / 22 Haziran 1595(T)		BOA, A.NŞT.d. 1140, s.98.
33	Mustafa Bey	Sabıka Erciş Beyi olarak geçiyor.	_	12 R 1003 / 23 Mart 1595(S)		BOA, DFE.RZ.d. 169, s.598.
34	Bekir Bey	Seyyidabad Beyi	_	29 R 1004 / 1 Ocak 1596(T)		BOA, A.RSK d. 1474, s. 22. BOA, A.NŞT.d. 1140, s.123.
35	Ali Bey		200.000	Evâil-i C 1004 / 1 Şubat 1596(F.G)		BOA, DFE.RZ.d. 176, s.596.
36	Abdülfettah Çavuş	Dergâh-ı Ali Çavuşu	_	22 C 1005 / 10 Şubat 1597(T)		BOA, A.RSK d. 1474, s.200.
37	Hüsrev Bey		_	13 C 1008 / 31 Aralık 1599(F.G)		TS.MA.d 2755.
38	Sinan Bey		_	4 RA 1016 /29 Haziran 1607(F.G)		BOA, A.DVNS.MHM.ZYL. 8/166.[257]
39	Osman Bey	Sabıka Erciş Beyi	_	Evâhir-i B 1017 / Kasım 1608(T)		BOA, A.RSK d. 1482 c, s.13.
40	Süleyman Bey		_	20 Z 1017 / 27 Mart 1609(F.G)		BOA, A.RSK d. 1481, s.45.
41	Sinan Bey		_	Evâhir-i Z.1018/25 Mart 1610(F.G)		BOA, A.RSK d. 1482, s.116.
42	Halil Bey	Şam'ın Defterdarı	_	8 L 1019 / 24 Aralık 1610(T)		BOA, A.RSK d. 1481, s.101.
43	Zeynel Abidin		_	Evâsıt-ı M 1020 /		BOA, A.RSK d. 1482, s.181.

[257] Mehmet Şahin, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Seferi Mühimmesi (1607)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s.126.

				Mart 1611(F.G)		
44	Sinan Bey[258]		_	? - Gurre-i C 1020 / 11 Ağustos 1611(G.S)		BOA, A.RSK d. 1484, s.6.
45	Halil Bey		_	Gurre-i C 1020 / 11 Ağustos 1611(T)	2 yıl 4 gün	BOA, A.RSK d. 1484, s. 6.
			_	21 M 1022 / 14 Mart 1613(F.G)		BOA, A.RSK d. 1485 A, s.50.
46	Ali Bey	Sabıka Sipahiler Ağası	_	28 C 1022 / 15 Ağustos 1613(T)		BOA, A.RSK d. 1484, s.68.
47	Sinan Bey		_	Evasıt-ı CA 1025 / Mayıs 1616(F.G)		BOA, A.RSK d. 1485 A, s.125.
48	Budak Bey	Adilcevaz sancakbeyi	_	26 N 1026 / 27 Eylül 1617(T)	1 ay 4 gün	BOA, A.RSK d. 1485 A, s.167.
49	Sinan Bey	Tortum Beyi	_	Gurre-i Za 1026 / 31 Ekim 1617(T)		BOA, A.RSK d. 1485 A, s.175.
50	Süleyman Bey		_	4 C 1028 / 19 Mayıs 1619(F.G)		BOA, DFE.RZ.381 ,s.701, poz, 350.
51	Mehmed Bey		_	Evâhir-i R 1033 / 15 Şubat 1624(F.G)		BOA, A.RSK d. 1493, s.2.
52	Ahmed Bey	Sabıka Erciş Beyi olarak geçiyor.	_	27 R 1040 / 3 Aralık 1630 (S)		BOA, MD 85/50.
53	Mehmed Bey ibn Zeynel		_	? -6 L 1041 / 26 Nisan 1632(G.S)		BOA, C.DH. 122/6095, s. 6.
54	Ömer Bey	Azak sancakbeyi	_	6 L 1041 / 26 Nisan 1632(T)		BOA, C.DH. 122/6095, s.6, BOA, KK.d. 266, s.101
		Üzerinde olduğun için tekrar veriliyor	_	Evâsıt-ı Ra 1042 / Eylül 1632(T)	2 yıl 6 ay	BOA, C.DH. 122/6095, s.6.

[258] Sinan Bey'in bu tarihte görevinin sona ermesine rağmen 18 N 1020/24 Kasım 1611 tarihinde de hala Erciş Sancakbeyi olan Sinan Bey diye belgelerde karşımıza çıkmaktadır. Bkz. BOA, *MAD.d.*3260, s.143 ve 148.

			_	20 B 1042 / 31 Ocak 1633(T)		BOA, A.RSK d. 1502, s.45.
55	Ferhad Ağa	Erciş Kul Ağası	_	10 L 1044 / 29 Mart 1635(T)		BOA, C.DH. 122/6095, s.6.
56	Mehmed Bey		_	2 N 1046 / 28 Ocak 1637(F.G)		BOA, MD 86/149.
			_	13 S 1047 / 7 Temmuz 1637(F.G)		BOA, MD 87/351.
57	Mehmed Bey	Sabıka Erciş Beyi	_	9 Ş 1049 / 5 Aralık 1639(T)	2 ay 19 gün	BOA, KK.d.266, s.101.
58	Ahmed Bey		_	Evâhir-i L 1049 / Şubat 1640(T)		BOA, KK.d. 266, s.101
59	Mehmed Bey[259]		_	17 N 1052 / 9 Aralık 1642(F.G)		BOA, MD 89/106.
			_	24 Ca 1053 / 10 Ağustos 1643(F.G)		TS.MA.e. 754/64 (TSMA NO: 6149/1)
			_	Evâhir-i Za 1054 / 22 Ocak 1645(F.G)		BOA, A.RSK d. 1497, s.186.
			_	27 Za 1054 / 25 Ocak 1645 (G.S)		BOA, A.RSK d. 1516, s.17.
60	İbrahim Bey		_	27 Za 1054 / 25 Ocak 1645(T)	9 ay 5 gün	BOA, A.RSK d. 1516, s.17. BOA, KK.d. 258, s.77. iki defter mükerrer.
61	Mustafa Bey - Mahmud Bey	Hınıs'dan ma'zûl	_	10 N 1055 / 30 Ekim 1645(T)	7 ay 4 gün	BOA, A.RSK d. 1517, s.47, 1516, s. 19.
62	Hoşab Hâkimi Mahmudi Süleyman Bey	Hoşab Hâkimi	_	18 R 1056 / 3 Haziran 1646(T)		BOA, A.RSK d. 1517, s.93.

[259] Mahmudi Mehmet Bey olarak geçiyor. Erciş Sancakbeyi görevi 27 Za 1054/25 Ocak 1645 tarihinde bitiyor. Adilcevaz Sancakbeyi olarak atanıyor. Bkz. BOA, *A.RSK d.* 1516, s.17.

63	Mehmed Bey		_	29 Z 1058 / 14 Ocak 1649(F.G)		TS.MA.e 850/9 (TSMA NO: 7602/1)
64	Ömer Bey		_	14 Z 1060 / 8 Aralık 1650(T)		BOA, A.RSK d. 1519, s.43. BOA, A.RSK d. 1522, s.49.
			_	17 Za 1061 / 2 Kasım 1651(T)		BOA, A.RSK d. 1522, s.167.
65	Zeynel Bey		_	22 M 1062 / 4 Ocak 1652(T)	1 yıl 27 gün	BOA, A.RSK d. 1524, s.160.
66	Süleyman Veli Bey		_	24 Ş 1062 / 31 Temmuz 1652(T)	7 ay 26 gün	BOA, A.RSK d. 1526, s.31.
67	Zeynel Bey		_	Selh R 1063 / 29 Mart 1653(T)	1 yıl 7 ay 13 gün	BOA, A.RSK d. 1526, s.146.
68	Süleyman Bey	Erciş Azep Ağası	_	Gurre-i M 1065 / 11 Kasım 1654(T)	3 ay 25 gün	BOA, A.RSK d. 1526, s.356.
			_	10 Ra 1065 / 18 Ocak 1655(T)		BOA, A.RSK d. 1526, s.385.
69	Yahya Bey		_	29 R 1065 / 8 Mart 1655(T)		BOA, A.RSK d. 1529, s.5.
70	Deli Ferhad Bey		300.000	1 N 1065 / 5 Temmuz 1655(F.G)		Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 4. Kitap / c.1., s.287.
71	Süleyman Bey	Sabıka Erciş Beyi	_	17 N 1065 / 21 Temmuz 1655(T)	5 ay 16 gün	BOA, A.RSK d. 1529, s.70.
72	Zülfikar Bey		_	9 Ra 1066 / 6 Ocak 1656(T)	5 ay 4 gün	BOA, A.RSK d. 1529, s.166.
73	Zeynel Bey	Sabıka Erciş Beyi	_	22 Ş 1066 / 15 Haziran 1656(T)	4 yıl 8 ay 1 gün	BOA, A.RSK d. 1529, s.262.
		Sabıka Erciş Beyi	_	10 Za 1067 / 20 Ağustos 1657(T)		BOA, KK.d. 270, s.63.

74	Hacı Bey	Van'ın Sol Bölük Ağası	_	16 C 1071 / 16 Şubat 1661(T)	7 ay 6 gün	BOA, KK.d. 217, s.115.
75	Davud Bey	Van Ayanından	_	8 S 1072 / 3 Ekim 1661(T)	3 yıl 10 ay 17 gün	BOA, KK.d. 217, s.188.
76	Davud Bey	Van Azeblerinden	_	8 S 1076 / 20 Ağustos 1665(T)		BOA, A.RSK d. 1534 B, s.174.
77	Ahmed Bey		_	21 Ş 1076 / 26 Şubat 1666(F.G)		BOA, A.RSK d. 1600, s.3.
78	Seyyid Mehmet Bey		_	? - 12 N 1078 / 25 Şubat 1668 (G.S)		İE.TCT.3/272
79	Ahmed Bey	Sabıka Erciş Beyi	_	15 N 1078 / 28 Şubat 1668(T)	4 yıl 26 gün	İE.TCT.3/276
80	Zülfikar Bey	Adilcevaz Beyi	_	15 L 1082 / 14 Şubat 1672(T)	1 yıl 1 ay 2 gün	İE.TCT.1/33
81	Abdülkadir Bey		_	27 Za 1083 / 16 Mart 1673 (T)	11 ay 8 gün	İE.TCT.1/33 (arzuhal veriyor) İE.TCT.2 /168 tevcih
82	Bayezid Bey		_	8 R 1084 / 5 Mart 1674(T)		İE.TCT.2 /168 -AE. SMMMD IV. 29 /3358
			_	Gurre-i (1) N 1086 / 19 Kasım 1675(T)		AE. SMMMD IV. 29 /3358
83	Murtaza Bey		_	Evâil-i Ca 1095 / 16 Nisan 1684(F.G)		BOA, MD 180/154.
84	Yahya Bey		_	18 N 1098 / 28 Temmuz 1687(F.G)		BOA, A.RSK d. 1621, s.3.
85	Murtaza Bey		_	Evâil-i C 1100 den Evâhir-i R 1103(F.G)		BOA, MD 102/434. A.DVNS. ŞKT.d. 13/298.[260]
86	Mirza Bey	Sabıka Erciş Beyi	_	Evâsıt-ı S 1110 / 23		BOA A.DVNS. ŞKT.d. 30/20.[261]

[260] Hasan Basri Türk, *13 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (VR-1-142) Değerlendirme-Çeviri-Metin (H.1100/M.1689)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2019, s.198.

[261] Seniha Şen, *30 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1110/1698)*, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s.38.

				Ağustos 1698(F.G)		
87	Mehmed Bey		_	9 B 1111 / 31 Aralık 1699(F.G)		TS.MA.e.303/11 TSMA No: 721/82
88	Kasım Bey	Zaruşad Sancağı (Kars)	_	5 Ca 1111 / 29 Ekim 1699(T)	1 yıl 27 gün	İE.TCT.9/1039
89	Mahmud Bey		_	13 C 1112 /25 Kasım 1700(T)		İE.TCT.9/1039
90	Ferhad Paşa oğlu Osman Bey		_	Evâhir-i S 1120 / 20 Mayıs 1708(F.G)		BOA, MD 115/2569.
91	Ahmed Bey		_	29 Z 1130 / 23 Kasım 1718(T)	2 yıl 7 ay 5 gün	C.AS. 831 / 35427
			_	Evâhir-i N 1131 / 16 Ağustos 1719(F.G)		BOA, MD 129/332.
92	Abdülkerim Bey		_	29 Ş 1133 / 25 Haziran 1721(T)	1 yıl 1 ay 7 gün	C.AS. 831 / 35427.
			_	18 L 1134 /1 Ağustos 1722 (G.S)		BOA, KK.d. 523, s.79.

Erciş Sancağına atanan sancakbeyleri genel olarak başka bir yerde sancakbeyi olarak görev yapmış ve sonrasında Erciş Sancağına atanmışlardır. Bunların dışında Tumanis Beylerbeyi Mehmed Bey sancakbeyi olarak atanıp kısa bir süre sonra eski görev yerine aynı şekilde beylerbeyi olarak atanmıştır. Diyarbekir zâimi, Dergâh-ı Âli Çavuşu, Şam Deftardarı, Timaşvar Defter Kethüdası, Sipahiler Ağası, Erciş Kul Ağası, Erciş Azeb Ağası, Van'ın Sol Bölük Ağası, Van Ayanı ve Van Azeblerinden kişiler de Erciş sancakbeyi olarak atanmıştır. Üç tane Paşa oğlu da Erciş sancakbeyi olarak atanmıştır. Bunlar; Tebriz Beylerbeyi Maksud Paşa'nın oğlu Zülfikar, Tumanis Beylerbeyi Zal Paşa oğlu Mehmed ve Ferhad Paşa oğlu Osman Bey'dir. Ayrıca daha önce Erciş sancakbeyi olarak atananların tekrar atandığı gibi Hoşab, Mahmudi Hâkimleri de atanmıştır.

Erciş Sancakbeylerinin bir kısmı bölgeye yakın olan sancakların (Bargiri, Eleşkird, Bitlis, Ardahan, Oltu) beyleriyle becayiş yoluyla tayin edilirken[262] Yusuf Bey ise Erciş sancakbeyi olup Kızılbaşlara karşı Çıldır Muharebesi'nde göstermiş olduğu başarılardan dolayı tayin edilmiştir.[263] Erciş Sancağı 3 Mart 1589 tarihinde Sabıka Halep beyberbeyi olan Maksud Paşa'nın[264] ve 1611 tarihinde *Zeynel Abidin Bey'in* Erciş Sancağı, arpalık olarak tasarruflarında bulunmakta olup, söz konusu idareciler buraya mutasarrıf sıfatıyla tasarruf etmiş görünmektedir.[265] 1611'den Erciş'in sancaklıktan düşürüldüğü 1722'ye kadar olan süreçte belirli aralıklarla tayin edilen 17 sancakbeyinin, Van dergâh-ı âli yeniçerilerine senede belirli miktarda buğday vermek şartıyla göreve getirildiği görülmektedir.[266]

1548 ve 1722 yılları arasına ait elimizdeki verilere göre Erciş sancakbeyi olarak en kısa süre görevde kalan 2 ay 10 gün ile Tumanis Beylerbeyi Zal Paşa oğlu Mehmed olurken en uzun süre görev yapan 4 yıl 8 ay 1 gün ile Zeynel Bey'dir. Genel olarak baktığımızda sancaktaki görev süresi bir ile iki yıl arasında değişmiştir. 1548-1722 yılları arasında elimizdeki kaynaklar doğrultusunda 92 sancakbeyinin 53 tanesinin tevcih (T) tarihine ulaşırken 32 tanesinin tayinden ziyade fiilen görevde (F.G) oldukları bilgisini edinmek mümkün olmuştur. Ayrıca 3 tanesi Sabıka (S) Erciş Beyi olarak geçtiği için görev sürelerini netleştirmek mümkün olmamıştır. Buna karşılık 4 tanesinin görev süresinin (G.S) ne zaman bittiğine dair veriler mevcuttur.

Şerefname'de; "Pazuki (Pajugi) beylerinin Türkmen ve Kızılbaş sultanları zamanında Kiği, Erciş, Adilcevaz, Eleşkird hükümetlerinin yönetiminde bulundukları" yazılıdır.[267]

---

[262] BOA, *A.RSK d*. 1452, s.255; *A.RSK d*. 1452, s.255; BOA, *MAD.d*. 563, s.97; BOA, *A.NŞT.d.* 1140, s.98.
[263] Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı – İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993, s.54. Savaşlardaki yaralıktan dolayı yapılan atamalarının yanı sıra birtakım mükâfatlarda verilmiştir. Örneğin; Mehmed Bey'in Nahcıvan civarında Kızılbaş'a karşı gösterdiği yararlılıklardan dolayı hil'at ile ödüllendirilmesi gibi. Bkz. BOA, *MD* 86/149.
[264] BOA, *KK.d.* 248, s.130.
[265] BOA, *A.RSK d.* 1482, s.181.
[266] BOA, *A.RSK d.* 1484, s.6; *A.RSK d.* 1485, s.50; *A.RSK d.* 1519, s 43; *A.RSK d.* 1522, s.49; *A.RSK d*. 1522, s.167; *A.RSK d*. 1524, s.160; BOA, *MAD.* 3260; BOA, *A.RSK d.* 1526, s.356; *A.RSK d*. 1526, s.385; *A.RSK d.* 1529, s.5; *A.RSK d.* 1529, s.70; *A.RSK d.* 1529, s.166; *A.RSK d.* 1529, s.262; BOA, *KK.d*. 270, s.63; *KK.d*. 217, s.115; *KK.d.* 217, s.188; BOA, *A.RSK d*. 1534 B, s.174; BOA, *İE.TCT*.1/33; *İE.TCT*.1/33 (arzuhal veriyor) *İE.TCT*.2 /168 tevcih ediliyor. BOA, *AE. SMMMD IV*. 29 /3358; BAO, *İE.TCT*.2 /168 - BOA, *AE. SMMMD IV*. 29 /3358; BOA, *İE.TCT*.9/1039; *İE.TCT*.9/1039; BOA, *C.AS*. 831 / 35427; BOA, *MD* 129/332; BOA, *C.AS*. 831 / 35427; *C.AS.* 831 / 35427; BOA, *KK.d.* 523, s. 79.
[267] Şeref Han, *Şerefname Kürt Tarihi*, Arapçadan çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1971, s.374-375.

Bu bilgiden, Erciş'in Osmanlı öncesinde Akkoyunlu ve Safevi döneminde Pazuki beyleri tarafından yönetilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hoca Saadettin, "Kürdistan iline ve özellikle de Bitlis ve Hizan'a hâkim olan Kürd Bey'i baş ve buğ edip, Erciş ve Adilcevaz hâkimiyle öldürülen Halid'in çocukları ki, Pajugi beyleriydiler" diyerek bu bilgilerin doğruluğunu teyit etmektedir. Lakin Erciş ve Adilcevaz hâkimlerinin isimlerini vermemektedir. Vural Genç ise Şadi Paşa'ya ait bir raporda Kürd Bey'den Erciş Bey'i şeklinde bahsedilmesinin konuyu biraz daha karmaşık ve tartışmalı hale getirdiğinden bahseder.[268] Faruk Sümer'e göre Kürd Bey, Şah İsmail devrinde Bitlis, Erciş ve Adilcevaz yörelerinin valisi olup Ustacalu obalarından birisi olan Şereflü'ye mensuptur. Ustacalu, İran'da en yüksek mevkileri işgal eden oymak ve asil ailelerden Ustacalular'ın en başta geldiklerini, çoğunun Şah'ın en gözde emirleri olduklarını, yüksek ve şerefli mansıpları ellerinde tuttukları söylenir.[269]

Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte ilk olarak Piri Bey'in Erciş sancakbeyi olduğunu görüyoruz. Tayin tarihi bizim için önemli çünkü Kânunî Sultan Süleyman'ın 1548 yılındaki ikinci seferinden sonra, 22 Ağustos 1548 tarihinde Van Kalesi teslim alınmış ve buralara merkezden beylerbeyi ve sancakbeyleri tayin edilmişti.[270] İstanbul Defterdarı olan Çerkes Sarı İskender Bey Van Beylerbeyi tayin edilirken, 29 Ağustos 1548 tarihinde Diyarbekir zuamâsından olan 250.000 has geliri ile Piri Bey, Erciş sancakbeyi olarak atanmıştır. Piri Bey 1 Ağustos 1551 tarihine kadar 2 yıl 11 ay görev yapmıştır.[271]

Osmanlı ordusu, Van'ın fethedilmesinden sonra kışlak için 28 Ağustos'ta Van Kalesi'nden ayrılarak Diyarbekir'e hareketi sırasında Van-Diyarbekir güzergâhında olan Erciş'e 30 Ağustos'ta vardı. Diyarbakır zâimlerinden Piri Bey'e Erciş Sancağı tevcih edilmiştir. Böylece Erciş Sancakbeyi olan Piri Bey'e Erciş Kalesi'nin onarılması için

---

[268] Vural Genç, "İdris-i Bidlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLVII, 2016, s. 182.dipnot 125.
[269] Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.160.
[270] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 67; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.203; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.289.
[271] BOA, *A.RSK d.* 1452, s.255.

1.000 sikke (80.000 akçe), kale işleri için ise 50.000 akçe teslim edilmiştir.[272] Ayrıca İran Seferi'nde başarılarından dolayı "A'la Çatma" adıyla altın kumaş elbise verilmiştir.[273]

Gurgilli Emir İbrahim; 1552 yılına kadar Osmanlı idaresinde olan Erciş Sancağı bu yıldan itibaren Şah tarafından yağmalanmış fakat Erciş Kalesi ele geçirilememişti. Daha sonraki süreçte uzun süren kuşatmalar sonrası 1553 yılında İbrahim Bey'in öldürülmesi ile kale teslim alınmıştı. Burada bahsettiğimiz İbrahim Bey, Emir İbrahim bin Emir Bedir'dir**.** Şerefname'de şöyle ifade edilmektedir; **"***Gurgil'de kardeşinin yerine geçerek yönetimi aldı. Cezire Hükümdarı Bedir Bey ile kardeşi Nasır Bey arasında, Bedir Bey'in durumunu anlatırken anlattığım gibi, Cezire Hükümeti üzerine anlaşmazlık çıktığı sırada, Emir İbrahim de Emir Nasır'la olan dostluğundan ötürü, Van Beylerbeyi Ferhad Paşa'dan bir teyit (terbiyaname) mektubu almak ve Sultan Süleyman Han'ın sarayına gitmek için Van'a hareket etti. Rastlantı olarak o sırada Şah Tahmasb da, sayısı yağmur tanelerinden daha çok olan büyük bir orduyla Van yöresine saldırdı. Emir İbrahim bu durum karşısında, "başını kurtaran kârlı çıkar" sözüne uyarak kaçmaya ve canını kurtarmaya baktı ve Bargiri yoluyla Bitlis'e girmeyi amaçladı. Fakat Kızılbaşların topluluğu Bargiri ile Erciş arasında kendisini yakaladılar. Emir İbrahim ile onu izleyip kovalayan bu Kızılbaşlar arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Bu çarpışmada Emir'in yiğitliği, gücü ve azmi görüldü. Çünkü onları yenilgiye uğratıp Erciş Kalesi'ne girmeyi başardı.*

Bunun üzerine Şah Tahmasb bizzat kendisini kovalamaya geldi ve kaleyi kuşattı. Kuşatma süresi uzayıp dört aya ulaşınca ve kuşatma altındakiler sıkıntılı bir duruma düşünce, canlarını koruyacağına söz vermesi şartıyla kaleyi Şah'a teslim etmeye karar verdiler. Fakat bu barış Emir İbrahim ve Bohtanlılar'dan olan adamlarının hoşuna gitmedi ve bundan hiç tatmin olmadılar. Kaleyi savunmaya devam ettiler. Sonunda kale nöbetini tutan birlik, Şah Tahmasb'ın Kızılbaş adamlarıyla, gece yarısı, kendilerinden, eğitilmiş 500 kadar askeri kaleye almak konusunda anlaştılar. Sabah olur olmaz bu kuvvet nöbetçi birlikle birleşti ve oklarla, tüfeklerle, mızrak ve kılıçlarla Emir İbrahim'e ve yanındaki Bohtanlılar'a saldırdılar. Emir bu kanlı çarpışmada öldürüldü; kardeşinin oğlu da

[272] BOA, *D.BRZ.d*. 20615/A, s.113, 117; Hasan Yapıcı, *Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi (1548-1549)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2023, s.122-123.
[273] BOA, *D.BRZ.d*. 20615/A, s.113, 186, 197; Hasan Yapıcı, *Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi (1548-1549),* s. 310,318

yaralanarak diğer adamlarından birkaç on kişiyle birlikte esir düştü. Şah Tahmasb'ın huzuruna götürüldüklerinde, derhal diri diri başlarının derisinin yüzülmesi ve bu kasvetli yolla canlarını Allah'a teslim etmeleri için emir verdi".[274]

Şerefhan, Gurgilli İbrahim'in tesadüfen adamlarıyla orada olduğunu ve kaleyi teslim etmeyi kabul etmeyerek savunduklarından bahseder. Ayrıca kale komutanı Bediüzzaman'ın öldürüldüğü hakkında bilgiler verir.[275] Solakzâde ve Peçevi tarihlerinde, Erciş Valisi olan Kürd beylerinden İbrahim Bey diye geçiyor.[276] Hasan Rumlu *Ahsenü't-Tevarih*'inde Kale Valisi İbrahim Bey Bukhti der.[277] Fethullah Arifi Çelebi'nin Süleymanname'sinde, Şah Tahmasb Erciş'i kuşatırken Erciş'teki ordunun bir kısmı İran taraftarı olmayı tercih ederek, başlarındaki İbrahim Paşa'yı katlettiklerinden bahseder.[278] Kırzıoğlu ise Bohtili Görgillü İbrahim Bey'i kale muhafızı olarak gösterirken sancakbeyi olan Bediüzzaman'ın ise öldürüldüğünden bahseder.[279] Kroniklerde Bediüzzaman hiçbir şekilde geçmemekte sadece Şerefname'de Türkmen Ali Bey'in oğlu, Elkas Mirza'nın da dayısının oğlu olan Kale Komutanı Bediüzzaman'ın Şah tarafından öldürüldüğünden bahsedilmektedir.[280] Osmanlı arşiv kayıtlarına bakacak olursak 14 Eylül 1568 tarihli hükümde daha önce Erciş Kalesi muhasara olunduğunda kale içindeki yerli Çepni tâifesinin sancakbeyini katledip kaleyi düşmana verdikleri bildirildiğinden, hâlen kalede sakin olan Çepnilerin kaleden çıkarılmaları emredilmektedir.[281] Burada katledilen sancakbeyinin ismi verilmemişse de öldürüldüğünü bilmemiz bizi yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda İbrahim Bey'i sancakbeyi olarak kabul etmeye yöneltmektedir.

Bu olaylar yaşanmadan önce Oltu sancakbeyi olan Piri Bey'in 21 Kasım 1551 yılında tayin edildiğini görüyoruz. Fakat 1552 ve 1553 yıllarında Erciş'te meydana gelen saldırılarda Gurgilli İbrahim'in ismi ön plana çıkmaktadır.

Osmanlı arşiv kaynakları içerisinde yaptığımız taramalar sonucu Bediüzzaman ismine rastlamasak da Babı Asafi Nişan Tahvil Defterinde geçen ve Van Beylerbeyi'ne

---

[274] Şeref Han, *Şerefname Kürt Tarihi,* s.170-171.
[275] Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi,* s.205-206.
[276] Solakzade, s.580, Peçevi, C.1, s.211.
[277] Hasan-ı Rumlu, *A Chronicle of the Early Safavids Being the Ahsanu"t-Tawârîkh,* s.164-165
[278] Ahmet Faruk Çelik, *Fethullah Arifi Çelebi'nin Şahname-i Al-i Osman' ından Süleymanname,* s.156
[279] Kırzıoğlu, s. 215-216.
[280] Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi,* s.205-206.
[281] BOA, *MD* 7/2072.

gönderilen Temmuz 1569 tarihli hükümde [282] Erciş sancakbeyi olarak görev yapan İbrahim Bey'den bahsetmektedir. En azından araştırmalarımızda sancakbeyi olarak İbrahim Bey'in ismini sadece Gurgilli İbrahim'de görüyoruz. Bu da bizi kesin olmasa da Gurgilli İbrahim üzerinde düşünmeye sevk etmektedir.

14 Kasım 1572 tarihli arşiv kaydında; "Nahcıvan seferinde Erciş sancakbeyi olan Ferruh Beyoğlu Ali Bey'in hazineden aldığı borçların teslim edilmesi hakkında"[283] olan bu bilgi sayesinde en azından Gurgili İbrahim Bey'in ölümü sonrası Nahcıvan seferi sırasında özellikle 1553–1555 yılları arasında Ferruh Beyoğlu Ali Bey'in Erciş sancakbeyi olarak görev yaptığı bilgisini desteklemektedir.

Erciş, bir serhat şehri olduğu için atanan sancakbeylerinin mevcut görevleri haricinde birtakım görevleri de vardı. Bunlardan birisi İran tarafından casuslar vasıtasıyla haber toplamaktı. Özellikle Şehzade Bayezid'in İran'a ilticası ve sonrasında yaşanan durumu öğrenmek için Van beylerbeyliği tarafından İran taraflarına casuslar[284] gönderilmiştir. Birçok arşiv kaydında *Kal'a-i Erciş serhadd-i vilayet*[285] olduğu ve Kızılbaş muharebesinde önem arz ettiği için Erciş'te görev yapan sancakbeylerinin de İran tarafından casuslar vasıtasıyla haber toplamak için girişimlerde bulundukları bilinmektedir.[286] Casusluk yoluyla bilgi toplamanın yanı sıra Erciş sancakbeylerinin bir diğer görevi, İran ile gerçekleşen mücadelelerde ön saflarda yer almaktı. Bu görevi yerine getirmeleri, kendilerinin bölge coğrafyasına hâkim olmaları hasebiyle daha önemli hâle geliyordu.[287] Bunun haricinde özellikle Şark Seferi sırasında Van Kalesi ve etrafının

---

[282] "Van Beylerbeyi'ne hüküm ki Ahmed oğlu Van'da Hüseyin gelip mukaddema Erciş beyi İbrahim Bey mektubu mucebince Van'da gönüllü gediğine merhum dedem vezir kulu emredip babam zamanında tahrir olunup müyesser olmağın geri ol dahi alınıp tekrar tecdid olundu. 977 safer Evasıt." BOA, *A.NŞT. d.* 1080, s.100.

[283] BOA, *KK.d.* 67, s.675; Rıfat Günalan, ""Erken Dönem Osmanlı Maliye Defterlerinde Yer Alan; Bitlis ve Havalisinin Ekonomik, Siyasi ve Sosyal Tarihine Ait Belgeler", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis (I. Cilt),* Ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Ankara, 2019, s. 207.

[284] Daha sonraki tarihlerde de bir takım casusluk olaylarının yaşandığını görüyoruz. Van Beylerbeyi'ne; İran'dan casus gelerek İran şahının Kazvin civarında asker topladığını bildirmesi üzerine, bölge beylerinin hazırlanarak gerekirse İran içlerine akın yapmaları hakkında 15 Z 984 / 5 Mart 1577 tarihli hüküm için bkz. BOA, *MD* 29/492. Aynı şekilde 14 Ocak 1649 tarihinde Erciş Sancakbeyi Mehmet Bey tarafından Gürcistan tarafında Kızılbaşların kötü niyetlerle toplandıkları ve durum karşısında Gürcistan ahvalinin bir casus tarafından öğrenilmesine dair örnekleri çoğaltabiliriz. Bkz. TS.MA.e. 850/9 (TSMA NO: 7602/1).

[285] BOA, *MD* 7/2281.

[286] Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi: Van 16.-18. Yüzyıllar*, s.29; TSMA, E. 4745/2; BOA, *MAD.d.* 29, s.266ab.

[287] Kılıç Bey 20 Nisan 1588 tarihinde Abbas Mirza'nın muhalif hareketlerine karşılık yaşanacak bir muharebede Ekrad ve Aşiret beylerinin Tebriz Muhafızı olan Cafer Paşa tarafından davet edilmeleri

muhafazasında [288] ve Van Kalesi'nin tamirinde Erciş Sancakbeyleri merkezden gönderilen emirlere riayet ederek her türlü desteği sağlamışlardır.[289]

Sancakbeyleri sancak içerisinde yaşanan birtakım eşkıyalık hareketlerine[290] karşı mücadele ederlerken sancak dışında gerçekleşen bazı olaylarda görev ve sorumluluk üstlenmişlerdir. Örneğin; Adilcevaz beyi Haydar'ın şeriata muhalif hareketlerde bulunması üzerine Erciş sancakbeyi Hasan'a gönderilen emirle müfettiş tayin edilmiştir. Kendisinden bu konu hakkında yerinde incelemeler yapıp yapılan incelemelerin sonuçlarını merkeze gönderilmesi istenmiştir.[291]

Bunların yanı sıra, müstahfız ve azeblerin ulufeleri[292], timar tevcihi ve düşenden gönüllü gediği verilmesi[293], Erciş Kalesi'nin barut ihtiyacının karşılanması[294], mahlûl olan gediklerin padişaha yarar kişilere verilmesi, kale muhafızlarının Kızılbaş/İran ile ilişkilerine dikkat edilmesi ve hainlik edenlere karşı birtakım önlemlerin alınması ile ilgili görevleri yerine de getirmişlerdir.[295]

1.4.1.2. Kul Ağası

Sınır kalesi özelliği taşıyan Erciş Kalesi'nde bir kul ağası olduğuna dair ilk kayıt, 2 Eylül 1636 tarihli bir mühimme hükmünde karşımıza çıkmaktadır. Erciş ile birlikte Adilcevaz ve Ahlat kul ağaları ve beylerine gönderilen hükümde, Van'a gönderilecek hazine ve

---

durumunda tereddüt etmeden sancak askerleriyle birlikte Cafer Paşa'ya katılmaları ve düşmana karşı yapılan hizmetin mükâfatlandırılacağı ile ilgilidir. Bkz. BOA, *MD* 63/380.

[288] BOA, *MD* 87/351.

[289] BOA, *MD* 115/2562-2563; BOA, *MD* 115/2569. Van kalesi "*Serhadd-i İslamdan*" olduğu için tamiri ve muhafazası için gerekli önlemlerin alınması için bkz. BOA, *MD* 180/154.

[290] BOA, *MD* 102/434; BOA *A.DVNS. ŞKT.d.* 30/20; Seniha Şen, *30 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1110/1698)* , s.38. "Bargiri sancakbeyi olan Uğurlu'nun ehli iyali Erciş kal'asında olmağla otuz kırk nefer Kürd ile gelip kal'aya girip dizdarın habs ve topcıbaşısın katl edip ve kızılbaşı bed-ma'aşa senin için kal'a alıp zabt eyledim deyu haber gönderdikde Erciş Sancağı Beyi Sinan dame izzühu ile Erciş halkı hüsn-i tedbir ü tedarikle kal'anın bir canibinden içeri girip muharebe olunduk da kal'a-i mezkurun ve yanında olan eşkıyanın bi inayetillâhi te'âlâ haklarından gelip uğur-ı din-i mübinde hıdmette bulunmuşlar iken hılaf-ı şer-i şerif mezburların varisleri tarafından ve anlardan bi-vech te'addiden hali olmadıkların bildirip hükm-i hümayunum reca eyledikleri ecilden, buyurdum ki: Vardukta bu babda mezkurları hilaf-ı şer'i şerif kimesneye rencide vi remide ettirmeyip men ü def' eyliyesin, muhtac-ı arz olanı yazıp bildiresin." Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.ZYL*. 8/166; Mehmet Şahin, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Seferi Mühimmesi (1607)*, s.126.

[291] BOA, *MD* 3/1095; BOA, *TS.MA.d*. 2755.

[292] BOA, *MD* 23/740-761; Mirza Ali Bey için bkz. BOA, *MAD.d.* 563, s.97.

[293] BOA, *A.NŞT.d.* 1083, S.186.

[294] BOA, *MD* 24/697.

[295] BOA, *A.NŞT.d,* 1074, s.23.

mühimmatın yerine ulaştırılması için gerekli önlemlerin alınması emredilmektedir.[296] Anlaşılan o ki, bu bölgede hazine mühimmatının güvenliği, kalelerdeki kul ağalarının uhdesine verilmiştir.

Evliya Çelebi, "Süleyman Han kanunu üzere Van Kalesi 6.000 kuldur. Erciş beyinin ise 1.000 adet askeriyle hükmettiği ve alaybeyi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Bunların kanun üzere cebelüleriyle bin adet seçkin, silâhlı, tertipli cengâver, cesur ve hünerli yiğitler olduğundan"[297]bahsedip devamında "en üst düzey yöneticiler sancakbeyi ve alaybeyi olup, ayrıca subaşısı, bâcdar ve şehir kethüdâsı vardır. Kalenin güvenliğini ise dergâh-ı âli yeniçerilerinden bir dizdar ile 300 aded 4 bölük neferin sağladığından" bahsetmektedir.[298] Burada kale komutanı daha çok dizdar olarak ön plana çıkmasına rağmen Osmanlı vesikalarında Erciş kullar ağası ya da Erciş ağasına rastlamaktayız.

Tablo: 10 Erciş Kalesi'nde Görev Yapan Kul Ağaları (1571-1664)

No	Kul Ağası Adı	Görevi	Atanma Tarihi	Kaynak
1	Hüseyin Ağa	Kul Ağası	23 Mayıs 1571 / 8 Kasım 1571(F.G)	BOA, MD 14.2/1556; BOA, DFE.RZ.d. 33, s.1003.
2	Yahya Ağa	Kul Ağası	Ocak-Şubat 1572 (F.G.) - 16 Mart 1574 (G.S.)	BOA,N.ŞT.d. 1080, s.255; A.NŞT.d, 1080, s.67; BOA, MD 24/22.
3	Behram Ağa	Kul Ağası	16 Mart 1574 (T)	BOA, MD 24/22.
4	Hasan Ağa	Kul Ağası	Eylül 1576(F.G)	BOA, A.NŞT.d, 1080, s.67.
5	Kurd Ağa	Kul Ağası	9 Ocak 1577(F.G)	BOA, A.NŞT.d, 1080, s.288.
6	Yusuf Ağa	Kul Ağası	11 Eylül 1581(F.G)	BOA, MD 46/872.
7	Ferhad Ağa	Kul Ağası	29 Mart 1635 (G.S.)	BOA, C.DH. 122/6095

[296] "Bir sûreti Adilcevaz'ın Kul ağaları ve livâ-i mezbûr alaybeyisine Bir sûreti Ahlat'ın kul ağası ve Erciş kul ağasına ve livâ-i mezkûr alaybeyisine Bir sûreti Bargiri sancağıbeyi Bahaeddin dâme izzuhûya tasarruf ile yazıla". BOA, *MD* 86/52.

[297] Evliya Çelebi, "Anadolu diyarında Acem serhatlerinde Kars kulu ve bu Van kulu gibi cesur, yiğit, seçkin silâhlı amansız asker görmediğinden" bahsetmektedir. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* 4. Kitap, c. 1., s.214, 253, 260.

[298] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, c. 1., s.216.

8	Ahmed Ağa	Kul Ağası	27 Mart 1635 (T)	BOA, A.RSK.d. 1501, s.173.
9	Hasan Ağa	Kul Ağası	24 Ocak 1664 (F.G)	BOA, N.ŞT.d. 1080, s. 67.

Erciş Sancağı'nda görev yapan kul ağalarının tevcih (T) tarihi, fiilen görevde (F.G.) oldukları ve görevlerinin ne zaman sona (G.S.) erdiği mevcut arşiv kaynakları vasıtasıyla ortaya konulmuştur. Kul ağaları içerisinde sadece Hüseyin Ağa'nın geliri verilmiştir.[299] Kullar ağası olan Behram ve Ferhad Ağa ise Erciş kullar ağası görevinde iken sancakbeyliğine terfi etmişlerdir.[300] Ahmed Ağa'nın ise 27 Mart 1635 tarihine kadar Adilcevaz kul ağası iken bu tarihten itibaren Erciş kul ağası olarak görev yapmaya başlamıştır.[301]

Yeniçeri ağalarına her konuda yardımcı olan kethüdâları da bulunurdu. Yeniçeri ağasına Kethüdâ dışında kâtibler de yardımcı olmuşlardır. Bunlar yeniçerilerin ulûfe ve yoklama defterlerini tutmak ve düzenlemekle görevliydiler.[302]

Bu bilgiler doğrultusunda öncelikle Erciş'te görev yapan kethüdâlardan ilki 19 Mart 1566 tarihinden önce görev yapan *Keçel Hüseyin*'dir.[303] Yine aynı şekilde 7 Ekim 1585 tarihinde Erciş Kullar Kethüdâsı *Mehmed*'e Kızılbaş muharebesinde hizmet etmesinden dolayı 14.666 akçelik tımar tevcih edildiği bilgisi mevcuttur.[304] Başka belgeler vasıtasıyla

[299] "Müşârunileyh Hüseyin Ağa bendeleri yevmi altmış akçe ulufe ile bil-fiil Erciş kulları ağası olup ulufesi hazinede kalıp bedeli 60.000 akçelik zeametle kemâkân ağalık hizmetinde olmak üzre vilayet-i Van'ın Hüseyin yurdunda zuhura gelip havass-ı hümâyun ber eman ikrarından ulufesi bedeli 60.000 akçelik an zeamete tevcih edip tezkire veresin deyü 978 zilhiccesinin evâsıt-ı tarihiyle müverrih emri ali şan ibraz etmeğin ber-mûcebi emri ali 61.500 akçelik zeamet kabil ikrar olmayan 1.500 akçe ziyadesiyle defter-i hazinede vilayet-i Van'ın sene 978 zilhiccesinin on beşinci gününde tevcih edip verdiği tezkire muktazâsınca der-i devlette berat-ı alişan için tezkire verildi. Fi 19 Cemâziyelâhir sene 979." BOA, *DFE.RZ.d*. 33, s.1003.

[300] BOA, *MD* 24/22; BOA, *C.DH.* 122/6095, s. 6; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı (1041/1631-32 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi, 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s.219-220. "Livâ-i mezbur Erciş'in kul ağası olan Ferhad Ağa'ya verilmiştir." Fî 10 Şevval sene 1044 / 29 Mart 1635 ibaresi ile kayıt düşülmüştür.

[301] BOA, *A.RSK.d.* 1501, s.173.

[302]Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, c. 31, sy. 31 (Mayıs 2012), s.101.

[303] BOA, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994, s. 198-199, h.1252, (Bundan sonra *MD* 5).

[304] BOA, *MD* 56/68.

da *Mehmed* Kethüdânın 29 Ocak 1596 tarihinde de 14.666 akçe timar tasarruf ettiği görülmüştür.[305]

Ocak 1624 tarihinde "*Çavuşluk-ı Erciş Kulları*" başlığı altında *Mahmud* çavuşun süddei saadete adam gönderip zikr olunan çavuşluk üzerinde zabt ve tasarrufunda olduğundan iken aherden nam kimselere verilmiştir deyü berat etmekle mukerrer olduğuna[306] dair bilgilere ulaşılmaktadır.

28 Haziran 1609 tarihinde "*Kitâbet-i Erciş kullarının kitâbeti*" başlığı altında Van Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde; Erciş Kalesi'nin kulları kâtibi olan *Abdî*'nin Eğerlü tâ'ifesinden olduğu pek çok defa ihanet ettiği ve bu ihanetinin ortaya çıkmasıyla görevine son verildiği bilgisi mevcuttur. Erciş Kalesi emektarlarından olan Abbas için ehl-i kalem olduğu bildirilerek Abdî'nin mutasarrıf olduğu kitâbet ulûfesi ile Abbas'a tevcih edilmesine dair emir yazılmıştır.[307]

1.4.1.3. Alaybeyi

Alaybeyileri bir sancaktaki veya bir beylerbeyilikteki timarlı sipahilerin en yüksek amiri olup, sancakbeyinden sonra sancaktaki en yetkili askeri âmirdir. Bazı kaynaklarda isimleri *Mîr-i alay* şeklinde de geçer. Serbest timar tasarruf eden alaybeylerinin tayinleri beylerbeyi ve sancakbeyi arzıyla, azilleri ise beylerbeyi ve kadı arzıyla gerçekleşirdi. Kendilerinden sonra sancaktaki en yetkili görevli ise çeribaşılarıdır.[308]

Erciş Sancağı'nda belirli aralıklara görev yapan 15 tane Alaybeyi tespit edilmiştir. Alaybeyileri hakkında özellikle timar tevcihi sırasında beratlarının yenilenmesi hakkında sancakda sakin olan Alaybeyisinin bayrağı altında sefere gitmek şartıyla beratları yenilenip tezkire verildiğine dair kayıtlara sık sık rastlanmaktadır.[309] Timar tevcihinde sancakbeyi ve beylerbeyilerinin rolü çok önemli olsa da tevcih sırasında alaybeyileri

---

[305] BOA, *DFE.RZ.* 176 ,s.292.
[306] BOA, *A.RSK.d.* 1492 A, s.130.
[307] BOA, *A.RSK.d.* 1482, s.50.
[308] Mehmet Taştemir, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.22; BOA, *DFE.RZ.d.* 437, s.577; Hüseyin Miralay. BOA, *DFE.RZ.d*. 725, s.102. Erciş Miralayı Ahmed Bey ölümüyle birlikte 20.892 akçelik zeameti mahlûl kalmış ve oğlu Yusuf'a verilmiştir. (8 L 1079 / 11 Mart 1669); Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.50; Mehmet Ali Ünal, "Alaybeyi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar, ve Terimler*, c.1, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.173-174.

[309] BOA, *DFE.RZ.d*. 606, s.318; BOA, *DFR.RZ.d.* 631 nolu defterde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

sipahilere yarar oldukları veya hizmete gelmedikleri hususuna dair bir rapor (i'lâm) takdim ederlerdi.[310] Onların verdiği bu ilamlar, bir sipahinin dirlik sahibi olmasının önünü açar ya da bunu engellerdi.

Tablo 11: Erciş Sancağı'nda Görev Yapan Alaybeyleri (1570 – 1689)[311]

No	Alaybeyi	Geliri (Akçe)	Atanma Tarihi	Kaynak
1	Hüseyin Bey[312]	17.016	1570-1580 (F.G.)	BOA, DFE.RZ.d.437, s. 577; BOA, KK.d. 297, s.110; TKGMA, TKG.KK.TT.d 364-65/328, s.15a; BOA, KK.d. 297, s.111; BOA, N.ŞT.d. 1083, s.370.
2	Behram Bey[313]	20.000	29 Temmuz 1581 (T)	BOA, MD, 45/649.
3	Yusuf Bey	_	10 Temmuz 1585 (T)/1588 (G.S)	BOA, MD 53/578; BOA, DFE.RZ.d. 156, s.171.
4	Zülfikar Bey	_	Haziran-Temmuz 1588	BOA, DFE.RZ.d. 156, s.171.
5	Pervane Bey	27.390	1591/1604 (F.G)	BOA, DFE.RZ.d. 156, s.338; DFE.RZ.d. 220, s.204; DFE.RZ.d. 220, s.208; BOA, TT.d. 693, s.7; TKGMA, TKG.KK.TT.d 363-65/341, s.49.
6	Ahmed Bey	17.392	1602-1606 (F.G.)	BOA, TT.d. 730, s.165.

[310] Alâaddin Aköz, Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (14)*, Konya, 2003, s.117. *Pervane Bey*, 15 Kasım 1591 tarihinde Erciş alaybeyi olup ve burada bulunan bir kısım yerlerin harabe haline geldiğini ve kimsenin tasarrufunda olmadığını mektubuyla i'lâm yani rapor etmiştir. Bkz. BOA, *DFE.RZ.d*. 156, s.338.

[311] Tayin Tarihi (T), Fiilen görevde olduğu (F.G.) ve Görevi sonlanmıştır (G.S.)

[312] Hüseyin Bey'in Hoy ve Urmiye muhasarasında bulunmuş bir zeamet sahibi olduğunu görmekteyiz. Bkz. BOA, *N.ŞT.d.* 1083, s.370.

[313] 29 Temmuz 1581 tarihinde Erciş kullarından (otuz akçe ulufesi var iken) zeamete çıkan *Behram Bey*'e alaybeyliği ile 20.000 akçe zeamet verilmiştir. Bkz. BOA, *MD*, 45/649.

7	Hızır Bey	16.666	10 Aralık 1611 (G.S.)	BOA, DFE.RZ.d. 365, s.238.
8	Pervane Bey	20.892	25 Ağustos 1613 (F.G.) / 14 Ekim 1624 (G.S.)	BOA, DFE.RZ.d. 346, s.471; DFE.RZ.d. 381, s.698; DFE.RZ.d. 381, s.702; DFE.RZ.d. 412, s.371; DFE.RZ.d..437, s. 554.
9	Ahmed Bey	26.666	14 Ekim 1624 (T) /12 Nisan 1633 (F.G.)	BOA, DFE.RZ.d..437, s. 554; DFE.RZ.d. 606, s.323.
10	Ahmed Bey	20.892	22 Temmuz 1649 (F.G.)	BOA, DFE.RZ.d. 631, s.670; DFE.RZ.d. 725, s.102.
11	Yusuf Bey	20.892	1658-1659 (F.G.)	BOA, MAD.d. 15293, s.210.
12	Ali Bey	22.000	18 Şubat 1673 (F.G.) / 29 Haziran 1682 (G.S.)	BOA, DFE.RZ.d. 839, s.212; BOA, MAD.d. 15416, s.2.
13	Hızır Bey		29 Haziran 1682 (T)	BOA, DFE.RZ.d. 951, s.204.
14	Mustafa Bey	22.000	Ağustos Eylül 1689 (F.G.)	BOA, DFE.RZ.d. 951, s.204.
15	Ahmed Bey		24 Şubat 1692	BOA, DFE.RZ.d. 968, s.424.

Erciş Sancağı'ndaki alaybeylerinin bir kısmı öldüklerinde mahlûl kalan zeametlerinden[314], bir kısmı ise hem zeametlerinden hem de alaybeyliğinden oğulları yararına feragat etmişlerdir.[315]

1.4.1.4. Subaşı

Osmanlılar'da şehirlerin güvenliğini sağlayan Subaşı, Osmanlıların ilk zamanlarında şehir muhafızı konumundaydı.[316] Erciş Sancağı'nda subaşı olduğuna dair sadece bir arşiv

[314] BOA, *MAD.d*. 15416, s.2; BOA, *DFE.RZ.d.* 951, s.204; *DFE.RZ.d*. 725, s.102.
[315] 14 Ekim 1624 tarihinde 20.892 zeamete sahip olan Erciş Alaybeyisi olan Pervane alaybeyliğini ve zaematini oğlu Ahmed'e feraget etmiştir. Bkz. BOA, *DFE.RZ.d.* 437, s. 554.
[316] Mücteba İlgürel, "Subaşı", *DİA*, c.37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, ss.447-448.

kaydı tespit edilmiştir. 9 Aralık 1585 tarihinde Van Beylerbeyi'ne gönderilen hükme göre, Erciş Sancakbeyi Mahmud mektup gönderip adamlarından subaşısı olan Mehmed için güherçile mühimmatına istihdam olunup çeşitli sebepler meydana gelmiştir. Van'da düşenden gönüllü gediği verilmek arz edilerek Mehmed'e düşenden bir gönüllü gediği tevcih edilmiştir.[317]

1.4.1.5. Çeribaşı

Timarlı sipahilerin en büyük kumandanı beylerbeyidir. Beylerbeyinin altında sancakbeyi, alaybeyi ve çeribaşılar vardı. Sancağın bir nahiyelik bölgesinin amiri çeribaşılar olup bulundukları yerin güvenliğini sağlamakla yükümlüydüler. Ayrıca sefer zamanında gerekli askerleri çıkarmak, bu askerleri emrindeki çeri sürücüleri tarafından istenilen yere göndermek ve savaştan sonrasında gerekli muafiyetleri tahsil etmek de görevleri arasındaydı.[318]

6 Ekim 1592 tarihli Erciş Sancağının timar karyelerinin mufassal tahrir defterinde Mehmed adlı kişinin Erciş çeribaşısı olduğu ve Erciş Nahiyesi'nde Partaş köyünün 5.999 akçelik hâsılını tasarruf ettiği yazılıdır.[319]

25 Mayıs 1611 tarihli timar ruznamçe defterinde Erciş sancağı çeribaşısı olan Piri'nin ölümüyle çeribaşılığının mahlûl kaldığı ve bunun üzerine Erciş çeribaşılığının Ahmed'e 10.000 akçelik üzere tevcih edildiği yazılıdır. Kendisinin Erciş Nahiyesi'ne bağlı Haydarbey köyünün hasılatını tasarruf ettiği kayıtlıdır.[320] Mayıs-Haziran 1611 tarihinde Van Beylerbeyi'ne gönderilen hükme göre, Erciş alaybeyisinin mektup gönderip Erciş livası çeribaşısı olan Piri'nin vefatıyla gediğinin mahlûl kaldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Abdullah oğlu Ahmed'e verilmek için emir yazılmıştır.[321]

Van Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde; Erciş Sancağı sipahilerinin çeribaşılığı bundan önce (14 Mart 1622) Ali'ye tevcih olunup hizmetinde kusuru olmadığı ve görevinden azledilmesini gerektirecek bir durumu olmadığı bildirilmiştir. Böylece Nisan 1624

[317] BOA, *A.NŞT.d.* 1080, s.29.
[318] Abdülkadir Özcan, "Çeribaşı", *DİA*, c.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.270-272; Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Çeribaşılık Müessesesi", *Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy.1, İstanbul 1991, s.196-203.
[319] BOA, *TT.d.* 1252.
[320] BOA, *DFE.RZ.d*. 326, s.481.
[321] BOA, *A.RSK.d*. 1482, s.185.

tarihinde Ali'nin çeribaşılık hizmetine devam etmesine[322] karar verilmiştir. Bu da bize çeribaşılarının görevden alınması için ciddi sebepler gerektiğini, görevini iyi yapan çeribaşıların görevden alınmayıp süresi dolsa bile yeniden tayin edildiğini göstermektedir.

1.4.1.6. Dizdarlar

Dizdar, kale işlerinden sorumlu olup, kale erlerinin kumandanıdır. Dizdar bulunduğu kazanın kadısına ve sancakbeyi ile beylerbeyine karşı sorumluydu. Görev yaptıkları kalelerdeki dizdarlar orta dereceli timar sahibi durumundaydılar.[323]

Osmanlı Devleti'nin önem arz eden sınır kalelerinde görevli dizdarlar dışında yeniçeri ağası da bulunmaktadır. Erciş ve Adilcevaz Kalesi'nde görevli dizdarlar kalenin korunması ve neferâtının zabtı ile ilgilenmelerine karşılık, kale komutanı kimliğine sahip değillerdi. Ancak sorumluluk alanları ile alakalı konularda kendilerine doğrudan hüküm yazılabilecek kadar da yetki sahibidirler.[324] Dizdar, kaledeki müstahfız birliğinin de amiri idi.[325] 1568 tarihli defterde Erciş'e ait müstahfızan cemaati içerisinde Yusuf'un 23 akçelik yevmiye ile Erciş Kalesi dizdarı olduğu görülmektedir.[326] Aynı belgede Yusuf dışında iki tane daha dizdarın olduğu yazılıdır. Burada kale dizdarının dışında bu ikisinin kale burçlarına kumanda ettikleri anlaşılmaktadır. Hüseyin Abdullah dizdarın 10 akçe Ahmed bin Nuri dizdarın ise 9 akçe yevmiye aldığını görüyoruz.[327] Bu ücretlere bakarak dizdarların derece itibariyle aynı olmadıklarını en yüksek ücret alan dizdarın daha yetkili olduğu söylenebilir.[328]

Dizdarlar içerisinde görev süresi ile ilgili en net bilgiyi edindiğimiz dizdar Mehmet olup, 25 Temmuz 1578[329], 24 Ağustos 1578[330] tarihleri arasında görev yapmıştır.

---

[322] BOA, *A.RSK.d.* 1492 A, s.97.
[323] Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, c.9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, ss.480-481.
[324] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s.63-64.
[325] Mehmet Ali Ünal, "Dizdar*", Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar, ve Terimler*, s.577.
[326] BOA, *MAD.d.* 16022, s.13.
[327] BOA, *MAD.d*. 16022, s.13.
[328] "Van Kalesi'nin dizdar sayısı ve ücretleri için bkz. Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", s.102.
[329] BOA, *A.NŞT.d*. 1223, s.615
[330] BOA, *A.NŞT.d.* 1083, s.615.

Erciş Kalesi dizdarları hakkında arşiv belgelerinde Muharrem'in ulufesi bedeli yaklaşık 20.000 akçe olup Erciş Kalesi dizdarı görevinde bulunduğunu,[331] 22 Mayıs 1579 tarihinde Mustafa veled-i Muharrem Ağa ve Şaban veled-i Muharrem Ağa'nın Erciş'in[332] daha önceki kale komutanları olduklarını görevleri sırasında ya da sonrasında birtakım zeamet ve düşenden gönüllü gedikleri almışlardır.

Erciş dizdarı olan Piri (Miri), 13 Aralık 1581 tarihinden önce 13.333 akçe timar tasarruf ettiği ölümüyle birlikte tasarruf ettiği kısmı Osman'a tevcih edilmiştir.[333]

8 Nisan 1628 tarihinde, Van Kalesi'ne senede yüz elli batman güherçile verilmek üzere dizdarlık Ali'ye verilmiştir.[334] 7 Nisan 1635, 19 Ağustos 1641 tarihinde Erciş Kalesi dizdarı Ali[335] 1618 tarihli arşiv vesikasında Erciş Kalesi'nde bulunan müstahfızlar cemaatinin kale dizdarı yevmiye 20 akçe yevmiye ile Ali'nin maiyetinde yer almışlardır. Kale dizdarı Ali'den başka Mustafa Abdullah 10 akçe İsmail İsa 9 akçe ile burçları korumakla görevli olduğunu görmekteyiz.[336]

1635 tarihli arşiv vesikasında Erciş Kalesi'nde bulunan müstahfızlar cemaatinin kale dizdarı 20 akçe yevmiye ile Ali'nin maiyetinde yer almışlardır. Müstahfızlar içerisinde 15 akçe yevmiyye ile kethüda, 10 ve 8 akçe yevmiyeli iki tane dizdar olduğunu görmekteyiz.[337]

31 Mayıs 1643 tarihinde ise Erciş Kalesi dizdarı Mehmed[338] üzerindedir.

1.4.1.7. Kethüdâ

Şehir Kethüdâsı, Osmanlı Devleti'nde genellikle mali alanda devletle halk arasında münasebetleri sağlamakla görevli şehir yöneticisidir.[339] Kethüdâ ise Osmanlı devlet ve esnaf teşkilatlarındaki bazı görevliler için kullanılan bir ünvandır.[340] Kethüdâ ünvanı taşıyan yardımcılara Erciş Sancağı'nda sıklıkla karşılaşmaktayız. Ayrıca kul, gönüllüyan,

[331] BOA, *MD* 37/2014.
[332]BOA, *MD* 37/2551.
[333] BOA, *DFE.RZ.d*. 58, s.124.
[334] BOA, *KK.d.* 263, s.13.
[335] BOA, *MAD.d*.2336, s.45.
[336] BOA, *MAD. d.* 20015, s.102.
[337] BOA, *MAD.d.* 2336, s.43.
[338] BOA, *MAD.d*.2336, s.44.
[339] Şenol Çelik, "Şehir Kethüdâsı", *DİA,* c.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, ss.451-453.
[340] Mehmet Canatar, "Kethüdâ", *DİA,* c.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, ss.332-334.

gılman, azeban, müstahfızan gibi görevlilerin kethüdalarına konu başlıklarının altında değinmeye çalışacağız.

26 Mart 1576 tarihinde Van Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde; Erciş Beyi Mahmud mektup gönderip İbrahim'in kethüdası olduğunu bildirmiştir.[341] 1578-1579 tarihinde ise Kurd Kethüdâ görev yapmaktadır.[342]

21 Eylül 1618 tarihinde kethüdâ olan Durmuş 29 Nisan 1619 tarihinde sefere gitmediği için timarı elinden alınıp Rıdvan'a verilmiştir.[343] Kethüdâlığın ise 12 Aralık 1618 **t**arihinde 22.000 akçe zeamet ile Mehmed veled-i Ali'nin tasarrufunda olduğu yazılıdır.[344]

1.4.1.8. Cizyebaşı

Cizye muhassılı, cizye memuru gibi adlarla da anılan cizyebaşı, cizye toplamakla görevli bir memurdur. Haraç gibi cizye de dini bir vergi sayıldığından toplanması ve harcanmasına özel bir önem verilirdi.[345]

Mardin sancağındaki Hristiyan ve Yahudilerin cizyelerini toplamak vazifesinin bazen bu işe memur eminlere, bazen de uhdelerinde defterdarlık veya alaybeyliği gibi vazifeler bulunan kimselere verildiği bilinmektedir.[346] Erciş Sancağı'nda farklı bir uygulama olup, genel eğilimin aksine cizyebaşı alaybeyi değil, timar seviyesinde geliri olan bir dirlik sahibidir.

Cizyebaşı İsmail, Erciş Sancağı'nda ikâmet etmekte olduğunu ve sancağın cizyebaşılığı görevini 16 Haziran 1641'den bu yana ifa ettiğini, beratını yenilemek istediğini belirtmiş, Erciş alaybeyinin bayrağı altında sefere katılması şartıyla beratı yenilenmiştir.[347]

---

[341] BOA, *N.ŞT.d.* 1080, s.40
[342] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328*, s.49.
[343] BOA, *DFE.RZ*.381 ,s.699.
[344] BOA, *DFE.RZ*.381 ,s.702.
[345] Mehmet Ali Ünal, "Dizdar", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar, ve Terimler*, c.1, s.444.
[346] "Bil-fiil cem olunacak Mardin cizyesinin iki başı bile Mardin alaybeyisi olan Saru Seyyid Ahmed oğlu Mehmed Bey'e verilmek buyruldu". Bkz. Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, s.50.
[347] "Erciş Sancağı'nda ve nahiyesinde Pilurmak nam karye ve gayriden 6.000 akçe timara ber vech-i tekmil 6.363 akçelik üzere sene ahadi ve hamsin ve elf rebîülevvelinin yedinci gününden merhum Hüdavendigar beratıyla mutasarrıf olan kara sakallı çatık kaşlı Erciş Sancağı cizyebaşısı İsmail gelip tarihi mezburdan timarım ile cizye başılığı üzerimdedir deyip beratı tecdid olunmasın rica etmeğin sancağında sakin olup

1.4.1.9. Kâtib

Kâtipler devlet dairelerinde yazı işlerini yerine getirilmesiyle görevli memurlardır. Bürokrasisini her daim defter ve kâğıt üzerinden yürütmeye özen gösteren Osmanlı Devleti'nde, askerî ve dinî müesseselerde önemli miktarda kâtib görev yapmaktaydı. Yeniçeri ve kapıkulu sipahileri içerisinde bunların tayin, azil, maaş ödemesi gibi işlerini yapan, kayıtlarını tutan kâtipler vardı. Osmanlı taşra bürokrasisi merkez ile paralel bir biçimde örgütlenmişti. Beylerbeyi divanlarında çalışan kâtipler, gerek eyalet içerisinde gerekse merkezle olan yazışmaları gerçekleştirmekteydiler. Sınır eyaletlerinde ise o bölgenin dillerini bilen kişiler kâtip olarak çalışıyordu. Bunlar ayrıca komşu devletlerle eyaletin yazışmalarını da yürütmekteydiler.[348] Erciş Sancağı'nda 1 Temmuz 1601 tarihinde Oruç Kâtip'in, 20.000 akçe zeametinin tasarrufunda olduğu yazılıdır.[349] 1 Temmuz 1601 tarihinde ise İskender Kâtip'in Erciş'in dışında 6.000 akçe bakiyesinin de Adilcevaz'da olduğu bilgisi yazılıdır.[350]

1.4.1.10. Azebler

Azebler hafif piyadeler olup kara ve deniz azebleri olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Kara azebleri XVI. yüzyılın ortalarında kale muhafazasında kullanılmaya başlanmıştır. Maaşlı kale azeblerinin mevcudu kalelerin önemine göre değişirdi. Yeniçerilerde ve diğer ocaklarda olduğu gibi "orta" adı verilen gruplara ayrılırlardı.[351] Ortaların idaresinde azebler ağasının yanında kâtip de yetkiliydi. Azeblerin başkumandanı azeb ağası idi.[352]

Kale dışında ikamet etmeleri de yasak olan Azeblerin, kalelerde bulunan maaşlı askerler gibi bir kışlada kalmalarına müsaade edilmemiştir. Bundan dolayı kale içerisinde evler inşa edip oturmaları şartı bulunuyordu.[353] Bu konuyla alakalı, Erciş Kalesi'ndeki gönüllü,

---

alaybeyisi bayrağı altında sefer eşmek(etmek) şartıyla müceddeden beratı alişan için tezkire verilmiştir." BOA, *DFE.RZ.d.* 631, s.690.

[348] Erhan Afyoncu, Recep Ahıshalı, "Kâtip", *DİA*, c.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, ss.53-55.

[349] BOA, *TT.d.* 693, s.7.

[350] BOA, *TT.d.* 693, s.33.

[351] Erciş Sancağı'nda *livâ* ve onun altında *seroda* adı verilen birimlere bölünmüştür. BOA, *MAD.d.* 2336, s.48-51. Mardin ve Nüsaybin kalelerindeki azebler 3 l*ivâ* halinde teşkilatlanmışlardır. Her livadan sorumlu olan ve sancağı adı verilen bir komutan mevcuttu. Livalar ise *bayrak* adı verilen daha alt birimlere bölünmüştür. Bkz. Orhan Kılıç, "17. Yüzyıl Mardin Tarihinden İki Kesit: Gayrimüslim Nüfus ve Kale Teşkilâtı", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, Haz: İbrahim Özcoşar, İstanbul, 2007,s.426.

[352] İdris Bostan, "Azeb", *DİA,* c.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 312-313.

[353] Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", s.112.

azeb ve hisar erlerinin hisar dışında oturmayıp hisar içinde evler yapıp oturmaları, hisar dışında oturmaya devam eden gönüllü, azeb ve hisar erlerinin dirliklerinin alınıp başkasına verilmesi için isimlerinin bildirilmesi emredilmiştir.[354] Yine aynı şekilde azeb ve hisar erlerinin memleketlerine gidişlerinin bir düzen içerisinde yapılıp memleketine izinsiz gidenlerin veya memleketinden vaktinde dönmeyenlerin, dirlikleri alınıp başkasına verilmesi[355] emredilmiştir.

Azeblerin sayısı tam olarak bilinmese de belgeler ışığında ve ihtiyaç halinde talep edilen nefer sayılarına ulaşabiliyoruz. Örneğin; Van Beylerbeyi'ne gönderilen emirde, Erciş Kalesi'ne dört yüz nefer azeb yazıldığı bildirilip yüz elli nefer de atlı yazılması talebinde bulunulduğundan, söz konusu kale için yüz elli nefer azeb yazılıp kalanın diğer kalelerden karşılanması ve elli nefer de atlı yazılarak defterlerinin gönderilmesi[356] istenmiştir.

Erciş Azeb Ağası Yahya'ya hitaben yazılan hükme göre, Van Kalesi'nde sonradan yazılan beş yüz nefer kulun iki yüz neferi Erciş Kalesi'ne ihrâc olunmuştur.[357] Van'ın Kulları Kethüdâsı olan Bali'nin altı akçe yevmiye ile Erciş Kalesi'nde olan 200 nefere ağa olarak tayin edildiği[358], bunların yanı sıra Adilcevaz'da iki yüz mikdarı ve Erciş'de iki yüz elli mikdârı kul olup mevcûd yetmiş seksen nefere ulûfe verildiği[359] görülmektedir.

MAD. d. 2336 numaralı defterde "*An Cemaat-i Azeban-ı Kale-i Erciş*" başlığı altında bu cemaatin ağası olan Abdurrahman'ın 30 akçe yevmiye aldığı yazılıdır. Azeb ağasının yardımcısı azeb kethüdası Hüseyin 15 akçe yevmiye, azep kâtibi olan Yusuf 7 akçe, azep çavuşu Ali 9 akçe, dizdar Satılmış 8 akçe, dizdar Murad 8 akçe, burç dizdarı Muharrem 10 akçe yevmiye almaktadırlar. Toplam nefer sayısı 37 olup yevmiyelerinin toplamı 294 akçedir.[360]

Erciş Kalesi'ndeki azebler 6 *liva* halinde teşkilatlanmışlardır. Her livadan sorumlu olan bir komutan mevcuttu. Livalar *ser oda* adı verilen alt birimlere bölünmüştür. Ser odaların

[354] BOA, *MD* 7/1636.
[355] BOA, *MD* 7/2072.
[356] BOA, *MD* 5/809.
[357] BOA, *MD* 2/2041.
[358] BOA, *MD* 2/2100.
[359] BOA, *MD* 33/64.
[360] BOA, *MAD.d.* 2336, s.47.

ise kumandanları bulunmaktaydı. Erciş Kalesi'ndeki azeb teşkilatlanması şu şekildedir[361]:

Tablo 12: Erciş Kalesi'ndeki Azeb Teşkilatlanması (1635)

1. Liva	Hüseyin Sami 9 akçe	***2. Liva***	Bekir Kul 8 akçe	***3. Liva***	Mehmed Kul 9 akçe
1. Ser oda	9 Nefer	1. Ser oda	10 Nefer	1. Ser oda	9 Nefer
2. Ser oda	9 Nefer	2. Ser oda	8 Nefer	2. Ser oda	10 Nefer
3. Ser oda	9 Nefer	3. Ser oda	8 Nefer	3. Ser oda	8 Nefer
4. Ser oda	8 Nefer	4. Ser oda	9 Nefer	4. Ser oda	10 Nefer
5. Ser oda	9 Nefer	5. Ser oda	10 Nefer	5. Ser oda	7 Nefer
4. Liva	Mehmed Satılmış 9 Akçe	***5. Liva***	Mehmed Ali 8 Akçe	***6. Liva***	Ali 9 akçe
1. Ser oda	6 Nefer	1. Ser oda	9 Nefer	1. Ser oda	8 Nefer
2. Ser oda	8 Nefer	2. Ser oda	8 Nefer	2. Ser oda	6 Nefer
3. Ser oda	10 Nefer	3. Ser oda	10 Nefer		
4. Ser oda	8 Nefer	4. Ser oda	8 Nefer		
5. Ser oda	9 Nefer	5. Ser oda	9 Nefer		

[361] BOA, *MAD.d.* 2336, s.48-51.

Her livadan sorumlu komutanlar ile birlikte Erciş Kalesi'nde görev yapan azeblerin sayısı 237 nefer, yevmiyeleri 1.607 akçe olarak kaydedilmiştir. Azeban teşkilatından önce "*An Cemaat-i Azeban-ı Kale-i Erciş*" başlığı altında verilen azeban ağası, kethüdası, kâtibi, çavuşu, dizdarları ve neferleri ile birlikte 274 nefer kaydedilmiştir. Bunların toplam yevmiyesi 1.941 akçe olup, ortalama azeb yevmiyesi 7 ile 9 akçe arasındadır.

MAD. d. 4383 numaralı defterde "*Mevacib-i Azeban-ı Kale-i Erciş*" başlığı altındaki geçen kayıtlarda ise Erciş Kalesi azeblerin sayısı 271, yevmiyeleri 2.022 akçe olarak kaydedilmiştir.[362]

Tablo 13: Erciş Sancağı'nda Görevli Azeb Ağaları (1566-1653)

No	**Azeb Ağası**	**Geliri (Akçe)**	**Atanma Tarihi**	**Kaynak**
1	Yahya Ağa		15 Ocak 1566 (F.G.)	BOA, MD 5/809.
2	Yusuf Ağa	30.000	27 Kasım 1570 (F.G.)	BOA, DFE.RZ.d.30, s.804.
3	İsa Ağa		9 Temmuz 1572 (F.G.)	BOA, A.DVNSMHM. ZYLD. 1/71.
4	Yusuf Ağa	15.268	1578-1580 (F.G.) 23 Kasım 1581 (G.S.)	TKGMA, TKG.KK.TT.d 364-65/328, s.49.
5	Bekir Ağa		23 Kasım 1581 (T)	BOA, MD 45/4467.
6	Abdurrahman Ağa		Şubat 1623 (F.G.)	BOA, A.RSK.d. 1492 A, s.5; A.RSK.d.1492 A, s.37.
7	Davud Ağa		Temmuz 1625 (T)	BOA, A.RSK.d. 1494, s.4.
8	Abdurrahman Ağa		29 Kasım 1647 (G.S.)	BOA, A.RSK.d. 1497, s.86.
9	Ali Ağa		29 Kasım 1647 (T)	BOA, A.RSK.d. 1497, s.86.
10	Süleyman Ağa		7 Ocak 1652 (T) 29 Mart 1653(T)	BOA, A.RSK.d. 1497, s.86.

[362] BOA, *MAD.d*. 4383, s.214.

Azep ağası dışında azep çavuşlarının Erciş Kalesi'nde görev yaptığı bilinmektedir. Mart 1623 tarihli bir kayda göre, Ali, kalede çavuşluk rica etmiş ve ricası uygun bulunarak azep çavuşluğu kendisine tevcih edilmiştir.[363]

"Kethüdâlık-ı Azeban-ı Kale-i Erciş" başlığı altında görev yapan 1 Temmuz 1653 tarihinde on beş akçe ile azeban kethüdâsı olan Hüseyin'den alınıp ağaları Ali Bey arzıyla Mehmed'e verilmiştir.[364]

"Kitâbet-i azebân-ı Erciş" başlığı altında görev yapan kâtipler bulunmaktadır. Nisan-Mayıs 1612 tarihinde, Erciş sancakbeyi mektup gönderip kitâbet-i mezbûr mahlûl olup Ali ehl-i kalemdir denilip arz edilip mezbur kitâbet Ali'ye tasarrufunda olan elli bin akçe timar ile tevcih olunmuştur.[365]

1.4.1.11. Müstahfızlar

Müstahfız tabiri kale kumandanının emrindeki askerler için kullanılmıştır. Güvenliği sağlamakla yükümlü olan, ayrıca serhad kalelerinde düşmana karşı savunmada bulunan askerler resmî kayıtlarda müstahfız terimiyle anılır. Bunun yanı sıra "*hisar erleri, merdân-ı kal'a, kale erleri, kale erenleri*" tabirleri de kullanılır.[366]

Kalelerdeki müstahfızların başında kale dizdarı bulunmakta olup, kalenin stratejik önemine göre sayıları farklılık gösteren bölüklere ayrılmıştır. Müstahfızların başında bir ağanın bulunduğu anlaşılıyor.[367] *Ağalık-ı Müstahfızan-ı Kale-i Erciş* başlığı altında Eylül 1688 tarihinde Hüseyin bin Süleyman'ın 20 akçe ulufesiyle Erciş Kalesi müstahfızan ağası olduğu yazılıdır.[368]

---

[363] BOA, *A.RSK.d.* 1492 A, s.37.
[364] BOA, *A.RSK.d.* 1526 İkindi Ruus, s.185. Hüseyin'den alınma amacı şöyle açıklanmıştır: "sefere ve ahere kasıd olup neferatı ile zindeganesi olmamakla".
[365] BOA, *A.RSK.d.* 1482, s.244.
[366] "*Mevacib-i Merdan-ı Kale-i Erciş*" başlığı altında 15 Mart 1662 tarihli verilen bilgilerde Erciş Kalesi'nde nefer sayısı 161, yevmiyeleri 1.270 akçe, üç aylık yevmileri ise 112.396 akçe olarak verilmiştir. Bkz. BOA, *MAD. d.* 4383, s.214.
[367] DİA, "Müstahfızan", *DİA*, c.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss.109-111.
[368] BOA, *A.RSK.d.* 1548, s.79

Erciş Kalesi'ndeki müstahfızların kale muhafazası hizmeti dışında başka işlerde de görevlendirildiklerine rastlanılmaktadır. Mesela 17 Ekim 1550 tarihinde Bargiri Kalesi'nin tamiri için Erciş ve civarından nefer ihraç edildiği yazılıdır.[369]

Güherçile sağlama konusu, sadece sancak idaresinde yer alanların göreve getirilmelerinde değil, kaledeki askerî görevlilerin de göreve gelişlerinde önemli rol oynamakta idi. Örneğin; 13 Şubat 1571 tarihli bir mühimme kaydına göre, Mehmed bin Divane, Van'da bulunan güherçile işletmelerinde güherçile imal edip Van Kalesi'ne teslim etmek şartıyla müstahfızlık elde etmiştir.[370]

Güherçile işleyip imal etmek, aynı zamanda maaşların ödenmesinde de ön planda olmuştur. Diyarbekir Beylerbeyi ve defterdarına gönderilen 21 Kasım 1570 tarihli bir hükümde, eski defterdarın Erciş müstahfız ve azeblerinin maaşlarını nakden vermesi gerekirken bunu yerine getirmediği, dolayısıyla ilgili kale görevlilerinin maaşsız kaldığı belirtilmektedir. Kendilerinin Erciş'teki güherçile işletmesini işleyip her yıl 200 kantar güherçileyi teslim etmeleri ve karşılığında ulûfelerinin nakden ödenmesini talep ettikleri ve bunun merkez tarafından kabul edildiği görülmektedir.[371] Bu sürecin devam etmekte olduğunu 9 Şubat 1574 tarihinde ulûfeleri Diyarbekir'den verilmek üzere Erciş Kalesi müstahfızları ve azeblerinin her yıl 200 kantar güherçileyi Van'a teslim etmek kaydıyla ulûfe almaya hak kazandıklarını[372]görmekteyiz.

Yukarıdaki hükmün konusunun devamı niteliğinde olan bir başka hükümde, daha önce kale görevlileri ve merkez arasında sağlanan mutabakata aykırı olarak kendileri gibi güherçile teslim etmeyenlere üç ayda bir ulûfe verildiğine dair arzuhal sundukları belirtilmektedir. Bu konu, merkez tarafından güherçileyi teslim etmişlerse üç ayda bir maaşlarını verip güherçileyi Trabzon'a göndermeleri emredilerek çözüme kavuşturulmuştur.[373]

12 Mayıs 1692 tarihli bir hükümde Van Valisinden, Hasha-i Arabgir, Çemişgezek mukataalarının senede 10.165 guruş geliri, Erciş Kalesi gılman ve azebanı neferatı

---

[369] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s.77; BOA, *KK.d.* 209, s.111.
[370] BOA, *12 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, (978-979/1570-1572)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1996, s.110, hk.82. (Bundan sonra MD 12).
[371] BOA, *MD* 14-1/604.
[372] BOA, *MD* 23/740.
[373] BOA, *MD* 19/550.

mevaciblerine ocaklık tayin edildiğinden bahisle, kalenin fiziki durumunun, asker sayısını bildirmesi istenmiştir. Erciş Kalesi'nin yevmiyeleri ve senelik mevaciplerinin yer aldığı esami defterinin olduğu Diyarbekir valisi Ali mübaşeretiyle bu kulların mukaddema yüz altmış bir (161) nefer müstahfızların yevmiyeleri bin iki yüz yetmiş dört (1.274) akçe ve senede yüz doksan altı bin dokuz yüz otuz altı (196.936) akçe olduğu bilgisine de ulaşabiliyoruz. Ayrıca neferatının yeniçeri olduğu bilgisi de yer almıştır.[374]

14 Ağustos 1657 tarihinde Erciş müstahfızan ağası olarak Ahmed[375]'in, Eylül 1688 tarihinde ise Hüseyin bin Süleyman'ın 20 akçe ulufeyle görev yaptığını görmekteyiz.[376] Arşiv belgelerinde günlük on beş akçe ile Erciş Kalesi hisarının kethüsâsı olan Ahmed'in görevden ayrılmasıyla bu görevi hak eden Abdullah için müstahfızan ağasının arzıyla gerçekleştiğini görmekteyiz.[377]

Erciş Kalesi'ndeki müstahfızlar kale dizdarının emri altında bulunmuştur. Ayrıca müstafızlar içerisinde kethüdalık, kâtiplik, çavuşluk, vezzân, imam, meşaledar, bevvab gibi çeşitli görevliler tespit edilmiştir. Mart-Nisan 1568 tarihinde Erciş Kalesi'nde bulunan müstahfızlar kale dizdarı olan Yusuf'un yönetimi altındadır. Müstahfızlar içerisinde Ömer ismindeki birisinin 8 akçe yevmiye ile kethüda olduğunu görmekteyiz. Kale Kethüdası dizdarın yardımcısı durumundadır. Dizdarın maiyetinde Ali isminde birisinin de 8 akçe yevmiye ile kâtip olduğu anlaşılmaktadır. Erciş Kalesi dizdarı Yusuf'tan başka kale burçlarını koruyan iki dizdar daha bulunmaktadır. Bunlar 10 akçe yevmiye alan Abdullah Hüseyin ve 9 akçe yevmiye alan Ahmed Nuri'dir. Müstahfız cemaati içinde bevvab (kapıcı) görevini icra eden 8 akçe yevmiyye ile Mustafa Abdullah'ın bulunduğunu, imamlık görevini 8 akçe Yakub Hacı Mahmud ve meşaledar görevini ise 7 akçe ile Hüdaverdi Ali isminde birisinin yerine getirdiği tespit edilmiştir.[378]

Erciş Kalesi'nde müstahfız cemaati kendi içerisinde 24 bölüğe ayrılmıştır. Bu bölüklerin içerisindeki nefer sayısı değişmektedir. Bölüğün başındaki nefer en yüksek yevmiyye ile görevlendirilmektedir. Bölük komutanları 9 akçe ile bölükteki en yüksek yevmiyeye

[374] BOA, *MD* 102/805.
[375] BOA, *KK.d.* 270 s.70.
[376] BOA, *A.RSK.d.* 1548, s.79.
[377] BOA, *KK.d.* 270 s.70.
[378] BOA, *MAD.d*. 16022, s.13.

miktarına sahiptir. Bölükteki diğer müstahfız neferlerin ise 6 ile 8 akçe yevmiye aldıkları tespit edilmiştir.[379]

Erciş Kalesi'nde bulunan müstahfız bölüklerinin mevcudu ve yevmiyeleri aşağıda tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14: Erciş Kalesi'ndeki Müstahfız Bölüklerinin Mevcudu ve Yevmiyeleri (Mart-Nisan 1568)

Bölüğün Adı	Bölük Ağası	Ağanın Yevmiyesi	Bölüğün Mevcudu	Bölüğün Yevmiyesi (akçe)
1. Bölük	Hüseyin Yar Ahmed	9 Akçe	8	62
2. Bölük		9 Akçe	10	74
3. Bölük	Pir Ahmed Yar Ahmed	9 Akçe	6	47
4. Bölük	Hüseyin Mehmed	8 Akçe	10	77
5. Bölük		9 Akçe	7	53
6. Bölük	Hacı Yusuf Mehmed	9 Akçe	7	55
7. Bölük	Hüseyin	9 Akçe	6	49
8. Bölük	Hüseyin Kul	9 Akçe	10	75
9. Bölük	Mehmed Bin Çelebi	9 Akçe	9	64
10. Bölük	Ali	8 Akçe	7	54
11. Bölük	Bayram Süleyman	9 Akçe	7	53
12. Bölük	İbrahim Maksud	9 Akçe	7	34
13. Bölük	Mehmed Kul	8 Akçe	2	16
14. Bölük	Ali Bin Mehmed	9 Akçe	3	24
15. Bölük	Mehmed Kul	7 Akçe	4	30

[379] BOA, *MAD.d.* 16022, s.13-20.

16. Bölük	İsmail Kul	7 Akçe	1	7
17. Bölük	Kalender	8 Akçe	1	8
18. Bölük	Elvend Kul	8 Akçe	4	30
19. Bölük	Hüseyin Hasan	8 Akçe	3	23
20. Bölük	Mehmed Seyyid Ahmed	8 Akçe	3	24
21. Bölük	Yakub Ali	8 Akçe	4	31
22. Bölük	Mehmed Bin İlyas	9 Akçe	3	23
23. Bölük	Timur Kaya Abdullah	8 Akçe	1	8
24. Bölük	Hüseyin Hacı Bayram	8 Akçe	7	54
Toplam	**24**		**130**	**975 (akçe)**

1618 tarihinde Erciş Kalesi'nde bulunan müstahfızlar cemaatinin kale dizdarı 20 akçe yevmiye ile Ali'nin maiyetindedir. Müstahfızlar içerisinde 15 akçe yevmiyye ile Hasan kethüda, 20 akçe yevmiye ile gönüllüyan ağası Ferhad ve 8 akçe yevmiyeli Yusuf Kâtip ile iki de dizdar Mustafa Abdullah 10 akçe İsmail İsa 9 akçe ile burçları korumakla görevli olduğunu görmekteyiz. 1618 tarihli defter eksik olduğu için müstahfızan cemaatinin sadece iki bölük neferine dair veriler bulunmaktadır. Birinci bölük ağası Süleyman olup nefer sayısı toplamı 10, bölüğün yevmiyesinin toplamı ise 75 akçe'dir. İkinci bölüğün ağası Ali olup bunun da nefer sayısının toplamı 10, bölüğün yevmiyesi toplamı ise 74 akçe'dir.[380]

1635 tarihinde Erciş Kalesi'nde bulunan müstahfızlar cemaati 20 akçe yevmiye ile 1618 tarihinde olduğu gibi kale dizdarı Ali'nin maiyetindedir. Müstahfızlar içerisinde 15 akçe

[380] BOA, *MAD.d.* 20015, s.103.

yevmiyye ile kethüda, 10 ve 8 akçe yevmiyeli iki tane de dizdarın olduğu görülmektedir.[381]

Erciş Kalesi'nde Müstahfız cemaatinin 1635 yılında da önceki yıllarda olduğu gibi 24 bölüğe ayrılmıştır. Bu bölüklerin içerisindeki nefer sayısı ise 1 ile 10 arasında değişmektedir. Bölüğün başındaki nefer en yüksek yevmiye ile görevlendirilmektedir. Mesela bölüğün komutanlarının 9 akçe ile bölükteki en yüksek yevmiyeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bölükteki diğer müstahfız neferlerin ise 6 ila 8 akçe yevmiye almaktadırlar.[382] Maaşların detay ve toplu bir dökümü için Tablo 15'e bakılabilir.

Tablo 15: Erciş Kalesi'ndeki Müstahfız Bölüklerinin Mevcudu ve Yevmiyeleri (1635)

Bölüğün Adı	**Bölük Ağası**	**Ağanın yevmiyesi**	**Bölüğün Mevcudu**	**Bölüğün Yevmiyesi (akçe)**
1. Bölük	Süleyman kul	9 Akçe	10	77
2. Bölük	Mustafa Kul	9 Akçe	10	74
3. Bölük	İsa Hasan	9 Akçe	6	46
4. Bölük	Kasım Kul	8 Akçe	10	77
5. Bölük	Mehmed Kul	6 Akçe	8	60
6. Bölük	Osman Abdurrahman	9 Akçe	7	53
7. Bölük	Kaya Ali	9 Akçe	7	57
8. Bölük	Ahmed Kul	9 Akçe	10	76
9. Bölük	Veli Kul	9 Akçe	8	65
10. Bölük	Mehmed Sami	8 Akçe	7	52
11. Bölük	Mahmud Kul	9 Akçe	8	60
12. Bölük	Yakub	9 Akçe	9	69
13. Bölük	Ali Sami	8 Akçe	2	16
14. Bölük	Ali Sami	9 Akçe	3	24
15. Bölük	Ahmed Kul	7 Akçe	4	29
16. Bölük	Bekir Kul	7 Akçe	2	15
17. Bölük	Ali İsmail	8 Akçe	5	38
18. Bölük	Allahverdi	8 Akçe	3	24
19. Bölük	Mustafa	8 Akçe	3	24

[381] BOA, *MAD.d.* 2336, s.43.
[382] BOA, *MAd.d.* 2336, s.43-47.

20. Bölük	Halıkverdi	8 Akçe	4	31
21. Bölük	Derviş Kul	9 Akçe	3	23
22. Bölük	Yusuf	8 Akçe	1	8
23. Bölük	Osman Kul	8 Akçe	8	63
24. Bölük	Mirza Ali	8 Akçe	3	23
Toplam	**24**		**141**	**1.084 Akçe**

1662-1663 yıllarına ait bir kayda göre, Erciş Kalesi'nde toplam 161 müstahfız bulunmakta, yevmiye olarak toplamda 1.273 akçe, üç aylık ise 112.660 akçe ödenmekteydi.[383]

1.4.1.12.Yerli Yeniçeriler – Gönüllüler

Osmanlı Devleti'nin sınır kalelerinde, yeniçeri ocağından başka *yerli kulu yeniçeriler* de mevcuttu.[384] Yerli kulunun Osmanlı askeri sistemine bir zümre teşkil edecek ölçüde dâhil oluşu, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başlamıştır. Geleneksel askeri sistemin ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmesi üzerine taşra şehir ve kasaba halkından toplanan bu askerlerin tamamı gönüllü statüsündeydi. Merkezden bir süreliğine gönderilen kapı kulları ile karıştırılmamaları için bu adla, bazen de "yerli kulu gönüllüleri" diye anılmışlardır.[385]

Gönüllü olarak isimlendirilen askerî sınıf aslında gönüllü yeniçerilerdir. Muharebelere katılıp yararlılık gösteren gönüllüler, yeniçeri ulûfe defterine maaşlı olarak kaydedilmiştir. Yeniçeri bölüğüne geçebileceklerin sayıları her kale veya idarî birim için önceden belirlenmiş ve bunlara gönüllü gedikleri denilmiştir. Gönüllü gediklerine asker yazımı önceden belirlenen sayılara göre yapılmıştır. Gediğin herhangi bir sebeple boşalması durumunda ise *düşenden gönüllü gediği* ifadesiyle yeni tevcihler yapılmıştır. Gönüllü gedikleri, çoğunlukla yeniçeri oğulları, Müslümanlığı kabul etmiş Hıristiyanlar ve "Rûm yiğitleri"ne (Anadolulu gençler) tevcih edilmiştir.[386]

[383] BOA, *MAD.d.* 21728, s.5.
[384] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s.67.
[385] Abdülkadir Özcan, "Yerli Kulu", *DİA*, c.43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s.484-485.
[386] Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", s. 96-97.

Gedik, askeri manada savaşçı sınıfından sayılmazdı. Buna rağmen terfi ederek zâbit olabilen topçu ve kale muhafızları gibi askeri sınıfların kadroları için kullanılmıştır. Daha çok kale muhafızlarına tevcih edilen gedik timarlar bu anlamın kapsamı içerisindedir ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren vardır.[387] Askeri manada gedik tevcihlerine incelediğimiz kayıtlarda Erciş Kalesi için de sözü edilen gediklerle ilgili kayıtlar arşiv kaynaklarında mevcuttur. Örnek olarak Erciş Kalesi'ne lazım olan gönüllü taifesine Erciş'te hizmet şartı ile oradaki mahlûl gediklerin tevcihi[388], Erciş Beyi Bahattin'in mektubu mucibince Nasuh bin Evrenos'a Van'da düşenden gönüllü gediği buyrulması,[389] Erciş'te işlenen güherçile üstadlarının karındaşlarına düşenden birer gönüllü gediği buyrulması,[390] Erciş'te işlenen güherçile mübaşirinin karındaşı Ali'ye düşenden Van'da gedik buyrulması,[391] mahlûl olacak gediklerin yetişmiş, harbe yarar oğullara tevcihi.[392] Ayrıca hizmette olan yeniçerilerin ulûfelerinin Van'da verilmesi ve vazifesi başında olmayan ve yoklamada bulunmayanların gediklerinin de başkalarına tevcih edilmesine[393] dair birtakım gedik tevcihleri verilmiştir.

Erciş Kalesi'nin gönüllüyana ihtiyaç olan mahallere yine gönüllü yazılması hakkında birtakım istisnalar görülmektedir. Örneğin; Erciş Beyi Mirza Ali Bey, Erciş Kalesi müstahfızlarından bazılarının kötülükte bulunmalarınıa ve Kızılbaş muhasarası sırasında ihanet ederek kaleyi düşmana teslim etmelerine ragmen yine gedik aldıklarını bildirmiştir. Onun bu arzı üzerine, muhasara sırasında kalede ihanette bulunan kim varsa hepsinin gediklerinin ellerinden alınması için emir verilmiştir.[394] Yukarıda da bahsedildiği üzere, özellikle Çepni ve Sarılı taifesine gedik verilmeyip onlardan kalan gediklerin "Rum yiğitleri"ne verilmesi[395] vurgulanmıştır. Bunun da asıl sebebi, daha önce Erciş Kalesi muhasara olunduğunda kale içindeki yerli Çepni tâifesinin sancakbeyini katledip kaleyi düşmana vermeleri sonucunda kalede oturan Çepnilerin kaleden çıkarılmaları kararının alınmasıdır.[396] Ayrıca Kızılbaş harbinde Erciş Kale'sini düşmana

[387] Ahmet Akgündüz, "Gedik", *DİA*, c.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 541-543.
[388] BOA, *MD* 10/69.
[389] BOA, *MD* 15/1418.
[390] BOA, *MD* 15/1971.
[391] BOA, *MD* 15/2196.
[392] BOA, *MD* 23/761.
[393] BOA, *MD* 33/64.
[394] BOA, *MD* 26/694.
[395] BOA, *MD* 14 1/26.
[396] BOA, *MD* 7/2072.

teslim ettikleri için kaleden ihraçları emrolunan Çepniler'den Erciş, ve civarında kalmış olanların da bulundukları kalelerden çıkarılmaları[397] konusunda hüküm gönderilmiştir.

Kale gönüllüleri de hizmetleri karşılığında ulufe alırdı. Ücretleri bağlı oldukları eyalet gelirlerinden verilirdi. Bu gönüllülerin amirine "gönüllü ağası" denirdi. Bunun altında kethüda, kâtip, alemdar, çavuş gibi gönüllü zabitleri vardı. Bu gönüllüler Kapıkulu Ocağı gibi cemaat ve bölük tarzında teşkilatlandırılmış olup sağ gönüllüler (gönüllüyan -ı yemin) ve sol gönüllüler (gönüllüyan-ı yesar) diye iki kısma ayrılırdı. Büyük kalelerde süvari ve piyade olarak iki cemaat teşkil edilmişti. Her cemaati bir ağa kumanda ediyordu ve bunlar onar veya otuzar kişilik bölüklere ayrılmıştı. Süvari bölüklerinden birincisi ağa bölüğü, ikincisi kethüda (kâhya) bölüğü adıyla anılırdı. Birinci yaya bölüğü ise kethüda bölüğüydü. Her bölük, "serbölük" de denilen bir bölükbaşının emri altında bulunurdu. Her biri at beslemekle yükümlü olup mızrak ve yay kullanırlardı. Gönüllüler zaman zaman ağaları tarafından silah kullanma hususunda sınava tabi tutulurlardı.[398]

Erciş Sancağı'nda da gönüllü ağası bunun altında kethüda, katib ve çavuş gibi gönüllü zabitler bulunmaktadır. Kaç bölüğe ayrıldığına ya da kaç kişilik bölüklerden oluştuğuna dair bilgilere ulaşamasak da en az yedi bölüğe sahip olduğu bilgisine ulaşabiliyoruz. Erciş Sancağı'nda görev yapan gönüllü ağalarının genellikle muharebelerde yararlık gösterenler ve deneyimli olanlar arasından tevcih edilmiştir.[399]

Tablo 16: Erciş Sancağı'nda Görevli Gönüllü Ağaları (1571-1651)

No	Gönüllü Ağası	Atanma Tarihi	Kaynak
1	Hüseyin[400]	2 Aralık 1571 (T) / 9 Temmuz 1572 (G.S.)	BOA, MD 15/1557; BOA, MAD.d. 563, s. 99.
2	Osman	Kasım 1608 (T)	BOA, A.RSK.d. 1482 C, s.13.

[397] BOA, *MD* 7/2281.
[398] Abdülkadir Özcan, "Gönüllü", *DİA*, c.14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss.152-154.
[399] Kasım 1608 tarihinde sabıka Erciş Sancakbeyi olan Osman'a muharebelerde yarar ve yoldaşlık ettiği için gönüllü ağalığın ulufesiyle kendisine verilmesi rica edilip emri şerife verilmiştir. Bkz. BOA, *A.RSK.d.* 1482 C, s.13. 21 Mart 1610 tarihinde Haydar için Karahisâr kurbunda meydana gelen muharebede baş kesip yoldaşlıkta bulunmasından dolayı gönüllü ağalığı Haydar kethüdâya tevcîh edilmiştir. Bkz. BOA, *A.RSK.d.* 1482, s.116.
[400] 9 Temmuz 1571 tarihinde Hüseyin Ağa 200.000 akçe ile Şirvi sancakbeyliğine tevcih edilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d.* 563, s. 99.

3	Haydar	21 Mart 1610 (T) / Şubat 1611 (G.S.)	BOA, A.RSK.d. 1482, s.116; A.RSK.d. 1482, s.168.
4	Mustafa	Şubat 1611 (T) / Ekim 1611 (G.S.)	BOA, A.RSK.d. 1482, s.168; A.RSK.d. 1482, s.203; A.RSK.d. 1482, s.228.
5	Fazlı	11 Kasım 1611 (G.S.)	BOA, A.RSK.d. 1482, s.235.
6	Haydar	11 Kasım 1611 (T) / 27 Nisan 1612 (F.G.)	BOA, A.RSK.d. 1482, s.235; A.RSK.d. 1482, s.246.
7	Mehmed	Haziran 1614 (F.G.)	BOA, A.RSK.d. 1492 A, s.28
8	Fazlı	Aralık 1621 (G.S.)	BOA, A.RSK.d. 1491, s.2.
9	Osman	Aralık 1621 (T) / Temmuz 1625 (G.S.)	BOA, A.RSK.d. 1493, s.2.
10	Davud	Temmuz 1625 (T)	BOA, A.RSK.d. 1494, s.4.
11	İbrahim	Temmuz 1634 (G.S.)	BOA, A.RSK.d. 1501, s. 135.
12	Ahmed	Temmuz 1634 (T)	BOA, A.RSK.d. 1501, s. 135.
13	Ahmed	Ekim 1635 (T)	BOA, A.RSK.d. 1501, s.211.
14	Mehmed	Nisan 1636 (T)	BOA, A.RSK.d. 1501, s.211.
15	Ahmed	Ekim 1641 (F.G.)	BOA, A.RSK.d. 1513, s.7.
16	Ahmed	Mart 1644 (F.G.) / 6 Kasım 1651 (G.S.)	BOA, A.RSK.d. 1497, s.80.
17	Yahya	14 Ekim 1647 (F.G.)	BOA, A.RSK.d. 1497, s.88.
18	Osman	6 Kasım 1651 (T)	BOA, A.RSK.d. 1497, s.80.

Gönüllü ağalarının yardımcısı olan kethüdâlar ise *"Kethüdâlık-ı Gönüllüyan-ı Erciş"* başlığı altında verilmiştir.

"*Kethüdâlık-ı Kale-i Gönüllüyanı Erciş*" başlığı adı altında Mayıs 1609 tarihinde Erciş gönüllüler kethüdası Mustafa hizmette kusuru olmadığı için hariçten kimselerin kethüdalığına dahl olmamak babında yazılmıştır.[401] 18 Temmuz 1609 tarihinde bi'l-fi'l Erciş gönüllüleri kethüdâsı olan Mustafa tekrar tayin edilmiştir.[402]

Erciş gönüllüler kethüdalığı**,** Kasım 1622 tarihinde Erciş gönüllülerinden olup müteferrik bölüğünde günlük on yedi akçe ulufeye mutasarrıf olan Mehmed ihtiyariyle ulufe ve gediğini İbrahim'e feragat etmek şartıyla emri şerife yazılmıştır.[403]

Şubat 1623 tarihinde Van'a gönderilen hükümde, Erciş gönüllüler ağası Bahaddin mektup gönderip Erciş gönüllüler kethüdası olan Ali görevi yapacak gücü kalmayıp (hüsn-i zindeganesi olmayıp) serdarın emektarlarından olan sabıka zümre-i mezbure kethüdâsı olan Mehmed'e yazılmıştır.[404]

Mehmed Bey, daha önce de Erciş gönüllü kethüdâsı olduğu Şubat 1623 tarihinde tekrar görevlendirilmiştir.[405] Bu görevini yaşlılıktan dolayı Ocak 1645 tarihinde emekli oluncaya kadar devam ettirmiştir.[406]

Erciş gönüllüler kethüdalığı, Ocak 1645 tarihinde Mehmed'in yaşlılıktan dolayı emekli olmasıyla Erciş beyi Mehmed Bey arzıyla Hasan'a verilmiştir.[407]

Gönüllü ağalarının dışında arşiv vesikalarında "*çavuşluk-ı gönüllüyân-ı Erciş"*diye ifade edilen gönüllü çavuşlarına rastlanmaktadır.

10 Ocak 1611 tarihinde Van'a gönderilen hükümde, gönüllüler ağası mektûb gönderip gönüllüyan çavuşu olan Fazlı çavuşluk hizmetini yerine getirmeye gücü olmadığı ve top hizmetinde bulunmamıştır deyip tâ'ife-i mezbûrede yedinci bölükbaşı olan Mahmud'a verilmesi rica edilmiştir.[408] Aralık 1611 tarihinde Erciş gönüllülerinden Mahmûd için

[401] BOA, *A.RSK.d.* 1483, s.2-3.
[402] BOA, *A.RSK.d.* 1482, s.48.
[403] BOA, *A.RSK.d.* 1491, s.37.
[404] BOA, *A.RSK.d.* 1492 A, s.29.
[405] BOA, *A.RSK.d.* 1492 A, s.29.
[406] BOA, *A.RSK.d*. 1497, s.186.
[407] BOA, A.*RSK.d*. 1497, s.186.
[408] BOA, *A.RSK.d.* 1482, s.164.

yarâr ve emektâr ve seferlerde hizmette bulunmasından ötürü zümre-i mezbûre çavuşluğı tevcîh olunub istihdâm edilmesi hakkında hüküm yazılmıştır.[409] Buradaki bilgiler vasıtasıyla hem Mahmud'dan önce Fazlı'nın gönüllüyan çavuşu olduğu hem de gönüllüyan tâ'ifesinin en az yedi bölükten oluştuğu bilgisini vermektedir.

Haziran 1614 tarihinde Van muhafazasında olan Mürteza Paşa'ya gönderilen hükümde, Erciş gönüllüleri ağası olan Mehmed arzıyla Erciş gönüllüleri çavuşu olan Bayezid'e gönüllüler ağalığı verilmiştir.[410]

Temmuz 1636 tarihinde gönüllüyan çavuşu olan İbrahim'den cemaati mezbureden Yusuf'a yazılmıştır.[411] Kasım 1645 tarihinde gönüllüyan çavuşluğu Yusuf üzerinde iken İbrahim dahl etmekle ağaları arzı gereğince Yusuf'a tekrardan verilmiştir.[412]

Gönüllü ağalarını yazışmaların gerçekleştiren kâtipler ise *"Kitâbet-i Gönüllüyân-ı Erciş"* başlığı altında verilmiştir. Van Beylerbeyi'ne gönderilen hükme göre; Erciş'in gönüllüler kâtibi olan Osman'ın hizmetinde kusuru ve azlini gerektirecek bir husus olamamasına rağmen kitâbeti Mehmed tarafından gizli bir şekilde alınmıştır. Ancak Mehmed'in kitâbet hizmetini yerine getiremediği ve zulmettiği bildirilmiştir. Böylece 14 Aralık 1611 tarihinde üzerinde olan kâtiplik görevi 28 Mart 1612 tarihinde tekrardan Osman'a verilmiştir.[413]

1.4.1.13. Çavuşlar

Divan-ı Hümayûn'da görev yapan çavuşlar maaşlarını üç ayda bir (ulûfe) almışlardır. Taşrada görevli çavuşlar ise *gedikli çavuşlar* olarak adlandırılırlardı. Bu çavuşlar timar ve zeamet tasarruf ederlerdi.[414] Divan çavuşlarından arşiv vesikalarında "*dergâh-ı âli çavuşları*" şeklinde bahsedilir.

Erciş ve çevresindeki dirliklerden geliri olan çok sayıda dergâh-ı âli çavuşunun çeşitli sebeplerle elde ettikleri gelirlerin kayıtları tespit edilmiştir. En eski tarihli kayıt 26 Eylül

[409] BOA, *A.RSK.d*. 1482, s.237.
[410] BOA, *A.RSK.d*. 1492 A, s.28.
[411] BOA, *A.RSK.d.* 1501, s.226.
[412] BOA, *A.RSK.d.* 1497, s.209.
[413] BOA, *A.RSK.d.* 1482, s.238.

[414] Gedikli Çavuşlar hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988, s.408,419; Ümit Koç, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı", *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 12 (2*), Elazığ, 2002, s.398.

1592 tarihinde dergâh-ı âli çavuşlarından İbrahim Erciş, Seyidabad ve Dushar sancaklarında 40.000 akçe zeamete sahip olup, Mart 1595 tarihinde Erciş Sancağı'nda olan 22.000 akçelik zeameti yenilenip Van Beylerbeyi Abdullah Paşa tarafından tezkiresi verilmiştir. Böylece İbrahim Çavuş'un zeamet geliri 44.900 akçeye yükselmiştir.[415]

8 Şubat 1598 tarihinde dergâh-ı âli çavuşlarından Mehmed Veled-i Abdullah Çavuş Erciş Sancağı ve Nahiyesi'nde Maçaris(Marças) köyü ve diğer yerlerden 22.000 akçe zeamete toplamda ise 50.000 akçelik zeamet tasarruf etmektedir.[416]

H.1009 tarihli 693 numaralı tapu tahrir defterinde dergâh-ı âli ser çavuşu Mustafa Ağa an zeamet-i 50.000 akçe, dergâh-ı âli çavuşu Keyvan an zeamet-i 19.000 akçe[417] ve aynı şekilde dergâh-ı ali çavuşu İbrahim'in an zeamet-i 11.500 akçe tasarruf ettikleri bilgisine ulaşmaktayız.[418] 1604 tarihli icmal defterinde Hüseyin çavuş 30.000 akçe zeamet tasarruf etmektedir.[419]

19 Ekim 1613 tarihinde dergâh-ı mualla çavuşlarından Rıdvan Çavuş, Erciş'ten 32.000 akçe zeamet bakiyesiyle toplamda 55.000 akçe tasarrufundadır.[420] 29 Eylül 1617 tarihinde dergâh-ı âli çavuşlarından Hacı Rıdvan Çavuş'un Erciş Sancağı ve Nahiyesi'nde Ermuzink köyü ve diğer yerlerden 35.420 akçe toplamda 64.000 akçe zeamet tasarruf etmektedir.[421] 2 Şubat 1614 tarihinde dergâh-ı âli çavuşlarından Mustafa Çavuş'un Erciş Sancağı'nda ve Nahiyesi'nde Ekanis köyü ve diğer yerlerden 40.000 akçe zeameti tasarruf etmektedir.[422] 21 Mayıs 1619 tarihinde dergâh-ı mualla çavuşlarından Ali Kethüda oğlu Veli Çavuş Adilcevaz ve Erciş sancaklarında 54.682 akçe zeamet tasarruf etmektedir.[423]

14 Temmuz 1619 tarihinde Erciş sancakbeyi mektup gönderip Polad için yarar olup Erciş Kalesi üzerine gelen Kızılbaş muharebesinde külli yüz aklık etmiştir denilip dergâh-ı âli

[415] BOA, *DFE.RZ.*176 ,s.581.
[416] BOA, *DFE.RZ.*206 ,s.129.
[417] BOA, *TT.d.* 693, s.8.
[418] BOA, *TT.d.* 693, s.31.
[419] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341*, s.51.
[420] BOA, *DFE.RZ.* 346 ,s.480.
[421] BOA, *DFE.RZ.* 322 ,s.331.
[422] BOA, *DFE.RZ.* 346 ,s.489.
[423] BOA, *DFE.RZ.* 381 ,s.703.

çavuşlarından Polad'a 8.000 akçelik timar tevcih edilmiştir.[424] 3 Haziran 1622 tarihinde Polad Çavuş ölünce oğlu Hüseyin'e tevcih edilmiştir. Çavuşzadelere timar verilmiştir.[425]

18 Mart 1623 tarihinde dergâh-ı âli çavuşlarından Mustafa Çavuş Erciş Sancağı'nda 22.200 akçelik zeamete sahip olup Tebriz seferinde yararlı hizmetlerde bulunmasından ötürü 30.200 akçe tasarrufuna verilmiştir.[426] 5 Mart 1632 cülûs zamanında beratı aynı şekilde 30.200 akçe olarak yenilenmiştir.[427] 15 Eylül 1638 tarihinde Mustafa Çavuş'un ölümüyle birlikte Erciş Sancağı'nda olan 22.000 akçe Hüseyin'e tevcih edilmiştir.[428]

Bir şekilde görevi sona eren çavuşların gelirlerinin başka kimselere tevcih edilip, çocuklarına ve yakınlarına intikal etmediğini, en azından Erciş sancağı özelinde söylemek mümkündür. Örneğin, en erken tarihli (1584) olup İmren Çavuş'un timar dirliğine ait kayda göre, onun ölümünden boşalan 8.000 akçelik timarı kayıtta ismi geçmeyen başka birine tevcih edilmiştir.[429] Bundan iki yıl sonrasına ait bir başka çavuş timarı kaydına göre, 6.000 akçe timara tasarruf eden Mirza Çavuş'un dirliği başka birine tevcih edilmiştir.[430] Bazı durumlarda çavuşlar, "kendi ihtiyarıyla" dirliğini bir başkasına bırakabilmekteydi. Örneğin, Derviş Çavuş, Haziran 1595'te Erciş'in Sarusu Nahiyesine bağlı Ekrek köyü ve diğer yerlerde olan 15.150 akçelik timarını "kendi ihtiyarıyla" bıraktığı için söz konusu dirlik Bekir'e tevcih edilmiştir.[431] Yine aynı yılın Ekim ayında bu kez çavuş timarı, sahibi olan Rıdvan Çavuş'un vefatı hasebiyle Süleyman'a tevcih edilmiştir.[432] Bir yıl sonrasına ait bir başka kayıtta, bu kez Şeyh Emir adlı çavuş, dirlik sahibinin vefatı, Erciş alaybeyi ile Abdullah Paşa'nın tezkiresi sayesinde 6.000 akçelik timar sahibi olmuştur.[433] Yine anlaşılan o ki, çavuş dahi olsa askeri görevliler dirliklerini öncelikle timar olarak elde ediyor, zaman içinde gösterdiği yararlılıklarla gelirlerini artırabiliyordu.

[424] BOA, *DFE.RZ.* 381 ,s.718.
[425] BOA, *DFE.RZ.* 412 ,s.370.
[426] BOA, *DFE.RZ.* 424 ,s.262.
[427] BOA, *DFE.RZ.* 504 ,s.392.
[428] BOA, *DFE.RZ.* 565 ,s.539.
[429] BOA, *DFE.RZ.* 98 ,s.83.
[430] BOA, *DFE.RZ.* 381 ,s.702.
[431] BOA, *DFE.RZ.* 220 ,s.222
[432] BOA, *DFE.RZ.* 437 ,s.576.
[433] BOA, *DFE.RZ.* 220 ,s.204.

1.4.1.14. Gılman Cemaati

Tüyü ve bıyığı çıkamamış delikanlı, genç çocuk manasında Farsça bir kelime olup çoğul şekli *gılmânân*'dır. Bu tâbir, daha ziyade saray hizmetlerinde bulunanlar hakkında kullanılırdı.[434]

"*Cemaat-i Gılmân-ı Van"* olarak isimlendirilen bir askeri sınıf Van Kalesi'nde görev yapmaktadır.[435] Van Kalesi'nde görev yapan gılman askerine *gılmanan-ı yemin ve yesâr* kulları olarak zikredildiğine dair bilgiler mevcuttur.[436]

Aynı şekilde Erciş Kalesi'nde de, "*Cemaat-i gılmân-ı Erciş"*[437] olarak isimlendirilen bir askeri sınıf görev yapmaktadır. Kayıtlarda tespit ettiğimiz beş hükümde Erciş Kalesi'nde bulunan gılmân sınıfının en az 22 bölük olduğunu ve ne kadar yevmiye aldıklarını tespit edebiliyoruz. Hükümler vasıtasıyla tahminen her bölüğün kaç neferden oluştuğuna dair net bir rakam söyleyemesek de yevmiyelerinin 10 ila 15 akçe arasında değiştiğini söyleyebiliriz.[438] 1639-1640 tarihli defterde "*Mevacib-i Gılmanan-ı Erciş*" başlığı altında nefer sayısı 174, yevmiyeleri 1.857 akçe, üç aylık mevacibleri ise 164.344 akçe olarak verilmiştir.[439]

23 Şubat 1579 tarihinde *Erciş gılmân cemaatinde*, 4. bölükte 12 akçe yevmiye alan Erciş gılmanından Ali'nin Diyarbekir'de mukataa hizmetinde olduğu Diyarbakır defterdarlığından bildirilmekle dirliğinin devam ettirilmesi hakkında hüküm verilmiştir.[440] Aynı şekilde 10 Nisan 1579 tarihinde 22. bölükte 10 akçe yevmiye alan İbadullah Ağa Han, muharebede olup yoldaşlık etmiştir yarardır denilip gediğinin tekrarlanmasına dair hüküm verilmiştir.[441] 26 Nisan 1579 tarihinde 8. bölükte 12 akçe yevmiye alan Osman için yarardır ve Nahçivan muharebesinde yoldaşlığı olmuştur.[442] 22

---

[434] Mehmet Ali Ünal, "Gılmân", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar, ve Terimler*, c.2, s.60.
[435] Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", s.109.
[436] BOA, *MD* 105/468.
[437] Ayrıca *Kethüdâ-i Gılaman-ı Erciş*" başlığı adı altında 3 Temmuz 1590 tarihinde kethüdâ Mehmed 14.666 akçe tasarrufunda olduğu yazılıdır. Bkz. BOA, *DFE. RZ*. 128, s.793.
[438] BOA, *MD* 37/hk.610, hk.1265, hk.1476, hk.1900, hk.2549.
[439] BOA, *MAD. d.* 4383, s.246.
[440] BOA, *MD* 37/610.
[441] BOA, *MD* 37/1476.
[442] BOA, *MD* 37/1900.

Mayıs 1579 tarihinde Osman bin Kul 12. bölükte 8 akçe yevmiye aldığına dair bilgiler yazılıdır. [443]

30 Mart 1579 tarihinde Erciş beyi Yusuf'un ricasına binaen emektarlarından Van ve Erciş gılmanından on kişinin kendisiyle seferde bulundukları müddetçe dirliklerine müdahale edilmemesi hakkında ricada bulunulmuştur.[444]

27 Nisan 1692 tarihine gelindiğinde Van Valisine "Hasha-i Arabgir, Çemişgezek mukataalarının geliri, Erciş Kalesi gılmân ve azebanı neferatı mevaciblerine ocaklık tayin edildiğinden, kalenin fiziki durumunun, asker sayısının bildirilmesi" hakkında hüküm gönderilmiştir.[445]

1.4.1.15. Topçu Cemaati

Evliya Çelebi, Erciş Kalesi'nde cebehanelerin çokluğundan bahsedip, küçük büyük 110 parça topları olduğu bilgisini vermektedir. Ayrıca Erciş gibi sınır sancağı olan Adilcevaz'ın kalesinde Erciş Kalesi'ndeki kadar çok top olmadığından da bahsetmiştir.[446]

Erciş Kalesi'ndeki topçu cemaatinin yöneticisi olan Topçubaşı topların bakımı ve topçuların eğitiminden sorumluydu.[447] Bu konu, merkezden gönderilen emirlerle sürekli denetim altında tutulmaya çalışılıyordu.[448]

Erciş Kalesi'nde görev yapan topçu cemaati ile ilgili bazı bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Arşiv kayıtlarındaki bilgilere göre, belgelerde Sertopî olarak geçen topçubaşının yevmiyesi 12 akçe olup, topçu sınıfında toplam 7 kişilik bir ekip bulunmakta idi. Kayıtlarda topçuların isimleri ve aldıkları yevmiyeler de zikredilmektedir. Buna göre, Kasım Kul 8, Mustafa Ali 9, Mustafa Sefer 8, Ahmed Kul 9, Hamza Ali 9, Derviş 8, Ali Kul 9 akçe yevmiye almaktadırlar.[449]

[443] BOA, *MD* 37/2549.
[444] BOA, *MD* 37/1265.
[445] BOA, *MD* 102/805.
[446] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4.Kitap, c. 1., s.216.
[447] Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van*, s.360.
[448] Van'daki topçubaşı ve cebecibaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16.-18. Yüzyıllar*, s.360.
[449] BOA, *MAD. d.* 20015, s.103.

1567-68 tarihli bir arşiv kaydında ise Sertopî olarak geçen Rüstem Seydi'nin yevmiyesi 12 akçe olup topçu sınıfında bölük ağası ile birlikte 6 kişilik bir ekip bulunmaktadır. İsimleri ve yevmiyelerine bakılacak olursak, bölük ağası Ferhan bin Hamza 8, Hamza Mehmed 9, Hasan bin Kaya 9, Süleyman Berad Kul 8, Ali Veli 9, Veli Kul 9 akçe yevmiye almaktadırlar.[450]

Kanunî Sultan Süleyman döneminde sefere katılan topçu sayısına dair kayıtlara ilk defa 1548 yılında rastlanmaktadır. Lezez (şevval, zilkade, zilhicce) mevacib kaydında Erciş Kalesi'nde 6 topçu olduğu kayıtlıdır.[451]

1.4.1.16. Mehteran Cemaati

1568 tarihinde Erciş Kalesi'ndeki askeri sınıflar arasında 8 akçe yevmiye alan 4 neferden oluşan bir mehterân cemaati mevcuttur.[452]

1.4.1.17. Tüfenkçi

Van Kalesi'nde tüfenkçi cemaatleri yaya ve atlılardan oluşmaktadır. Ancak çoğunluğunun atlı tüfenkçilerden meydana geldiği bilinmektedir.[453] Aynı şekilde Erciş Kalesi'ndeki tüfenkçi bölüğü hakkında Van Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, tüfenkçi bölüğü tamamlanıncaya kadar düşen atlı gediklerinin tüfenkçi bölüğüne katılması hakkındaki emri mukarrer olmakla beraber yalnız Erciş Kalesi'ne lazım olan gönüllü taifesine Erciş'te hizmet şartı ile oradaki mahlûl gediklerin tevcihi[454] emredilmektedir.

1.4.1. Ehl-i Şer

1.4.2.1. Kadı

Kadılar Osmanlı kazalarında adli ve beledi alanda yoğunlaşan görevleri yerine getirmektedirler. Erciş'te görev yapmış kadılara dair sınırlı bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Biri XVI. yüzyıl ortalarınai ikisi XVII. yüzyıl ortalarına ve sonuncusu XVIII.

---

[450] BOA, *MAD. d.* 16022, s.13.
[451] Bu dönemde Van Kalesi'nde 54, Amed Kalesi'nde 40, Bitlis Kalesi'nde 11, Adilcevaz Kalesi'nde 8, Erciş Kalesi'nde 6, olmak üzere toplamda 119 topçu olduğu kayıtlıdır. Bkz. BOA, *D.BRZ.d*. 20615/A, s.228; Hasan Yapıcı, *Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi (1548-1549),* s.96.
[452] BOA, *MAD.d.* 16022, s. 20.
[453] Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", s.105.
[454] BOA, *MD* 10/69.

yüzyılın başlarına ait kayıtlardan toplamda 4 kadının Erciş'te görevde olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan sadece 19 Ekim 1560 tarihinde görevde olduğunu bildiğimiz Hacı Ahmed'in 35 akçe ile Erciş kadısı olduğu bilgisine ulaşmak mümkün olmuştur. Diğer üç kadı, sırasıyla Mevlana Hüseyin Efendi, Seyyid Yakub Efendi ve Mehmed Efendi olup gelirlerine dair malumat bulunmamaktadır.[455]

Kadıların bir görev emrinde gerekli emiri ilgili kişilere iletme noktasında önemli bir pozisyonda olduğunu görmekteyiz. Örneğin; Diyarbekir defterdarına gönderilen hükümde, Van'da işlenmesi emir olunan güherçilenin kantarına yüz akçe bedelle verilmesi uygun görüldüğü, Erciş kadısının mektuba ile de duyurulmasının bildirilmesidir. (18 Mart 1571)[456]

Kadının sancakbeyi ile birlikte bazı resmi görevlere tevcih yapılması için merkeze teklifte bulunulmasına dair olan görevini de gönderilen hükümlerde görebilmekteyiz. Örneğin; Ardanuç Kalesi feth olunduktan sonra yirmi akçe ulufe ile kethüdalığa atanan Mehmed oğlu Yahya, Gürcistan'ı tahrir eden erbab-ı kalemden iken Çepni taifesinden Güherçile mültezimi Mustafa ulufesinden on akçe hazineye kalmak üzere mezkûr kethüdalığı alıp Yahya'nın sebepsiz bir şekilde azledilmiş olduğu ve serhadde Çepni taifesinin kethüdâlıkta istihdamının uygun olmadığı Trabzon Beyi Ömer Bey ve Erciş kadısı tarafından bildirildiğinden mezkûr kethüdâlık ulufesi ile tekrar Yahya'ya buyurulmuştur.[457]

Kadıların özellikle bölgelerinde meydana gelen anlaşmazlıkları soruşturup gereğini yerine getirdikleri görülmektedir. Erciş Sancağı Beyi Mirza Ali Bey'e gönderilen hükümde, miri güherçile işine mübaşir olan Hacı Çavuş'un iktidarsızlığını bildirmesi üzerine adı geçenden çavuşluk alındığından kendisini ve ortakları celp ve toprak kadısı huzurunda hakkıyla teftiş edip üzerlerinde sabit olacak miri ve ahâli hukukunu aldırması ve defter edip bildirmesi[458]istenmiştir. Bunun dışında, Mustafa ve Zekeriya'nın Mustafa Çavuş ile aralarında olan zeamet hususundaki anlaşmazlıklarının[459] ve Hasan isimli

[455] BOA, *A.RSK.d.* 1459 A, s.387; BOA, *KK.d.* 271, s.90; BOA, *İE.EV.* 10/1229; BOA, *İE.EV*. 27/3179.
[456] BOA, *MD* 12/575; BOA, *MD* 14.2/1380.
[457] BOA, *MD* 25/517.
[458] BOA, *MD* 26/702.
[459] BOA, *MD* 81/593.

sipahinin tasarrufunda olan timara haksız yere el konulduğu iddiasının araştırılıp yapılan haksızlığın giderilmesi[460] de yine kadıdan istenmiştir.

Sefer sırasında ihtiyaç duyulan mühimmat, erzak vb. şeylerin ilgili yerlere gönderilmesi de kadıların sorumluluk alanında idi. Seferde hizmet etmek üzere dülger ve taşçı temin edilip göndermesine hususunda Bitlis Hâkimi Şeref Han'a gönderilen hükmün birer sûreti Muş, Adilcevaz ve Bargiri beyleri ve kadıları ile birlikte Erciş kadısı ve beyine de gönderilmiştir.[461]

Bunların dışında Erciş kadısına ve mütesellimine, Tatvan'dan gelip Erciş Kalesi'nde depolanan buğdayın daha fazla anbarda duramayacağından yeni mahsul ile değiştirilmesi[462] hakkında hüküm gönderilmiştir. Ayrıca vakıf görevlileri hakkında Erciş kadısına gönderilen hükümlere de rastlanmaktadır. [463]

[460] BOA, *MD* 114/1028.
[461] BOA, *MD* 59/263.
[462] BOA, *MD* 86/54.
[463] BOA, *A.RSK. d*. 1482, s.153,179,248.

2. BÖLÜM
ERCİŞ SANCAĞI VE NÜFUS

2.1. ERCİŞ ŞEHRİ / KALESİ

Erciş şehri, etrafı surlarla çevrili bir kale[464] şehirdir. Birçok muhasaraya maruz kalmış ve pek çok defa tamirat görmüştür. Erciş Kalesi'nin hangi tarihte yapıldığına dair herhangi bir kitabe ya da somut birtakım bilgilere ulaşılmadığı için kesin bir tarihten bahsedemiyoruz. Bununla birlikte Evliya Çelebi kalenin H. 521 (M. 1127) tarihinde Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan tarafından inşa edildiğini[465] belirtirken, Hamdullah el-Müstevfî 1339'da tamamladığı *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eserinde Tebriz Veziri Hoca Alişah tarafından inşa ettirildiğini belirtmektedir.[466] Kâtib Çelebi, *Cihannüma'*sında, buranın hisarının Hoca Taceddin Ali Şah tarafından inşa ettirildiğinde bahisle el-Müstevfî'nin verdiği bilgiyi teyit eder.[467] G. Le Strange ise gölün kuzey kıyısında yer alan Arjiş kasabası, 14. yüzyılda Gazan Han'ın emriyle Vezir Alî Şah tarafından güçlü bir şekilde tahkim edildiğini ifade etmiştir.[468]

---

[464] Kale içi şehirde asıl oturulan yer olup, burası ikiye ayrılmaktadır. Kale içinde; yöneticilerin oturduğu ve yönetim işlevlerinin yer aldığı bir "içkale" ve içkale dışında zanaat faaliyetlerinin yer aldığı ve ileri gelenlerin oturduğu kesim bulunmaktadır. Bkz. İlhan Tekeli, "Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar", *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982, s.17.

[465] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, c. 1., s.214.

[466] Güneş Ekmekçi Aşan, *Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb (vr.188a-308b)*, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Diyarbakır, 2020, s.339.

[467] Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, Ed. Said Öztürk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.501.

[468] G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambrıdge: at the University Press 1930, s.183.

Görsel 1: Erciş Kalesi'nin Son Hali

Bilindiği üzere Erciş Kalesi, 1841[469] tarihinde suların yükselmesi sebebiyle birlikte boşaltılmıştır. Kalenin boşaltılmasıyla birçok mimari eser de yeni kurulan şehre taşınmıştır. Yakın zamanda yapılan bir saha çalışması ile kalenin 2 km. kuzeyindeki Kasımbağı Mahallesi'nde Ahlatşahlar Dönemine (1100- 1208) ait olan bir kitabe (M. 1189-1190) bulunmuştur. Bulunan kitabenin Erciş Kalesi'ne yakın olan Kasımbağı Mahallesi'ne getirilme ihtimali düşünüldüğünde, Erciş Kalesi'nin Ahlatşahlar döneminde ya da daha öncesinde yapıldığına dair birtakım veriler elde etmemizi sağlamıştır.[470]

[469] "Bölgede yaşayanlar aslında gölün 1838 ve 1839'da kasabayı hızla işgal edildiği konusunda hemfikirdirler. Takip eden yıllarda evlerin çoğu çökmüştür. Bölgede bulunan 85 yaşındaki İsmail Bey'in benzer bir artışın yaklaşık 140 yıl önce de yaşandığını bu durum karşısında bölge sakinleri aynı şekilde tahliye edilmeye zorlandığında kırk yıl boyunca bir ada olarak varlığını sürdürmüştür. Bu süre zarfında insanların harap evlerini geri döndürüp yeni inşa etmişlerdir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Wıllıam Kennett Loftus, *On the Geology of Portions of the Turko-Persian Frontier and of the Dıstrıcts Adjoining*, Plate IX., s.318-319.

[470] Evren Bingöl, *Erciş Karakoyunlu Dönemi Tarihi ve Kültür Varlıkları*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı, 2020, s.30.

Görsel 2. Sular İçinde Kalan Erciş Kalesi ve Her Yıl Bölgeye Konaklamaya Gelen Flamingolar[471]

Evliya Çelebi bölgeye geldiği andan itibaren ilk izlenimlerini şöyle anlatmaya başlamıştır: "Melek Ahmed Paşa ile Erciş Kalesi'ne girerken o sırada Erciş Beyi Deli Ferhad Bey, kale kuluyla ve sancağı altındaki sipahileriyle seçkin silahlı asker göndermiştir. Gönderilen Erciş askerinin silahlarının parıltısından gözlerimiz kamaşmıştır. Erciş Kalesi'nin yakınına geldiğimizde kale içinden bir gülbâng-ı Muhammedi sesi işitilip Allah Allah sesleri göklere doğru yükselmiştir. Bu arada kalenin burç ve kulelerinden binlerce tüfenk atışı yapılmıştır. Gök gürültüsü gibi gürlemesi kesilmeden bir yaylım balyemez topları atılmasıyla Erciş Kalesi semender kuşu gibi Nemrud ateşi içinde kalmıştı. Şanlı paşa kaleye yakın geldiğinde topların hünerini göstermek için Van Gölü üzerine balyemez topları sektirme gülleler atmışlardır. Bu hâl üzere nice çeşit şenlikler yapılıp paşa, çadırında konakladı. Ziyaretten sonra büyük divan kurulup üç gün dinlenme ferman olundu. Hakir kalenin seyr ü temâşâsına başlanmıştır".[472]

[471] Fotoğraf Ali Dağer.
[472] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, c. 1., s.215.

Erciş adına dair Evliya Çelebi'nin anlattığı hikâye ilginçtir; Gazi askerler yurdu, eski şehir Erceyş (Erciş) Kalesi diye başlamıştır. "Erciş'in isimlenmesinin sebebi hakkında bu diyar Ermen elinde iken bir harabe mahsulsüz bir zemin idi. Bir gün bir Ermeni kabilesi bu mahalden geçerlerken büyük bir alay asker çadır ve ağıklıklarıyla konakladıklarını görmüşlerdir. Bu Ermeni taifesi bunların aralarına girip bazı çadırlarla konaklamışlardır. Bir alay yüzü nurlu adamlar görmüşler ama kimisinin boynundan, kiminin kolundan ve başka yerlerinden kanlar akmaktadır. Bütün bindikleri atları eyerli ve yularlı arslan, kaplan, panter, leopar, yaban camızı, yaban atı, sığın, ejderha ve evren, bu gibi hayvanları bu Ermeni kabilesi gördüklerinde içlerinden biri sorar:

"Sultanım siz kimlersiz" der. O askerlerden biri:

"Biz ricâlullahdan (Allah'ın erleri) nücebâ (soyu sopu temiz, nesli pak olan kimseler), rukebâ (rakipler), büdelâ (sufiler arasında seçkin bir zümre), ümenâ (emin kimseler), evtâd (Ricalullah zümrelerinden birine verilen ad), nükebâ (nakibler, denetleyenler), Melâmiyyün (Melamî tarikatından olanlar) ve ricâlü'l-gayb (gayp erenleri, üçler, yediler, kırklar) kavmi askerleriyiz ki Muş Sahrası çengine gideriz." derler.

O anda bu Ermeniler hepsi parmak getirip İslâm ile şereflenip ricâl-ı gaybın fermanlarıyla bu İslâm ile şereflenen adamlar ricâl-ı gaybın çadırlarıyla bu Erciş topraklarında kalıp imarına sebep olmuşlardır. Erceyş'den bozma Erciş diye isimlenmesinin sebebi odur. "[473]

Erciş Kalesi'nin yerleşim alanı ve fiziki özelliklerini de Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bilgiler sayesinde öğrenebiliyoruz. Tabi öncesinde Safevi tarihçilerinden Zeynelabidin Ali Abdi Bey, Erciş Kalesi'nin Ahlat Kalesi'nden daha sağlam olduğunu ifade eder. Şeref Han gibi bazı tarihçiler de Erciş Kalesi'nin Ahlat Kalesi'nden daha sağlam olduğunu ve Ahlat Kalesi'nin yumuşak zemin üzerinde kurulduğunu ifade etmişlerdir.[474]

[473] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, c. 1., s.214.
[474] Namık Musalı, "Safevi Kaynaklarına Göre I. Şah Tahmasb ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Ahlat ve Çevresinde Safevi-Osmanlı Savaşları", *Akademik Tarih ve Düşünce*, Cilt:2,Sayı:5, 2015, s. 24-25.

Görsel 3. Matrakçı Nasuh'un "*Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn*" Adlı Eserindeki Erciş Kalesi[475]

[475] "İlk minyatürün sol tarafında: Zikrolan Erciş'e Sultân-ı tahtgîr Hüsrev-i Dârâ-serîr hazretleri asker-i zafer rehberiyle varub nüzûl (idüb) şeref viricek mevzi'i mezbûre ve buk'a-i ma'rûfede (yedi) gün ârâm eyledükten sonra asker-i memleket – sûz ve leşker-i neheb – (âmûz ile) (ser asker'e) yakın olınub mukaddema irsâl olan Ser'asker (İbrahim Paşa) canibinden ulâklar gelüb arazi-i Semerkend u Horasan'dan Kızılbaş-ı mezheb tıraş hurûc idüb gülşen-i vilâyet-i Kûm u Kâşân'da lâle gibi çıkub urûc itdiler; asker-i manşûre destgîr ve leşker-i mevfüre zahîr olmasına inâyet-i pâdişâhî ve himmet-i hâkânî dirîğ buyurulmaya ki: Beyt:
Destgîrim, dâmen-i lutfundürür hânım benim / Hasm-ı bî-inşâf elinden al, girîbânım benim,
Ger Süleymân-ı zamandan cem'a himmet olmıya / Ebter oldî defterim, dağıldı dîvânım benim.
Diyu haber viricek Hüdâvendigâr-ı gerdün – iktidâr hazretleri fi'l-hâl ala tarîkî'l-irtihâl şikâr-ı düşmen-i bed-ahvâl içün rahş-ı âsumân âheng u zeyn-i tezyin nakş-ı peleng-i bî-şînine süvâr ve edevât-ı cengîn üstüvâr idüb kal'a-i mezkûreden alâ tarîki'l-isti'câl Tebriz canibine müteveccih (olundu. Eyle olsa) zikrolan kal'a-i Erciş'den Tebriz'e varınca vâki' olan menâzil ve merâhil bunlardur ki (ber kenâr) zikr olınur. El-vâki' fi 12 rebi'ü'l- evvel sene-i minhu." Bkz. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, s.226.

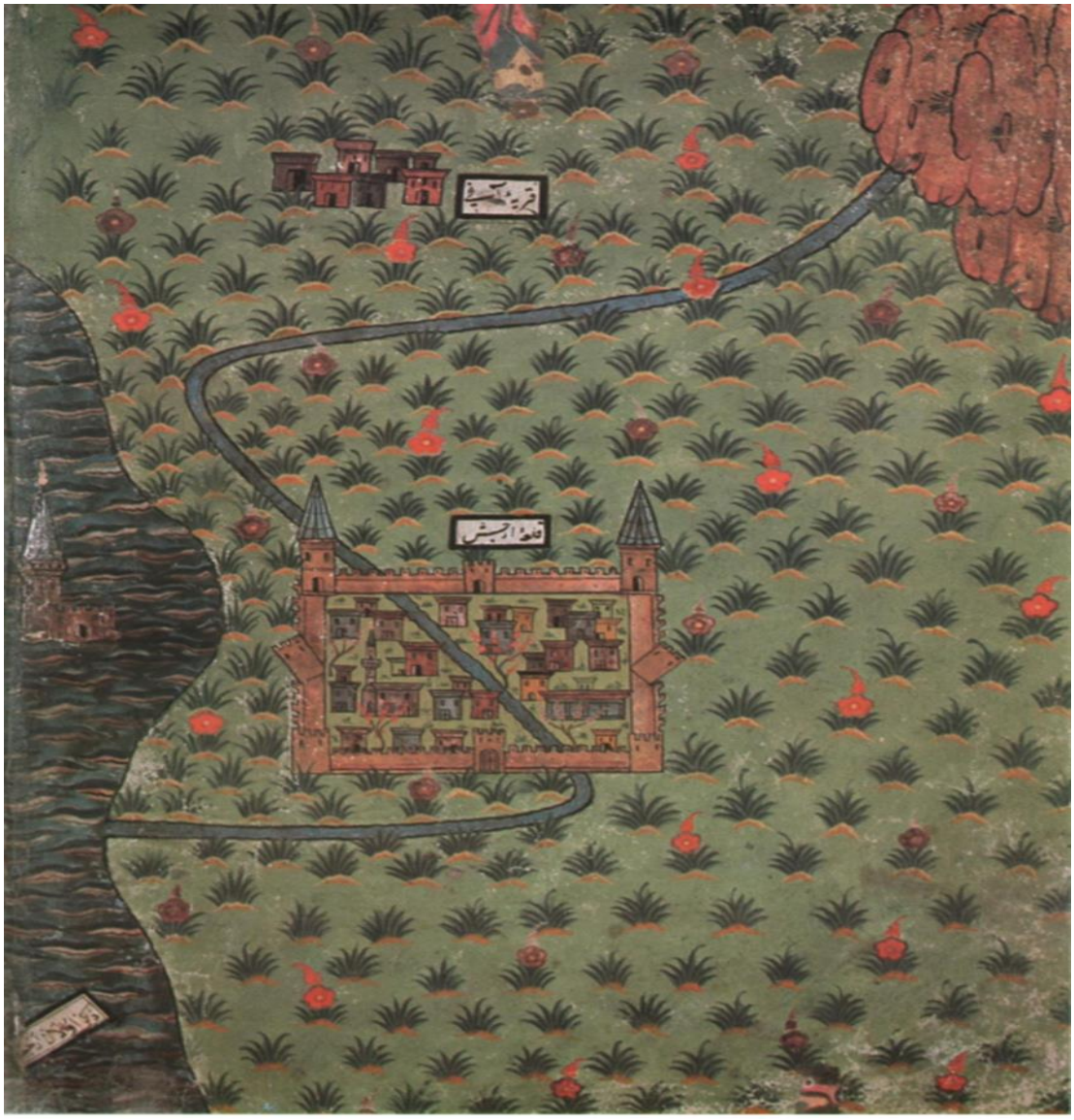

Görsel 4. Erciş Kalesi ve Karye-i Ağı

Evliya Çelebi'den bir asır önce Matrakçı Nasuh'un Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-36 yıllarını kapsayan İran Seferi'ni konu alan eserinde Erciş'e ait önemli bir kale kent minyatürü yer almaktadır. Minyatürde, Karye-i Ağı ismiyle zikredilen Ağı Köyü'nde toplam yedi tane ev görülmektedir. Göl içerisinde ise kuleli bir mimari yapı görülmektedir. Sağ üst köşede dağ manzaraları izlenmektedir. Ayrıca dağ eteklerinden ya da kayaların dibinden çıkan bir suyolu Erciş Kalesi'nin içerisinden geçerek Van Gölü'ne dökülmektedir. Erciş Kalesi içerisinde bulunan şehir; bir camisi olup caminin tek minaresi ve tek şerefesi bulunmaktadır. Evler tek ya da iki katlı düz damlı sivil yapılarıyla betimlenmiştir. Minyatürde Erciş Kalesi 6 burç, 2 kule ve korkuluk duvarı yer almaktadır.

Ön ve arka sur duvarı üzerinde birer, arka sur duvarının köşelerinde yer alan burçlar üzerinde de birer adet olmak üzere toplam 4 giriş kapısı mevcuttur.[476]

Matrakçı'dan bir asır sonra bölgeyi gidip gözlemlerini aktaran Çelebi'ye göre ise "Erciş Kalesi, Van Gölü kenarında alçak, kayalık bir tepe üzerinde kurulup, dört köşe olan kalenin köşesindeki kuleler oldukça sağlam ve her taşı fil büyüklüğünde olup taşlar inci gibi beyaz ve nurludur. Kale duvarı yüksek olmamasına rağmen üzerinde bir atlı cirit oynayabileyecek kadar geniştir. Kale etrafında hendek yoktur. Bazı seneler ilkbaharda Van Gölü yükselip taşınca, bu kale 7 – 8 ay sular içinde kalır. Sadece Adilcevaz tarafında incecik bir yol kalır. Kalenin iki kapısından batıya bakan Adilcevaz kapısı asıl büyük kapıdır. Kalenin büyüklüğünden bahsedip bu büyüklükte olan sağlam sur içinde hepsi bağsız ve bahçesiz, tek katlı ve iki katlı pâk toprak ile örtülü 1.050 adet mamur haneler vardır. Evvelâ önceden Yusuf Şah'ın olan camii, Süleyman Şah imar ettiğinden Süleyman Han Camii derler. Sâfî kârgir kemer toloz yapı ile kurulmuş eski tarz büyük bir camidir ama süslü değildir. Caminin bir minâresi vardır. Bunun dışında han, hamam, tekke, âbıhayat çeşme, sebil ve 200 adet yetecek kadar dükkânları vardır. Kalanı mescitlerdir. Bedesteni[477], yemek verilen imareti ve kurşun örtülü büyük yapıları yoktur. Ama tahıl anbarları ve cebehaneleri çoktur. Kalenin kuzey tarafında, bir top menzilinden uzak olan Aladağ üzerinde güzel bahçeler bulunur. Temmuzda havası gayet sıcak olduğundan, halkın çoğu Aladağ bahçelerine göçüp 6 ay kadar zevk ve sefa ederler", şeklinde tasvirini yapmıştır.[478]

XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde İngiliz seyyah Lynch, bir zamanların önemli ortaçağ şehri olan Erciş'in toprak üstünde çok az şey kaldığını ifade etmiştir. Erciş Kalesi'ne ait ayakta duran kalıntılar sadece yıkık duvarlar, yıkık bir şapel ve bir minare olduğunu söylemiştir. Kalenin daha kültürlü bir çağın yapım yöntemi olduğunu belirterek yakın zamanda çıkan bir yangından etkilendiğini belirtmiştir.[479] Erciş'in de tıpkı Ani gibi,

---

[476] Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, s. 225-226; Ela Özkan, *Matrakçı Nasuh'un Beyânı-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn İsimli Eserinde Yer Alan Kaleler*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2022, s. 121-125; Serkan Aydemir, *İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesinde Bulunan T5964 Numaralı Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn Yazmasındaki Kale ve Kent Görünümlü Minyatürlerden Örnekler*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2021, s.180-184.

[477] Bedesteni olmadığından bahsetmesine rağmen 1571 tarihli evkaf defterinde bezzâzistanın olduğunu biliyoruz. Büyük ihtimal Evliya Çelebi zamanında ortadan kalkmıştır. TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.46a.

[478] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* 4. Kitap, c. 1., s.214 - 216.

[479] H.F.B. Lynch, *Armenia Travels and Studies,* Vol. II The Turkish Provinces, 1901, s.27.

barbarlığın topraklar üzerindeki hâkimiyetini arttırdığı yüzyıllar boyunca mücadele ettiğini gösteren kanıtlar var gibi görünüyor. XVI. yüzyılın başında Van gölünü çevreleyen yedi kaleden biri olan Erciş Kalesi 1838 yazında hâlâ insan doluydu. Ancak o yılın kışında gölün suları yükseldi ve 1841'de 10 metrelik bir artış yaşandı. Evlerin temelleri çöktü ve içme suyu temini sağlanamadı. Azalan nüfusu nedeniyle Erciş boşaltıldı. Kalıntıların her iki yanında bataklıkların uzandığını doğu tarafının ise daha geniş göründüğünü[480] ifade etmiştir.

Brant ise "Erciş Kalesi oldukça harap bir durumdadır. Duvarlar pek çok yerde yıkılmış ve kıyıya kadar ulaşmıyordu, dolayısıyla kasaba göle açıktı ve herhangi bir savunması olmadığı söylenebilir. Surların içindeki evler köy tarzında, yarısı toprak altındaydı. Kasabada Ermenilere ait küçük ve çok eski bir kilise bulunduğundan"[481] bahsetmektedir.

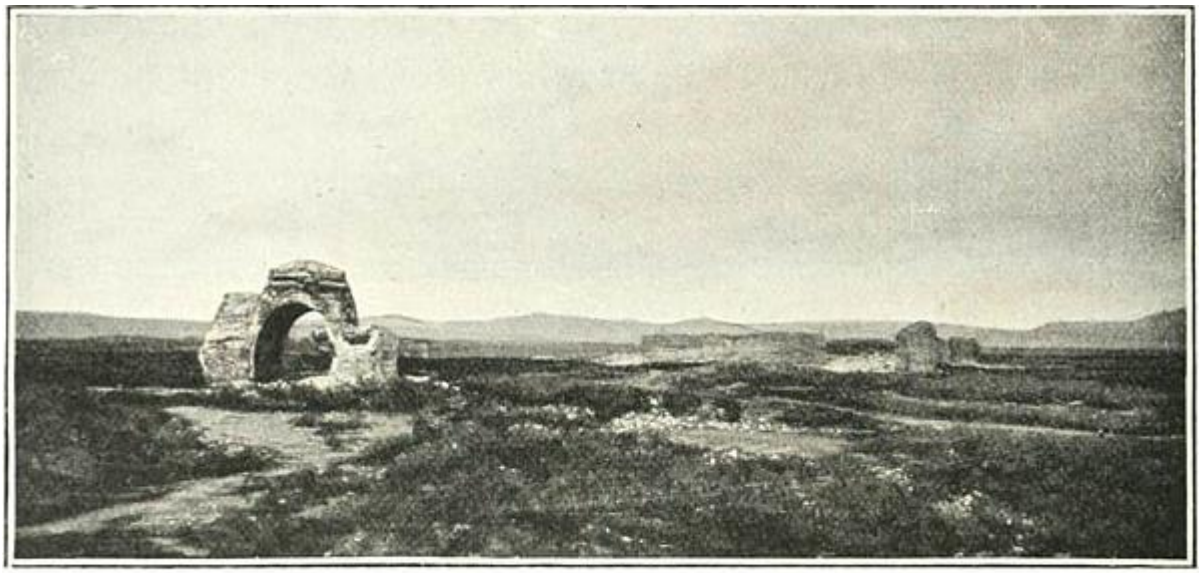

FIG. 118. RUINS OF ARJISH FROM THE NORTH.

Görsel 5. Erciş Kalesi'nin Kuzeyden Görüntüsü

Lynch, Erciş'e dair gözlemlerinin yanı sıra Erciş Kalesi'ne ait fotoğrafları da paylaşmıştır. Erciş Kalesi'nin hem güneyden hem de kuzeyden görüntüsüne bakıldığında yukarıda da ifade ettiği gibi kaleye dair yapının büyük oranda zarar gördüğü fotoğraflara da yansımıştır.[482] İlk fotoğrafta kuzeyden çekilmiş olan görüntüde Erciş Kalesi'ne ait

[480] H.F.B. Lynch, *Armenia Travels and Studies,* s.29-30.
[481] James Brant and A. G. Glascott, *Notes of a Journey Through a Part of Kurdistán, in the Summer of 1838*, Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol. 10 (1840), pp. 341-434. S.402.
[482] Erciş Kalesi ve günümüzde şehir merkezi olan yerlerin fotoğrafı için bkz. H.F.B. Lynch, *Armenia Travels and Studies*, s.26-29.

harabeler diye yansıtılmıştır. İkinci fotoğrafta ise güneyden çekilen görüntüyü görmekteyiz.

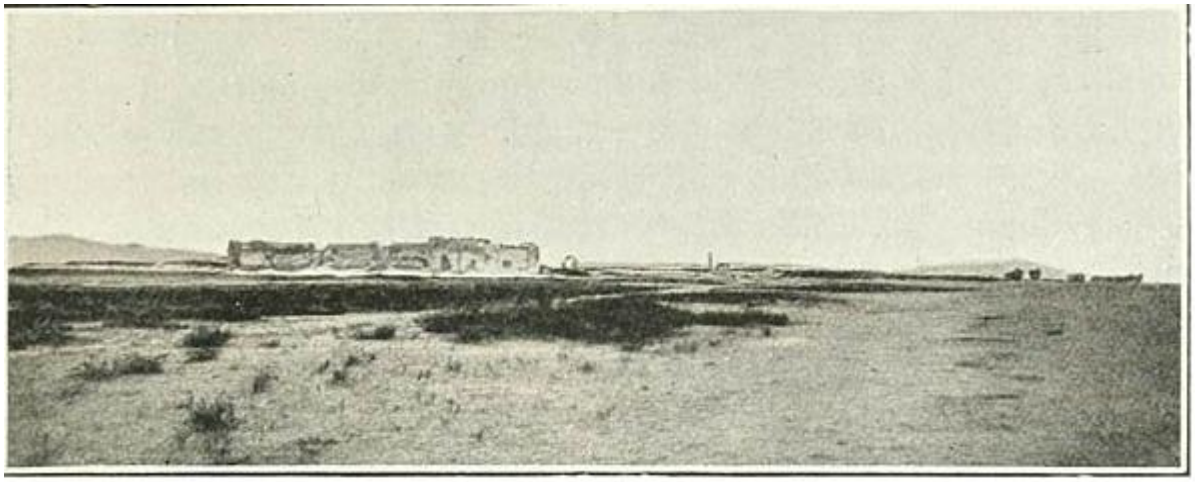

FIG. 119. RUINS OF ARJISH FROM THE SOUTH.

Görsel 6. Erciş Kalesi'nin Güneyden Görüntüsü

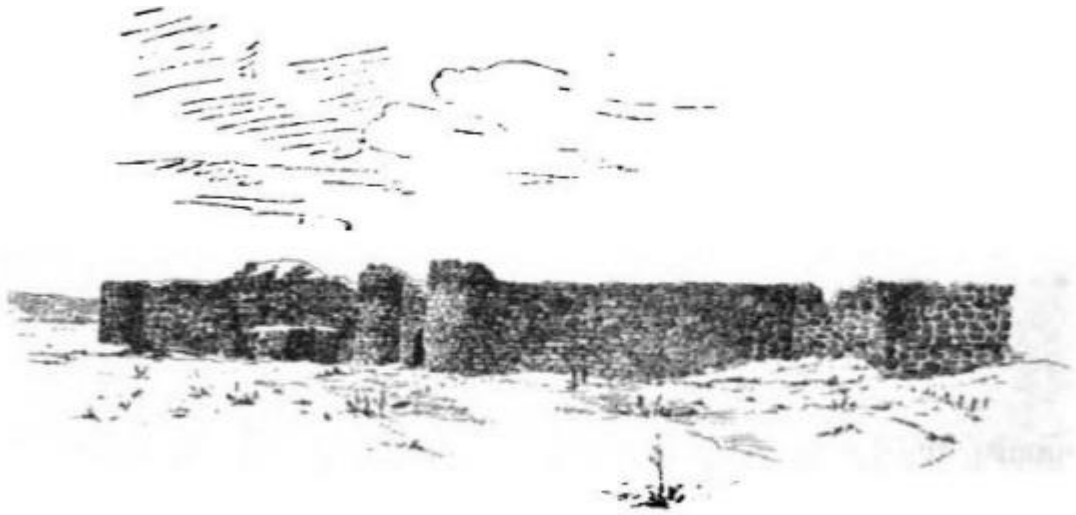

Seſtung Ardſchiſch[1]).

Görsel 7. Erciş Surlarının Görüntüsü

İmzasız olup, XIX. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen ve Erciş surlarını[483]gösteren gravürde ise Erciş Kalesi'nin surları betimlenmiştir. Aynı şekilde alttaki gravürde ise Erciş'e ait bir köyün manzarası yer almaktadır.

[483] Müller, Simonis, Durch Armenien, *Kurdistan und Mesopotamien*, Mainz 1897, s. 204; İmzasız olup, XIX. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen gravürde, surlar betimlenmiştir. Surlar hakkında ayrıntılı bilgi için

Görsel 8. Erciş Yakınlarında Bir Köy Görüntüsü[484]

2.1.1. Erciş Kalesi'nin Stratejik Konumu ve Önemi

Erciş şehri tarih boyunca stratejik konumunu korumuş, Bizans döneminde garnizon görevinde iken XIII. yüzyılda ise Moğol ordularının merkez üssü olmuştur.[485] Osmanlılar

bkz. Halit Yabalak, *Van Gravürleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2012, s.154-155.

[484] ClivesRobert, *Sketches Between the Persian Gulf & Black Sea,* 24 Plates, Dickinson Bros., London 1852; İmzasız olan gravürde, Van'ın Erciş ilçesinin bir köyü şöyle betimlenmiştir; "ilçenin XIX. yüzyılda ki durumu hakkında bilgi veren gravürde, tepelerin arasında sulak bir alanın kenarına kurulmuş olan küçük bir köy görülmektedir. Gravürde, gökyüzü altında betimlenen köy sanki etrafında bulunan tepelerin arasına saklanmıştır. Arka tarafta bulunan karlı dağın ve kenarlarında bulunan çorak tepelerin durumuna aldırmayan huzurlu bir havası olan köy; kenarına kurulu olduğu suyun kıt nimetlerinden yeterince yararlanmak için mükemmel bir yer seçmiştir. Dere kenarına kurulmuş olan köyün tüm ihtiyaçlarını bu su kaynağından karşıladığı düşünülmektedir. Etrafında ağaçlık alanların olmadığı köyde yaşayanların su kaynağından yararlanarak tarım ile uğraşmış olabilecekleri söylene bilinir. Arka tarafta bulunan dağın ve ön tarafta bulunan boş alanın durumuna bakıldığında kışın kendisini göstermeye başladığı ve köyün yavaş yavaş sessizliğe kapandığı söylenebilinir." Gravür hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Yabalak, *Van Gravürleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2012, s.159.

[485] XIII. Yüzyılın son çeyreğinde bölgeye uğrayan Marco Polo, "yörenin en büyük şehirleri arasında gösterdiği ve önemli yaylaklardan birisi olan Erciş hakkında şehrin Moğol ordularının merkez üssü olduğuna işaret ettikten sonra yazın güzel otlaklara sahip bulunan yörede İlhanlıların da büyük sürüleriyle

Erciş'in Van Kalesi ile birlikte önemli bir serhed kale/şehri olduğunu kabul ederek hareket etmiş, ayrıca ona bu sıfatı daha fazla yükleyerek İran tarafından gelebilecek taciz ve saldırılara karşı daha güçlü olmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu durum Erciş şehri ve kalesini oldukça etkilemiştir. Bu durum bölgede daha ciddi tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Tedbirler üzerinde gerekli hassasiyetin gösterildiği belgelere de yansımıştır. Örneğin; Erciş Kalesi'nin muhafazasına gönderilen askerlerin defterlerinin Erciş beyine yollanmasına ve mevcut olmayan askerlerin tespit edilip dirlikleri alınıp bir başkasına verilerek[486] şehrin korunması için gerekli askerin bulundurulmasına dikkat edilmiştir. Yine aynı şekilde savunma amaçlı olarak kalenin güçlendirilmesi için inşa ve tamirinde çalıştırılmak üzere, Van Beylerbeyi'nin, Kürdistan sancak beylerinden adam talep ederek[487] tamir olunan Erciş Kalesi'nin çevresindeki çukurların temizlenmesi ve toprak yığınının taşınıp etrafın düzeltilmesi işi için toplanıp el birliğiyle yardım etmeleri istenmiştir.[488] Tamir ve inşasının ardından Erciş Sancakbeyi Ahmed Bey, Erciş Kalesi'nde hiç su bulunmadığını, geceleri susuz kaldıklarını ve eskiden Irşad köyünden kaleye gelen suyun şimdi yolu bozulmuş olduğundan getirilmediğini bu sorunu miri, kul taifesi ve ahâli arasında yardımlaşarak suyun kaleye getirilmesi hakkında[489] malumat vermiştir. Erciş Sancağı'nın stratejik konumu itibariyle sadece kendi bölgesinin korunması dışında bütün yarar adamlar ve aşiretler ile hem Van Kalesi'nin muhafazası için görevlendirildiklerini[490] hem de başka yerlerin muhafazası görevini üstlendikleri görülmüştür. Örneğin; Beyazid Kalesi'nin muhafazası ehemmiyet arz ettiği için Erciş Sancağı'nın zü'emâ ve erbâb-ı timârından ve kale neferatından yeterli miktarda adam tayin edilip gece gündüz muhafaza edilmesi istenmiştir.[491]

Bunun dışında Erciş Sancağı, doğuya yapılacak olan seferler için gerekli görülen lojistiğin ulaştırılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Özellikle İran'a yapılan seferlerde lojistiğin kısa süre içerisinde ulaştırılması ve nakliye masraflarının en az maliyetle karşılanması için İran'a yakın olan eyalet ve sancaklar arasında Erciş Kalesi

yaz boyunca kaldıklarını, kışın ise Musul gibi daha sıcak yerlere göç ettiklerini" ifade etmektedir. Ayrıtılı bilgi için bkz. Erol Keleş, "İlhanlıların Tesis Ettiği Van Eyaleti'nin Yönetim Sistemi ve İktisadi Durumu", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2018, 5 (18), s.563.

[486] BOA, *MD* 3/1042, s.463
[487] BOA, *MD* 6/1030, s.118
[488] BOA, *MD* 6/1029, s.117- 118
[489] BOA, *MD* 14/1, 596: 419
[490] BOA, *MD* 87/422.
[491] BOA, *MD* 86/141.

önemli ikmal noktalarından birisi haline gelmiştir. Bu konuda verilen bir hükümde yeni tamir olunan Erciş Kalesi'ne zahire ve mühimmat için ambarlar yapılması ve silah ve mühimmat eksikliklerinin tamamlanmasının bildirmesi emredilmektedir.[492] Toplanan zahirenin depolanacağı ambarlardan Erciş'te tam olarak kaç tane olduğunu bilmesek de en azından Ahlat, Adilcevaz, Tatvan ve Erciş'te toplam 12 ambarın bulunduğuna ve bu ambarlar için aylık üçer kuruştan 14 aylık kira bedeli olarak 504 kuruş ödendiğini[493] biliyoruz. Evliya Çelebi de bu noktaya dikkat çekerek Erciş'in tahıl ambarları ve cebehanelerinin çokluğundan bahsetmiştir.[494] Van Gölü çevresindeki ambarlardan Erciş'te 37.000 kile, Tatvan'da 44.080 kile, Adilcevaz, Ahlat ve Karmuş'ta 19.954,5 kile, Norşin'de 12.724,5 kile olmak üzere toplamda 113.759 kile zahire depolanmıştır.[495] Bakıldığı zaman Van Gölü çevresindeki ambarlar içerisinde Tatvan'dan sonra en büyük kapasiteye sahip ambarın Erciş'te olduğu görülmektedir. Tabi bu süreçte depolanan buğdayın bozulmamasına dönük birtakım önlemler de alınmıştır. Örneğin; Erciş kadısı ve mütesellemine: Tatvan'dan gelip Erciş Kalesi'nde depolanan buğdayın daha fazla ambarda duramayacağından yeni mahsuller ile değiştirilmesi hakkında hükümler gönderilmiştir.[496] İkinci İran Seferi sırasında var olan ambarların önemine binaen ise devletin iki kez talep ettiği nüzül doğu serhaddindeki kalelerde bulunan mevcut ambarlarda depolanmıştır. Bu kaleler arasında Van, Erciş, Adilcevaz ve Muş Kalesi de vardır. Rûznâmçe defterine göre kale ambarlarındaki zahireler askeri sınıfa mensup kişiler ve saray hizmetlilerine satılmıştır. Erciş Kalesi'nde bahâ-i dakik (un) geliri 10.300 akçe karşılığında askerlere satılmıştır.[497] Bu süreç daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Örneğin; 1725'de Tebriz seferinde belirli aralıklarla hububat teminin sağlanmasına dair bilgiler mevcuttur. İlk olarak Van Eyaleti'ne bağlı Bitlis, Adilcevaz, Erciş sancakları ile Patnos, Ahlat ve Sarısu nahiyelerinden 50.000 kile buğday ile 90.000 kile arpanın temin edilmesi istenmiştir. İkinci olarak bu kez Erciş, Adilcevaz sancaklarında ve Ahlat, Sarısu nahiyelerinden 30.000 kile buğday ile 60.000 kile arpanın

---

[492] BOA, *MD* 31/78, s.31.
[493] BOA, *D.MKF*. 28464, s.4; Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013,s.62.
[494] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, c. 1., s.214 - 216.
[495] BOA, *D.MKF*. 28464, s.3; Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, s.113.
[496] "Erciş Kalesi'nde bin dört yüz kile buğdayın ambarda yandığı ve aynı oranda buğdayın bu senenin mahsulünden temin edilmesi istenmiştir." BOA, *MD*. 86/54.
[497] BOA, *D.BRZ.d.* 20615/A, s.149; Hasan Yapıcı, *Kanuni Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi (1548-1549)*, s.248.

temin edilmesi istenmiştir.[498] Tebriz seferi sırasında temin edilen bu zahireyi taşıyacak öküzler de çevre sancaklardan temin edilmeye çalışılmıştır. Bunun sebebi ise ordunun zahire ve mühimmat ihtiyacının Tebriz'e ulaştırılmasının iki güzergâh üzerinden yapılmasıdır. Bunlardan ilki Mecingerd menzilinden ayrılıp Veli Baba, Molla Süleyman, Yoncalı, Diyadin, Bayezid, Çores, Hoy yolu iken ikinci güzergâh ise Hasankale, Toprakkale, Erciş, Hoy yolu şeklindedir.[499] Tabi burada şunu belirtmekte gerekirse İran harekâtında Diyarbakır, Mardin ve Van'dan satın alınan zahirenin büyük çoğunluğu Van Gölü üzerinden nakledilmiştir.[500] 1723 yılında şark seferlerinin başlaması ile birlikte Van Gölü'ndeki mevcut gemi ve teknelerin zahire nakli için elverişsiz olması nedeniyle Tebriz'deki Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan zahirenin nakli için Van Gölü'nde gemi inşa edilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bölgenin arazi yapısı, mesafe ve iklim koşulları düşünüldüğünde Diyarbekir, Mardin ve Bitlis civarından satın alınan zahireyi gölün etrafını dolaşmak yerine göl üzerinden özellikle Tatvan ve göl çevresindeki diğer iskelelerden nakletmek daha uygun olacaktı. Böylece gölde 10 yeni gemi inşa edilmesi için Hasan Ağa görevlendirilmiştir. Fakat malzemelerden ustalara hatta gemilerin personeline kadar tamamı İstanbul'dan sağlanmıştır.[501] Van Gölü'nün ulaşımda kullanılması daha sonraki şark seferleri sırasında da devam etmiştir. Van Gölü etrafındaki iskelelere (Tatvan, Erciş, Ahlat, Adilcevaz) getirilen zahire, gemilerle Van'a ulaştırılmıştır.[502] Burada bahsetmemiz gereken durum ise sefer sırasında kalelerin yapımı

---

[498] BOA, *MAD.d*., 17915, s.6; Hakan Kaya, *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848),* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s.139.

[499] Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik,* s.32.

[500] Van ve civarının Osmanlı Devleti'nin eline geçmesinden önce gölün ulaşımda kullanıldığı bilinmektedir. Çünkü Ahlat-şahlar/ Sökmenliler döneminde gölde Ahlat ile Erciş ve Ahlat ile Tatvan-Van arasında gemiler işlemekteydi. Osmanlı döneminde ise gölde ulaşımın sağlanması ile ilgili eldeki ilk bilgiler Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki Irakeyn Seferi (1533-1535) sırasındadır. Bu sefer devam ederken Safevilerle ilgili bilgi edinmek amacıyla Mimar Sinan Van Gölü'nde üç kadırga yapmak üzere görevlendirilmiştir. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde gölde hem ticari amaçla hem sancakbeyleri ve halkın yaptırmış olduğu gemiler hesaba katıldığında elli civarında gemi bulunduğu belirtilmektedir. Osmanlı Döneminde Van Gölü ve çevresindeki ulaşım için bkz: Serdar Genç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Şark Seferlerinde Van Gölü'nde Ulaşım", *Cıepo 6. Ara Dönem Sempozyumu*, Uşak, 2011, ss. 1405-1413; Orhan Kılıç, "Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi,* S. 5, C. 2, İzmir 2019, ss.1-24.

[501] Van Gölü'nde 9-10 gemi ve 7 teknenin olduğu bunların zahire nakli için son derece elverişsiz olduğu için yeni gemilerin inşa edilmiştir. Bkz. Serdar Genç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Şark Seferlerinde Van Gölü'nde Ulaşım", s.1413.

[502] BOA, *D.MKF*. 28464; Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik,* s.60.

ve tamiri için sefer güzergâhına yakın olan yerlerden görevlendirilecek meslek erbabının orduda bulunmasının zorunlu olmasıdır. Bundan dolayı 24 Temmuz 1585 tarihinde Van Gölü çevresinde bulunan Bitlis'ten 100, Adilcevaz'dan 100 nefer, Muş'tan 50 nefer ve Erciş'ten 50 nefer ve Bargiri'den 30 nefer bennâ ile taşçı ustası istenmiştir.[503] Erciş Kalesi için talep edilen elli adet darbzenin Diyarbekir'den gönderilmesine[504] yoksa imal etmek için gerekli olan usta ve aletin tedarik edilip edilemeyeceğinin bildirilmesine[505], ikmal edilemeyen erzak ve mühimmat ambarları ile lazım olan yuvalak ve darbzenler ve sair masraf için lazım olan paranın Diyarbekir'den verilmesi[506] istenmiştir. Bunların yanı sıra Erciş Beyi Mirza Ali Bey dış kalede hiç barut bulunmadığını bildirerek yeterli miktarda barut gönderilmesini[507] isteyerek silah ve mühimmat noksanlarının tamamlanması için de büyük çaba göstermiştir.

1820-1823 Osmanlı-İran savaşının hazırlıkları sırasında da Van Kalesi'nde bulunan 104 top kundağının ve tekerleklerinin tamiratı gerçekleşmiş ve yapılan masraflar Van, Adilcevaz ve Erciş köylerinden temin edilmiştir.[508] 1841 yılında Van Gölü yükselip Erciş Kalesi terk edilinceye kadar, Erciş ve çevresindeki siyasi ve idari faaliyetlerin yönetim merkezi olan kaleden sağlandığı bilinmektedir.

---

[503] BOA, *MD* 59, Hk. 263,264,265,266,267, s.61. Osmanlı ordusunun ikmal ve iaşesinin hangi koşullarda sağlandığına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "1585 Yılında Tebriz Seferi'ne Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi", *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, ss.109-135.

[504] BOA, *MD* 5/681: 266

[505] BOA, *MD* 5/682:266

[506] BOA, *MD* 30/485:206

[507] BOA, *MD* 24/697:262

[508] BOA, *C.AS.* 359/14899; Eralp Yaşar Azap, *1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021, s.59. Bu savaş sırasında İran kuvvetleri, Erciş Kalesi'ni savaşmadan almışlardır. Bkz. BOA, *HAT*. 818/37320. Erciş'e gelen İran kuvvetleri, 8 Kasım 1821'de Erciş'i aldılar. Muhasarası zor olan Erciş Kalesi'nin üç tarafı Van Gölü bir tarafı da bataklıkla çevrilidir. Eralp Yaşar Azap, *1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı*, s.163. 1822 Kasım'ında Hoy Hanı Hasan'ın oğlu İskender Han'ın Erçek ve Erciş'i kuşatmayı başararak yirmiye yakın köyü de viraneye çevirdi. Tüm bu yaşanan yıkıcı sonuçlara rağmen Erciş tamamen alınamamıştır. Bkz. BOA, *HAT*. 766 /36124-C, Eralp Yaşar Azap, *1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı,* s.167.

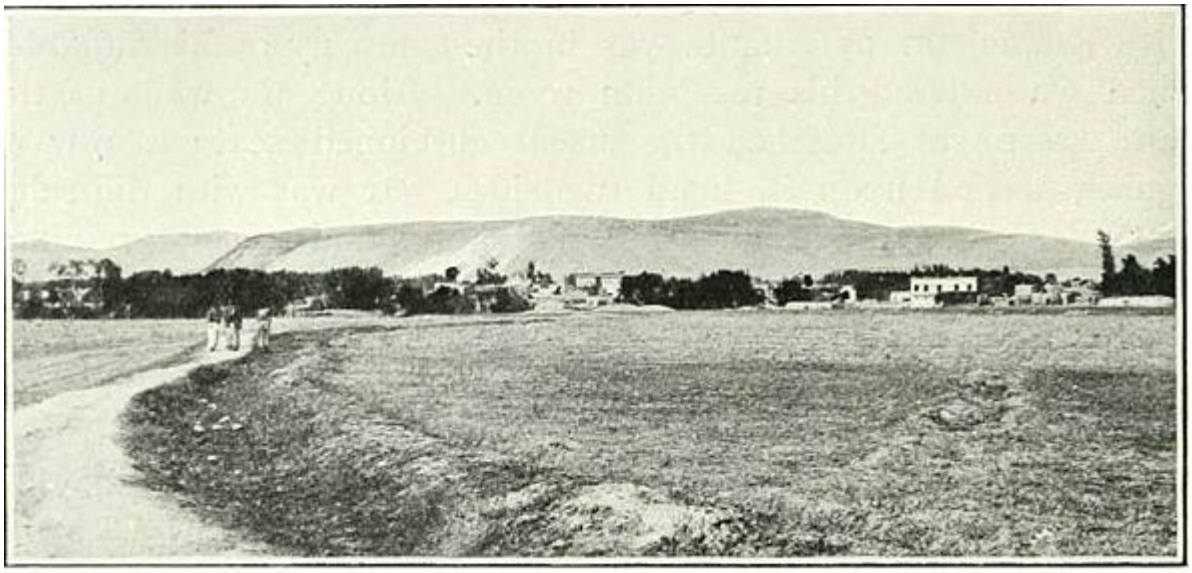

FIG. 117. AKANTZ.

Görsel 9. Erciş Kalesi terkedildikten sonraki şehir merkezi olan Akantz/Ekanis şimdiki Erciş[509]

2.2. DİNİ VE SOSYAL YAPILAR

2.2.1. Erciş Sancağı'ndaki Vakıflar[510]

Vakıflar, toplum ve kültür hayatında önemli rol oynayan hayır kurumlarıdır. Zamanımızda belediyelerin yaptığı hizmetler, önceleri daha çok vakıflar vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi. Şehirlerin su temininden ihtiyaç sahiplerinin bedava yıkanabildikleri hamamlar ve yol, köprü ve kalelerin inşası, ticaret yolları üzerindeki konak yerlerine kervansarayların tesisi de dâhil bunların tamamı vakıflar sayesinde gerçekleşmiştir.[511]

Vakıflar belirli bir istihdam alanı yaratmaları bakımından da önem arz etmektedir. XVI. yüzyılda Van şehrinde 206 vakıf görevlisi bulunmaktadır. Van'da görev yapan 206

[509] H.F.B. Lynch, *Armenia Travels and Studies,* s.26.

[510] Erciş'e ait derli toplu vakıflar hakkında bilgilerimize Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv'inde Kuyûd-ı Kadime 202 numaralı defterden ulaşabilmekteyiz. Bizim vakıflar ile ilgili 202 numaralı defterden verdiğimiz bilgiler farklı kaynaklarla desteklenmeye çalışılmıştır. Çünkü bu defter Orhan Kılıç tarafından Erciş, Bargiri ve Muş vakıfları diye makale olarak yayınlanmıştır. Bkz: Orhan Kılıç, "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erciş, Bargiri (Muradiye), Muş Vakıfları", *Osmanlı Araştırmaları XXIV, Prof Dr. Nejat Göyünç'e Armağan 3*, İstanbul, 2004, ss.243-255.

[511] Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *DİA*, c.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, 479-486.

kişinin 5'er kişilik bir aileye sahip olduğu düşünülürse 1000'in üzerinde kişinin vakıflar yoluyla hayatlarını sürdürdükleri söylenebilir.[512]

Tahrirler yapılırken arazi tahriri ile birlikte bölgenin vakıflarını ve vakıfların gelir kaynaklarını gösteren evkaf tahrir defterleri de hazırlanırdı. Bu defterler vasıtasıyla vakıfların cinsi, vakıf görevlileri ve aldıkları ücretleri, vakıflara bağlanan taşınır taşınmaz mallar ve vakıfların yıllık gelirlerini öğrenmek mümkündür.[513] Bu konuda bizim de temel kaynağımız olan 1571 tarihli evkaf defterine dayanarak Erciş Sancağı'ndaki vakıflar hakkında bilgi verilecektir.

2.2.1.1. Haremeynü'ş – Şerifeyn Vakfı

Osmanlı Devleti, Memlükler'in her yıl Haremeyn'e yolladığı vakıf gelirlerinin miktarı ile surre usul ve merasimlerini kabul ettiler. Bundan daha ileri giderek gelirlere bazı ilaveler yapmışlardır. Vakıflar, Yavuz Sultan Selim'den itibaren geliştirilmiş, Kanunî tarafından pek çok köy satın alınarak Haremeyn vakfı olan köylere katılmış ve gönderilen surre miktarı arttırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de gelirin tamamı veya bir kısmı Haremeyn'e ayrılan çeşitli vakıflar kurulmuştur. Bu vakıfların kuruluş gayeleri hastane, medrese, su kuyusu ve yol yapımı gibi imar faaliyetleri, tamirat ve iyileştirme çalışmaları, hırsız ve yol kesicilere karşı güvenliğin sağlanması ile hac ibadetinin kolaylaştırılması gibi hizmetleri sağlamaktı.[514]

Tablo 17: Erciş'te bulunan Harameynü'ş-Şerifeyn Vakfı'nın Bir Yıllık Geliri[515]

Gelirin Cinsi	**Miktarı (akçe)**
Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Kürdankâr köyü hâsılı	1.588
Erciş Nahiyesi'ne bağlı Mihoğa köyü ile Ozanlu ve Sudkem mezraaları	394
Erciş Nahiyesi'ne bağlı Madvanik köyünün 1/5 hâsılı	18.830
Erciş Nahiyesi'ne bağlı Pulur köyünün 1/5 hâsılı	7.260
Erciş Nahiyesi'ne bağlı Çekreşin köyünün 1/5 hâsılı	4.094
Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Mercus (Merhoş) köyü hâsılı	408

[512] Orhan Kılıç, "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erciş, Bargiri (Muradiye), Muş Vakıfları", s.244.
[513] Orhan Kılıç, "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erciş, Bargiri (Muradiye), Muş Vakıfları", s.245.
[514] Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Haremeyn", *DİA*, c.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.153-157.
[515] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.46b. Orhan Kılıç, "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erciş, Bargiri (Muradiye), Muş Vakıfları", s.246.

Toplam	32.166[516]

1566 tarihli Evkaf Tahrir Defteri'nde Diyarbekir'de bulunan Haremeynü'ş – Şerifeyn vakfının bir yıllık geliri verilirken bu tarihte Erciş Sancağı'ndan 3 köyün geliri 20.000 akçe ve 3 mezra'anın geliri 2.000 akçe olarak kaydedilmiştir. Defterde der kaza-i Erciş karye-i Madavanik hâsıl hınta ve şair, karye-i Pulur hâsıl hınta ve şair, karye-i Çekreşin/Cergeşin hâsıl hınta ve şair yekün 20.000, mezra'a-i Mercus (Merhoş), mezra'a-i Hamurgan? mezra'a-i Kürdankar yekün bervech-i maktu' 2.000 şeklinde geçmektedir. Köy ve mezra'aların gelirleri verilmeyip toplam gelirleri verilmiştir. 1566 tarihindeki defterde köylerin gelirleri verilseydi en azından 1571 tarihine gelindiğinde Madavanik, Pulur ve Çekreşin'in köy hâsıllarındaki değişimi de takip edebilirdik. Bunu yapamasak da bu köylerin sürekliliğini koruduğunu tespit edebilmekteyiz. 1566 tarihli defterde Madavanik diye yazılırken 1571 tarihli defterde Madvanik şeklindedir. Ayrıca 1566 tarihli defterde Kürdankâr ve Mercus (Merhoş) mezra iken 1571 tarihli defterde buraların köye dönüştüğünü görmekteyiz.[517]

3 Ocak 1585 tarihinde Erciş, Ahlat, Muş ve Van kazalarında bulunan Haremeyn vakıflarının gelir ve giderlere dair bilgileri içeren kayıt bulunmaktadır. Belgede Erciş Kazası'nda karye-i Madvanik, Pulur, Çekreşin, Mercus (Merhoş); Yine Erciş Kazası'nın Sarusu Nahiyesi'nden karye-i Kürdenkar ve mezra'a-i Mihoğa isimleri yazılıp Erciş ve Adilcevaz'ında bulunduğu karye ve mezraların toplam geliri 60.000 akçe olarak yazılmıştır. Masraf kısmında ise Erciş medresesi ve Cami-i Kebir'in masrafı 48.730 akçe olarak yazılmıştır.[518]

2.2.1.2. Kara Yusuf Camii ve Medresesi Vakfı

Evliya Çelebi'ye göre, "Kale içinde Süleyman Han Camii var ki eski Yusuf Şah (Kara Yusuf) Camii'nin tamir edilmiş şeklidir. Süleyman Şah imar ettiğinden Süleyman Han

[516] Vakıf gelirlerini topladığımız vakit toplam 32.574 akçe olmasına rağmen 32.166 akçe olarak yazılmıştır.
[517] Tapu tahrir TT.d. 1120 , s.10 a. 973 Z 29 Diyarbakır vilayetinin Amid, Hısn_ı Keyf, Ruha, Eğil, Cizre, Rakka, Adilcevaz, Mardin Ahlat, Erciş, Harput Siird, Ergani, Çermik, Hani, Rakka, Sincar, Çemişgezek, Mardin, Savur ve Birecik kazalarının evkaf defteri. Bu defter fotokopiden çekim olup, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nden gelen orijinal görüntü TK.GM.d fonu 376 numaradadır. Defterin orijinal kapağında ise 552 numaralı defter olduğunu görmekteyiz.
[518] BOA, *TS.MA.d.* 3646/ 31.

Camii derler. Sâfî kârgir kemer toloz yapı ile kurulmuş eski tarz büyük bir camidir." Evliya Çelebi caminin süslü olmadığını ve tek minâresi olduğunu ekler.[519]

5 Ağustos 1560 tarihinde Erciş beyine gönderilen hükümde Kara Yusuf Medresesi nefs-i Erciş'te kadimden medrese olup evkafı harap olmakla terk edilmiş durumda olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Erciş Nahiyesi'nde Kırklar köyünden yedi yüz seksen sekiz akçe (788), Sarusu Nahiyesi'nde ise Çakırbey köyünden altı yüz on altı akçe (616) olan mahsulleri vilayet kâtibi vakıf şartı gereğince gelen giden yolculara sarf edilmesi için defter-i cedide kaydetmiştir. Lakin Kırklar ve Çakırbey köylerinin mahsulleri re'âyâ arasında saklanmış, gelen giden yolculara sarf edilmemiştir. Mahsullerin zabt olunması halinde beş-altı bin akçe gelirinin olduğu arz edilmiş ve bunun üzerine evkafı harap olan medresinin gelirlerinin deftere kaydedilerek Van hazinesinde muhafaza edilmesi istenmiştir.[520]

Bu kez de Madvanik, Pulur ve Çekreşin[521] köylerinin daha önceki yıllarda Şah Yusuf nam kimesnenin zaviyesinin ve türbesinin vakfı olup, daha sonra zaviyenin harab olması ve gelirinin bir yere sarf edilememesi sebebiyle Haremeynü'ş-Şerifeyn Evkafı içerisine dâhil edildikleri anlaşılıyor. Ancak Erciş'te halkın beş vakit ve Cuma namazlarını eda eylediği Kara Yusuf Camii'nin evkafının olmaması nedeniyle bahsedilen gelirlerin camiinin masraflarına harcandıktan sonra geri kalan kısmının Haremeynü'ş Şerifeyn fukarasına her yıl gönderilmesi yolunda bir kayıt 1571 yılından önce yapılan tahrirde deftere kaydolunmuştur. Bu sebeple 1571 yılındaki tahrirde de aynı uygulama yapılmıştır. Buna göre Haremeynü'ş-Şerifeyn vakfı içerisinde bahsedilen 32.166 akçelik toplam gelirin 22.320 akçelik kısmı Kara Yusuf Camii'nin masrafları için kullanılmakta ve geri kalan 9.846 akçe Haremeynü'ş-Şerifeyn fukarasına gönderilmektedir. Bu harcamalar Haremeynü'ş-Şerifeyn mütevellisi tarafından yapılmaktadır.

---

[519] Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te Erciş'e geldiği sırada hasar görmüş olan Yusuf Şah Camii'ni onardığı da seyahatnamede yer alır. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, c. 1., s.216.

[520] BOA, *MD* 3/1411.

[521] Karakoyunluların Erciş'te görevli devlet adamlarından Çerkeş Bey'e dirlik olarak verilen arazi üzerinde daha sonra köy yerleşimi kurulur. "Çerkeşin köyü" olarak anılan yerin ismi zaman içerisinde "Cergeşin" olarak değişmiştir. Cumhuriyet döneminde ise "Derimevi" ismini almıştır. Mehmet Fatih Bekirhan, *Doğu'nun Beyleri Kara Koyunlular*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017, s.190.

Tablo 18: 1571 yılında Erciş Sancağı'ndaki Kara Yusuf Camii'nin Görevlileri ve Aldıkları Ücretler[522]

Görevlinin İsmi	**Görevi**	**Yevmiyesi**
Mevlâna Abdi	Müderris	15 akçe
Mevlâna Abdi	İmam	6 akçe
Mir Mahmud	Muarrif	3 akçe
Molla Mustafa	Müezzin	4 Akçe
Hayran b. Hüseyin	Hime(Odun temini)	3 akçe
Nasuh	Ser-mahfil	3 akçe
Abdülkerim	Muallim-i Sıbyan	2 akçe
Allahkulu	Hizmetkâr	2 akçe
Allahkulu	Türbecüm	2 akçe
Muhsin	Cüzhan	2 akçe
Abdullah	Cüzhan	2 akçe
Yakub	Cüzhan	2 akçe
Şemseddin	Cüzhan	2 akçe
Hüseyin	Cüzhan	2 akçe
Aziz	Aşirhan	2 akçe
İbrahim	Aşirhan	2 akçe
Mehmed	Aşirhan	2 akçe
Abdülmuhsin	Aşirhan	2 akçe
Ali	Kitâbet	4 Akçe
Mevlâna Abdülmuhsin	Hatib	6 akçe
Fahreddin	Mukayyid	4 Akçe
Nevrûz	Medrese Ferraşı	2 akçe
Abdülmelik	Tabbâh (aşçı)	2 akçe
Abdülhalim	Tabbâh	2 akçe
Kibarullah	Tabbâh	2 akçe

[522] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.47b. Orhan Kılıç, "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erciş, Bargiri (Muradiye), Muş Vakıfları", s.247-248.

Kara Yusuf Şah Camii, medresesi ve vakfına ait arşiv kayıtlarında birtakım görevliler bulunmuştur.

Medrese müderrsiliği ile ilgili bazı kayıtlara göre, 11 Haziran 1679 tarihinde Kara Yusuf Şah medresesi müderrisliğine Musa tayin edilmiştir.[523] 7 Kasım 1700 tarihinde müderrisliğe Seyyid Mustafa Efendi'ye tevcih edilmiştir.[524] 13 Nisan 1705 tarihinde Kara Yusuf Şah medresesinin müderrisliği Ahmed'in ölümüyle boş kalan görevi dört seneden beri yürüttüğü ama hizmetinde kusur yokken başka diyarda oturan Ekrad taifesinden Mehmed'in "görev boştur" deyip bir yolunu bulup üzerine berat ettirdiği, bunun üzerine Seyyid Mustafa'ya müderrislik görevinin tekrar verilmesi arz edilmiştir.[525] 29 Ağustos 1726 tarihinde Kara Yusuf Şah medresesinin müderrisi olan Seyyid Mustafa Efendi'nin vefatıyla bu göreve "*erbâb-ı istihkaktan*" yani göreve hak sahibi olma niteliğine sahip Mevlâna Ali Efendi getirilmiştir.[526]

1569 tarihli *Erciş Mufassal ve İcmal* [527] tahrir defterine göre Nefs-i Erciş'te bir imam ve ferraş bulunmaktadır. Mayıs 1660 tarihinde Kara Yusuf Camii'nde Hüseyin adlı kişi 5 akçe yevmiye ile ferrâş ve çerâğdâr olarak görev yapmıştır. Hüseyin'in vefat etmesiyle aynı görev ve ücretle Ali'ye verilmesi Erciş kadısının arzıyla gerçekleşmiştir.[528] Erciş'te Kara Yûsuf Şah vakfının nâzırı[529] olan İbrâhim, vakfa hainlik edip halkını rencide ettiği için görevi sonlandırılıp bu görev Mayıs 1609'da Molla Ali'ye tevcih olunmuştur.[530] Mart 1611'de Erciş'te Kara Yusuf Paşa medresesi mukayyidi Mehmed'dir.[531] Kara Yusuf Şah vakfı hatipliği Kasım 1611'de Mahmud üzerindedir.[532] 25 Mart 1669 tarihinde Kara Yusuf Camii'nin hitabet görevi halkın isteğiyle Molla Mansur'dan alınıp Nimetullah'a

[523] BOA, *İE.EV.* 10/1229
[524] BOA, *İE.EV*. 27/3179
[525] BOA, *C.MF*. 165/8205.
[526] BOA, *AE.SAMD. III*. 196/18993.1.
[527] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66,* s.4b.
[528] BOA, *KK.d.* 271, s.90.
[529] Osmanlı memleketlerinde ayrı bir birim halinde olan vakıflar bir erkek veya bir kadın nâzırın denetiminde bir mütevelli veya mütevelliler tarafından yönetiliyordu. Esasen devletin kadılar vasıtasıyla vakıflar üzerinde genel bir denetimi vardı. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *DİA*, s. 479-486.
[530] BOA, *A.RSK.d*. 1482, s.153.
[531] BOA, *A.RSK.d*. 1482, s.179.
[532] BOA, *A.RSK.d.* 1482, s.253.

tevcih edilmiştir.[533] Nisan 1612 tarihinde Erciş Kara Yusuf Camii vakfının tevliyeti Hafız Gıyaseddin üzerindedir.[534]

Karakoyunlu hükümdarı olan Kara Yusuf Erciş'te bir cami yaptırmıştır. Kara Yusuf'un türbesi, zâviyesi ve medresesinin caminin müştemilatı içerisinde bulunmaktadır.[535] Erciş-Patnos karayolunun güneyinde, Erciş'e 5 km mesafedeki Çatakdibi (Zortul) köyü civarında yer alan kümbete, halk arasında "Zortul Kümbeti" ve "Kara Yusuf Kümbeti" de denilmektedir. Üzerinde kitabe olmadığından, kimin adına ve hangi dönem yaptırıldığı bilinmemesine rağmen, Erciş merkezde Kadem Paşa Hatun Kümbeti ile benzer mimari özellikleri taşıdığından, bu kümbetin de Karakoyunlular tarafından yaptırıldığı fikri ağırlık kazanmıştır. Türk Devletlerinde hükümdarlık sembolü olarak kabul edilen çift başlı kartal figürünün bu kümbet üzerinde bulunması araştırmacılar arasında Kara Yusuf Bey'in mezarının burada olduğuna dair kanaatlerinin oluşmasına neden olmuştur. Kümbetin doğu ve batı yönlerinde, iki avcı kuşu kabartması ve kuyruğu ejderhaya dönüşen aslan kabartması da bulunmaktadır.

Kara Yusuf'un Erciş Kalesi içerisinde yaptırmış olduğu kendi adını taşıyan cami ve minaresi ise 1970 yılına gelindiğinde kısmen de olsa ayakta durabilmiş ve günümüze kadar ulaşabilmiştir. Ancak yöre halkının tarihi eserlere karşı olan duyarsızlığı nedeniyle hem sağlam kalan kale surları hem de cami ve diğer yapıların taşları ev yapımında kullanılmak amacıyla sökülüp götürüldüğünden maalesef günümüze sadece küçük bir sur kalıntısından başka bir şey ulaşamamıştır.[536] Öyle ki yakın zamanda yapılan bir saha çalışması ile kalenin 2 km. kuzeyindeki Kasımbağı Mahallesi'nde Ahlatşahlar Dönemine (1100- 1208) ait olan bir kitabe (M. 1189-1190) bulunmuştur. Bulunan kitabenin Erciş Kalesi'ne yakın olan Kasımbağı Mahallesi'ne getirilmiş olma ihtimali de ortaya çıkmıştır.[537]

---

[533] BOA, *AE.SMMD.IV.* 104/12145.
[534] BOA, *A.RSK.d.* 1482, s.248.
[535] Orhan Kılıç, "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erciş, Bargiri (Muradiye), Muş Vakıfları", s.255.
[536] Mehmet Fatih Bekirhan, *Doğu'nun Beyleri Kara Koyunlular*, s.177, 182.
[537] Evren Bingöl, *Erciş Karakoyunlu Dönemi Tarihi ve Kültür Varlıkları*, s.30.

2.2.2. Erciş Sancağı'ndaki Zâviyeler

Zâviye, dervişlerin özellikle yol ve geçit güzergâhlarında şeyhleri öncülüğünde oluşturdukları ve gelip geçen yolcuların bedava misafir edildikleri yapılardır.[538]

Bu kısımda Erciş Sancağı'ndaki zâviyelere dair bilgiler incelenerek zâviyeler ve zâviye vakıfları, vakfa bağlanan menkul ve gayrimenkul mallar ile bunlardan sağlanan yıllık gelirler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.2.2.1. Sultan Molla Ahmed Zâviyesi Vakfı

Sarusu Nahiyesi'ne bağlı olan Sultan Molla Ahmed köyünün yıllık 1.264 akçe olan geliri köye ismini veren Sultan Molla Zâviyesi'ne tahsis edilmiştir.[539] 1571 yılında köyde 6 kişi vergi mükellefi kaydedilmiş ve 24 akçe resm-i çift, 36 akçe resm-i bennâk, 30 akçe resm-i ırgâdiye, 420 akçe buğday ve arpa, 60 akçe asiyab (değirmen), 200 akçe çayır, 60 akçe arusane, 300 akçe âdet-i ağnâm, 160 akçe tapu-yı zemin, deştbânî, bâdıhavâ ve cürm-i cinayetten olmak üzere toplam 1.264 akçelik hâsıl kaydedilmiştir.[540]

2.2.2.2. Kırklar Zâviyesi Vakfı

Kırklar Zâviyesi, Erciş Nahiyesi'ne bağlı Kırklar köyünde bulunmaktadır. Köyün 2.072 akçelik geliri zaviyeye tahsis edilmiştir. 1571 yılında Şeyh Kubâd (Kıyadin) zâviyenin şeyhidir.[541] Kırklar köyünde 24 vergi mükellefi Müslüman kaydı bulunmaktadır. Köyün gelirleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Köyde 120 akçe çift, 228 akçe bennâk, 800 akçe buğday, 250 akçe arpa, 300 akçe çayır, 114 akçe ırgâdiye, 30 akçe asiyâb, 80 akçe tapu-yı zemin ve deştbânî, 150 akçe bâdıhavâ ve cürm-i cinayetten olmak üzere toplam 2.072 akçelik hâsıl kaydedilmiştir.[542]

---

[538] Ahmet Yaşar Ocak, Suraiya Faroqhi, "Zâviye", *DİA*, 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.468-476.
[539] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.47a.
[540] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.12a
[541] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.47a.
[542] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.12a

2.2.2.3. Şeyh Taraşah Zâviyesi Vakfı

Şeyh Taraşah Zâviyesi, Erciş Nahiyesi'ne bağlı Gürgüs[543] köyünde bulunmaktadır. Zâviyenin Şeyh Emir Evren oğlu Şeyh Taraşah tarafından kurulmuştur. 1571 yılında Şeyh Nazar Zâviye şeyhidir. Gürgüs köyünün 2.975 akçelik geliri gelen geçen yolculara sarfedilmek üzere zâviye tahsis edilmiştir.[544] Köyde 27 vergi mükellefi kaydı bulunmaktadır. Köyde söz konusu mükelleflerden 144 akçe çift, 156 akçe bennâk, 78 akçe ırgâdiye, 1600 akçe buğday, 500 akçe arpa, 90 akçe arusane, 60 akçe küvâre, 30 akçe asiyâb, 78 akçe tapu-yı zemin ve deştbânî, 150 akçe bâdıhavâ ve cürm-i cinayetten olmak üzere toplam 2.975 akçelik hâsıl kaydedilmiştir. [545]

2.2.2.4. Çakır Bey Zâviyesi Vakfı

Çakır Bey Zâviyesi Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Çakırbey köyünde bulunmaktadır. 1571 yılında Çakırbey köyünün yıllık 2.646 akçelik geliri zaviyeye tahsis edilmiştir.[546] Çakırbey köyü Karakoyunlu Devleti'ni meydana getiren aşiretlerden olan Çakırlı aşiretinin ve beyleri "Çakır Bey"in adını taşımaktadır. Aynı isimde Van merkez ve Patnos'ta da iki köy bulunmaktadır.[547] Köyde biri imam 17 vergi mükellefi kaydı bulunmaktadır. Köyde 120 akçe çift, 144 akçe bennâk, 500 akçe buğday, 250 akçe arpa, 120 akçe asiyâb, 60 akçe arusane, 60 akçe çayır, 102 akçe ırgâdiye, 500 akçe âdet-i ağnâm, 102 akçe tapu-yı zemin ve deştbânî, 150 akçe bâdıhavâ ve cürm-i cinayetten olmak üzere toplam 2.646 akçelik hâsıl kaydedilmiştir.[548]

---

[543] Günümüzdeki ismi Tekler köyü olarak geçmektedir. Erciş ilçe merkezinin 30 km güneybatısında yer alan Tekler (Gürgüs) köyü girişinde bir mezarlık bulunmaktadır. Mezarlıktaki sandukalı mezarlar, Ahlat-Selçuklu ve Çelebibağı-Karakoyunlu mezarları ile benzerlik göstermektedir. Mezarların çoğu toprak altında olmakla birlikte on dört tane sağlam mezara bulunmaktadır. Bunlar kalker taşından yapılı dördü şahidesiz, sekizi şahideli, ikisi de farklı biçimlerde bulunmaktadır. Mehmet Fatih Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, s.355.

[544] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.47a.

[545] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.12b.

[546] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.47b.

[547] Mehmet Fatih Bekirhan, *Doğu'nun Beyleri Kara Koyunlular*, s.190.

[548] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.12b, 13a.

2.2.2.5. Anzav Zâviyesi Vakfı

Anzav[549] Zâviyesi, Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Anzav köyünde bulunmaktadır. Anzav köyünün 652 akçelik geliri zaviyeye tahsis edilmiştir. Köyün geliri Şeyh Şeref'e köyün imar edilip şenlendirilmesi şartıyla verilmiştir. 1571 yılında Şeyh Ali zâviye şeyhidir. Vakfın gelirleri gelen geçen yolculara harcanmaktadır.[550] Köye ait nefer kaydına rastlanmamıştır. Sadece hâsılı 652 akçe olarak verilmiştir. Bunun sebebi "*hâlî ani'l-reâya*" kaydının düşülmüş olmasıdır. Bu kayıttan anlaşıldığı gibi terkedilmiş bir köydür. Köyün hangi sebeple terk edildiğine dair bilgiler mevcut değildir.[551]

2.2.2.6. Baba Hayri Zâviyesi Vakfı

Erciş Sancağı'nda bulunan Baba Hayri Zâviyesi'nin mahsulü olmayıp şehirdeki müslümanların yardımları ile geçimlerini sürdürmektedirler.[552]

Yukarıda bahsettiğimiz 6 zâviyeden 4'ü köylerde 2'si şehirde bulunmaktadır. Zâviyeler arasında Çakır Bey, Anzav, Sultan Molla Ahmed ve Kırklar zâviyesi bulundukları köye adını vermişlerdir.[553] Zaviye kökenli köyler[554] olduğu gibi yatır ve kümbet kökenli köylere de rastlanmaktadır. Örneğin; Erciş merkezde Haydarbey köyünde Haydar Baba, Hakiköy'de Haki Baba, Kerh köyünde Marufi Kerhi, Pay köyünde Pay Baba, yatır ve kümbetleri bulunmaktadır.[555]

Erciş Sancağı'ndaki gelirlerin başka sancaklardaki vakıflar için harcandığına da rastlanılmaktadır. Örneğin; 1571 tarihli evkaf defterinde Ahlat'ta yeni kale içerisinde

---

[549] Günümüzde Görüşlü köyü olarak geçmektedir. Halk arasında eski adı Anzaf diye bilinmektedir. Erciş'e bağlı Görüşlü (Anzaf) köyü sınırları içerisinde Urartu döneminde yapıldığı tahmin edilen kale kalıntıları mevcuttur. Mehmet Fatih Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, s.36.

[550] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.47b.

[551] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.13a.

[552] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.46b.

[553] Aslında bu durum Türklerde ad verme geleneğinin bir tezahürüdür. Türklerde yer adı verme geleneğinen birisi de ilgili yerlerde önemli bir manevi şahsiyet varsa onun isminin yerleşim yerine verilmesidir. Bu prosedür iskân tarihi açısından da önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Zâviyelerin adı ile anılan köyler büyük ihtimalle zâviyelerin kurulmasından sonra iskâna açılmıştır. Orhan Kılıç, "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erciş, Bargiri (Muradiye), Muş Vakıfları", s.254.

[554] 1571 yılı evkâf defterinde Amuk, Erçek, Gevaş, Sarusu, Erciş, Adilcevaz, Ahlat ve Bargiri nahiyelerinde on sekiz kurucu zâviyedâr örneği bulunmakta olup, evkâf defterlerinde bulunan köy veya zâviyeye ait reâya kayıtları arasında geçen kişi adları ile zâviye adları arasında kurulan bağlantıya dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Alandağlı, "XVI. Yüzyılda Van, Muş ve Bitlis'te Zaviye Kökenli Köyler", *Erdem* (85), 2023, ss.1-38.

[555] Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Van, 2017, s.236-242.

bulunan İskender Paşa Câmii evkafına ait gelir gider kalemleri içerisinde Van ve Erciş'ten de birtakım kaynaklar mevcuttur. Van kazasından toplam 2.860 akçe gelir gösterilmiştir. Bunlar arasında Erciş Kalesi'ndeki tahmini 150 zirâ boş zemin yazılmış fakat gelir belirtilmemiştir.[556]

Bitlis Tatvan arasında 987/1579 yılında tamamlandığı anlaşılan Rahva Kervasarayı'nın aynı yıl vakfiyesi tanzim edildiği hakkında bilgiler verilmektedir.[557] Van'da bulunan ve halk arasında Kurşunlu Cami olarak anılan Hüsrev Paşa Camii, III. Murad döneminde Van'da bir süre beylerbeyilik yapan Hüsrev Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Aynı bölgede Bitlis – Tatvan yolu üzerinde sıralanan kervansaraylardan ikisinin yanlarındaki cami, hamam ve zâviye ile birlikte aynı Hüsrev Paşa'nın evkafından olduğu tahmin edilmektedir. Bu külliyelerin çevrelerinde 1572'de yerleşme yapıldığına göre kervansaraylar da bu tarihten az önce Van'daki caminin inşası sırasında bina edildiğini ifade etmektedir.[558] Bitlis'te bulunan Rahva Kervansaray'ının zengin taşınır taşınmaz mallarının tamamı kervansarayın bânisi Hüsrev Paşa tarafından vakfedilmiştir. Van'dan kervansaray için ayrılan gelir kalemleri arasında Erciş'te kendi mülkleri olan müteaddid odaları şamil bir han ve dükkânlar pek çok sandıklara sahip bedesten ve onun haricinde ve yanında yirmi parça dükkân ve Davut Çayırı[559] veya halk arasında bilinen Dizdar Çayırı[560]'nın olduğu ifade edilmektedir. 1571 tarihli evkaf defterinde ise "*Vakf-ı Hane-i der Zâviye-i Hazreti Hüsrev Paşa Mir-i Miran Vilayet-i Van der Rahva der … Bitlis ve Tatvan*" başlığı altında gelir kalemleri verilmiştir. Erciş şehrinden de icare-i kârbansaray 1 bâb fi sene 3.500, icare-i bezzâzistan 28 sandık fi sene 1.500, "icare-i dekakin-i der nezd-i bezzâzistan 20 bâb fi sene 1.000, Hamam der Nefs-i Erciş fi sene 250, çayır der kurb-i Darviş? El marufhane? çayır-ı dizdar fi sene 250 akçe" toplamda 6.500 akçelik bir gelir buraya tahsis edilmiştir.[561]

---

[556] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s.113.
[557] Söz konusu vakfiye Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğünde, Bitlis Vilayeti Vâkıf Defteri'nden alındığı belirtilmiştir. Rahmi Tekin, *Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri'ne Göre Bitlis Vakıfları*, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2000, s.95,96.
[558] Semavi Eyice, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *DİA*, c.19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.49-51.
[559] Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, s.150.
[560] Rahmi Tekin, *Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri'ne Göre Bitlis Vakıfları*, s.95-96.
[561] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 202,* s.46a.

2.3. SANCAĞIN GENEL NÜFUSU

2.3.1. Nüfus ve Yerleşme

Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan Erciş şehri, çok eski tarihlerden itibaren önemli bir yerleşim yeri olarak bilinmektedir. Kervan yollarının kavşağında yer alan şehir, tarihi ve stratejik önemini koruyarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Tarihi süreç içerisinde yaşanan doğal ve beşeri bir takım etkilerden ötürü bazen köy, bazen şehir yerleşmesi haline gelmiştir. Tabi bu süreç içerisinde yer değiştirmiş, zaman zaman başkentlik yapmış ve kimi zamanda tampon bölge özelliğinden dolayı yakılıp yıkılmıştır. Ancak hiçbir şey yerleşme sürecinin her seferinde yeniden ve başka kültürlerin eliyle kurulmasını engelleyememiştir.[562]

Erciş'in tarihi yapısına bakıldığında bugüne kadar varlığını sürdürmüş olan farklı yerleşim yerleri ile karşılaşmaktayız. Bunlar hakkında özetle bilgi vermeye çalışacağız. Lakin bu yerleşim yerleri içerisinde ön plana çıkan üç farklı yerleşim yerinden söz edebiliriz. Bunlardan ilki Zernakitepe'de Urartular tarafından kurulan ve dünyanın ilk ızgara planlı kentlerinden birisidir. İkincisi Ortaçağ ve sonrasında uzun bir dönem varlığını sürdüren kale-kent yerleşmesi olan Çelebibağı beldesinin güneydoğusunda bulunan mezarlık alanı ve kale yıkıntıları çevresinde kurulan Erciş şehridir. Son olarak 1841 yılından itibaren Eganis, Aganis (Akantz) kasabası adı verilen bügünkü şehir merkezidir.

Erciş, Erken ve Orta Demir Çağlarında da yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Erciş Ovası, Karaz Dönemi Kültürü'nden başlamak üzere Orta Demir Çağı sonlarına özellikle Çelebibağı Höyüğü'nde yüzeydeki seramik buluntularının durumuna göre bir süreklilik arzettiği söylenebilir. İlk önceleri höyüklerde yerleşen bu topluluklar Orta Tunç Çağı başlarından itibaren yüksek tepelere ve bu tepelerde kurdukları kalelerde yaşamlarını idame ettirmeye başlamışlardır.[563]

---

[562] Mehmet Zeydin Yıldız, *Erciş'te Kentsel Fonksiyonlar ve Kentsel Arazi Kullanımı*, Basılmamış Doktora Tezi, Van, 2002, s.70.

[563] Erken Demir çağında, tüm yüksek yaylada olduğu gibi Erciş Ovası'da çok yoğun bir yerleşmeye sahne olmuştur. Bölgenin Erken Demir Çağı yerleşmelerinde mimari, ölü gömme gelenekleri, mezar mimarisi ve seramikler arasında benzerlikler mevcuttur. Ancak Erciş Ovası'nda tespit edilen kaleler, sivil yerleşim yerleri ve nekropollerin hem sayıca çokluğu hem de kendinden hemen önce ve sonra gelen dönemin bazı özeliklerini taşımasıyla ayrı bir önem arz eder. Kuşkusuz bunda Erciş Ovası'nın bölgeler arası geçiş yollarının en önemli bir bağlantı noktası olması ile birlikte Urartu kültür ve medeniyetinin çekirdeğini

Tablo 19: Erken ve Orta Demir Çağı Yerleşimleri

ERCİŞ YÖRESİ ERKEN VE ORTA DEMİR ÇAĞI YERLEŞİM YERLERİ[564]	
Erken Demir Çağ Kale ve Yerleşimleri	**Erken Demir Çağ Nekropolü**
İt Kalesi ve Yerleşimi	İt Kalesi Nekropolü
Kara Celo Kalesi ve Yerleşimi	Kara Celo Nekropolü
Aksırav Kalesi ve Yerleşimi	Şehir Pazarı Nekropolü
Kız Varvar Yerleşimi	Yoncalıklar Nekropolü
Mino Kalesi ve Yerleşimi	Uncular Nekropolü
Güney Kalecik	
Meydan Tepe Kalesi	
Orta Demir Çağ Kale ve Yerleşimleri	**Orta Demir Çağ Nekropolü**
Deliçay Kalesi ve Yerleşimi	Gevurun Güney Nekropolü
Zernaki Tepe	Madavank Nekropolü
Arnos Tepeciği	Zernaki Tepe Mezarları
Harapas Kalıntıları	
Kanal Harabeleri	

Erciş yöresindeki bu yerleşme yerlerini vermemizin temel sebebi bu yerleşim yerlerinin Osmanlı dönemi ve sonrasında da varlığını sürdürmesidir. Örneğin; İt Kalesi ve yerleşimi**,** Erciş ilçe merkezinin yaklaşık 10 km. kuzeyinde, Çakırbey köyünün 500 m. güneydoğusunda, Koçköprü Barajı'nın kuzey sınırının 400 metre doğusunda yer almaktadır.[565] Aslında Osmanlı döneminde Çakırbey[566] ve Koçköprü[567] köylerinin bulunduğu mevkide yer almaktadır. Kara Celo Kalesi ve yerleşimi, Erciş ilçe merkezinin yaklaşık olarak 25 kilometre kuzeybatısındadır. Yakınında bulunan mezradan ismini alan Kara Celo Kalesi iki dağın arasında uzanan derin bir vadinin kenarında dik şekilde

oluşturması en önemli etkendir. Erciş'in erken ve orta demir çağı iskân durumuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2005, s.1.

[564] Tablo Ümit Yarıcı'nın hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Bkz. Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*.

[565] Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, s.10.

[566] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66,* s. 12a.

[567] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66,* s. 26a.

yükselip ovayla bütünleşen bir tepenin üzerinde yer almaktadır.[568] Osmanlı dönemi tahrir defterlerinde Sarısu Nahiyesi'ne bağlı mezra olarak geçmektedir.[569] Aksırav Kalesi ve yerleşimi**,** Erciş İlçesi'nin Aksırav (Bayramlı) köyü yakınlarında bulunmaktadır.[570] Osmanlı döneminde Aksırav köyü olarak geçmektedir.[571] Şehir Pazarı Nekropolü: Erciş ilçe merkezine yaklaşık 35 km uzaklıktadır. Adını yakınındaki köyden almıştır.[572] Bu köy Osmanlı döneminde de varlığını korumuş ve devam etmiştir.[573] Uncular Nekropolü: Erciş ilçe merkezinin 14 km kuzeybatısında yer alan Uncular köyünden almıştır.[574] Bu köy Osmanlı döneminde Kara Kilise köyü olarak geçmektedir.[575] Arnos Tepeciği: Erciş ilçe merkezinin 25 km batısında, Kırdeğirmen köyünün 1 km güneyinde yer alan bir tepeciktir.[576] Kırkdeğirmen köyü Osmanlı döneminde Kenzek olarak geçmektedir.[577] Harapas Kalıntıları: Erciş ilçe merkezinin yaklaşık 10 km kuzey doğusunda ve günümüz modern Salmanağa köyü yerleşiminin altında kalmış durumdadır.[578] Madavank Nekropolü: Erciş ilçe merkezinin yaklaşık 10 km batı-güneybatısında yer almaktadır.[579] 1571 yılına ait evkaf defterinde Erciş Nahiyesi'ne bağlı Madvanik köyü karşımıza çıkmaktadır.[580] Zernaki Tepe mezarları: Stedalin batı yamacında konumlanmış alan Yukarı Işıklı köyü yolunun üzerinde yüksekliği 20-30 metreye ulaşan kronik bir tepecik yer alır.[581] Bugün Yukarı ve Aşağı Işıklı olarak anılan yer Osmanlı döneminde Irşad-ı ulya ve sufla olarak geçmektedir.[582] Aynı şekilde Deliçay Kalesi ve yerleşimi ise Osmanlı döneminde Göze-i sufla köyünün bulunduğu mevkide yer almaktadır.[583] Kız Varvar yerleşimi günümüzde halk arasında "Grekol" olarak bilinen bölgededir. Erciş'te kurulan ilk yerleşim yerlerinden birisi hatta ilk Erciş şehri de diyebiliriz. Yaklaşık 5 kilometre boyunca uzanan alanda, birbirinden bağımsız şekilde meydana gelen 7-8 tane mahalle

---

[568] Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, s. 12.
[569] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s. 21b;
[570] Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, s. 14.
[571] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s. 16a.
[572] Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, s. 23.
[573] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s. 23a.
[574] Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, s. 25.
[575] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s. 12a
[576] Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, s. 30.
[577] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s. 10b.
[578] Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, s. 31.
[579] Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, s. 34.
[580] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 198-66/202*.
[581] Ümit Yarıcı, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, s. 35.
[582] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s. 12b.
[583] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s. 24b.

bulunmaktadır. Osmanlı döneminden bugüne varlığını sürdüren bu köyler Hocali[584], Hacıkaş, Kekliova (Soskun[585]), Oyalı (Münevver[586]), Çökek (Ezik[587]) köyleri arasında bulunan yerleşim alanıdır. Görüldüğü gibi Erken ve Orta Demir Çağlarında yerleşim olanı olarak seçilen yerlerin Osmanlı döneminde de yerleşim sahası içerisinde olduğu ve bu yerleşim yerlerinin günümüze kadar varlıklarını koruyup geldiğine şahitlik etmekteyiz.

Tarih boyunca kentlerin kuruluş yerlerinin belirlenmesinde su kaynaklarına yakınlık ve güvenlik açısından korunaklı olması gibi hususlar göz önünde tutulmuştur. Erciş Ovası'nın da içinde yer aldığı Zilan Çayı havzası Van gölü çevresindeki en önemli havzalardan birisidir. Erciş Ovasını besleyen en önemli akarsular, Zilan Çayı ve İrşat suyudur. Erciş Ovasının doğusunda bulunan Deliçay ise ovaya dâhil olmayıp Haydarbey köyünün güneyinde bir eşikle Deliçay düzlüğünü Erciş Ovasından ayırır.

Zilan Çayı, Erciş Ovasının en önemli akarsuyu olup Aladağlar'daki yaklaşık 2.900 m.deki kaynaklardan doğar. Bu kaynakların toplanması ile oluşan Ağırkaya köyü ve Mağara köylerinden geçen akarsu Köycük köyünden gelen bir kolla birleşir ve Mağara Deresi adıyla güneydoğu istikametinde akar. Kuzeydeki Söğütlü Dağı'ndan gelen Kündük Deresi ile birleşen akarsu Koçköprü köyü kuzeyinde kuzeydoğudan gelen Zeylan (Ilıca) Çayı ile birleşir. Zeylan Çayı, kuzeydoğudaki Hüdavendigar Dağı'nın doğu ve batı eteklerinden iki kol halinde doğar ve bu iki kol Taşkapı Köyü güneyinde birleştikten sonra Hasanabdal, İşbaşı ve Çakırbey köylerini geçerek Koçköprü köyü yakınında yaklaşık 1.740 m.de Zilan Çayı ile birleşir. Zilan ve Zeylan Çayları birleştikten sonra güneye doğru Derimevi köyüne kadar İncesu Çayı, buradan sonra da Zilan Çayı adıyla akmaya devam ederler. Çatakdibi köyünün doğusunda Horgom Çayını bünyesine alan Zilan Çayı, daha güneyde bir kolu Çelibibağı ve diğer kolu da Kasımbağı köylerinden geçerek Van Gölü'ne karışır.

Harita 2: Erciş'teki Su Kaynaklarını Gösteren Harita[588]

[584] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s. 12a.
[585] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s. 10a.
[586] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s. 22b. Minaver diye bir köy geçmekte lakin Sarısu Nahiyesi'ne bağlıdır.
[587] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s. 20b. İzik/Ezik olarak geçmektedir.
[588] T.C. Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü

Şehir merkezinin 5 km. kuzeyindeki Yukarı Işıklı köyündeki bazalt çatlaklarından doğan Irşat Suyu ise güneye doğru akarak şehir merkezinin batısında iki kola ayrılarak göle dökülür.

Erciş'in doğusunda Haydarbey köyü yakınlarında göle karışan Deliçay, kaynağını Aladağ volkanik kütlesinin doğu eteklerinden alır. Aladağ güneydoğusundaki lav platosu üzerinde birkaç yan kol alarak güneybatı yönünde akar. Yatağını fazla derinleştirmeyen Deliçay, Pay köyünden itibaren eğimi aniden azalır ve taşıdığı materyali bu sahada biriktirir. Deliçay Düzü olarak bilinen bu alanlar, tarım açısından değerlidir. Kadirasker köyünden sonra güneydoğuya kıvrılan Deliçay, Haydarbey köyünün doğusunda Van Gölü'ne dökülür.[589]

Erciş Ovasının kuzeyinde Zilan Çayı yukarı vadisinde oldukça zengin jeotermal kaynaklar mevcuttur. Sıcak su kaynakları en çok Şorköy ve civarı ile Hasanabdal ve

[589] Mehmet Zeydin Yıldız, *Erciş'te Kentsel Fonksiyonlar ve Kentsel Arazi Kullanımı*, s.45-47.

çevresi sıcak su çıkışları için Hüdavendigar dağı volkanizmasının ısıtıcı rol oynamış olması kuvvetle muhtemeldir. Yöredeki jeotermal kaynaklar, başta sağlık turizmi olmak üzre turizm planlamalarında, seracılıkta, elektrik üretiminde ve şehir merkezi için büyük öneme sahip olan ve belki de şehrin görünümünü değiştirecek olan merkezi ısıtma sistemli şehir ısıtmacılığında rahatlıkla kullanılacak kapasitededir. Erciş-Patnos yolu üzerinde bulunan Erciş'e 9 km uzaklığındaki Akbaş köyünde maden suyu bulunmaktadır.[590] Görüldüğü gibi özellikle su kaynakları ve yer şekilleri gibi fiziki özelliklerle bu özelliklere dayalı olarak yerleşim yerlerinin şekillendiği görülmektedir.

Ulaşabildiğimiz kaynaklar vasıtasıyla Erciş'in önemli bir ticaret şehri ve yolcular için önemli bir konaklama yeri olduğunu rahatlıkla görmekteyiz. Tüm bu veriler doğrultusunda Erciş'in özellikle fiziki koşulların sağlamış olduğu avantajlardan ötürü geçmişten bugüne değin önemli miktarda göçe sahne olan ve hatırı sayılır miktarda nüfus yoğunluğuna sahip önemli yerleşim yerlerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.2. Nüfusu Etkileyen Faktörler

İnsanın toprak üzerine sürekli ya da geçici şekilde yerleşmesi özellikle coğrafî, ekonomik, iklimsel, siyasal ve beşerî sebeplere bağlıdır.[591] Nüfus dağılışını etkileyen temel faktörlerin başlıcaları yükselti, sıcaklık, toprak, su kaynakları ve yer şekilleri gibi fiziki özelliklerle bu özelliklere dayalı olarak şekillenen ziraat, hayvancılık ve ulaşım kolaylıklarıdır. Van Gölü kıyısındaki nüfus nispeten büyük alüviyal ovalar ve çevredeki alçak platolarla vadi boylarında yoğunlaşmaktadır.[592]

Nüfusu etkileyen bir başka durum ise göçebeliktir. Göçebe topluluklar bir yerde sürekli oturmadıkları için sabit bir meskene sahip değildirler. Hayvanlarına taze ot temin etmek için mevsimlere göre hareket halindedirler. Van Gölü çevresi ile Güneydoğu Anadolu arasında göçebe toplulukların bu mevsimlik hareketi yüzyıllardan beri süregelmektedir. Hatta Osmanlı Devleti zamanında Van Gölü çevresine Suriye ve İran'dan gelen göçebe

---

[590] Mehmet Zeydin Yıldız, *Erciş'te Kentsel Fonksiyonlar ve Kentsel Arazi Kullanımı*, s. 49, 50. Van'ın büyükşehir olmasıyla birlikte Akbaş Köyü mahalle olmuştur.
[591] Yunus Koç, "İskân", *DİA*, c.Ek-1., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, ss.649-650.
[592] Van Gölü ve çevresinin coğrafyasına dair ayrıntılı bilgi için bkz: Orhan Gürbüz, *Van Gölü Çevresi'nin Coğrafyası (Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından*), İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s.158.

topluluklar da vardı.[593] Halil İnalcık'a göre, çoğunlukla Kızılbaş Türkmen aşiretlerinin, Osmanlı –İran sınırının her iki tarafında otlak arayışı içinde her mevsim bir o yana bir bu yana geçmeleri, Osmanlılar ile Safeviler arasındaki başlıca çatışma nedenlerinden biriydi.[594]

Özellikle XVI. yüzyılda Anadolu'da yoğun göçler neticesinde köylü nüfus hızla artmış dolayısıyla ekilen toprakların kullanımı da fazlalaşmıştır. Toprak kullanımından etkilenen göçebe unsurlar daha yükseklerdeki topraklara çekilmişlerdir. Bu durum bir süre sonra özellikle de Doğu Anadolu'da göçerler ve köylüler arasında birtakım problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Nitekim Erzurum Pasinler bölgesi, Osmanlı ordularının güzergâhı hâline gelince köylü nüfus toprağı terk edip dağılmış, ardından güneyden gelen göçebeler toprağı yaylak edinmişlerdi. Ancak sipahilerin, köylüleri geri getirip toprağı tekrar ekime açma çabasına girmeleri üzerine göçebelerin sürüleriyle bu topraklara girmesi yasaklanmış ve neticede bu durum göçebelerin ülkeyi tamamen terk edip İran şahının yönetimi altındaki Azerbaycan'a göç etmelerine sebep olmuştur.[595]

Göçebeliğin toprağa yerleştirilmesinin tarihi seyrine bakacak olursak; kendiliğinden yerleşik hayata geçiş yanında Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti göçebelerin toprağa yerleşmelerinde etkili olmuştur. XVI. yüzyıl sonlarında ve XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti, problemler nedeniyle harap olan köylerin imarı ve toprakların ziraate açılması amacıyla bir kısım göçebe halkı yerleşmeye teşvik etmiş ve zorlamıştır. Ayrıca göçebe gruplarla yerleşik halk arasındaki çeşitli anlaşmazlıkların önüne geçmek, ekili-dikili alanlara zarar verilmesini önlemek için Osmanlı Devleti göçebeleri toprağa yerleştirmek yoluna gitmiştir.[596] Göçebelerin, o devirde devletin kanun ve otoritesine uymayan hayat tarzı, onların disiplin altına alınmasını engelliyordu. Merkezi otoritenin göçebeleri askere alması ve onlardan vergi almasında güçlükler yaşanıyordu. Bu durum, göçebelerin

---

[593] Orhan Gürbüz, *Van Gölü Çevresi'nin Coğrafyası (Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından)*, s.175.
[594] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300-1600)*, Çev. Halil Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 40.
[595] Emine Erdoğan, "Göç Olgusunun 16. Yüzyıl Osmanlı Kırsal Yaşamına Etkisi Üzerine Bazı Tespitler", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.346-347.
[596] "XVI. asır sonralarında meydana gelen ictimai buhranlar Anadolu, Rumeli ve Suriye"de binlerce köyün boşalmasına ve harap olmasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun temelini teşkil eden çiftci halkin ve topraklarının bu şekilde harap olması iktisadi buhranlar serisinin sonucu olarak kabul edilebilir. Bu şekilde birçok çiftci, köylerini ve topraklarını bırakarak ya şehir ve kasabalara gelmişler yahut diğer bir köye göç etmek zorunda kalmışlardı." Bkz. C Orhonlu; 1963, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul, 1963, s.30-31.

toprağa yerleştirilmesini zorunlu kılmıştı. Osmanlı'da olduğu gibi cumhuriyetin ilanından sonra da göçebelerin yerleşik duruma getirilmeleri için büyük çaba sarfedilmiştir. Buna rağmen Osmanlı ve cumhuriyetin ilanını izleyen yıllardaki çabaların etkisi Van Gölü çevresi hatta bütünüyle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da diğer bölgelere oranla daha az olmuştur.[597]

2.3.2.1. Siyasi Mücadeleler

Nüfusu etkileyen belki de en önemli faktörlerden birisi bölgede yaşanan siyasi mücadelelerdir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan siyasi ve askeri olaylar bölgenin nüfusunu sürekli değiştirmiş ve bölgede sürekli bir nüfus hareketliliğinin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu yüzden bölgenin nüfusunu doğru olarak hesaplamak oldukça zor görünmektedir.

Erciş'in nüfusu Türkleşme-İslamlaşma dönemleri, Bizansla mücadelelerle başlayarak çeşitli çekişmelerden, işgal ve istilalardan etkilenmiştir.

Osmanlı egemenliği öncesinde Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah zamanında ise (1438 – 1467) Akkoyunlu beyi Uzun Hasan ve kuvvetleri iki defa Ahlat, Adilcevaz ve Erciş'i basıp yağmalamışlardır. 1467'de Uzun Hasan, Cihan Şah'ı mağlup edip Karakoyunlu topraklarını ele geçirmesi ve ardından da Diyarbakır yerine Tebriz'i başkent yapması Doğu Anadolu'nun Türkleşmesi açısından olumsuz sonuçlara sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı Uzun Hasan Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki birçok Türk boy ve oymaklarını beraberinde İran'a götürmüştür. Bereberinde götürdüğü bu insanlara ülkesinin farklı bölgelerinde toprak vererek onların İran'da sürekli ikamet etmelerini sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum Doğu Anadolu Bölgesi'ni az nüfuslu bir bölge konumuna düşürmüştür.[598]

---

[597] Orhan Gürbüz, *Van Gölü Çevresi'nin Coğrafyası (Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından)*, s.176.

[598] Osmanlı öncesi Doğu Anadolu'da yaşanan demografik değişim için bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilâtı-Destanları*, Ana Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1980; Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1992; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular (Başlangıcından Cihan Şah'a Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1992; Faruk Sümer, "XV. Asırdan İtibaren Anadolu'dan İran'a Vuku bulan Göçler", *Türk Yurdu*, s.1, Ankara, 1954; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, s. 1, Ankara, 1970; Mükrimin Halil Yinanç, "Ak Koyunlular", *İA,* c.1, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul, 1993, ss.251-

Erciş, Osmanlı – Safevi mücadeleleri esnasında da büyük yıkımlar yaşamıştır. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı – Safevi mücadelesinin özellikle Doğu Anadolu'da etkisinin uzun bir süre hissettirmiştir. Nitekim 1514'te meydan gelen Çaldıran savaşıyla bölgenin Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmesine rağmen, I. Şah Tahmasb belli aralıklarla (1532, 1535, 1548, 1552) buraya akınlar gerçekleşmiştir. Şah Tahmasb, Doğu Anadolu'da görülmemiş bir tahribe sebep olmuştur. Özellikle Erciş, Adilcevaz, Ahlat ve Muş taraflarında Safevî askerleri büyük bir tahrip ve talan yaparak, beş bin at, yüz bin koyun ve elli bin sığır almışlardır. Bununla yetinmeyip ahâliyi de kılıçtan geçirip, ağaç ve bitkileri dahi yakıp buralara bir hayli zarar vermişlerdir.[599]

1555 yılında imzalanan Amasya Antlaşması'yla Safeviler özellikle Erciş, Ahlat ve Adilcevaz'ın kalıcı olarak Osmanlı hakimiyetinde olacağını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Ancak Safevilerin bu bölgelere olan ilgileri hiç azalmamıştır. Sonraki süreçte de bu bölgelere askeri seferler düzenlediklerine tanık oluyoruz. Tabi önceden olduğu gibi yapılan akınlar bölgeyi talan ve tahrip etmiş ve bu durum bölgeye oldukça zarar vermiştir. Bu zarar şehirlerin sanat eserlerinin ortadan kalkmasına kadar varmıştır. Bu verilen tahribat sırasında Erciş Kalesi'nin yıkıldığından bahsedilmiştir.[600] Nitekim 19 Aralık 1565 tarihli mühimme kaydında Erciş Kalesi'nin yeniden inşa edildiğine dair bilgiler mevcuttur.[601]

Şah Abbas döneminde de birtakım olaylar gerçekleşmiştir. 1603'te Safeviler Osmanlılara savaş açtıkları zaman Osmanlı Devleti Avusturya ile harp halindeydi.[602] Safevilerin 29 Ekim 1603 Tebriz'in altı aylık muhasaradan sonra 28 Mayıs 1604 tarihinde Revan'ın

---

270; Faruk Sümer, "Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun Tarihimizdeki Yeri", *Türk Yurdu*, s.272, 1959; Hasan Geyikoğlu, "Kara-Koyunlular'ın Van-Gölü Çevresindeki Faaliyetleri ve Günümüze Ulaşabilen Kültürel Mirasları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy:38, Erzurum, 2008, s.220. ss.207-226.

[599] Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-İ Osman*, s. 301-302-303; *Peçevî Tarihi I*, s.196; Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 66; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.189; Remzi Kılıç, *Kânuni Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri*, s.273.

[600] Sultan Süleyman mektubunda Şah Tahmasb'a "İran askerleri tarafından Ahlat ve Erciş Kalelerini yıkmışsınız" demiştir. Bkz. Hasan Rumlu'dan Akt Hamidreza Mohammednejad, *Osmanlı-Safevi İlişkileri (1501-1576)*, s.676.

[601]"Diyarbakır Beylerbeyi'ne yeni inşâ olunan Erciş Kalesi'ne elli adet darbzen gönderilmesi gerektiğinden Diyarbakır'da ihtiyaç miktarından fazla darbzen bulunup bulunmadığının, yoksa imal etmek için gerekli usta, âlet vs.nin tedârik edilip edilemeyeceğinin bildirilmesi; ayrıca Diyarbakır'da ihtiyaçtan fazla barut varsa Trablus'a gönderilip barut işlenmesine devam edilmesi; Van Beylerbeyi'ne gönderilen iki hükmün de Van'a ulaştırılması." Bkz. BOA, *MD* 5/682.

[602] Ayrıntılı Bilgi için bkz.Faruk Sümer, "Abbas I", *DİA,* c. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.17-19.

zabtını müteakıb ordugahını Gökçedeniz yaylaklarından Akdağ'a nakl eden Şah, bir taraftan Van'da bulunan Ekrad beylerine istimalet verirken diğer taraftan Van Beylerbeyi ile Erciş mutasarrıfı arasındaki ihtilaftan istifade ederek Fars Beylerbeyi Allahverdi Han'ı bu bölgede bir sefere göndermiştir. Allahverdi Han'ın hızlı bir şekilde Erciş'e gelmesiyle, bölgede korkunç bir katliam yağma ve tahribe girişilmiştir. Bunun sonucunda zirai ve iktisadi hayat durma noktasına gelmiş ve zulüm, asayişsizlik her tarafa hâkim olmuştur. Toplanan ganimetin dışında halk kitleler halinde esir olarak yerlerinden edilerek İran'a sürülmüştür.[603]

Bu süreç daha sonra da devam etmiştir. Örneğin; Hüsrev Paşa Bağdad seferi hazırlıklarını yaparken Şah Safi taşrada gücünü artırmakla meşgüldü. Zira Şah Abbas'ın ölümünü fırsata çeviren bazı Kürt aşiretleri Tebriz sınırı boyunca soygunculuk, haydutluk gibi şekavete başlamışlardı. Şah Safi bunları itaat altına almak için Divanbeyi Rüstem Bey'i görevlendirmişti. Rüstem Bey ilk önce Hakkâri ve civarındaki Kürt aşiretlerine karşı üstünlük sağlayıp sonrasında ise 1629'da Erciş'in de içinde yer aldığı Van'dan Ahlat ve Adilcevaz'a kadar olan bölgeyi yağmalamış ve tahrip etmiştir.[604]

XIX. yüzyıla gelindiğinde Abbas Mirza, Erzurum Eyaleti'nin önemli bir kısmını ele geçirmiştir. Van Eyaleti'ni de kuşatmıştır. Hoy üzerinden saldırıya geçen Şehzade Abbas Mirza, Ahlat ve Adilcevaz kalelerini kuşatma altına almasına rağmen kaleleri ele geçirememiştir. Bu kez karşısına çıkan köyleri yakıp yıkan İran kuvvetleri Erciş Kalesi'ne doğru gitmişlerdir. Sancakta ikamet edenler kendi imkânlarıyla güçlerinin yettiği kadarıyla kaleyi korumaya çalışmışlardır. Sancağa yapılan lojistik desteğin yeterli olmaması ve Abbas Mirza'nın bizzat Erciş'e hareket etmesinden dolayı yapılan tüm müdahalelere rağmen Erciş Kalesi İran kuvvetlerinin eline geçmiştir.[605] İranlılar bir taraftan da Revan Serdarı olan Hasan Han komutasında on bin kadar askerle Sipki Aşireti'nin sığındığı Erciş üzerine yürümüşlerdir. Bu olay üzerine İranlılar, Erciş ahâlisi

[603] Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.268. Ayrıca 81 ve 82 dipnotlar. Özellikle Osmanlı Şark Vilayetlerinden Erciş, Bargiri ve Van'da korkunç katliamlar yapılmıştır.
[604] Özer Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2009, s.118; Namık Musalı, "Safevi Şahlarının Ahlat ve Adilcevaz'la ilgili İki Fermanı Üzerine", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstisüsü Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 1, 2017, s. 59.
[605] BOA, *HAT*. 816/37294; Hakan Kaya, *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)*, s.167.

ve Sipki Aşireti'nin yüz binden fazla hayvanını ve mallarını gasp etmişlerdir.[606] Osmanlı-İran savaşları Erciş ve civarındaki yerlerin perişan olmasına sebebiyet vermiştir.[607] 28 Temmuz 1823 yılında yapılan Erzurum Antlaşması ile Abbas Mirza, aldığı tüm yerleri iade etmiş ve doğu illerinin işlerine karışmayacağına dair taahhüdde bulunmuştur.[608]

Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı sadece İran hanlarının saldırılarına maruz kalmamış bazı zamanlarda İran'daki aşiretlerin de saldırılarına maruz kalmıştır.[609] 1820 yılında İran aşiretleri Osmanlı hududuna saldırmaya başlayarak Bayezid ve civar sancakların köylerini talan etmişlerdir. Bununla yetinmeyerek Van Eyalet'i sınırları içerisinde olan Erciş Kalesi'ne saldırmış ve reayaya zarar vermişlerdir.[610]

XVI. ve XVII. yüzyılda yerel beyler ve valilerin de görevlerini kötüye kullandıklarını görmek mümkündür. 18 Haziran 1608 tarihinde Erciş ahâlisi ordu-yı hümayunuma mahzar gönderip Bargiri sancakbeyi olan Uğurlu'nun aile fertlerinin Erciş Kalesi'nde olmasından ötürü otuz kırk nefer Kürd ile gelip Erciş Kalesi'ne girip dizdarın habsetmesi ve topcıbaşısını katletmesi üzerine Erciş sancakbeyi Sinan ile Erciş halkının bu eşkıyaların haklarından geldiği hakkında bilgiler mevcuttur.[611] 1651 yılında Van Valisi Muhammed Emin Paşa Osmanlı'ya isyan ederek Erciş ile birlikte Ahlat ve Adilcevaz reayasının 15.000'den fazla mallarını gasp etmiştir. Bunun dışında İran'dan gelen tüccarların yollarını kesip eşyalarını yağmalamış ve gayrimüslimlerin verdiği cizyenin

---

606 Hüseyin Erkan Bedirhanoğlu, *1800-1839 Yılları Arası Van ve Çevresi Asayiş Olayları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2012, s.44.

607 BOA, *C.DH,* 125/6216; Hakan Kaya, *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848),* s.192.

608 Cihat Aydoğmuşoğlu, "Abbas Mirza (1789- 1833) ve Dönemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:19, 2011, s.132.

609 Sıtkı Uluer, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde İran Şehzadesi Abbas Mirza'nın Rolü (1800-1833)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:22, Sayı:2, Elazığ, 2012, s.314-315.

610 BOA, *C.DH,* 124/6183, s.1-2; Hakan Kaya, *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848),* s.165.

611 "Bargiri sancakbeyi olan Uğurlu'nun ehli iyali Erciş kal'asında olmağla otuz kırk nefer Kürd ile gelip kal'aya girip dizdarın habs ve topcıbaşısın katl edip ve kızılbaşı bed-ma'aşa senin için kal'a alıp zabt eyledim deyu haber gönderdikde Erciş Sancağı Beyi Sinan dame izzühu ile Erciş halkı hüsn-i tedbir ü tedarikle kal'anın bir canibinden içeri girip muharebe olunduk da kal'a-i mezkurun ve yanında olan eşkıyanın bi inayetillâhi te'âlâ haklarından gelip uğur-ı din-i mübinde hıdmette bulunmuşlar iken hılaf-ı şer-i şerif mezburların varisleri tarafından ve anlardan bi-vech te'addiden hali olmadıkların bildirip hükm-i hümayunum reca eyledikleri ecilden, buyurdum ki: Vardukta bu babda mezkurları hilaf-ı şer'i şerif kimesneye rencide vi remide ettirmeyip men ü def' eyliyesin, muhtac-ı arz olanı yazıp bildiresin." BOA, *A.DVNS.MHM.ZYL*. 8/166; Mehmet Şahin, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Seferi Mühimmesi (1607),* s.126.

25.000 kuruşunu eksik vermiştir.[612] 1700-1701 tarihinde ise Bayezid Sancağı eski beyi İbrahim Paşa'nın görev ihmali sebebiyle azledilince devlete karşı isyan etmiştir. Bunun üzerine İbrahim Paşa devletin kararına karşı çıkarak Patnos, Malazgirt, Adilcevaz ve Erciş'te zeamet ve timar bahanesiyle gezerek halktan vergi toplamıştır. Bu da halkın tedirgin olmasına sebep olmuştur.[613]

Bazı dönemlerde ise sancak mutasarrıflarının timarlardan dolayı anlaşmazlıklara düştükleri görülmektedir. 1702 tarihinde Van'da bulunan zeamet ve timar sahiplerinin Erzurum Eyaleti'ne bağlı Bayezid ve Malazgirt sancakbeylerinin haksız yere elli köy ve mezrayı birkaç yıldır işgal ettiklerini ifade eden arzuhalleri merkeze göndermişlerdir. Bu işgallerin Van Kalesi neferlerinin ücretlerinde sıkıntıların ortaya çıkması iki eyalet arasında anlaşmazlıklara sebep olduğuna dair şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Kapucubaşı tayin ederek, Van ve Erzurum'da bulunan köy ve mezraların kayıtlı oldukları defterlerin karşılaştırmasını ve adı geçen köy ve mezraların hangi eyalete bağlı olduğunun ortaya çıkarılmasını istemiştir. Böylece Bayezid ve Malazgirt sancakbeyleri ile Erciş ve Adilcevaz sancakbeylerinin arasındaki anlaşmazsızlığa sebep olan köy ve mezralar sorununun bir çözüme kavuşturulup merkeze bildirilmesi emredilmiştir.[614]

2.3.2.2. Sosyal ve İktisadi Meseleler

Siyasi mücadelelerin yanı sıra yaşanan kıtlıklar da birtakım sosyal ve iktisadi meseleleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle kıtlık sonucunda fiyatların yükselmesi ve göçlerin yaşanması gibi durumlar ortaya çıkmıştır.[615] Kıtlık hadiselerinden dolayı çok sayıda insan hayatını kaybetmiş, hayvanlar telef olmuş, salgın hastalıklar baş göstermiştir. Süreç bazı köylerin boşaltılmasına kadar varmıştır.

---

[612] Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, Haz. Mehmet İpşirli, c. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1035; Hakan Kaya, *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)*, s.206.

[613] BOA, *MD.* 111/1409; Hakan Kaya, *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)*, s.219.

[614] BOA, *MD.* 112/827; Hakan Kaya, *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)*, s.220.

[615] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", *Türkler*, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, ss.718-730.

1575-1577 yılları arasında Van ve çevresinde yaşanan kıtlık olayı sırasında Diyarbekir'den bölgeye zahire nakli yapılmıştır. Van'ın kıtlık yıllarında mîrî ambardan halka bir miktar tohumluk buğday verilmiştir.[616]

Tablo 20: Van'da Meydana Gelen Kıtlık Olayları[617]

Kıtlık Bölgesi	**Tarihi**	**Kıtlığı Çekilen Ürün**	**Kıtlık Sebebi**	**Kaynak**
Van	1565	Hububat	Kuraklık	BOA, MD. 6, 327/690
Van	1575-1577	Hububat	Kuraklık ve ekinlere bulaşan yerâk (sam) hastalığı	BOA, MD. 27, 307/734, MD. 28, 4/9, 316/797, MD. 29, 13/30, MD. 30, 19/47, 19/48, 29/71, 84/200.
Van	1579 Bahar	Hububat	Kuraklık	BOA, MD. 36, 273/717

Daha sonraki yüzyıllarda da maalesef yaşanan kuraklıktan dolayı birtakım kıtlıklar yaşanmaya devam etmiştir. Bunun en bariz örneği XIX. yüzyıla gelindiğinde kendisini göstermiştir. Bu yüzyılda İngiltere'nin Van Konsolos Yardımcısı olan Clayton, Van'da yaşanan kıtlık hadisesini 15 Kasım 1879 tarihinde Erzurum Başkonsolosu Trotter'e gönderdiği yazısında tahılın her çeşidinin çok yüksek meblağda satıldığına vurgu yaparak anlatmıştır. Yine Konsolos'un belirtiğine göre "ilgili dönemde buğdayın fiyatı o derece artmıştır ki pazarda neredeyse buğday kalmamıştır. Ahâli, böyle bir ortamda kış için erzak yapamamış, günlük yaşamaktan başka çare bulamamıştır. Büyük çoğunluğu ise lahanayla beslenmek durumunda kalmıştır. Ancak bu tür sebzeler biterse ne olacağını söylemek güçtü. Hatta Konsolos'a göre hükümet tarafından verilen ekmek halkın ihtiyacına yetmiyordu. Haliyle ekmek fiyatları artıyor ve ekmek dükkânlarının önünde her gün tartışma veya kavgalar yaşanıyordu. Konsolos bunların dışında tahıl ambarlarından çıkarılan ürünün önemli bir kısmının halka ulaşmasının engellendiğini belirtmiş; ahâlinin

[616] Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", s. 725.
[617] Orhan Kılıç'ın hazırlamış olduğu tablodan sadece Van ile ilgili olanları kullandık. Osmanlı Devleti'nde Kıtlık Olaylarının (1560 – 1845) ayrıntılı tablosu için bkz. Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", s. 718-722.

fakir durumda olduğunu, Van merkezinin dışında ise durumun daha kötü bir hal aldığını ifade etmiştir. Diğer taraftan ise yapılan talanların, memurların yolsuzluklarının, ahâliden alınan verginin ve hasadın yetersizliğinin köylüyü yoksul bıraktığına dikkat çekmiştir."[618]

Van Gölü ve çevresi sadece siyasi mücadeleler ve kuraklık gibi ortaya çıkan olumsuzluklardan zarar görmekle kalmadı. Bunlarla birlikte deprem gibi tabii afetler de bölgeyi tahrip eden unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Mateos 1111 tarihli depremi anlatırken "Bu yıl kış mevsiminde Vaspuragan (Van) eyaletinde büyük tahribat vuku buldu. Ermeni memleketinde, karanlık bir gecede korkunç bir nişane belirdi. Gökün en yüksek bir yerinden bir ateş çıktı ve parlamaya başladı. Ateş Vaspuragan Denizini (Van Gölü) vurdu ve deniz şiddetli bir gürültü çıkardı. Ateş karaya vurdu, deniz kan rengini aldı ve ölmüş balık yığınları görüldü. Bu sayısız balık leşlerinin fena kokusu her tarafı tuttu. Toprağın birçok yerinde korkunç uçurumların açılmış olduğu da görüldü"[619] demektedir. 1275-1276'da ise Erciş ve Ahlat'ta şiddetli bir sarsıntı meydana gelmiştir. Bunun sonucunda büyük oranda yerle bir olan şehirde çok sayıda bina ve şehri çeviren sur tahrip olurken bölge ahâlisinin büyük bir kısmı hayatını kaybetmiştir. Ermeni Simbat, "bir yıl süren zelzele sonucunda Erciş ile Ahlat'ın toprağa gömüldüğünü kaydetmiştir".[620] Erciş ve çevresini etkileyen depremler belirli periyotlarda (1646/48, 1715, 1791, 1902) devam etmiş[621] yakın tarihde de büyük bir felaket yaşanmıştır. Afetler, sadece olayın meydana geldiği anda olup bitmeyen bir süreci özellikle sosyal ve iktisadi sorunları da beraberinde getirmektedir. Afetler, sosyal ve iktisadi meseleler toplumları ve devletleri uzun süre meşgul etmektedir. Büyük yıkımlara sebebiyet veren bu depremler sonrasında bölgenin imarı ve orada yaşayan insanların düzenli hayata geçişleri uzun zaman almaktadır.[622]

---

[618] Ozan Can Akpınar, "II. Abdülhamid Döneminde Vilâyât-ı Sitte'de Yaşanan Kuraklık/Kıtlık Hadiselerine Dair Bir Değerlendirme (1876-1908)", *Tarihçilik Yolunda 40 Yıllık Bir Ömür Yunus Misali Prof. Dr. Saim Savaş Armağanı Tarih Yazıları*, Ed. Leyala Aksu Kılıç-Mehmet Önder Duran, Çizgi Kitapevi, İstanbul, 2024, s.632.

[619] *Urfalı Meteos,Vekayi-Nâme*, s.241-242.

[620] Erol Keleş, "İlhanlıların Tesis Ettiği Van Eyaleti'nin Yönetim Sistemi ve İktisadi Durumu", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2018, 5 (18), s.568. ss.558-585.

[621] Erciş ve çevresini etkileyen depremler için bkz. Mehmet Zeydin Yıldız, *Erciş'te Kentsel Fonksiyonlar ve Kentsel Arazi Kullanımı*, s.24.

[622] Osmanlı Devleti'nde afetlerin tarihin şekillenmesindeki etkilerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Depremler", *Osmanlı,* c.5, Yeni Türkiye Yayınları, ss.671-677.

2.3.3. Nüfusun Dini Bakımdan Dağılımı

Evliya Çelebi, bölgede gayrimüslim unsur olarak sadece Ermenilerin yaşadığını, başka unsurlara rastlanmadığını kaydetmektedir. Tavernier ve H. F. B. Lynch'in bölgeye dair tespitleri de Evliya Çelebi'nin bilgileri ile aynı yöndedir. Bu durum Erciş için de aynıdır.[623] Elimizde bulunan verilerin de bölgede Müslümanlar dışında gayrimüslim unsurun sadece Ermeniler olduğunu göstermektedir.

Erciş Sancağı'ndaki Ermeni nüfus, tarım veya daha çok ticaretle uğraşmışlardır. Müslüman nüfus ise yöneticiler, kale görevlileri, zeamet sahipleri, tımarlı sipahiler, vakıf görevlileri, aşiretler ve Müslüman halktan oluşmaktaydı.

Doğu Anadolu Bölgesi, Selçuklular gelmeden önce Bizans tarafından ilhak edilmişti.[624] Bizanslılar, XI. yüzyıl başlarında Doğu Anadolu'da bulunan Ermeni prensliklerini yıkıp onları, büyük bir nüfus ile Orta Anadolu'ya sürmüştü.[625] Türk devlet anlayışı gereği, dini inancı ne olursa olsun, itaat eden ve vergisini veren bütün toplulukların can ve mal emniyetini sağlamayı devletin bir görevi bilen Selçuklular, egemenlikleri altında bulunan Ermenilerin de huzur ve güven içinde yaşamasını temin etmiştir.[626] Bu anlamda Selçuklulardan sonra Türk devlet yönetim anlayışını Karakoyunlular, Akkoyunlular[627] ve Osmanlı Devleti de aynı şekilde devam ettirmiştir.

Karakoyunlu devleti yönetiminde bulunan Ermenilerin bizzat kendi tarihi kaynaklarında kendilerine nasıl hoşgörü ile yaklaştıklarını dile getirmektedirler. Örneğin; 1420 yılında yazılmış olan bir Ermeni kolofonunda (vekayiname) "Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un, Hristiyanlara, papazlara ve kiliselere karşı hayırsever bir kişi olduğu ifade

---

[623] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s.141-142; Jean-Babtiste Tavernier, *Les Six Voyages en Turqie, en Perse et Aus Indes*, C. 1, Paris 1682; H. F. B. Lynch, *Armenia Travels and Studies*, Vol. II, London, New York and Bombay 1901, s.412. 1890 yılında hazırlanan tabloda sadece Müslüman ve Ermenilerin sayısını vermiştir. Ayrıca dipnot düşerek, Van ilçesi ve merkez kazasına ait rakamlar kendi bilgilerime dayanmaktadır. Van sancağının diğer kazaları için olanlar, özel bir tahmin kullandığım Adilcevaz kazası hariç, 1890 yılına ait Türk resmi rakamlarıdır diye belirtmiştir.

[624] Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s.33.

[625] Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s.18.

[626] Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s.9.

[627] Kazım Paydaş, "Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Devletleri Yönetiminde Ermeniler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 127 Sayı 251, Mart-Nisan 2021, s.309.

edilmiştir".[628] Aynı şekilde Cihanşah hakkında da Ermeni kaynakları Cihanşah'ı iyilikle anarak Ermenilerin koruyucusu olarak görmüşlerdir.[629]

Osmanlı Devleti idaresinde din ve dillerini koruyan Ermeniler ise köy, kasaba ve şehirlerde yaşarlardı. Köylerde oturanlar çiftçilik ve hayvancılıkla geçinirlerdi. Kasaba ve şehirlerde oturanlar ise esnaflık ve ticaretle uğraşırlardı.[630] Esnaflık sahasında çeşitli mesleklerde faaliyet gösteren Ermenilerin Van'daki dükkân ve hanların neredeyse tamamı Ermenilere aittir. Van'daki Ermenilerin, kuyumculukta sanat eseri olabilecek harika ürünler meydana getirdiklerini seyyahların da ifade ettiği görülmektedir.[631] Tüm bunlar Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan Ermenilerin, zanaat ve ticari anlamda etkin bir konuma sahip olduklarını göstermektedir.[632]

Görsel 10. Van Pazarından Bir Manzara[633]

Özellikle sosyal ve yerel tarih çalışmalarında temel kaynak niteliği taşıyan şer'iyye sicilleri vasıtasıyla Ermenilerin herhangi bir haksızlığa maruz kalmaları durumunda

[628] Kazım Paydaş, "Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Devletleri Yönetiminde Ermeniler", s.311.
[629] Kazım Paydaş, "Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Devletleri Yönetiminde Ermeniler", s.313.
[630] Özcan Mert, "Osmanlı Türkleri İdaresinde Ermeniler", *Recent Period Turkish Studies*, Sayı:3, 2003, s.146.
[631] İsmail Mangaltepe, *XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s.56.
[632] Ermenilerin Anadolu'da icra ettiği meslekler için bkz. Seyran Aktaş, *Tahrir Defterlerine Göre Ermenilerin Anadolu'da İcra Ettiği Meslekler (XVI. Yüzyıl)*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (Hütad)(33), 297-314.

[633] Henry Binder, *Au Kurdistan, en Mésopotamie et en Perse*, Paris, 1887, s.138.

kadıya müracaat ederek bu haksızlıklarını rahat bir şekilde nasıl çözüme kavuşturduklarına dair önemli veriler sunmaktadır. Ancak Van'a ait şer'iyye sicillerinin[634] elimize ulaşamaması münasebetiyle en azından bölgeye yakınlığı hatta uzunca bir dönem Van Vilayeti içerisinde yer alan Bitlis'in şer'iyye sicilleri vasıtasıyla bir takım bilgiler elde edebilmekteyiz.

Bitlis şer'iyye sicillerine yansıyan bir olayda, Zeydan Mahallesi ikamet etmekte iken 20 sene önce Van'a göç eden Murat veled-i Ohannes ile yine aynı mahalleden ve Ermeni milletinden Arslan veled-i Merzo arasındaki davada Murat, Zeydan Mahallesi'nde kendisine babasından kalma eve, Arslan'ın el koyduğunu belirterek evin kendisine iade edilmesi talebiyle mahkemeye müracaat etmiştir. Mahkeme, evin Murat'a ait olduğunu karara bağlayarak, hak sahibine iadesi sağlanmıştır.[635] Burada görüldüğü üzere Ermenilerin sadece Müslümanlarla değil kendi soydaşları ile aralarında yaşadıkları problemlerin de şer'i mahkemeler vasıtasıyla çözüme kavuşturduklarını görmekteyiz. Aynı örneğe ahkâm kayıtlarında da rastlamaktayız. 31 Ağustos 1742 tarihinde Van'da ikamet eden bazı zimmîlerin Erzurum'da sakin bazı zimmîlerden yaptıkları iş karşılığında ortaya çıkan alacakların ödenmesi adına Erzurum valisine ve Erzurum kadısına hüküm gönderilmiştir. Bunun üzerine görülen davada kalan borcun hak sahiplerine ödenmesi kararı alınmıştır.[636]

Ermeniler ile ilgili çok sayıda veraset davası da şer'iyye sicillerine yansımıştır. Mahkemeye yansıyan bir veraset davasında, "Bitlis şehrinin Taş Mahallesi'nde ikamet

[634] Şer'iyye Sicilleri dışında Divân-ı Humâyûn Şikâyet Kalemi defterlerinden şikâyet ve ahkâm defterlerindeki çok sayıda hüküm Ermenilerin devletle ve Müslüman ahâliyle olan münasebetlerine dair örnekler sunmaktadır. Bu konu hakkında bkz. Ümmet Soydemir, "XVIII. Yüzyılda Maraş'ın Sosyal Hayatında Ermeniler", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Eşref Buharalı Özel Sayısı, Kasım 2024, ss.341-352. Ayrıca Bitlis'te Ermenilerin toplumsal hayatları için bkz. Kasım Ertaş, "19. Yüzyılda Bitlis'te Ermeniler ve Toplumsal Hayattaki Konumları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, Sayı 60, 2017, ss.217-233.

[635] Bitlis Şer'iyye Sicili, nr. 333, s. 29; Kasım Ertaş, "1915'ten Önce Bitlis Vilayetinde Ermeniler ve Vilayetin İdari Hayatındaki Konumları", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8 sayı 16, 2017/1, s. 82, ss.78-99.

[636] Erzurum Ahkâm Defteri, Nr, 1, 19/29; Muhittin Kul, *1 Numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Erzurum Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-65)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011, s.18.

eden Setrak veled-i Hovannes'in ölümü üzerine kalan mirasının eşi Nergiz binti Avami (?) ile küçük kızları Meryem ve Takuhi"ye verilmesi kararlaştırılmıştır.[637]

Başka bir belgede ise Bitlis'in Hersan Mahallesi'nde ikamet etmekte iken bin iki yüz doksan dört senesinde vefat eden Ermeni milletinden terzi esnafından Setrak Veled-i Avidis'in küçük oğlu Osib ile küçük kızı Sofia'nın babalarının vasiyetini yerine getirmeye memur edilen kimsenin tayin edilmesinin önem arz ettiği ve bu kişinin doğru ve dürüstlüğüyle tanınan ve her anlamda bu işin üstesinden gelecek güce sahip olmasından bahsedildikten sonra adı geçen çocukların ölen babalarının yerine dülger esnafından Moses veledi Baba isimli kişinin atanmasına ve çocukların ergenlik vaktine ulaşıncaya kadar şeriat yönünden işlerinin görülüp neticelendirilmesi vasiyeti üzerine alan kişinin de bu hizmeti layık olduğu şekilde yerine getireceği teminat altına alınmıştır. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yetim kalan Ermeniler için de mahkemenin vasî tayin ettiği görülmektedir. [638]

Osmanlı Devletinde özellikle XIX. yüzyılın sonlarına kadar iyi ilişkiler içerisinde bulunan ve bir arada yaşayan Müslümanlar ile Ermeniler arasında bu yüzyılın sonlarında başlayan siyasi olaylar maalesef aralarındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur.

2.3.4. Erciş Sancağı'nın Nüfus Verileri

Bölgede yaşanan Karakoyunlular ile Akkoyunlular ve Safevîler arasındaki mücadeleler XVI. yüzyılın başından itibaren ise Safevîler ile Osmanlılar arasındaki mücadeleler çok sayıda insan kaybına ve çoğunun da yerlerini ve yurtlarını terk etmelerine sebep olmuştur.

---

[637] Bitlis Şer'iyye Sicili, nr. 298, s. 23; Kasım Ertaş, "1915'ten Önce Bitlis Vilayetinde Ermeniler ve Vilayetin İdari Hayatındaki Konumları", s.83. Van'a en yakın bölge olan Bitlis'te yaşayan Ermeni Milletinden olan kimselerle ilgili bilgilere bkz. Naciye Subaşı, *422 Numaralı Bitlis Şer'iyye Siciline Göre Siirt*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüsek Lisans Tezi, Van 1998; Salih Uluçay, *412 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüsek Lisans Tezi, Van 2006; Davut Adlığ, *415 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüsek Lisans Tezi, Van 2010; İlhami Taşdemir, *333 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu, (1 – 115. Sayfalar)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüsek Lisans Tezi, Van 2010; Hamza Kardaş, *333 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu, (116 – 232. Sayfalar)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüsek Lisans Tezi, Van 2010.

[638] Bitlis Şer'iyye Sicili, nr. 333, s. 157; Kasım Ertaş, "1915'ten Önce Bitlis Vilayetinde Ermeniler ve Vilayetin İdari Hayatındaki Konumları", s.83.

Osmanlı-Safevi mücadelesi Müslüman-Türk nüfusun göç etmesine ve kısmen de savaşlarda katledilmesine sebep olmuştur. Bölgede bulunan Müslümanların yaşadıkları mağduriyete dair bilgiler bulunurken bu durumu gayrimüslim nüfus için söyleyemiyoruz. Bu konuda Orhan Kılıç, "Müslüman-Türk nüfusa karşı yapılan baskılara gayrimüslim nüfusun da maruz kaldığına dair kayıtlar bulunmamaktadır. Kaldı ki, gayrimüslimlerin dahi maddi-manevi yönden bu baskılardan etkilenmemeleri elbette mümkün değildir fakat toplu halde göç ettiklerine dair kayıtların bulunmadığını" ifade etmiştir. Osmanlı Devleti de gayrimüslimlere vergi muafiyetleri getirerek bölgeden göç etmelerini engellemeye çalışmıştır. XVI. yüzyılda Şehzade Bayezid'in İran'a iltica etmesi ve sonrasındaki gelişmeler Van'da yaşayan Müslümanların İran tarafına göç etmelerine sebep olmuştur. Bu durum bölgede hatırı sayılır miktarda nüfusun azalmasına sebep olmuştur. XVII. yüzyılda ise bölgede yaşanan askeri hareketlilik ve Safevi Devleti'nin Van ve civarını uzun süre kuşatma altında tutması Müslim ve gayrimüslim bölge halkının tedirgin etmiştir. Bu yaşananlar, bölgede yaşayanların geçici olarak zorunlu göç etmelerine sebep olmuştur.[639]

Osmanlı hâkimiyeti esnasında özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferleri sırasında yıkıma uğrayan Erciş Kalesi'nin onarılarak Rumeli'den göçürülen Arnavut ve Boşnak asıllı aileler buraya yerleştirilmiştir.[640] Ayrıca Erciş'in hâkimiyeti sonrası yaşanan bir takım olaylar neticesinde Erciş'te nüfus hareketleri vuku bulmuştur. Örneğin; 1568 tarihli iki ayrı mühimme kaydında, Erciş Kalesi'ni düşmana verdikleri gerekçesiyle kalede yaşayan Çepnilerin buradan çıkarılmaları[641] ve alınan bu karara uymayıp kalede yaşamayan devam edenlerin de derhal çıkarılmaları[642] emredilmiştir.

2 Haziran 1576 yılına gelindiğinde ise "önceleri Hasankeyf'de oturup daha sonra dağılıp Adilcevaz, Malazgirt ve Erciş'e giden reayanın geri yurtlarına dönmelerine engel olunmaması ve avarız vergilerine karışılmaması" dair emirdir.[643] Bunların dışında Erciş'e ait mufassal defterinde "biruni" kaydıyla hangi bölge ya da bölgelerden geldiğini

---

[639] Orhan Kılıç, "XVI.-XVII. Yüzyıllarda Van Gölü Çevresinde Ermeni Varlığı ve Türk Ermeni İlişkileri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler,* c. III, 2007, s.451-455.
[640] Selahattin Koşar, *Dünden Bugüne Erciş*, s.82.
[641] BOA, *MD* 7/2072.
[642] BOA, *MD* 7/2281.
[643] BOA, *MAD.d.* 7534, s.428; Rifat Günalan, "Erken Dönem Osmanlı Maliye Defterlerinde Yer Alan; Bitlis Ve Havalisinin Ekonomik, Siyasi ve Sosyal Tarihine Ait Belgeler", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis (I.Cilt)*, Bitlis Eren Yayınları, Ankara, 2019, s.207.

bilmesek de Erciş'in en azından yakın bölgelerden göç aldığına dair bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler vasıtasıyla en azından sancakta nüfusa dair bir takım hareketliliğin yaşandığını görebilmekteyiz. Tabi bundan en önemli sebep yaşanan savaşlar neticesinde çoğu köy harap hale gelince nüfusun başka bölgelere kaymasıdır. Sonraki dönemlerde imar ve iskân faaliyetlerine başlanarak bölgeler yeniden şenlendirilmeye çalışılmıştır.

Bölge açısından XVI. yüzyılda nüfusa dair en fazla bilgi veren ve temel kaynak teşkil eden defterimiz *tapu tahrir* defterleridir. XV. ve XVI. yüzyıllarda müstakil nüfus sayımları yapılmadığından devletin malî yapısını ve vergi gelirlerini tespit etmek amacıyla tutulmuş olan tahrir defterleri, nüfus ile ilgili verileri doğrudan aktaran en erken tarihli ve son derece önemli kaynaklardır.[644] "Sözlükte yazma, kaydetme, deftere geçirme anlamına gelen tahrîr kelimesi terim olarak, Osmanlı maliye teşkilâtında vergilerin bu vergileri verenlerin ismen tesbiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder. Tahririn amacı ülkedeki reâyânın oturduğu yerleri ve işlerinin bütün özelliklerini, mallarının ve ürünlerinin kaynaklarını, timar sahiplerinin gelirlerini, reâyâ ile timar sahipleri arasındaki uzlaşmazlıkları hükümdarın (devlet) bilmesi olarak belirtilir".[645]

Bölge nüfusuna ilişkin bir diğer kaynağımız ise XVIII. ve XIX. yüzyıllarda seyyahların verdikleri bilgilerdir. Mümkün mertebe istifade edilmeye çalışılmıştır. XIX. yüzyılda yapılan Osmanlı nüfus sayımları ve Osmanlı Devleti'nde görev yapan yerli (M. Hurşid Paşa)[646] ve yabancı (Rus General Mayewski)[647] kişilerin görev süresince almış oldukları notlar da nüfusa dair önemli veriler sunmaktadır. Konumuzun zaman sınırı dışında kalmakla birlikte, bölgenin sonraki durumunu göstermek amacıyla XIX. yüzyılın ortaları ve XX. yüzyılın başlarında yayınlanan Devlet sâlnâmeleri ve Vilayet sâlnâmelerinden[648] mümkün mertebe istifade edilebilir. Nüfus verileri hakkında bilgi veren kaynakların özellikle aynı dönem içerisinde birbirinden farklı rakamları telaffuz etmeleri kendi

[644] Yunus Koç, "Nüfus", Osmanlı Dönemi, *DİA,* c.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s.295.
[645] Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA,* c.39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 425-429.
[646] Mehmed Hurşid Paşa, Seyahatname-i Hudûd, Çevrimyazı: Alaattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul, 1997.
[647] Mayewski, *Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*, Çev. Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şübesine Memur süvari Binbaşısı Mehmet Sadık, Matbaa-i Askeriye, Süleymaniye, İstanbul, 1330.
[648] Erzurum Vilayet Salnâmesi, Yayın Kodu D02472, Yıl 1289- 1293/1872- 1876, Sayı 7. İSAM Osmanlı Salnâmeleri Veri tabanı; Van Vilayet Salnamesi, H.1315 (M.1897).

aralarındaki uyuşmazlığa da beraberinde getirmiştir. Bundan ötürü nüfus verileri kullanılırken daha dikkatli olunması gerekmektedir.

Tahrirlerin hazırlanış amacının nüfus sayımından başka öncelikle vergi verecek olan nüfusu tespit etmek gayesiyle yapıldığına bakılmalıdır.[649] Tahrir defterlerinde toplam nüfusa ait olan kayıtların olmayışı, nüfusun hesaplanması konusunda bir takım problemleri beraberinde getirmektedir. Tabi bu hesaplamaların öncelikle hane üzerinden yapıldığı için hane deyimine değinmekte fayda vardır. Halil İnalcık, haneyi ‘‘bir çatı altında yaşayan herkesi değil, bağımsız bir gelir kaynağına sahip olan evli çiftleri ifade eder. Dolayısıyla baba evinde oturan, ama evli ve bağımsız bir gelir kaynağına sahip olan bir erkek evlat, ayrı bir *hane* demektir. Yani hane halkı, ekonomik bakımdan bağımsız bir aile anlamına gelir.” şeklinde tanımlamıştır.[650] Bazı araştırmacılar yaşanan bu problemlere açıklık getirmek amacıyla farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bilindiği gibi ülkemizde demografik veriler 1940’lı yıllardan sonra araştırmacıların dikkatini çekmiştir.[651] Bu araştırmacıların başında gelen Ö.L. Barkan’ın öne sürdüğü hane x 5 katsayısı genel kabul görmekle birlikte kendisi de bunun tartışmalı olduğu ilmi usullerle bulunmuş bir rakam olmadığını hatta bu rakamın bölgeden bölgeye göre değişebileceğini de belirtmektedir.[652] Hane kelimesi Osmanlı Devleti’nin nüfus meseleleri veya *tahrir* defterleri üzerinde çalışanlar için mahiyeti tam bir açıklıkla çözümlenememiş, kaç nüfusluk bir topluluğu ifade ettiği halen tartışılmakta olan bir deyimdir.[653] Yaşanan bu

---

649 Erhan Afyoncu, “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, 2003, ss. 267-286.

650 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300-1600)*, s. 21.

651 Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, s.XXII, 1991, s. 429.

652 Ö. L. Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi” *Türkiyat Mecmuası*, c. 10, İstanbul Ü. Türkiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul 1953, s.12.

653 “Tahrir defterleri ve Osmanlı nüfusu üzerine çalışan araştırmacılar için önemli olan “hane” deyiminin basitçe “ev” kelimesiyle açıklanamayacağı, vergiye esas bir birim olması gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak bu itibarî birimi kaç ferdin oluşturduğu, bunlar arasındaki ilişki, yaş durumu gibi nitelikler ile nüfusa oranının açık olmayışı ya da değişken oluşu problem oluşturmaktadır.” Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göyünç, “Hâne”, *İÜEFTD*, S. 32, İstanbul, 1979, s. 331- 348. “Hane kategorisine tekabül ettiğini belirttiğimiz birimlerin sanıldığının tersine 17. yüzyıldaki anlamıyla avarız hanesi olmadıklarını, çünkü aynı toprak parçasını tasarruf eden iki ya da bazen daha çok kardeşin ayrı ayrı yazıldıkları görülmektedir. Aynı toprak parçasını işleyen kardeşler bile ayrı ayrı avarız hanesi sayıldıklarına göre, 16. yüzyılda hane’nin aynı çatı altında yaşayan kişilerin teşkil ettiği ve aynı zamanda mali niteliği olan bir birim olduğu söylenebilir.” Bkz. Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, s.437.

belirsizlik farklı katsayıların ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda 5 katsayısı ile çarpması genel kabul görürken bu sayıyı Russell 3.5[654], Faruk Sümer ve Mehmet Ali Ünal 7[655] formülünü kullanmıştır. Feridun Emecen ise hane sayısının 5 katsayı ile çarptıktan sonra çıkan sonuca mücerredleri (bekâr erkek) ve mu'afları ekleyerek nüfusu hesaplamıştır.[656] Mehmet Öz ise "defterlerdeki mücerred (bekâr erkek) rakamlarının dikkatli kullanılması gerektiğini kaldı ki ortalama bir hanenin her dönem ve sancakta sabit kaldığını söylemenin zor olduğuna" dikkat çekmektedir. "Ayrıca nüfusun büyük bir kısmını oluşturan kadın, çocuk ve askerilerin kayıt dışı bırakılması ortalama hane sayısını belirlemeyi imkânsız kılmaktaydı".[657] Askerilerin kayıt dışı bırakılmasına Halime Doğru kayıtsız kalmayarak hane sayısını 5 katsayı ile çarptıktan sonra çıkan sonuca %15 askeri nüfusu da eklemiştir. Ayrıca tahrir kayıtlarında askeri, idari ve dini görevlilerin kaydedilmediğinden dolayı nüfus hesaplamalarının eksik kalacağını ifade etmiştir.[658] Yapılan bu hesaplamalar nüfusa ait kesin bir rakam vermemekte sadece tahmini hesaplamaları geçerli kılmaktadır.[659] Bundan dolayı bazı araştırmacılar katsayı kullanmadan sadece vergiye tabi nüfusu esas almışlardır.[660] Bu alanda yapılan

---

654 J.C. Russel, "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 3(3), 1960, s.265.

655 Faruk Sümer, "Kayı", *İA*, c.8, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, s.461; Mehmet Ali Ünal ise özellikle doğu bölgelerinde yaşayan kalabalık aileler için 7 gibi bir katsayıyla çarpmayı önermiştir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 63- 64. Mehmet Ali Ünal bu durumu "ben yıllar önce Harput Sancağı adlı tezimde hane rakamının 7 kişi alınması gerektiğini yazmıştım ama daha sonra gördüm ki 5 rakamı daha isabetlidir" demiştir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Şehir Tarihi Çalışmalarında İhmal Edilen Bir Unsur: Askerîler", *Şehir Tarihi Yazarları: Şehir ve Mekân*, Ed. Taner Namlı, Yahya Aydın, 2024, s.66. ss.45-70.

656 Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.156.

657 Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", s.436-437. Bekâr vergi yükümlüsü erkekleri belirten "mücerred" tabirinin niteliği açık değildir. Yüzyılın sonlarına doğru defterlerde tespit edilen mücerred sayısındaki artış, bu tabirle ifade edilen nüfusun kaç yaşındaki erkekleri kapsadığı, nüfus hesaplamalarında hane sayısına dâhil edilip edilmeyeceği, bazı icmal defterlerinde görüldüğü gibi birer hane mesabesinde olup olmadıkları gibi hususlar incelenmeye muhtaçtır. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", s.436-438. Ayrıca tahrir defterlerinin sayısal verilerinin kullanımı için bkz. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Derleyenler: Halil İnalcık-Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, ss.15-32.

658 Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s.53.

659 Ahmet Güneş, "Osmanlı Tahrir Defterleri ve Tarih Yazıcılığında Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 150, 2004, s. 179

660 Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyılda Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.146-147. Katsayı kullanmadan vergi nüfusunu esas alan araştırmacılar arasında; M. Elibüyük, "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler" *Coğrafya Araştırmaları*, c.I, S.2, Ankara, 1990, ss. 11-42; Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 52, İzmir, 1988; S. Faroqhi, "Taxation and

çalışmaların belirli bir kurala tabi olmaması, kısmen değişik defterlerde değişik kayıt usullerinin bulunmasından kaynaklanmış olsa da nüfus ve vergi rakamlarının defterlerdeki terminolojiye uygun biçimde verilmesine dikkat edilmelidir.[661]

Yetişkin erkek nüfusun evli veya bekâr oluşuna ve iktisadî faaliyetlere katılmasına göre kaydı tutulmuş olan tahrir defterlerinde, veriler genel itibariyle hane ve mücerred olarak kaydedilirken özellikle XVI. yüzyılın ortalarından itibaren defterlerde hane rakamları verilmeyerek sadece nefer sayısı kaydedilmiştir. Bundan dolayı Heath W. Lowry gibi bazı araştırmacılar neferi hane olarak değerlendirmişler ve buna göre nüfus hesaplamalarında bulunmuşlardır. Nitekim Jennings, bu dönem defterlerinde yer alan mücerrred belirsizliğini gözönünde tutarak nefer x 3 formülünü kullanmıştır.[662] Cook ise hane x 4,5, nefer x 3 formülünü kullanmıştır.[663] Şu durumu da gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Özellikle 1570'lerde Rum (Anadolu) Eyaletinde nefer (yetişkin erkek) rakamı esas alınarak yapılan nüfus tahminlerinin hane rakamı esas alınarak yapılanlardan çok daha yüksek çıkması, bekâr sayısından kaynaklanmaktadır. Bekâr nüfusun toplam yetişkin erkek nüfus içindeki oranının artması durumunda, bu oranların sıhhati ancak yaş gruplarının bir nüfus içindeki asgari ve azami oranlarının bilinmesiyle anlaşılabilir.[664]

Tahrir kayıtlarında nefer, genelde şehir merkezi ya da köylerdeki vergi mükellefi ve bu vergilerden mu'af olanları karşılayan bir terimdi. Çoğunlukla defterlerde toplam nefer sayısı verildikten sonra hâne, mücerred ve muaf olanların sayısı ayrıca yazılmıştır. Bazı defterlerde ise Ermeni vergi nüfusu, sadece nefer olarak kaydedilmiş, hâne, mücerred gibi bir ayrıma tabi tutulmamıştır. Ermenilerin ödemekle mükellef oldukları ispenç vergisi bu nefer sayısı üzerinden hesaplanmıştır.[665] Sancağa dair mufassal kaydında ise vergi nüfusu sadece nefer olarak kaydedilmiştir. Nefer kaydı dışında çift-hâne sistemi üzerinden çift-nim, bennak gibi Müslüman hanesi şeklinde kayıtlar bulunmaktadır.

Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", *International Journal of Turkish Studies*, I/I, 1979-80, ss.39-50.

[661] Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", s.23.

[662] Emine Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 92,93.

[663] M.A. Cook, *Population pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, Oxford University Press, London, 1972, s.85-90.

[664] .Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", ss.15-32.

[665] Seyran Aktaş Batar, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Ermeniler Nüfus ve Yerleşme*, s.43.

Erciş'e ait 1569 tarihli mufassal defterde nüfus nefer olarak kaydedilmiştir. Elimizde hane rakamları değil de sadece nefer sayılarını veren kaynağımız 1569 tarihli mufassal defteri, 1571 tarihli evkaf defteri ve 1592 tarihli mufassal tahrir defteridir. Bunlardan 1571 tarihli evkaf defteri sadece vakıf köylerindeki vergi nüfusunu yansıttığı için sancağın tamamı için bir değerlendirme yapmak pek mümkün değildir.

1569 tarihli defterdeki bilgiler defterin giriş kısmında özet halinde verilmiş olup sadece Erciş'e ait olmayıp Bargiri Sancağı ve Abagay Nahiyesi'ne ait genel bilgileri içermektedir. Tahrir defterinde kayıtlı olan köylerin tamamında vergi mükellefleri belirtilmemiş olup bazı köylerin sadece hâsılları kaydedilmiştir. Tahrirde köylerin tamamında vergi mükelleflerinin neden kaydedilmediği ya da neden sadece bazı köylerin hâsıllarının kaydedildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak incelediğimiz defterlerde hâsıllarının yanında "*hâli ani'r-reaya*" ya da "*hâli ez raiyye*" ifadelerle karşılaşılmaktadır. Bu da bize adı geçen köylerin boş (gayri meskûn) olduğunu göstermektedir.

Tablo 21: 1569 Tarihli Mufassal Defterde Geçen Genel Bilgiler

Mîr-livâ	2	Kurâ	177
Kadı	2	Mezâri'	72
Kal'a	10	İslâmiyye	1.126
Zu'amâ	2	Erâmine	1.916
Sipâhiyân	145	Neferan	3.042

1569 tarihli defterde baktığımız zaman Erciş ve Bargiri Sancağı ile Abagay Nahiyesi'nde toplam 3.042 nefer olup bunlardan 1.912'si Ermeni, 1.126'sı Müslüman'dır. Burada Erciş ve Bargiri sancaklarının şehir merkezi ve tamamı olmasa da bazı köylere ait nefer sayıları verilirken Abagay Nahiyesinde sadece köy ve mezraların isimleri ve hâsılları verilmiştir. Ayrıca iki mîr-livâ, iki kadı, iki ze'amet ve 145 sipahi olduğu bilgisi mevcuttur.

1569 tarihinde mahalle adı verilmeyen Nefs-i[666] Erciş'te sadece "İslamiyye" ve Ermenilerin Arapça çoğulu olan "Erâmine" başlıkları altında kayıt altına alındığı

[666] Osmanlı şehri, tahrir defterlerinde "Nefs", "Kasaba" ve "Şehir" gibi isimlerle açıklanmıştır. Bkz. Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyılda Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, s.75. "Nefs" bazen şehir anlamında kullanılmışsa da çok defa bununla sancak, kaza ve nahiye gibi idari, askeri veya adli birimlerin

görülmektedir. Bu tarihte Erciş şehir merkezinde 80 Müslüman vergi nüfusu bulunurken 178 Ermeni vergi nüfusu bulunmaktadır. 80 Müslüman vergi nüfusu içerisinde çift sayısı 10 olup resm-i çift 240 akçedir. Bennak sayısı 50 olup resm-i bennak 600 akçedir. Bunun dışında 1'i imam, 17'si sipahizade ve 2'de ferraş görev yapmaktadır. Şehir merkezinde bulunan 178 Ermeni vergi nüfusu olup ispençe-i gebran[667] 4.450 akçedir. Bunlar içerisinde "biruni" kaydıyla 8 vergi veren nüfusun yani Ermeni ailenin tam olarak nereden hangi bölge ya da bölgelerden geldiğini bilmesek de Erciş'e dışarıdan geldiklerine dair kayıt düşülmüştür.[668] 1569 tarihinde bölge göç alırken ilerleyen yıllarda ya da yüzyıllarda bu sürecin tersine doğru evrildiğini en azından bölge hakkında bilgi veren seyyahların yazıları vasıtasıyla anlaşılmaktadır.

Nefs-i Bargiri'de ise 154 Müslüman vergi nüfusu bulunurken 168 Ermeni vergi nüfusu bulunmaktadır. Abagay Nahiyesi'ne ait vergi nüfusu kayıtlara geçmemiştir. 1569 tarihli defterde toplamda 1.916 nefer Ermeni'nin 925 neferi Erciş Sancağı'nda bulunurken 579 nefer ise Bargiri Sancağı'nda bulunmaktadır. Geriye kalan 412 nefer Ermeni'nin Abagay Nahiyesi'nde mi yoksa Erciş ve Bargiri Sancağı'nda olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı şekilde toplamda 1.126 Müslüman'ın da 749 neferi Erciş Sancağı'nda bulunurken geriye kalan 254 nefer ise Bargiri Sancağı'nda bulunmaktadır. Geriye kalan 123 nefer Müslüman'ın da aynı şekilde Abagay Nahiyesi'nde mi yoksa Erciş ve Bargiri Sancağı'nda olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Erciş ve Bargiri Sancaklarında bahsedeceğimiz Ermeni ve Müslüman köyler verilirken vergi nüfusuna sahip olanlar verilmeye çalışılmıştır. Sadece köy ismi ve hâsılları verilen köyler tabloya eklenmemiştir. Aslında bu köylerin Ermeni ya da Müslüman köyü olduğuna dair bilgiler de mevcut değildir.

Tablo 22: 1569 Tarihli Mufassal Defterde Erciş Nahiyesi'nde Bulunan Ermeni Köyler

Köyler	**Vergi Nüfusu (Nefer)**	**Aldığı Göç**	**Sipahizade**	**Keşiş**	**İspençe-i Gebrân**

merkezlerinin kastedildiği de olmuştur. Bazı hallerde köylerin bile "nefs" tabir olunduğu görülmektedir. Bkz. Mehmet Öz " Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643)", *OÜEFD,* sayı: 6, Samsun, 1991, s. 188.

[667] Hıristiyan reâyânın tabi oldukları vergidir. Nisbet oranı 25 akçedir. Halil İnalcık, ispenceyi 1431 tarihli Arnavid-ili (Arnavud-ili) defterinde geçtiğini ve bu defterde ispence resminin yalnız evli erkeklerden tahsil edilen bir vergi olarak görüldüğünün altını çizmiştir. Bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten,* c.23, sy. 92, 1959, s.602.

[668] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66,* s.4b,5a,b

Anzav	14	2			350
Ağı	147	7			3.675
Aksırav[669]	85	1			2.125
Arıncık	28	2			700
Burhan[670]	5	2			_
Cüdgah	18	_			450
Ekrek[671]	4	3			100
Ermizonk ve Akkilise	28	5			700
Esbusinek	33	5			825
Evkök	11	2			275
Gıdrasgar(Kadirasker)	23	4			575
Haçrov	8				200
İrşad Süfla	23	3			575
Kanzek/Kenzek[672]	59	1	2		1.425
Karabaş	34	3			750
Karakilise	5	_		5	120
Kara Kilise[673]	1			1	_
Kızıl Kilise	3	_		3	75
Koçköprü[674]	5	_			_
Kozlu Kilise[675]	_	_			
Kündük/Künzük	27	10			675
Maçaris	10	1			250
Muy	20	3			500
Panu	11	4			275
Papuşgin	12	_			300
Pertak	30	1			750
Pulurmak	17	_			425

[669] Defterde toplam nefer sayısı 88 yazılmış fakat 85'tir. TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.16a.b.
[670] "Karye-i Burhan ma'a *mezra'a-i* Kilisa Ermine der nâhiye-i Erciş" olarak geçmektedir. Sadece köyün hâsılı verilmiştir. İspençe-i gebran miktarı verilmemiş sadece nefer sayısı verilmiştir. TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.19b.
[671] Ekrek köyünde hem Müslüman hem de Ermeni nüfus bulunmaktadır. 9 nefer kaydı bulunan köyde 5'i Müslüman 4'ü Ermeni'dir. TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.7a.
[672] 61 nefer kaydı olan köyde ikisine sipahizade kaydı düşülmüştür. TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.17ab.
[673] Sadece bir kişi vardır.
[674] Koçköprü köyünde hem Müslüman hem de Ermeni nüfus bulunmaktadır. 9 nefer kaydı bulunan köyde 4'ü Müslüman (Müslim kaydı düşülmüştür) 5'i Ermeni'dir. TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.26a.
[675] Nefer sayısı verilmemiş sadece Hâsıl mine'l hums diye hâsılı verilmiştir.

Soskun/Sosgun	32	1			800
Tondras	11	6			275
Zarnos	10	3			250
Zekrek	20	3			500
Zevek? (Zayzak)	15	1			375
Toplam	**749**	**73**	**2**	**9**	**18.295**

Tabloda görüldüğü gibi 1569 tarihli mufassal deftere göre 32 Ermeni köyü ve bu köylerdeki vergi nüfusu verilmiştir. Bu köyler arasında iki köy birlikte verilmiştir. Bu yüzden hangisinde ne kadar vergi nüfusuna sahip olduğunu bilemediğimiz için ikisini bir arada vermeyi uygun bulduk. Burada 747 + 2 (Sipahi) vergi nüfusu mevcuttur. Toplam vergi nüfusu içerisinde "biruni" kaydıyla 75 vergi veren nüfusun dışarıdan geldiği bölgeye göç ettiğini de tespit edebilmekteyiz.

Koçköprü köyünde hem Müslüman hem de Ermeni nüfus bulunmaktadır. Toplam 9 nefer kaydı bulunan köyde 4'ü Müslüman (Müslim kaydı düşülmüştür) 5'i Ermeni'dir. Ekrek köyünde hem Müslüman hem de Ermeni nüfus bulunmaktadır. 9 nefer kaydı bulunan köyde 5'i Müslüman 4'ü Ermeni'dir.

Tablo 23: 1569 Tarihli Mufassal Defterde Erciş Nahiyesi'nde Bulunan Müslüman Köyler

Köyler	**Vergi Nüfusu (Nefer)**	**Aldığı Göç**	**Sipahizade**	**İmam**	**Müezzin**	**Ferraş**	**Mürde**	**Çift**	**Nim-Çift**	**Bennak**
(M)[676] Mağara, Sekü, Sukuyusu	2	_								
Akbaş	2	1								
Aksı (Aks)	10	_								
Aksu	11	_								

[676] Mezra (M)

Aktaş	9	1	4							
Behlül	13	1								
Boynuzluabdal	6	_	1							
Çakırbey	12	_						3		9
Davud	61	6	2	1	1	1		12		30
Ekrek	5	_								5
Erkic (Erkim)?	12	_						5		7
Ernis	19	1								
Esbak	2	_								
Göze-i ulya	8	_								
Gülek (M)	2	_								
Güllüçimen	8	_	4							
Haki	15	_						2		13
Harhus	7	_								
Hase Ava(Haci Ak)?	10	1						4		6
Haycasur	2	_	1							
Hızır Mescid	6	_	1							
Hoca Ali	10	_						2		8
İzik (Ezik)	18	_								
Kalecik	4	1								
Kaneş ?	7	_	1							
Kemer	8	_						3		
Kızılkilise-i diğer	4	_								
Kızılviran	5	_								
Kirdepe	2	2								
Kirvank	7	1								
Koçköprü	4									

Kozluca	26	2	3					2		21
Merşid	15	_	2							
Mezra'	12	2								
Mirzaderecik (M)	4	_	1							
Murtazaviran	3	_								
Örene (Örme)	9	2	1				1			
Palurnik	13	1								
Pay	26	_		1				8	17	
Pirnaşin	6	3	1							
Sinameş	23	_								
Sofi	30	_								
Suvarkendi	24	3						7	2	15
Şehirpazar	17	3								
Zortul	3	1								
Toplam	**502**	**32**	**22**	**2**	**1**	**1**	**1**	**48**	**19**	**114**

1569 tarihli mufassal defterde Erciş Nahiyesi'ne bağlı 96 köyün sadece 45 tanesinde vergi veren Müslüman nüfusa bakıldığı zaman toplam 502 vergi veren nüfusun 27 tanesi görevlilerden yani muaflardan oluşmaktadır. Ayrıca dışarıdan 30 vergi veren nüfus göç almıştır. Tabloda ise vergi veren çift [677](48), nim çift (19) ve bennak[678] (114) sayısının toplamı 181 olarak çıkmaktadır. Ayrıca mücerred olarak hiçbir rakama rastlanılmamıştır. Buradaki problem sadece nefer sayısı verilenlerin hangi vergi kategorisinde olduğudur. Bunu da netleştirmek için gerekli bilgiye sahip değiliz. Vergi mükellefi olan çiftlik mutasarrıfları olan çift, nim ve bennâkların ayrıca vergi yükümlüsü olan re'ayanın ancak

[677] "Çift-resmi, bir çift toprak sahibi köylü ailelerinin ödedikleri bir *hâne* resmi olarak da görünür. Defterlerde *çift* ve *nîm-çift* olarak kaydolunan kimseler, umumiyetle bir hâne (aile) reisidir. Çift-resmile ilgili hizmetler umumiyetle hâne başına yüklenir." Bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s.583.

[678] "*Bennak (benlak*)-resmi. Osmanlı vergi siteminde *bennak* veya bazı bölgelerde eski devirlerde rastlanan diğer şekliyle *benlak* evli raiyyet demektir. Bu vergi siteminde, ailenin başlıca bir vergi ünitesi sayılmaktadır. Evlilik, raiyyetin vergi mükellefinde esaslı bir değişiklik meydana getirirdi. *Mücerred* evlenir evlenmez derhal *bennak* adı altında vergi mükkellefiyeti bakımından yeni bir durum kazanırdı." Bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s.589.

bir aile kurabileceğini düşünürsek Ömer Lütfi Barkan'ın hane x 5 formülü kullanılıp, ulaşılan rakama vergi vermekle yükümlü olan ve vergi mu'afiyeti olan re'ayanın sayısı ilave edilerek tahmini bir nüfus ortaya çıkarılabilirdi.[679] Ayrıca sadece nefer sayılarını gözetip nefer x 3 formülünü de kullanılarak tahmini nüfus elde edilebilir

Tablo 24: 1569 Tarihli Mufassal Defterde Sarusu Nahiyesi'nde Bulunan Müslüman Köyler

Köyler	**Vergi Nüfusu**	**Aldığı Göç**	**Sipahizade**	**İmam**	**Müezzin**	**Çift**	**Nim-Çift**	**Bennak**
(M)Gökahmed	2							
Ancini	11	1	4			1		
Canik (Hanik)	10							
Dedelü	21	1		1		8		
Derekendi	32							
Gökoğlan	9	1				1		10
Göze-i Süfla	2							
Hasandolı	11							
Hergin (Hargin)	10	4		1	1			
Karakilise	9							
Kökün	21							
Partaş	22	3				4	2	16
Sofiküçük?	3							
Şirvan ve Ereşbereş?	4		1					
Toplam	**167**	**10**	**5**	**2**	**1**	**14**	**2**	**26**

1569 tarihli mufassal defterde Sarısu Nahiyesi'ne bağlı 14 köyün vergi veren Müslüman nüfus toplamda 167 nefer olup bunların 8 tanesi görevlidir. Ayrıca 10 vergi veren nüfus ise dışarıdan gelmiştir. Tabloda ise vergi veren çift (14), nim çift (2) ve bennak (26)

[679] Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kâzası*, s.58.

sayısının toplamı 42'dir. Ayrıca mücerred olarak hiçbir rakama rastlanılmamıştır. 1569 tarihinde toplam nefer x 3 formülüne göre tahmini nüfus Erciş Sancağı'nın genelinde 2.247'si Müslüman 2.775'i ise Ermeni olmak üzere 5.022 kişi olur. Tabi burada askeri zümreye dair herhangi bir ekleme yapılmamıştır. Sadece defterin vermiş olduğu bilgilere göre bir çıkarım yapmaya çalışılmıştır. Sadece vergi mükellefi olan nefer sayısı dikkate alındığında gayrimüslim nüfusun şehirde çoğunluğu oluşturduğu görülse de vergiden muaf olan askeri sınıf mensuplarının tamamının Müslüman oldukları dikkate alındığı takdirde aslında Müslüman nüfusun az olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Nüfus bağlamında yönetici sınıf mensuplarının (idareciler ve askeriler) özellikle şehir merkezinde nüfus içinde % 10-15 civarında bir yer tuttuğu kabul edilir. Sancakbeyi, alaybeyi, dizdar, yeniçeri ağası vb. gibi üst düzey askeri yöneticilerin yanısıra bunların maiyyetinde bulunanlar ve bu yörelerde gulam olarak adlandırılan kul tâifesi mensupları veya gönüllüler teşkilatı mensupları, kale mustahfızları, azebler vb.nin varlığı da dikkate alındığında genel nüfus içinde müslüman unsurun oranının yüksek olacağı ortaya çıkmaktadır.[680] Özellikle 15 Ocak 1566 tarihinde Van Beylerbeyi'ne gönderilen mektupta Erciş Kalesi'ne dört yüz nefer azeb yazıldığı bildirilip yüz elli nefer de atlı yazılması talebinde bulunulduğundan, söz konusu kale için yüz elli nefer azeb yazılıp kalanın diğer kalelerden karşılanması ve elli nefer de atlı yazılarak defterlerinin gönderilmesi istenmiştir.[681] 7 Kasım 1577 tarihinde Diyarbekir Beylerbeyi'ne ve defterdarına gönderilen hükümde: Adilcevaz'da iki yüz miktarı ve Erciş'te iki yüz elli miktarı kul olup mevcut yetmiş seksen nefere ulûfe verildiğine[682] dair bilgiler mevcuttur. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise Evliya Çelebi alaybeyi, çeribaşısı, yüzbaşısı ve 1.000 adet cebelileri bulunduğundan bahsetmektedir.[683]

1569 tarihli mufassal defterde Güllü Çimen Nahiyesi'ne bağlı 14 köy ve 18 mezra'a bulunmaktadır. Bu köylerin beş tanesinde *hâlî ani'r-reâyâ* ibaresi bulunmaktadır. Genel olarak köy ve mezra'aların gelirleri verilirken nüfusa dair herhangibir bilgi

[680]Mehmet Öz, "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme", *9. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi*, Dubrovnik-Hırvatistan, 20-23 Ağustos 2002, Ankara, 2005, s. 40.ss.31-54.
[681] BOA, *MD* 5/809.
[682] BOA, *MD* 33/64.
[683] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, c. 1., s.215.

bulunmamaktadır. 1569 tarihli mufassal defterde Aladağ Nahiyesi'ne bağlı 2 köy ve 5 mezra'a bulunmaktadır. Gelirleri verilmiş fakat nüfus verileri bulunmamaktadır.

Tablo 25: Erciş Sancağı'nın Tahmini Nüfusu (Hane x 5, Nefer x 3)

M. 1569	**Müslüman**	**Müslüman**	**Ermeni**	**Ermeni**
	Hane x 5 + mücerred + muaf	Nefer x 3	Hane x 5 + mücerred + muaf	Nefer x 3
Nefs-i Erciş	60 x 5 + 20 (muaf): 320	80 x 3: 240	178 x 5: 890	178 x 3: 534
Erciş Köyler	475 x 5 + 27 (muaf): 2.402	502 x 3: 1506	747 x 5: 3.735	747 x 3: 2.241
Sarısu Köyler	159 x 5 + 8 (muaf) : 803	167 x 3: 501	_	_
Toplam	**3.525**	**2.247**	**4.625**	**2775**

1569 tarihli mufassal defterimize ait köyler içerisinde aşağıda tablo halinde vermiş olduğumuz 1571 tarihli evkaf defterinde geçen köyler bulunmamaktadır. Evkaf defterinde verilen bilgilerin sancağın geneline dair bilgileri kapsamadığı için sancağın geneline dair değerlenme yapılmamıştır.

Tablo 26: 1571 Tarihli Evkaf Defterindeki Ermeni ve Müslüman Köyler

İslam Köy	**Eramine Köy**	**Nahiye**	**Vergi Nüfusu**	**İmam**	**Çift**	**Mücerred**	**Bennak**
Kürdenkâr		Erciş	12		2		7
Mihoğa		Erciş	3				
Sultan Molla Ahmed		Sarısu	6		1		3
Kırklar		Erciş	24		5		19
Gürgüs		Erciş	27		6		13
Çakırbey		Sarısu	17	1	5		12

Anzaf[684]		Erciş	_				
	Madvanik[685]	Erciş	100				
	Pulur[686]	Erciş	42				
	Çekreşin[687]	Erciş	14				
Mercus (Merhoş)		Sarısu	12			1	
Toplam			**257**	**1**	**14**	**1**	**12**

1571 tarihli evkaf defterinde toplam 11 köyde vergi veren nüfus 257 olup 14 çift, 1 mücerred ve 12 bennak bulunmaktadır. Ayrıca bir tane de görevli imam bulunmaktadır. Evkaf defterinde 8 müslim köyün 5 tanesi Erciş Nahiye'sinde 3 tanesi Sarısu Nahiyesi'nde bulunmaktadır. Müslüman köylerin toplam nefer sayısı 101'dir. Defterde geçen 3 Ermeni köyü ise Erciş Nahiyesi'nde bulunmaktadır. Ermeni köylerin toplam nefer sayısı ise 156'dır. Ayrıca 1571 yılına ait evkaf tahrir defterinde Erciş Sancağı'ndaki Kara Yusuf Camii'nde 25 görevli bulunmaktadır.

6 Ekim 1592 tarihli mufassal defterde varolan bilgiler tablolar halinde verilmiştir. Defterimiz eksik olmasına rağmen defterin sonunda Erciş Sancağı'na ait mevcut bilgiler özet halinde verilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda bu tarihte Erciş'in toplam köy sayısı 86 olup 51 tanesi İslam geri kalan 35 köy ise gebran köyü olarak kayıtlara geçmiştir. Yine aynı şekilde sancağın bu tarihteki toplam nüfusu 1.923 nefer olarak kaydedilmiştir. Toplam nefer içerisinde 647'si Müslüman iken geri kalan 1276 ise gebran olarak kaydedilmiştir.[688] Ayrıca 27 evkâf nefer kaydı da bulunmaktadır. 1592 tarihli defterde tahmini bir nüfus elde etmek için sadece nefer geçtiği için nefer formülü alınabilir. Hane formülü burada geçersizdir. Nefer x 3 formülüne göre yaparsak 647 x 3: 1.941 Müslüman, 1.276 x 3: 3.828 Ermeni olmak üzere 5.769 rakamı elde edilir. Elde edilen bu rakamları dikkate alırsak 1569'dan 1592 tarihine kadar geçen 23 yıllık süre zarfında sancağın genel nüfus oranın da pek bir artışa rastlanılmamıştır. Bakıldığında 1569 tarihli mufassal

[684] Hâlî ani'r-re'âyâ hâsıl ma'a rüsum 256 diye verilmiştir.
[685] İspençe-i gebran 2500 akçe olarak verilmiştir.
[686] İspençe-i gebran 1050 akçe olarak verilmiştir.
[687] İspençe-i gebran 350 akçe olarak verilmiştir.
[688] BOA, *TT.d.* 1252.

defterde Erciş Sancağı'nda nefer formülüne göre 1569 yılında 5.022 olan sayı 1592 tarihinde 5.769 olmuştur.

1592 tarihli mufassal defterden daha önce bahsettiğimiz gibi genel bilgilerin özet halinde verilmesine rağmen maalesef defterimiz eksik olduğu için vergi veren nüfusun köylere olan dağılımını tam olarak takip etme gibi bir şansımız yoktur. Yine de defterde toplam 86 köyden 27 köyün bilgilerini vermeye çalıştık.

Tablo 27: 1592 Tarihli Mufassal Defterde Erciş Nahiyesi'ndeki Ermeni Köyler

Köyler	**Vergi Nüfusu**	**İslam**	**Gebran**	**Çift**	**Nim-Çift**	**Mücerred**	**Bennak**
Ağı	84	1	83			15	
Cüdgah	13					4	
Ekrek	7				2	1	4
Ermuzink	18					4	
Kara Melik	22				4		
Karaca	1						
Kündük	6					1	
Tondros	3						
Toplam	**154**	**1**	**83**	**_**	**6**	**25**	**4**

Tablo 28: 1592 Tarihli Mufassal Defterde Erciş Nahiyesi'ndeki Müslüman Köyler

Köyler	**Vergi Nüfusu**	**İmam**	**Çift**	**Nim-Çift**	**Mücerred**	**Bennak**
Partaş	17	1		7	5	1
Macar Çorkertis	4		1	1	2	
Hacrov	7		1	4		2
Virane	5			1		4
Akbaş	13			3	7	3
Ağcamescid	5		2	2		1
Behlül	9			4	4	1
Gürgüs	11		3		3	3

Toplam	**71**	**1**	**7**	**22**	**21**	**15**

Tablo 29: 1592 Tarihli Mufassal Defterde Sarusu Nahiyesi'ndeki Müslüman Köyler

Köyler	**Vergi Nüfusu**	**Çift**	**Nim-Çift**	**Mücerred**	**Bennak**
Kökün	17	5	6	2	4
Emir Ahmed	3		3		
Dedelü	7		5	2	
Monla Sultan Ahmed	3	1	2		
Mervan namı diğer Şereflü	4		2		2
Hasandolu	9	3	2	2	2
Ağcaviran	1	1			
Ribatlu	2	1		1	
Gökoğlan	10		4	1	4
Camuşman	4	1		2	1
Ancini	5	1	3		1
Toplam	**64**	**13**	**27**	**10**	**14**

Erciş'e ait mufassal tahrir defterlerine yönelik bir değerlendirme yapacak olursak Erciş'in fethine müteakip tahrir sayımlarının yapıldığına dair bilgiler mevcut olmasına rağmen maalesef ulaşabildiğimiz ilk mufassal kaynağımız 1569 tarihlidir. Bu tarihten sonra evkaf defteri için sancağın tamamına dönük bir değerlendirmeden yoksun olduğunu ifade etmiştik. 1592 tarihli defterimiz ise eksiktir. Tüm bunlardan yola çıkarak defter serilerinin yeterli ve düzgün tutulamadığından Erciş Sancağı'nın nüfusuna dair belirli periyotlarda ne gibi değişikliklerin yaşandığını tam olarak tespit edecek kaynağa sahip değiliz. Mehmet Öz'ün ifadesiyle "nüfus ve sosyo-ekonomik yapıya ilişkin araştırma yapmak isteyen bir tarihçinin müracaat edeceği en önemli kaynaklar, şüphesiz mufassal tahrir defterleridir. Lakin sağladıkları eşsiz bilgilere rağmen pekçok yetersizlikle de ma'lul olan bu defterlerin en önemli şansızlığı onların açıklarını telafi etmesi muhtemel benzer

serilerden mahrum olmamızdır."[689] XVII. yüzyılda ise bazı istisnalar dışında tahrir yapılmadığı için nüfus araştırmaları bakımından şansız durumdayız. Bu açığı bir ölçüde telafi eden mufassal avarız defterleri ve cizye defterleri gibi kaynaklara dayalı çalışmalar[690] vasıtasıyla bu eksiklikler giderilebilir. Lakin XVII. yüzyıla ait özellikle avarız kayıtları ve cizye defterlerine ulaşamadığımız için nüfusa dair bilgilerimiz eksik kalmaktadır. Ama bunun yanı sıra işte Erciş Sancağı'nın idari yapısı köylerin takibi ve hâsıllarını ruznamçe defterleri sayesinde yapabilirken bölgenin demografik yapısını için aynı şeyleri söyleyemiyoruz.

Bu duruma alternatif olarak Mehmet Öz, "sancak temelinde yapılacak olan çalışmaların yanında daha küçük ölçekli alanların da incelenmesi gerektiğini, ayrıca bunu yaparken şer'iyye sicilleri gibi başka kaynaklardan da istifade ederek daha derinlikli araştırmalar yapmanın etkili olacağını"[691] ifade etmiştir. Orhan Kılıç ise "Müslüman nüfusun tespiti konusunda siyasi, ekonomik ve sosyal sebepleri göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Mufassal defterlerdeki yetersiz bilgiler ancak diğer bilgi ve belgelerle desteklenmesi durumunda objektif sonuçlara ulaşılması bakımından bir değer ifade edebileceğini"[692] belirtmiştir. Maalesef şer'iyye sicillerinden yararlanma gibi bir durumumuz olmadığı için farklı bilgi ve belgelerle desteklenmeye çalışılmıştır.

En azından XVII. yüzyılda Van'a ait nüfus bilgilerine Orhan Kılıç'ın çalışmaları vasıtasıyla ulaşabilmekteyiz. Yapılan çalışmada "XVII. yüzyıl başlarında Van, Erciş, Bitlis, Adilcevaz ve Bargiri sancaklarında yaşayan toplam Ermeni nüfusun yaklaşık 42.000 kişi olduğu ve bu rakamın en az yarısının Van, Bitlis, Vatsan, Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Bargiri şehirlerinde toplandığını söylemektedir. Van'da yaklaşık 10.000, Bitlis'te 4.000-5.000, Vatsan'da 2.500, Adilcevaz'da 1.500, Ahlat'ta 1.000 civarında

---

689 Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", s.432.

690 Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2005, s.75-76. Mufassal avarız defterleri için bkz. Oktay Özel, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defterleri", *XVII. Türk Tarih Kongresi*, Ayrıbasım, Ankara, 2000, s.735-737.

691 Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", s.429. Osmanlı kentlerinin sosyal ve kültürel hayatına dair yeni açılımlar ve öneriler için bkz. Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", s.65.

692 Orhan Kılıç, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Van Gölü Çevresinde Ermeni Varlığı ve Türk-Ermeni İlişkileri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, s.449-450.

Ermeni nüfusu vardır. Aktamar adasında bir miktar Ermeninin yaşadığı da bilinmektedir. Erciş ve Bargiri şehirlerine ait bilgilerimiz olmamakla birlikte, birkaç bin Ermeninin de buralarda yaşadığı tahmin edilebileceğine "[693] dair bilgiler vermektedir. XVII. yüzyıla dair Erciş ve Bargiri hakkında net bir şey söyleyemesek de en azından XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın başlarına kadar elimizdeki veriler doğrultusunda Erciş Sancağı genelinde 2.775, Bargiri Sancağı'nda ise 2.241 civarında Ermeni nüfusun buralarda yaşadığı tahmin edilebilir.

XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Erciş'e dair net bir nüfus verilerinden bahsetmese de 1.050 adet ev ve 200 dükkânın olduğu bilgisini vermiştir. Bunun yanı sıra Alaybeyi, çeribaşısı, yüzbaşısı ve 1.000 adet cebelileri bulunduğundan bahsetmektedir.[694] Bu bilgilere göre kale kent olan Erciş'in hem büyük bir şehir merkezi hem de kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu görebilmekteyiz.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise az da olsa nüfus sayımları, salnameler ve seyyahların notları vasıtasıyla nüfusa dair verilere ulaşabilmekteyiz.[695] XIX. yüzyılda Erciş hakkında verilen bilgilerde de eskiden 5.000 nüfuslu, bir kalesi, iki camisi ve bir Hristiyan kilisesi ve birkaç kervansaray bulunduğundan bahsedilmektedir.[696] Bu bilgi vasıtasıyla Evliya Çelebi'nin verdiği bilgi de desteklenmektedir. Burney ise Doğuda Muradiye Ovası ve Van Gölü'nün kuzeydoğu kolunun kıyıları, ikincisi Adilcevaz ilçesi olmak üzere bölgenin iki ana nüfus merkezinden bahsetmektedir. Erciş ilçesi de kalıntıların azlığına rağmen kuşkusuz oldukça kalabalık[697] olduğu bilgisini vermektedir. 1838 yılında şehirde kalan Brant ise kasabada yaklaşık 100 Müslüman ve çok az sayıda Ermeni aile yaşamaktadır; ama küçük ve çok eski bir kiliseleri olduğuna dair bilgiler paylaşmıştır.[698]

---

[693] Orhan Kılıç, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Van Gölü Çevresinde Ermeni Varlığı ve Türk-Ermeni İlişkileri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. III, s.449-450.
[694] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, c. 1., s.215.
[695] Özellikle XIX. Yüzyılda Van'ın ayrıntılı nüfus kayıtları için bkz. Şeyhmus Bingül, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.
[696] William Kennett Loftus, *On the Geology of Portions of the Turko-Persian Frontier*, and of the Districts Adjoining, Plate IX, s.318.
[697] Burney, C.A. (1957), "Urartian Fortresses and Towns in Van Region", *Anatolian Studies*, 7, ss. 37-53, s.37-39.
[698] James Brant, A.G. Glascott, *Notes of a Journey Through a Part of Kurdistan, in the Summer of 1838*, Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol.10(1840), p. 402, pp. 341-434.

2.3.5. Aşiret ve Cemaatler

Arapça bir kelime olan aşiret, kabile karşılığı olarak kullanıldığı gibi kabilenin altında daha küçük bir topluluğu da ifade etmek için kullanılmıştır. Türkçe'de yaygın olarak göçebe unsurlar için kullanılmıştır. Osmanlı döneminde ise konargöçer, yörük olarak kaydedilmiştir. Ayrıca boy (kabile, taife), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba (aile) gibi bölümlere ayrılmıştır**.** [699]

1569 tarihli Erciş'e ait mufassal defterinde sadece *Dünbili, Mamuki cemaati* ve *an aşiret-i Behlül*'e ait bilgiler bulunurken, 1600-1601 tarihli defterde Erciş Sancağı'nda bulunan aşiret ve cemaatlerin sayısı 13'tür. Defterde "*Mahsûl-i bâd-ı hevâ cemaat-i mezkurin"* başlığı altında ayrıntılı bilgiler olmaksızın sadece isimleri verilmiştir. Ayrıca "*yekün ber vech-i tahmin 8.497*" geliri ile hâss raiyeti idiler. Defterde cemaat olarak kaydedilmişlerdir.[700]

Tablo 30: Cemaatler

Cemaat-i Şikaki	
Cemaat-i Kasağı	
Cemaat-i Balakürdi	
Cemaat-i Beyduri	
Cemaat-i Gelüvan	
Cemaat-i Bendinan	
Cemaat-i Mendiki	
Cemaat-i Suhan	
Cemaat-i Meski/Meşki	
Cemaat-i Milli	
Cemaat-i Kürdili	
Cemaat-i Bilali	
Cemaat-i Evstorik /Osturki	
Yekün bad-ı heva-i cemaat-i mezkurin ber vech-i tahmin	8.497

1600-1601 tarihli defterde Erciş Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'ndeki Evstorik/Osturki, Bâlâ Kürdi ve Kürdili cemaatlerinin Tapu Tahrir 297 numaralı 1556 tarihli defterde Adilcevaz Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'nde Esteroki, Balâ Kürdi ve

[699] Yusuf Halaçoğlu, "Aşiret", *DİA*, c.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.9.
[700] BOA, *TT.d.* 693.

Kürdilü cemaati olarak geçmektedir.[701] 1556 tarihinde Erciş'e ait herhangi bir deftere rastlanmamaktır. Bu yüzden 1556 tarihinde Sarusu Nahiyesi'nin sadece Adilcevaz'a mı bağlı yoksa daha sonraki tarihlerde olduğu gibi her iki sancakta da Sarusu Nahiyesi'nin olduğu ve köylerin coğrafi konumuna göre hangisine bağlı olduğuna dair tespitlerimizi yapmamıza şimdilik imkân vermemektedir. Yalnız 3 Numaralı Mühimme Defteri'nde 02 Ağustos 1559 tarihli verilen hükümden[702] yola çıkarak aslında Adilcevaz ile birlikte Erciş'in de aynı tarihlerde tahrir edildiğine dair veriler bulunmaktadır. Verilen hükümde alınan kararın tarihi her ne kadar 1559 tarihli olsa da tahrir işlemlerinin birkaç sene sürmesi olasılığı da göz önünde bulundurulursa muhtemelen 1556 tarihine denk geldiği sonucunu çıkarabiliriz. Biraz daha ileri gidersek muhtemelen 1555 Amasya Antlaşması sonrası Erciş'te Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin tesis edilmesi sonrası yapılan ilk tahrir sayımıdır da diyebiliriz.

Erciş Sancağı'na ait mufassal deftere ait Dünbili ve Mamuki cemaati dışında 1600-1601 tarihli defterde sadece cemaat isimleri olup ayrıntılı bilgiler verilmediği için başka kaynaklardan yararlanıp bu cemaatler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Dünbili Cema'ati: 1569 tarihli mufassal defterde bir timar geliri içerisinde Erciş Nahiye'sine bağlı Harhus köyünde Dünbili aşiretine rastlanmaktadır. Cemaatin ödediği vergi ise 3.000 akçe olup 7 nefer kaydı bulunmaktadır.[703] 1605 tarihli icmal defterinde ise aynı şekilde timâr geliri içerisinde Adilcevaz Sancağı Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Kutlucaviran köyünde bu kez cemaat olarak değil de Dünbiki aşireti olarak geçmektedir. Aşiretin ödediği yıllık vergi 4.500 akçe olup 2.500 akçesi timâr hissesi olarak ayrılmıştır.[704]

Mamuki Cema'ati: 1569 tarihli mufassal defterde bir timâr geliri içerisinde Erciş Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiye'sinde olan Derekendi köyünde Mamuki cemaatine rastlanmaktadır. Cemaatin ödediği vergi ise 8.000 akçe olup 32 nefer (yetişkin erkek) kaydı bulunmaktadır. Defterde "*an karye-i Derekendi ma'a mezra'a-i Ağcabulak ve Bala*

[701] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s.149.
[702] BOA, *MD* 3/174, s.71; *3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s.84.
[703] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66,* s.26a.
[704] BOA, *TT.d.* 730, s.65; Orhan Kılıç, *730 Numaralı Van, Ailcevaz, Muş ve Bitlis Livalârı Timar İcmal Defteri (I. Ahmed Dönemi)*, Fırat Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1989, s.92; Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s.151.

Kürdi an cemaat-i Mâmuki (Hocalu ve Kilisa ve Kalecik ve Babazal)" olarak kaydedilen defterde Bala Kürdi cemaati olmasına rağmen burada mezra adı olarak geçmektedir.[705] Cevdet Türkay, Mameki (Mamiki) olarak geçen cemaat-i Ekrad Tâifesinden olup Muş Kazası (Van Vilayeti) Hısn-ı Keyf Sancağı'nda (Diyarbekir Vilayeti) bulunduğuna dair bilgiler vermektedir.[706]

Aşiret-i Behlül: 1569 tarihli mufassal defterde "*karye-i Gökoğlan an aşiret-i Behlül der nahiye-i Sarusu tabi-i livâ-i Erciş*" olarak kayıt düşülmüştür. Vergi geliri belirtilmemekle birlikte 9 nefer kaydedilmiştir.[707] Aslında daha sonra da göreceğimiz gibi Mîr-i aşiret olan Mamuki aşiretine mülkiyet olarak verilen köylerden bir tanesi de Gökoğlan köyüdür. Mîr-i aşiret hakkında bilgi verirken de tekrardan değineceğiz. Lakin belirtmek gerekirse timâr ruznamçe defterinde Şubat 1567 tarihinde gelen emirle 8 Nisan 1568 tarihinde Gökoğlan köyü ve diğer mülkiyet olarak verilen köylerinin "*Der tasarruf-ı Behlül mîr-i aşireti Mamuki ber vech-i mülkiyet*" yoluyla verildiğine dair kayıt düşülmüştür.[708] Bu da bize gösteriyor ki aslında Behlül aşiretin ismi değil de tasarruf eden kişi olduğudur. Cemaatler liderlerinin adları ile anılmaları[709] böyle bir durumu ortaya çıkarmış olabilir. Deftere sadık kalmak açısından bu şekilde verilip değerlendirmeye çalışılmıştır. Cevdet Türkay, aşiret olarak Van Eyaletine bağlı Adilcevaz Sancağı'nda göstermiştir.[710]

Şikaki Cema'ati: Van ve Doğu Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılan Şikaki cemaati 13 kola ayrılmıştır.[711] Cemaat olarak geçmesine rağmen bünyesinde birçok cemaat bulunduran büyük aşiretlerden bir tanesidir. Aşirete bağlı bulunan kişilerin Ahlat Nahiyesi'ne bağlı bazı köyleri basıp şekavet hareketlerine karışmaları aslında aşiretin bölgedeki varlığını gösterir.[712] Ayrıca Şikaki aşireti 1631-1632 tarihlerinde mir-aşiretlik statüsünde olup idari taksimat içerisinde diğer sancaklarla birlikte zikredilmiştir.[713]

---

[705] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.16b, 17a.
[706] Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s.575.
[707] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.22a.
[708] BOA, *DFE, RZ.d*. 12, s.1029-1030.
[709] Mustafa Öztürk, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2004, s.XIV.
[710] Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1979, s.56.
[711] Mustafa Öztürk, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, s.36.
[712] BOA, *MD* 81, 46/1009; Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534 – 1605)*, s.151.
[713] Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16.-18. Yüzyıllar*, s.128.

Mehmet Ali Ünal'ın "*XVI. Çemişgezek Sancağı'nda Aşiretler ve Cemaatler*" isimli makalesinde "Şakaklu Cemaatini: "cema'ati Şakaki" veya "Şikaki" ya da "Şafak" şekillerinde geçen bu cemaatin bugün yine Çemişgezek ve çevresinde yaşayan Şavak aşireti olduğunu ayrıca konar-göçer Ekrâd taifesinden olduğu belirtilen bu cemaat XVI. yüzyılda 9 ayrı köyde yaşamakta" olduğunu ifade etmiştir.[714]

Şikaki aşiretinin mühim bir kısmının Timur tarafından Güney Azerbaycan ve Anadolu'ya getirilip yerleştirilmiş olduğu rivayet edilir.[715] Şikak aşireti 1591 tarihinde göçebe halindeydi. Birçok kabilelere bölünmüştü. Bu kabileler bugün aşiret halindedir. Şerefname, Şikak aşireti kabilelerini şöyle sayar: Şikak, Dakuri, Şevli, Ademi, Reşi (Yezidi), Baravi (Yezidi), Şemsiki, Mukri, Livi, Si-çariki, Mendeki (Yezidi), Bele kürti (Yezidi).

Osmanlı ve İran devletlerinin hudutları boyunca sakin Kürt aşiretlerinin kime tâbi olduğu hususunu ispatlamak için Muş Mutasarrıfı Selim Paşa ise özellikle XIX. yüzyılda Erciş'te iskân edilen Haydaranlı Aşireti'nin; Şikaki Aşireti'nin oymağından Haremeyn-i Şerifeyne tabi ve aslen Diyarbekir Eyaleti'ndeki Meyyafarikin Sancağı'nda sakin Kürt aşiretlerinden olduğunu belirterek, bu aşiretin Şafii olup Şii olmadığını vurguladıktan sonra, aşiretin bir süredir Muş, Malazgird, Erciş ve Bayezid sancaklarına geldiğini ve bazı senelerde de İran'ın Hoy ve Çors bölgelerine gidip kışladığını ifade etmekteydi.[716]

İdris-i Bidlisi, Şikak kabilelerinden iken şimdi ayrı bir aşiret olan Şevli aşiretinin Türk olduğunu söylemekte ve Karakoyunlular zamanında Bargiri, Adilcevaz, Erciş havalisinde Türkmen aşiretlerinden Muhammed Şalvi aşireti bulunduğunu bildirmektedir. Bu aşiret bugün Bargiri civarındadır. Erciş ve Adilcevaz taraflarındakilerin Haydaranlılara karıştığı

---

[714] Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler ve Cemaatler", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.6, sy.1, Samsun, 1991, s.309-310.

[715] Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", İslam Ansiklopedisi (İA), c.II, İstanbul 1970, s.93, ss.91-118; Fatih Ünal, "Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy.44, 2006, s.170.

[716] Eralp Yaşar Azap, *1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021, s.37; Şikak Aşireti ve Haydaranlı Aşireti arasındaki ilişkilere ve XIX. yüzyılda Haydaranlı Aşireti'nin Osmanlı ve İran siyasi sınırı üzerindeki sosyo-politik süreci için bkz. Erdal Çiftçi, *Fragile Alliances in the Ottoman East: The Heyderan Tribe And the Empire 1820-1929*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018. Haydaranlı aşireti Osmanlı son dönemlerinde Bayezid ve Adilcevaz'a kadar yayılmıştı. Aşiretin yayılmış oldukları bu bölgelerde bir kısmının yerleşik ve göçebe halde yaşadıkları görülmektedir. Aşiretin nüfusu ise XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Erzurum ve Van Vilayeti'nde 10.000 geçmektedir. Bkz. Suavi Aydın, Erdal Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı Fihristü'l Aşâir Yorumlar ve Çeviriyazım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s.158,213.

anlaşılıyor. İdris-i Bidlisi, Haydaran Aşiretini Bayezid Sancağı içinde göstermekteyken, bugün Erciş ve Adilcevaz civarındaki halka da Haydaranlı denilmektedir. Şikak aşireti kabileleri aralarında geçen pek kanlı ve vahşice maceralardan sonra dağılmışlardır. Şimdiki Şikak adı yalnız İran'daki Dilman civarında küçük bir kabile tarafından kullanılmaktadır. Kabilenin bulunduğu bölge eskiden Van'ın Gaz Nahiyesi'ydi.[717]

Kasağı Cema'ati:

Balakürdi Cema'ati: 1600-1601 tarihli defterde Erciş Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'nde olduğu bilgisi varken Tapu Tahrir 297 numaralı ve 1556 tarihli defterde Adilcevaz Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Kuşviran köyünün yakınlarındaki, Kara mezrasında ziraat yapan bu cemaat, yıllık 6.000 akçe veya 50 akçe kıymetli 120 koyun vermektedir.[718] Süleyman Sabri Paşa, Şerefnamede Bâlâ Kürdî Cemaati'nin Şikaki Aşireti'nin bir cemaati olarak kabul edildiğini aktarmaktadır.[719]

Beyduri Cema'ati: Tapu Tahrir 413 Bitlis livasına ait mufassal defterde "cemaati Beyduri tabi'i Şemseddin Kethüda" diye başlık atılmıştır. Muş'a kayıtlı olup 53 nefer kaydı düşülmüştür. Hasılatı toplam 4.931 akçedir. Resm-i bennâk 636 akçe, bâd-ı hevâ 795 akçe ve adet-i ağnam olarak her yıl 35 akçe kıymeti olan 100 baş koyun (3.500 akçe) verilmektedir.[720]

Gelüvan Cema'ati:

Bendinan Cema'ati:

Mendiki Cema'ati: 1930'lu yıllarda Muhammed Emin Zeki Bey, bu oymak, Telafer ile Beled arasında göçebe bir hayat sürdüklerini ve 300 aileden oluştuklarından bahsetmiştir. Bunlarının bir kısmının Müslüman olduklarına dair bilgiler vermektedir.[721]

Suhan Cema'ati:

Meski(Meşki) Cema'ati: Meşki aşireti ve cemaati TT.d. 998 numaralı defterde Mardin'de Türkmân Deresi nâm-ı diğer Kasr-ı rebia köyünün Meşki aşiretine tabi olduğu

---

[717] Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, Haz. Gaye Gamzeoğlu, Ankara, 1982, s.44; Aynı bilgi Şerefname'de şöyle geçmektedir: "Bargıri, Erciş ve Adilcevaz hükümet ve yönetimleri, Türkmen Mehmed Şalvi'nin adamlarının ve aşiretinin elindeydi". Bkz. Şeref Han, *Şerefname Kürt Tarihi,* s.455.
[718] BOA, *TT.d.* 297, s.38; Akt. Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s. 150.
[719] Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler,* s.44.
[720] BOA, *TT.d.* 418, s.156.
[721] Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nubihar, bs.11, İstanbul, 2018, s.365.

sakinlerinin bu aşirete mensup olduklarını görmekteyiz. Türkmen Deresi köyünün Meşki aşiretine tabi olarak gösterilmesine rağmen, bu aşiretin sonradan buradan göçtüğü, nihayet Berriyecik bölgesindeki Dedekargın köyünün adı geçen aşiret tarafından daha sonraki yüzyılda hemen hemen tamamen boşaltılması yerleşik değil de göçebe olduğunu göstermektedir. 1518 yılında Bab-ı Cedid mahallesinde oturan Meşki aşiretinin Müslüman hane sayısı 30'dur. Meşki aşiretinden 1526'da 4.128 akçe alınırken 1540'da 15.000 akçe vergi alınmıştır.[722]

Bilali Cema'ati: 1747 tarihli avarız defterinde Mardin'deki aşiretlerin sayısı otuz üç olarak gösterilmiştir. Bunlar arasında Bilâli aşireti de bulunmaktadır.[723] Kilis Sancağı'nda ise Bilali Taife olarak geçmekte olup, 1536'da 47 bennak 27 mücerredi vardı. 1590'da 81 hane ve 43 mücerred olarak hesap edilmiştir.[724]

Kürdili Cema'ati: Kaynaklarda Kürd, Kürdler, Kürdiler, Kürdili, Kürdlu, Kürdülü şekillerinde de geçer.[725] Erciş Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'nde bulunmasına rağmen Tapu Tahrir 297 numaralı ve 1556 tarihli defterde Adilcevaz Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Karakilise köyünde bulunmaktadırlar. 40 neferden oluşan bu cemaatin yıllık vergisi 5.000 akçe olup 3.000 akçesi timâr hissesi, 2.000 akçesi padişah hâssı hissesidir.[726] Musul Sancağı'nın 1523 tahririnde aşiretin kaydı mevcuttur. 5 cemaatten müteşekkildir. Toplam 56 hanesi, 1.500 akça vergi geliri mevcuttur. Geliri Musul sancakbeyi hassıdır.[727] Urfa Sancağı ve çevresindeki aşiretlere dair çalışmada, Barak aşiretinin Halep, Antep, Urfa ve Sivas havalisine yerleşmiş olduğuna ve Barak Aşireti'ne tâbi birçok oymakın varlığından bahsedilmektedir. Bu oymaklar arasında Kürdili'ne rastlanılmaktadır.[728]

---

[722] Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı,* s. 73,79,104,146.
[723] İbrahim Özçoşar, "Osmanlı Modernleşmesi / Merkezileşmesi ve Kriz: Mardin ve Çevresinde Aşiretler Zamanı", *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, sy. 2, 2019, s.7.
[724] Metin Akis, "Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Kilis Sancağındaki Aşiretlerin İdareleri Nüfusları ve Yaşam Tarzları", s.24.
[725] Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s.564.
[726] BOA, *TT.d.* 297, s.61; Akt. Orhan Kılıç*, XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s. 150.
[727] BOA, *TT.d.* 998:74. Akt. Ahmet Gündüz, Musul Sancağında Aşiretler ve Şekavetler (1523-1575), Türk Dünyası Araştırmaları, sy.143, İstanbul, 2003, s.130.
[728] Mehmet Nuri Şanda, *Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII ve XIX. Yüzyıllar)*, Serüven Yayınevi, Ankara, 2024, s.259.

Mili Cema'ati: Milli Aşireti, Osmanlı kayıtlarında "Milli", "Millili" veya "Ekrâd-ı Millili" şeklinde geçmektedir. 1518 tarihli Osmanlı kayıtlarında aşiretin iki yüz yirmi beş hane ve kırk beş mücerred nüfusa sahiptir.[729]

Millü taifesi olarak geçip 26 Şubat 1616 tarihli arşiv kaydında, Millü taifesinden bazı kimselerin 30 yıldan fazladır Sarusu adlı bölgede yerleşim halinde oldukları görülmektedir.[730] Ekinci, Milli Aşireti'nin XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar yaşadıkları ve yayılma gösterdikleri alanlar içerisinde Adilcevaz ve Van Vilayeti'nin de olduğunu belirtmiştir.[731]

Evstorik (Osturki) Cema'ati: Erciş Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'nde bulunan cemaat, 1556 tarihli defterde Adilcevaz Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'nde olup aşiret Hasankeyf Sancağı'ndan gelip Bitlis vilayetine yerleşmişlerdir. Bulanık şehri ile Nazik ve Honik mezralarında ziraat yapmaktadırlar. Aşiret ağası 1556 tarihinde Şems Ağa'dır. Adı geçen yerlerde yaptıkları ziraatin öşrü ve diğer vergilerin karşılığında her yıl 40 akçe kıymeti olan 260 koyun vermektedirler.[732] Aynı tarihlerde Bitlis mufassal defterinde Ahlat Nahiyesi'ne bağlı olup Taife-i Estroki olarak geçmektedir. Bu cemaatin nefer sayısı 47 olup hane sayısı 37 mücerred sayısı 10 olarak verilmiştir. İki adet mezra'a cemaatin ekinliği olduğu kaydı düşülmüştür. Ayrıca hasılat olarak her yıl 35 akçe kıymeti olan 200 baş koyun yani toplamda 7.000 akçe vermektedirler. Aşiret Ağası Şems Ağa'dır.[733] 1605 yılındaki ağası Bayındır Ağa'dır. Yıllık vergisi ise 8.000 akçedir.[734]

Erciş Sancağı'nda bunlar dışında Cevdet Türkay, Sebikli (Sebüklü) aşiretinin Van Eyaletine bağlı Erciş ve Adilcevaz Kazalarında Göçer, Ekrad Ulus Tâifesinden oldukları bilgisini vermektedir.[735] Çakırbey, Çakırbeyli cemaatinin Adana, Çukurova, Zülkadriye Kazası (Meraş Eyaleti), Erciş ve Adilcevaz Kazalarında (Van Eyaleti) bulunup Türkman

---

[729] Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s.586-587; Oktay Bozan, "20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33 (2):96, Ankara, 2017, s.3.
[730] BOA, *MD* 81, 46/102; Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s. 151.
[731] Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII. – XIX. YY.*, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2017, s.80.
[732] BOA, *TT.d.* 297, s.36; Akt. Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s. 149.
[733] BOA, *TT.d.* 413, s.200-201.
[734] BOA, *TT.d*. 730, s.42; Akt. Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s. 150.
[735] Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s.144.

Yörükanı Tâifesinden olduklarına dair bilgiler bulunmaktadır.[736] Erciş'e ait defterlerde Çakırbey cemaatine tesadüf edilmese de 1569 tarihli Erciş'e ait mufassal defterde Çakırbey köyünün Müslüman köyü olup 12 nefer kaydı düşülmüştür. Köyün geliri 2.000 akçedir.[737] Bekirhan eserinde, Çakırbey köyü Karakoyunlu Devleti'ni meydana getiren aşiretlerden olan Çakırlı aşiretinin ve beyleri "Çakır Bey"in adını taşıdığından bahsetmektedir.[738]

Mîr-i Aşiret

Van Eyaletinde yurtluk – ocaklık ve hükûmet[739] sancak uygulamasının yanında bölgedeki bazı aşiret beylerine de imtiyazlı timarlar verilmiştir. Mîr-i aşiret sistemi Güneydoğu Anadolu'nun fethiyle ortaya çıkmıştır. 1518 tarihli Diyarbekir Eyaleti'ne ait yapılan ilk tahrirde "*mîr-i aşiret*" ibaresi ile başlayan aşiret ve cemaat adları uygulamanın varlığını kanıtlamaktadır.[740] Osmanlı döneminde tanımlanmış bir idari statü olan mîr-i aşiretlik statüsünü Ayn Ali Efendi, Van, Diyarbekir ve Şehr-i Zor eyaletlerinde 400'den fazla mîr-i aşiret olduğunu ve bunları sancakbeyi olarak değil, zu'ama olarak keydederek gelirlerinin zeamet oranında olduğunu ifade etmiştir.[741]

Mîr-i aşiretler sefer zamanında bağlı oldukları sancakbeyinin sancağı altında sefere katılmak zorundadır. Aksi takdirde dirliklerine el konulmaktadır. Bu yüzden mîr-i aşiretlerin zeamet statüsünde olduğu yani serbest dirlik hükmünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum cürüm ve cinayet resimleri, arûsiye gibi bâd-ı hevâ gibi

---

[736] Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler,* s.286.
[737] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66,* s. 12.a
[738] Mehmet Fatih Bekirhan, *Doğu'nun Beyleri Kara Koyunlular,* s.190.
[739] Yurtluk-ocaklık sancaklarda sancakbeyliği belli bir ailenin elinde bulunur. Bu sancaklarda tahrir yapılır, timar ve zeamet bulunur. Sancakbeyi herhangi bir sebeple azl edildiği takdirde yerine kardeşi, oğlu yâda akrabalarından biri tayin edilirdi. Hükümet sancaklarda tıpkı yurtluk-ocaklık sancaklarda olduğu gibi belli bir ailenin mülkiyetindedir. Yurtluk-ocaklıktan farkı ise tahrir yapılmamasıdır. Sancakbeyi vergileri kendisi toplar. Her yıl merkez hazinesine belirli bir meblağ ödeme yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 10, sy.10 (Şubat 1999), ss.119-137.
[740] Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri – Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları "-, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul, 2006, s.285.
[741]"Van ve Diyarbekir ve Şehr-i Zor eyaletlerinde bazı mîr-i aşiretler vardır. Lakin sancakbeyi hükmünde olmayıp zu'ama makamında 400'ü mütecavizdir. Tabl âlem sahibi olduk da mutasarrıf olduğu timar ile mîr-i aşiretliği oğluna ve oğlu yoksa akrabasına verilir. Munkarız olduğunda sair zeamet gibi harice dahi verilir."" Bkz. Ayn Ali Efendi, *Kavanin Risalesi, Kavanîn-i Âl-i Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan,* s.35.

vergilerin tasarrufunu tamamiyle timar sahibine ait olduğunu gösterir. Mîr-i aşiretler, yurtluk-ocaklık sancaklarda olduğu gibi bunları tasarruf edenler öldüklerinde ya da hizmetlerini layıkıyla yerine getirmedikleri zaman mîr-i aşiretlik oğulları veya akrabalarına verilirdi. Aslında aşiret beyliği tamamen irsî değildir. Aşiret beyi aşiret içerisinde cesareti, doğruluğu ve ekonomik gücü ile tanınmış kimseler arasından seçim yoluyla işbaşına gelmektedir. Ancak başarılı ve aşiretin zabtına gücü yeten şahsiyetlerin mîr-i aşiretliği irsen intikal ettirdikleri görülmektedir. Yolsuzluk veya merkezi iktidara aykırı yapılan uygulamalar karşısında mîr-i aşiretliğinin elinden alınıp başkasına verildiği de olmuştur. Osmanlı bürokrasisinde mîr-i aşiret iken vefat edenlerin timarlarını teâmüle aykırı olarak "ahar kimesnelere tevcih" ettiği durumlarda müteveffa mîr-i aşiretin oğlu veya varisi itiraz etmekte divan da onların lehine karar vermekte ve yapılan işlemi iptal edebilmektedir. Çünkü evlâd veya akrabasının olmadığı hallerde başkasına verilmesi kanun değildi.[742]

Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak "makbul" statü kazanan hanedan ve aşiretlerin ırsî hukukları, hükümet, yurtluk ocaklık ve mîr-i aşiret gibi statülerle garanti altına alınmıştır. Mîr-i aşiret statüsüne sahip aşiretin devletle uyumlu ilişkinin ürünü olarak devletin kendisine sunduğu imkân ve sahadan sonuna kadar faydalanan bir kabul edilmişlikten bahsedilebilir. Tabi bu sürecin her zaman olumlu olmadığı tarihsel süreç içerisinde çatışmalı bir evreye de girebileceği ihtimali göz önünde tutulmalıdır. Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasında merkezin dışında kırsal alanda devletin kontrol mekanizmasının zayıf olması durumunda buralarda bulunan aşiretlere belirli oranda serbestiyet tanınmıştır. Bu serbestiyet durumunun sınırları devlet nazarında "mîr-i aşiret"lik olarak kaydedilmiştir.[743]

Kumiko Saito, Erciş Sancağı'nda bulunan mîr-i aşirete dair geniş kapsamlı olmasa da bazı bilgiler vermektedir. Saito, değeri belirtilmemiş dirlikleri, Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklarda ve Erciş sancağına bağlı bir mîr-i 'aşîrete ait örneklerle tespit etmektedir.

---

[742] İlhan Şahin, "Timar Sistemi Hakkında Bir Risale", İ.*Ü.E.F.T.D.*, sy.32, İstanbul, 1979, s.923-924. ss.905-1047.; Orhan Kılıç, "Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1550-1792)", *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla*, c.1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2021,s.648. Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri – Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları" , s.285.

[743] Mehmet Rezan Ekinci, "Mîr-i Aşiretten Eşkiyalığa: Aşiret Hanedan Üyelerinin Makbulden Madunlaşma Sürecine Bakış 1800-1855", *Nubihar Akademi*, c. 4, sy.16, 2021, s.143-146.

"Değeri kesinleştirilmeden dirliğin tahsis edilmesinin nedeni, tahminî değerde verilen dirliklerde olduğu gibi dirliğin ait olduğu köyler ve mezralarda tahrir yapılmadığından dolayı vergi gelirlerinin tahrir defterine kaydedilmemiş olmasıdır. Dirliğin tahminî değerde verilmesi durumunda, timar ruznâmçe defterlerine dirliğin ait olduğu köy veya mezranın tahminî vergi gelirleri de yazılmaktadır. Öte yandan, dirliğin değeri belirtilmemiş ise timar ruznâmçe defterlerinde dirliğin ait olduğu köy veya mezranın sadece isimleri geçmekte ve toplam dirlik değeri kısımları boş bırakılıp en sonundaki açıklama bölümünde "*bilâ-ta'yîn, nâ-ma'lûm",* ma'lûm olmayan ifadelerinden biri yazılmaktadır"[744] şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

Saito'nun örnek verdiği ve açıklamalarda bulunduğu, Osmanlı hükümetince mîr-i aşiret ünvanı tevcih edilmiş aşiretlerden biri de Mamuki Aşiretidir. Hükümet bu aşirete reis olanları mîr-i aşiret olarak tayin etmiştir.

Şubat 1567 tarihinde gelen emir ve 8 Nisan 1568 tarihinde ise Hüsrev Paşa tarafından verilen tezkire ile Erciş Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'nde Kökün (ma'a mezra'a-i Kızıl Ören ve Karacelu ve Dülcek ve Pirömer ve mezra'a-i Kuş Kaya), Camısman (mezra'a-i Haki, Kalecik, Çamlu, Bekir), Ribatlu, Şeref nam-ı diğer Göcek, Gökoğlan (mezra'a-i Zeylu), Ağcaviran, Şeref-i ulya (mezra'a-i Akmescid), Karaçalı (mezra'a-i Şems) isimli köylerin Mamuki aşireti beyi Behlül'e defter-i cedidde mülkiyet üzere tevcih edildiğinden beratın yenilendiği belirtilmektedir.[745]

Erciş'e ait 1569 tarihli mufassal defterde Erciş Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'nde Kökün köyü ve Kızıl Ören, Karacelu, Kızılviran, Pirömer, Şems, Kuş Kaya, Babalu, Dülcek, Kara Haç mezralarında toplam 21 nefer olup mülkiyet olarak verilmiştir. Aynı şekilde Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Gökoğlan köyünün de toplam 9 nefer olduğu mülkiyet olarak verildiği "*an Aşiret-i Behlül*" kaydı düşülerek yazılıdır. Defterde Erciş'e bağlı mezraların da mülkiyet olarak verildiği tespit edilmektedir. Bunlar, Camısman, Haki,

[744] Kumiko, Saito, "16. ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolusu'nda Timarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies,* 2018, s.85.

[745] "Der tasarrufu Behlül mîr-i aşireti Mamuki ber vech-i mülkiyet tarikiyle zikr olanan kurâ ve mezra'aların defter-i cedidi hakan-i de üzerinde kayıtlı bulunduğundan ber muceb-i emr-i âli tecdidi berat-ı alişân için tezkire verildiğine" dair kayıt düşülmüştür. BOA, *DFE. RZ.d*. 12, s.1029-1030.

Kalecik, Çamlu, Bekir, Ribatlu, Şeref namı diğer Göcek, Ağca viran, Şeref-i ulya, Akmescid mezralarıdır.[746]

1577-1578 tarihli Erciş'e ait icmal defterinde ise Erciş Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'ne ait 7 köy (Kökün, Camışman, Ribatlu, Gökoğlan, Ağcaviran, Şeref-i ulya, Şemseddin) ve mezraların Mamuki aşireti beyi Behlül'e mülkiyet üzere verilmiştir. Bu defterde idari taksimatta değişlikliğin olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle 1569 tarihli mufassal defterde Camısman, Haki, Kalecik, Çamlu, Bekir, Ribatlu, Şeref namı diğer Göcek, Ağca viran, Şeref-i ulya, Ak mescid diye geçen mezralar bu kez Erciş Nahiyesi'ne değil de Sarusu Nahiyesi'ne bağlanmıştır. Bunun dışında ayrıca bazı mezraların da (Camışman, Ribatlu, Ağca viran, Şeref-i ulya, Akmescid) köye dönüştüğünü görmekteyiz.[747]

1600-1601 tarihli icmal defterinde Sarusu Nahiyesi'ne bağlı 7 köy ve mezralarının Mamuki aşiretinden Yusuf'un (Yusuf mîr-i aşireti Mamuki) tasarrufunda olduğunu görmekteyiz. Burada, önceki defterler gibi "mülkiyet" olarak verilmiştir. Ayrıca "*hâsıl ma'a adet-i ağnam*" şeklinde kayıt düşülmüştür.[748]

1604-1605 tarihli icmal defterinde Sarusu Nahiyesi'ne bağlı 7 köy ve mezraların mîr-i aşireti İbrahim'in tasarrufunda olduğu ve mülkiyet olarak verildiğini görmekteyiz. Önceki defterde olduğu gibi "*hâsıl ma'a adet-i ağnam*" diye kayıt düşülmüştür.[749] Defterde Mamuki aşireti verilmemiş mîr-i aşireti denilmiştir. Dirlikleri belirtilmemiş "yekün kura kıt'a 7" diye kayıt düşülmüştür.

1592 tarihli mufassal defteri eksik olup Sarısu'ya ait 12 köy kaydı bulunmaktadır. Bunlar arasında Kökün, Ağcaviran, Ribatlu, Gökoğlan ve Camışman isimli köylerin genelde mülkiyet olarak verilmiştir. İslam köyü olan Kökün, Hüseyin Şah'a timar olarak verilmiştir. 17 nefer olan köyün geliri 4.500 akçedir. Ağcaviran, Ribatlu, Gökoğlan ve Camışman köylerinin de İslam köyü olduğu ve sırasıyla Seydi Ali Veled-i Şahveli'ye

[746] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.21b, 22a.
[747] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328*, s.65b.
[748] BOA, *TT.d.* 693, s.39.
[749] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341*, s.50b.

2.000 akçe, Bayezid Veled-i Bekir'e 2.000 akçe, Şeyhi'ye 5.499 akçe ve Hüseyin'e 1.500 akçe timar olarak verildiğine dair kayıt düşülmüştür.[750]

26 Mart 1596 tarihinde Erciş Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiyesi'nde bulunan 7 köy ve bu köylere bağlı mezraların "*Ali Veled-i Behlül Mîr-i Aşiret-i Mamuki ber vechi mülkiyet*" üzere defter-i atik gereğince zeamet olarak verilmiştir. Hâsılları verilmese de "*ma'a adet-i ağnam*" şeklinde kayıt düşülmüştür.[751]

4 Ağustos 1622 tarihinde Erciş Sancağı Sarusu Nahiyesi'nde bulunan 7 köy ve bu köylere bağlı mezraların "*zeamet-i benam Alihan an tahvili Derviş el müteveffa*" kaydı yazılıdır. Şimdiye kadar mülkiyet olarak verilen köylerin hâsılları yazılmazken bu belgede zeamet olup 20.000 akçe olarak yazılıdır.[752] 22 Ocak 1634 Derviş'in ölümüyle Alihan kullarına mülkiyet olarak verilen mîr-i aşiretlik 22 Ocak 1634 tarihinde yeniden Alihan'a tevcih olunmuştur.[753]

13 Mart 1683 tarihinde 7 aded köy ve köylere bağlı mezraalar yeni padişahın tahta geçtiği sırada beratlar genel olarak yenilenmiş ve 10.000 akçe ile Derviş oğlu Ali'ye verilmiştir.[754] 2 Nisan 1696 tarihinde ise mîr-i aşiretlik Hasan'ın tasarrufundadır.[755]

Bu süreci XIX. yüzyılın başlarına kadar takip edebilmekteyiz. Şöyle ki, 29 Kasım 1723 tarihinde yedi pare köy ve bu köylere bağlı mezraalar Abdullah Paşa'nın tezkiresiyle İsmail oğlu İbrahim'e verilmiştir.[756] 27 Aralık 1732 tarihinde tekrardan İbrahim'e

---

[750] BOA, *TT.d*. 1252.
[751] BOA, *DFE.RZ.d.* 176, s.605-606.
[752] "Erciş Sancağı'nda Sarısu Nahiyesi'nde Kökün nam karye ve gayriden ber vech-i zeamet 20.000 akçe olarak mülkiyet ve aşiretlik üzerine mutasarrıf olan Derviş vefat edip karye, mezra'a ve mîr-i aşiretinin mahlûl olunmağın müteveffa-i mezburun oğlu olan Alihan için mîr-i aşiretin uhdesinden gelir diye tevcih olunup tezkire verilmiştir." Bkz. BOA, *DFE.RZ.d.* 412, s. 399-400.
[753] "Erciş Sancağında Sarusu Nahiyesi'nde Kökün nam karye ve gayriden altı pare köy ve mezraa mülkiyet ve mîr-i aşiretlik ile defteri atik ve cedid üzere Mamukiye mîr-i aşiret olan uzun boylu kara gözlü karakaşlı kumral sakallı Alihan kullarına mülkiyet olarak mîr-i aşiretlik üzere yeniden tevcih olunup beratı alişan için Musa Paşa tarafından tezkire verilmiştir." Bkz. BOA, *DFE.RZ.d.* 552, s.95.
[754] "13 Mart 1683 tarihinde 7 aded köy ve köylere bağlı mezraalar yen, padişahın tahta geçtiği sırada beratları genel olarak yenilenip Erciş Sancağı'nda Sarısu nahiyesinde Kökün nam karye ve gayriden ber vech-i tahmin 10.000 akçe ile Ali veledi Derviş'e verilmiştir." Bkz. BOA, DFE.RZ.d.951, s.196.
[755] "2 Nisan 1696 tarihinde Erciş Sancağında Sarısu Nahiyesi'nde Kökün nam karye ve gayriden yedi pare köy ve mezra mîr-i aşiret Hüdavendigar sabıka beratıyla mutasarrıf olan uzun boylu kara gözlü karakaşlı mezkûr Hasan gelip tarihi mezburdan üzerimdedir deyip yenilenmesini rica ettiği ve bunun üzerine tezkiresi verilmiştir." Bkz. TKGMA, *TKG.KK.TTd. 951*, s.196.
[756] TKGMA, *TKG.KK.TTd. 792*, s.93.

verilmiştir.[757] 23 Mart 1733 tarihinde Hasan'a,[758] 31 Temmuz 1732 tarihinde Hasan'ın vefatıyla İsmail'e geçmiştir.[759] 30 Mart 1762 tarihinde Hüseyin'in üzerindedir.[760] 2 Ocak 1768 tarihinde İsmail tahvilinden Ahmed'e verilmiştir.[761] Son olarak 29 Kasım 1816 Süleyman Veled-i İbrahim üzerinde olduğuna dair bilgiler yazılıdır.[762]

[757] TKGMA, *TKG.KK.TTd. 877*, s.189.
[758] TKGMA, *TKG.KK.TTd. 877*. s.197.
[759] TKGMA, *TKG.KK.TTd. 877*. s.200.
[760] TKGMA, *TKG.KK.TTd. 1186*, s.116.
[761] TKGMA, *TKG.KK.TTd. 1232*, s.88b.
[762] TKGMA, *TKG.KK.TTd.1627*, s.75b.

3. BÖLÜM
ERCİŞ SANCAĞI'NIN GELİR KAYNAKLARI VE İKTİSADİ DURUMU

Erciş Sancağı, tarihin ilk dönemlerinden itibaren bölgede ticari canlılığını devam ettirmiştir. Ortaçağda, Gürcistan-Tebriz-Erzurum ve Tebriz-Diyarbakır kervan yollarının kavşak noktasında olduğundan, siyasi ve ticari bakımlardan önemli bir kent merkezi olmuştur. Bölgenin kervan yollarının üzerinde olması sebebiyle buradan gelip geçen kervanlar bölge açısından önem arz etmektedir.

Bu cihetle Osmanlı İmparatorluğu'nda bir bölgenin coğrafi yapısı, üretim tarzı, üretim nispeti, gelir kaynakları, tarım ve hayvancılığa dair üretim potansiyeli ve yarı işlenmiş halde tahrir defterlerinde zikredilen yarı- sınai ürünleri ve yarı sınai üretim için ihdas edilen yarı-sınai üretim sahalarını tespit edebildiğimiz, Osmanlı İmparatorluğu bürokratik sisteminde Defter-i Hâkani adı verilen Tapu-Tahrir defterleri sayesinde çalışmamıza yön vermeye çalışacağız.

Bir bölgenin iktisadi konumunun tespiti için o bölgenin üretim ve tüketim kaynaklarını bilmek gerekmektedir. Bu durumun tespiti konusunda Tapu Tahrir Defterleri araştırmacılara bir bölgenin coğrafi yapısını, üretim tarzını, gelir kaynaklarını, tarım ve hayvancılık potansiyelini, yarı işlenmiş sınai üretim sanayi ve maden kaynakları gibi birden fazla alanda zengin bilgiler sunmaktadır.

Erciş Sancağı'nın ekonomik potansiyelinin tespitine dair veriler süreklilik arz etmemektedir. Bu olumsuz duruma rağmen bölge hakkında önemli bilgiler ihtiva eden tahrir defterleri bulunmaktadır. Tahrir defterlerinden 1569 tarihli mufassal, 1571 tarihli evkaf ve bir diğeri ise 1592 tarihine ait olan mufassal defterlerleri (eksik olmasına rağmen sancağa dair genel bilgiler mevcuttur) olup sancağın üretim potansiyeli ve alınan vergilere dair bilgileri bu defterler vasıtasıyla tespit edebilmekteyiz. Sancağa ait 1577-1578, 1600-1601 ve 1604-1605 tarihli icmal defterlerinde ise vergiler hakkında özet bilgiler ihtiva etmeleri açısından önemlidir. Tahrirlerin dışında diğer kaynaklar yeterli bilgi ihtiva etmemesinden dolayı sonraki süreçler hakkında yeterince bilgi verilememiştir.

Osmanlı Devleti farklı beylerbeyilik hatta sancaklarda oranın şartlarına göre vergi oranlarını ve miktarlarını tespit etmiştir.[763] Bunun da en belirgin kanıtı sancakların bünyelerine en uygun şekilde özel olarak hazırlanmış bir vergi kanunnamesi olmasıdır. Osmanlı vergi sistemi hakkında tespitlerde bulunan Halil İnalcık'a göre, "sadece tek bir hüküm (ferman veya berat) ya da belirli ve sınırlı bir konu kanunnâmeyi şekillendirebileceği gibi bütün imparatorluğa yahut belirli bir bölgeye veya sosyal bir gruba uygulanabilen kanunnâmeler de vardı. Bu tespite binaen Osmanlı kanunnâmeleri sistematik açıdan Osmanlı vergi sistemi ve idari sistemine göre dizayn edildiğini söyleyebiliriz. Özellikle sancak kanunnâmeleri padişahın tuğrasıyla onaylanmış ve her bölgenin mufassal tahrir defterlerinin başında yer almıştır. Sancak kanunnâmeleri, reâyâ vergileri ve arazi kanunlarının formülleştirilmesi konusunda en iyi belirlenmiş ilkeleri takip etmiştir"[764] diyerek konuya açıklık getirmiştir. Erciş Sancağı ile ilgili kanunnâme niteliğindeki tek kaynağımız Ahmed Akgündüz tarafından yayınlanan Bağdad Eyaleti kanunnâmesi içinde bulunan Ocak/Şubat 1556 (Rebîülevvel 963) tarihli Erciş ve Bargiri kanunnamesidir.[765] Kısa olan bu kanunnâmenin bazı kısımları okunmaz haldedir. Osmanlılar, genelde yeni ele geçirdikleri yerlerde eski adetlere pek dokunmasa da zaman içinde Kanun-i Osmani'yi yerleştirmeye çalışmıştır.

Vergilendirme bakımından belirtilmesi gereken ilk husus defterlerdeki vergi rakamlarının "gerçekte toplanan" miktarları olmayıp, "tahmini" ve yaklaşık rakamlar olduklarıdır. Bundan ötürü, bu rakamlar temel alınarak gerçek üretimin çapını hesaplama imkânı yoktur. Durum böyleyken, bu rakamlar tamamen temelsiz de sayılamazlar. Her halükârda bu rakamların bazı hesaplamalara dayandığını, kesin istatistikleri olmasa da, üretimdeki – tahririn yapıldığı yıldan önceki birkaç yıla ait – genel eğilimleri yansıttığını varsayabiliriz.[766]

---

[763] Şinasi Altundağ Osmanlı Devleti'nin vergi sistemi hakkında bilgi verirken "Osmanlı İmparatorluğunda mutlak bir merkeziyet yoktu; bilâkis adeta küçük küçük devletçikler vardı; her devletçik kendisini, kendi bünyesine en uygun malî, iktisadî kanunlarla idare etmekte idi. Her Eyalet, İstanbul'a gönderilen cizye ve bazı genel vergiler müstesna, kendi bütçesini gelirine göre tanzim etmek ve memleketin imarı için çalışmakta idi. Beylerbeylerin, yani umumî valilerin ellerinde idare bakımından büyük salâhiyetler vardı" diye ifade etmiştir. Bkz. Şinasi Altundağ," Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 1947, s.195-196.

[764] Halil İnalcık, "Kanunname", *DİA*, c. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss.333-337.

[765] Ahmed Akgündüz*, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I),* ss. 151-153; 182-191.

[766] Mehmet Öz, *XV – XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.79.

Osmanlı Devleti'nde vergilerin oranları bölgeden bölgeye farklılık gösterebiliyordu. Erciş Sancağı'nda öşürler Müslümanlardan 1/10, gayri Müslimlerden ise 1/5 oranında alınmaktadır. Adilcevaz Sancağı'nda da oranların bu şekilde olmasını Orhan Kılıç, bölgede yaşanan siyasi mücadeleler sonrasında elbetteki bütün insanların etkilendiği lakin gayri müslimlerin ekinliklerinin harap olmadığını ve hububat ve diğer ürünlerin öşrünü vermeye muktedir olduklarına dair tespitlerde bulunarak[767] açıklamıştır.

İncelediğimiz tahrir defterlerinde ziraî üretimin hesaplanmasında birtakım gelir birimlerinin "*hâsıl"* rakamlarının ayrıntılı dökümü yapılmadan toplam olarak verilmiştir. Bazı yerlerde ise gelirler "*bervech-i tahmin"* şeklinde verilmiştir. Erciş Sancağı'nın üretim potansiyeli ver vergi miktarlarını ayrıntılı olarak vermeden önce tablolar halinde elimizde bulunan ikisi mufassal ve üç tane icmal defterine göre mevcut olan vergi adları ve vergi miktarları verilmeye çalışılmıştır. Tabi bu tabloda padişah hasları, mîr-livâ hâssı, resm-i vergiler ve maktu' vergi ayırımı yapılmadan verilmiştir. Bunlara tekrardan vergi başlıkları adı altında özel olarak değinilecektir.

Tablo 31: 1569 Tarihli Tahrir Defteri Vergi Gelirleri

Vergiler	**Vergi Miktarı**
Resm-i bağat-ı İslâmiyye ve Erâmine gayr-ı ez bağ-ı İnehan ve bağ-ı Melik Muhsin fi sene	1.360
Mahsûl-i Bağ Melik (40) ve İnehan (40) ber-vech-i maktû' fi sene 80	80
Resm-i besatin der nefs-i Erciş fi sene	1.000
Resm-i tapu-yı zemin ma'a deşt-bânî ve bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet fi sene	6.350
Mahsûl-ı Asesiyye-i nefs-i Erciş fi sene	3.000
Mahsûl-ı çayır ber-vech-i maktû' fi sene	210
Resm-i bağ-ı Celali Çavuş ber-vech-i maktû' fi sene	20
Bâğ-ı Kurd Kethüda ma'a İsmail ber-vech-i maktû' fi-sene	20
Mahsûl-i resm-i yaylakha-i der Aladağ tabi-i livâ-i Erciş gayri ez zu'âmâ mir livâ-i'm, fi sene	20.000
Mahsûl-i ihtisab ve bâzârân ve üserâ ve tamga-i siyah ve bâc-ı ubur ve bâc-ı şıra der nefs-i Erciş ve debbağhâne fi sene	32.000

[767] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s.144.

Zu'âma ve tımâr mahsûl-i Boyahâne-i nefs-i Erciş fi sene	13.360
Hâss-ı mîr-livâ: mahsûl-i nısf-ı bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve yava ve kaçgun ve resm-i müjdegane gayr-ı ez zeametha-i zu'amâ ve timârhâ-i serbest ve evkaf fi-sene	20.000
Hâss-ı mîr-livâ: mahsûl-i mizâne-i nehr-i mâhiyân* der nâhiye-i Erciş ber-vech-i maktu'	2.000
Hâss-ı mîr-livâ: mahsûl-i çayırhâ-i Erciş gayri ez çayır-ı mir liva Yahya Ağâ fi sene	1.840
Hâss-ı mîr-livâ: mahsûl-i âdet-i ağnâm livâ-i Erciş gayri ez hassa-i hazret-i Pâdişâh-ı Âlempenâh ve evkâf fi-sene	50.000
Hâss-ı mîr-livâ: mahsûl-i bend-i mâhî der nefs-i Erciş ve der karye-i Arıncık ve der nezdi karye-i Davud gayri ez mâlikane fi sene	12.549
Hâss-ı Şâhî: Mahsûl-i mal-ı gamış ve beytü'l-mâl ve mabeyn-i tımarha-i livâ-i mezbur fi-sene	2.000
Hâss-ı Şâhî: mahsûl-i çayır der nezdi çayır çayır Kuluhan(kulucan) ve ark-ı 'atîk der nâhiye-i Erciş der-'uhde-i Togan b. Kulu ve Babakulu b. Bayezid ve Seyd b. Dumrul ber-vech-i maktu' fi sene	80
Zeamet, mahsûl-ı çiflik ve çayır ve bağhâ-i Yahya Ağa Azeban-ı Kal'a-i Erciş ma'a yaylak fi sene	500
Hâss-ı Şâhî: mahsûl-i çayır der tasarruf Hüseyin Ağa-i gılman-ı Erciş el müverrak Aslan Hamid ber vech-i maktu	40

Tablo 32: 1577-78 Tarihli Tahrir Defteri Vergi Gelirleri

Vergiler	**Vergi Miktarı**
Mahsûl-i boyahane-i nefs-i Erciş, fi sene	13.360[768]
Mahsûl-i mabeyn tımârha-i livâ-i mezbur ve beytü'l-mâl ve mâl-ı gâib fi sene	2.000
Mahsûl-i Çayır der nezdi çayır ismi gulman varaka-i atik der nahiye-i Erciş der uhde-i Toğan bin kulu ve Şah kulu bin Bayezıd….. ber-vech-i maktu', fi sene	80
Mahsûl-i çayır der tasarrufu Hüseyin Ağa gılaman-ı Erciş el-marufeye Aslan Cemil ber-vech-i maktu',fi sene	40

[768] Boyahâne gelirinin toplamı 13.360 olup, 2.000 akçesi mîrî, 11.360 ise zeamet olarak Erciş gılman ağası Hüseyin Ağa'ya verilmiştir. Bkz. TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328,* 5b, 25b.

Mahsûl-i nefs-i Erciş	29.158
Mahsûl-i mîzâniyye-i livâ-i mezbure fi sene	2.000
Mahsûl-i çayırha-i Erciş gayri ez çayır ma'a livâ-i mezbur ve çayır-ı Yahya Ağa ve Kurd Kethüda fi sene	1.840
Mahsûl-i âdet-i ağnâm livâ-i Erciş gayri ez evkaf livâ-i mezbure	50.000
Mahsûl-i bend-i mâhî der nezd-i Erciş ve der karye-i Arıncık ve der nezd-i karye-i Davud gayr-i ez malikâne, fi sene	12.549
Mahsûl-i nısf-ı bâd-ı hevâ ve cürm-i cinayet ve yava ve kaçgun ve resmi müjdegane-i* livâ-i mezbur gayri ez hasha-i hazreti Padişah-i Alempenah ve zeametha-i* zu'ama ve tımârha-i serbest ve evkâf-ı livâ-i mezbur	20.000
Mahsûl-i ihtisâb ve tamga-i siyah ve bâc-ı bazar ağnâm ve bâc-ı şıra ve bâc-ı ubûr ve debbağhane ve şem'hâne-i ve keyyâline-i Erciş gayr-ı ez bac-ı cizye fi sene	32.000[769]

Tablo 33: 1600-1601 Tarihli Tahrir Defteri Vergi Gelirleri

Vergiler	**Vergi Miktarı**
Nefs-i Erciş	60.000
Mahsul-i Hızâne-i livâ-i m. ber vech-i maktu' fi sene	40.000
Mahsûl-i çayırha-i Erciş gayr-i ez çayır mirlivâ-i m. ve çayır İsa Ağa ve Kurd Ağa fi sene	3.000
Âdet-i ağnâm livâ-i m. gayr-i ez evkaf ve nısf-ı resm-i arûsane kayd şude bude be-zeamet-i ve timârha-i fi sene	70.900
Mahsul-i nısf-ı bad-ı hevâ ve cürm i cinayet ve yava ve kaçgun ve resm-i müjdegane…….livâ-i m. gayr-i ez hasha-i hümayun ve zeametha-i zuama ve timârha-i serbest ve evkaf-ı ve emlak fi sene	30.000
Mahsûl-i bend-i mâhî der nezd-i Erciş der karye Arıncık der nezdi karye-i Davud gayr-i ez malikâne fi sene	14.773
Resm-i yaylak nefs-i haneha der Aladağ ki tabi-i livâ-i m. bude gayr-i ez yaylakha… havass-ı hümayun kayıd şude hariç ez defter (kimesnenin nizalusu değildir) fi sene	17.030

[769] Bu meblağın on beş bin akçesi emr-i şerifle Erciş Sancakbeyi olan Mirza Ali Bey'in tevcihine verilmiştir. Bkz. TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328,* s.26a.

Karye-i Irşad süfla tâb'i m. hâsıl divan-ı an nısf-ı hayvanat ve resmi arûs	497
Mahsûl-i bad-ı heva-i cemaat-i mezkurin yekün ber vech-i tahmin	8.497
Mahsûl-i boyahane-i Erciş fi sene	13.340
Mahsûl-i adet-i ağnâm karye-i Soskın ve Hoca Ali fi sene	1.500
Mahsul Hızane-i Soskın tâb'i m. fi sene	1.500

Tablo 34: 1604-1605 Tarihli Tahrir Defteri Vergi Gelirleri

Vergiler	**Vergi Miktarı**
Mâhsûl-i beytü'l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mabeyni tımarha-i livâ-m	6.000
İcare-i Erciş ve tamga-yı siyah bâc-ı bâzar ve ağnâm ve işarı ve bâc-ı şıra ve bâc-ı ubûr ve debbağhâne ve şem'hâne-i ve keyyâliyye-i Erciş gayr-ez bâc-ı cizye	35.000
Mâhsûl-i çayır der tasarruf Hüseyin Ağâ gılmân-ı Erciş el-muvaffakiye Aslan Cemil ber-vech-i maktû' ber-mucebi defter-i atik	40
Mâhsûl-i çayırhâ-i der nezdi karye-i İnceviran? atik der nâhiye-i Erciş der uhde-i toğan ve şah kulu ve seydi turul ber -vech-i maktû'	80
Mâhsul-i mîzâne-i karye-i Soskın ber- muceb-i defteri atik	1.500
Mâhsul-i âdet-i ağnâm karye-i Soskın ve Hoca Ali ber muceb-i defter-i atik	1.500
Nefs-i Erciş	60.000
Mahsûl-i mîzâne-i livâ-i m. ber-vech-i maktu', fi sene	40.000
Mâhsul-i çayırha-i Erciş gayri ez çayır mir livâ ve çayır Yahya Ağa ve Kurd Ağa fi sene	3.000
Mahsûl-i nısf-ı bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve yava ve kaçgun ve resm-i müjdegâne-i …….der livâ-i mezbur gayr-ı ez hasha ve zu'ama ve erbâb-ı tîmâr ve evkaf ve emlakı, fi sene	30.000
Mâhsul-i âdet-i ağnâm livâ-i m. gayri ez evkaf-ı an nısf-ı resm-i âğnâmın kaydı şude bude be zeamet ve tımârhâ-i, fi sene	70.900
Mâhsul-i bend-i mâhî der nezd-i Erciş der karye-i Arıncık der mabeyn-i* Karye-i Davud gayr-ı ez malikâne, fi sene	14.773
Resm-i yaylak nefs-i çayırha der Aladağ ki livâ-i mezbur bude gayri ez yaylak an hass kayd- şude, fi sene	17.030
Irşad-ı sufla /Erciş Hâsıl divane-i an nısfı …. ve resm-i arûsane	7.163
Mahsûl-i bad-ı heva-i cemaat-i mezkurin	8.437

3.1. İMALATHANELER VE SANAYİ KURULUŞLARI

3.1.1. Baruthane

Van'ın yanı sıra kısa bir sürede olsa Erciş Sancağı'nda da barut üretimi yapılmıştır. Güherçile mültezimi olan Hacı Ali tarafından Erciş'e yüz doksan beş buçuk batman güherçile ve bin dört yüz kırk iki batman kükürd Erciş Kalesi'ne teslim edilmiştir. Gönderilen on dört kazan ulaşmış olup Erciş'te baruthane binası için münasip yerin olduğunu ve baruthanede çalışacak usta bulunduğu takdirde barut işlenmeğe mümkün olduğu[770] ve barut işlemek için lazım olan odunu getirmeğe Van deryasından bir gemi tayin olunması hususu bildirilmiştir. Böylece Van'a tabi Erciş'te işlenmesi emrolunan barut mühimmi için lazım olan odunu götürmeğe Van deryasından olan gemilerden bir gemi tayin edilip işlenmesi emrolunan baruta lazım olan odunu götürüp istihdam edilmesi[771] istenmiştir.

3.1.2. Madenler

3.1.2.1. Güherçile

Anadolu coğrafyasında güherçile madenleri yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.[772] XVI. yüzyılda Anadolu'da özellikle çalışma alanımız olan Erciş başta olmak üzere Van ve Adilcevaz'da güherçile madenleri işletilmekteydi.

Taşrada güherçile üretimine önem verilerek, çalışanların bir kısım imtiyazlarla mükâfatlandırıp muhalefet edenlerin ciddi derecede cezalandırılması yoluna gidilmiştir.[773] Şöyle ki, kayıtlarda bu konuda ihmâli olanların beyan ettikleri özürlerinin kabul olmayıp sadece zeameti alınmakla kalınmayacağı, çeşitli cezalara maruz kalmalarının kararlaştırılarak görevlerinin îfâsında dakika kaybetmeden mesuliyetlerini yerine getirmeleri[774] istenmiştir. Cezalandırma yoluna giden Osmanlı Devleti aynı

[770] BOA, *MD* 14 1/296.
[771] BOA, *MD* 14 1/296.
[772] Anadolu coğrafyasındaki güherçileri madenleri için bkz. Ümit Koç, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2003, s.41.
[773]M. Metin, Hülagü, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, Kayseri, 2001, s.73.
[774] BOA, *MD* 12/135.

zamanda güherçileye verdiği önemi en üst seviyede oluşturduğu bir kurumla, Güherçile Nazırlığı ihdas etmek suretiyle ortaya koymuştur. Oluşturulan bu nazırlıkta birçok devlet ricali görev yapmıştır.[775] Bunlar arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla Erciş ve Bârgirî Kadılığı görevine ilaveten Güherçile Nâzırı görevini de ifa eden Mevlânâ Ahmed[776] adlı şahsı görüyoruz. Nezarete ve nazırlığa ilaveten güherçile kârhânelerinde müfettişleri, güherçile emini, güherçile mübaşirleri[777], güherçile üstatları çalışmışlardır. Bunlar arasında tespit edebildiklerimiz, Erciş Kalesi müstahfızlarından ve güherçile kârhânesi ustalarından Murat Divane oğlu Mehmed[778], Erciş'de işlenen güherçile üstatlarının karındaşlarına (Abdullah, Ahmed ve Kul Ömer)[779] ve Erciş'te işlenen güherçile mübaşirinin karındaşı Ali[780] hakkında bilgiler elde edebiliyoruz.

Güherçilenin bir kantarının nakdi değeri hakkındaki kayıtta, Van Beylerbeyi tarafından sâbık Güherçile Mültezimi Malazgirt Dizdârı Hacı Ali'nin muhâsebesinin görülüp tahsil olunan güherçile ve kükürdün Van, Erciş ve Ahlat mahzenlerine teslim olunduğu bildirilmiştir. Bundan sonra tahsil olunacak kükürt ve güherçilenin kantar hesabına[781] göre yapılarak, Van'da işlenmesi emir olunan güherçilenin kantarına yüz akçe bedelle verilmesi uygun görülmüştür. İşlenen güherçilenin her kantarına yüzer akçe tayin edilip verilmesine, hasılattan giderlerin ve imalathanelerin tamiri için de yeteri miktarda akçe verip ne kadar akçe verildiğini deftere kaydedilmesi istenmiştir.[782]

Güherçile işletmelerinin bir kısmı miri olmuştur. Miri olan güherçile işletmeleri belirli bir zaman dilimi ve şartlar dâhilinde dirlik olarak belirli şahıslara verilmiştir. Örneğin; Erciş müstahfızlarından Mehmed bin Hayrullah ile Van'da bulunan miri güherçile işletmelerinde belli şartlar dâhilinde üç yıllığına güherçile ve kükürt işleyip Van Kalesi'ne teslim edeceği yolunda yapılan anlaşma gereğince adı geçenin istediği dirlik ve terakkinin usulüne göre uygun olarak verilmesi kararlaştırılmıştır.[783]

---

[775] M. Metin Hülagü, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", s.80.
[776] BOA, *MD* 12/82.
[777] M. Metin Hülagü, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", s.80.
[778] BOA, *MD* 15/1528.
[779] BOA, *MD* 15/1971.
[780] BOA, *MD* 15/2196.
[781] BOA, *MD 12*/672.
[782] BOA, *MD 12*/575.
[783] BOA, *MD 12*/82.

Osmanlı idaresi ihtiyaç duyduğu ve önem verdiği güherçile ihtiyacını temin etmek üzere iltizam usulüne de başvurmuştur. Böylece iltizam usulleri hakkında, ulûfeleri bedeli ifrazdan (bir tımarda, kılıç denen ve tımar sâhibine âit sayılıp içinden bir şey ayrılmayan 6.000 akçelik kısımdan fazla olan miktâr) timar almaları şartıyla Erciş'te işlenecek güherçileyi üç yılda dört yüz kantara iltizam edilerek[784] belirli kimselere zeamet tevcihinde bulunulmuştur. Üç senede bin yedi yüz kantar güherçile teslim etmek şartı ile ve kendisine Van Azeb Ağalığı verilmek üzere Adilcevaz Alaybeyisi Ahmed'in buradaki madenleri iltizama aldığını görmekteyiz.[785] Yine zuamâdan Behram'a Erciş Kalesi Azeb Ağalığı ve Azeb Ağası olan Yahya'ya sancakbeyliği verilmek şartıyla mukâtaalara talip olduğu ve ayrıca senede iki yüz kantar güherçile teslim etmeyi taahhüt edeceğini bildirerek daha önceki mültezimlerin müddetleri son bulduğu için Erciş Azeb Ağasına bir sancak tevcih olunup Behram'a Erciş Azeb Ağalığı ile mezkûr mukâtaaların iltizamı tevcih edilmiştir.[786] Erciş ve Ahlat kârhâneleri ise Muhammed ile Yakup adlı kimselere iltizam edilmiştir.[787]

3.1.2.2. Kükürt

Barutun ikinci ana maddesi olan kükürt ise kısmen Erciş ve Ahlat civarından getirilir, büyük kısmı ise ithal edilirdi. Erciş'te işlenen kükürtün önemli bir miktarının da İran tarafından getirildiğini görüyoruz. Kayıtlarda Hakkâri'deki kükürt madeninden gönderilen kükürt numûnesinin daha önce İran tarafından getirilip Erciş'te işlenen kükürtten daha kaliteli olduğu tespit edildiğinden, âcilen iki bin kantar kükürt hazırlanarak Van Beylerbeyi vasıtasıyla Trabzon üzerinden İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.[788] Yine Erciş'te bulunan 300 kantar kükürt ile Hakkâri'de bulunan kükürtün gönderilmesi için her kiralık hayvana on batman yüklendiğini ve bunun kirasının da 200 akçe olduğunu dolaysıyla bir batman kirasının on bir akçeyi geçtiğini bildirilmiştir. Bunun üzerine kükürtün ne şekil taşınacağı hakkında bilgiler istenmiştir.[789]

---

[784] BOA, *MD* 9/224.
[785] BOA, *MD* 34/652.
[786] BOA, *MD* 24/21.
[787] BOA, *MD* 12/135.
[788] *12 Numaralı Mühimme Defteri, C.II, (978-979/1570-1572), Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1996, s.77-78, hk.832. (Bundan sonra MD 12).
[789] BOA, *MD* 14 1/37.

Barut imalinde kullanılabilir hale getirilen güherçile yakın bölgelerdeki baruthanelere sevk edildiği gibi ihtiyaç halinde İstanbul'a sevk edilmektedir. Erzurum Beyberbeyine yazılan hükümde Erciş'te işlenen güherçilenin Trabzon yoluyla Cebehane-i Amire'ye gönderilmesi kararlaştırılmış olduğundan Erciş'ten güherçile geldikçe Trabzon'a sevkine yardım edilmesi istenmiştir.[790] Böylece Erzurum yoluyla Trabzon limanına, oradan deniz yoluyla İstanbul'a sevkiyatı yapılmaktaydı.[791] Van, Erciş, Ahlat ve Adilcevaz'daki madenlerden çıkarılan güherçile ile Hakkari ve Erciş'teki madenlerden elde edilen kükürtün Van'da barut üretimini sağlamasına[792] rağmen Erciş'te işlenen güherçilenin İstanbul'a gönderilmesi dikkat çekici bir husustur. Burada yoğun bir şekilde İstanbul'a güherçile sevkiyatı yapılmasını özellikle Van'da bulunan baruthanenin yeterli üretim kapasitesine sahip olmadığı ihtimali ortaya çıkabilir.

Görüldüğü gibi barut üretiminde kullanılan güherçilenin yanı sıra kükürt madeninin de bu bölgede çıkarılıyor olması Erciş'te barut üretimini teşvik etmiş olabilir. Barut üretiminin sürekliliği hakkında bir bilgi olmasa da en azından kısa bir süre de olsa Erciş'te barut üretimi yapıldığına dair verilerin olduğu kayıtlarda görülmüştür.

3.1.3. Boyahane

Erciş Sancağı'nda dokuma işinde kullanılan ipliklerin boyanması işinin yapıldığı bir boyahane bulunmaktadır. Uzun bir dönem boyahane aktif bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür. 1569 tarihli mufassal defterimizde "zu'âma ve timâr mahsûl-i boyahâne-i nefs-i Erciş fi sene 13.360[793] akçe olarak zeamet ve timarlara tahsis edildiği görülmektedir. Erciş'te bulunan boyahanenin aktif bir şekilde uzun bir süre faaliyetlerine devam ettiğini hem tahrir defterlerinden hem de timar ruznamçe defterlerinden takibini yapabilmekteyiz. 1571 tarihinde 13.360[794], 1577-1578 tarihinde 13.360[795], 1589 tarihinde 13.360[796] 1594-1595 tarihinde 13.360[797], 1600-1601 tarihinde 13.340[798], 1604-1605

[790] BOA, *MD* 10/402.
[791] BOA, *MD* 12/832.
[792] Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16.-18. Yüzyıllar*, s.284.
[793] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66, s.*5b.
[794] BOA, *DFE.RZ.d*. 33, s.1003.
[795] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328*, s.5b.
[796] BOA, *MAD.d*. 15303, s.4.
[797] BOA, *DEF.RZ. d. 169*, s.572.
[798] BOA, *TT.d. 693*, s.4.

tarihinde 13.340[799], 1611 tarihinde 13.240 1617 tarihinde 13.340[800], 1632 tarihinde 13.340[801], 1691 tarihinde 11.360[802] aynı tarihte (1691) ruznamçe defterinde 13.310[803] akçedir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde 1740 tarihinde 11.360[804], 1759 tarihinde 13.310[805] akçedir. XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ortalarına değin eldeki mevcut veriler boyahaneden gelen akçe miktarında büyük bir değişikliğin yaşanmadığını ortaya koymaktadır.

Erciş Kanunnâmesinde, "boyahâne dükkânı kirâ ile olup kirasını verdikden sonra âhar kimesne boyahâne işletmemek şartıyla mukâta'aya almıştır. Âsumânî çivid boyasıyla boyanan bir arşun eni olan ak bezden bir akçe alınırmış ve eni arşundan eksik olan ak bezden altı mankur (mangır) alınırmış ki sekizi bir mankur bir akçe olur"[806] şeklinde yazılmıştır.

3.1.4. Şem'hâne

Mum imal edilen atölye anlamına gelmektedir. Şem' Arapça'da mum demek olduğundan mum imâl edilen bu atölyelere de *şemhâne* denirdi. Eskiden mum önemli bir aydınlatma aracıydı. Bu sebeple genel olarak şehirlerde ve kasabalarda mum imâlathaneleri mevcuttu. Mukataa olarak işletilen şemhânelerden devletin önemli ölçüde gelir elde ettiği bilinmektedir. *Şem'i Asel* ise bal mumu anlamına gelmektedir.[807]

Erciş ve Bargiri Kanunnâmesinde *şem'hâne-i asel* olarak geçip **"**bunun dahi kanunu bu imiş ki âhar kimesne şem'hâne işletmemek şartıyla alıp kırk akçeye satarlar imiş"[808] şeklinde yazılıdır**.**

---

[799] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341*, s.50a.
[800] BOA, *DEF.RZ. d. 322*, s.331.
[801] BOA, *DEF.RZ. d. 424*, s.262.
[802] BOA, *MAD.d. 15416*, s.2.
[803] BOA, *DEF.RZ. d. 951*, s.188.
[804] TKGMA, *TK.GM.d. 924*, s.122a.
[805] TKGMA, *TK.GM.d. 1138*, s.121.
[806] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s. 185.
[807] Mehmet Ali Ünal, "Şem'hâne", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c.3, s.330.
[808] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s.183.

Erciş'te mevcut olan mum imalathanesinden alınan vergi 1577-1578 tarihli icmal defterinde mahsûl-i ihtisâb ve tamga-yı siyah ve bac-ı bazar ağnâm ve bac-ı şıra ve bac-ı ubur ve debbâğhâne ve şem'hâne-i ve keyyâliye-i Erciş gayr-ı ez bac-ı çayır fi sene 32.000[809] ve 1604-1605 tarihli icmal defterinde icare-i Erciş ve tamga-yı siyah bâc-ı bâzar ve ağnâm ve işarı ve bâc-ı şıra ve bâc-ı ubûr debbağhane ve şem'hâne-i ve keyyâliye-i Erciş gayr-ez bâc-ı cizye. 35.000[810] akçe olarak birden fazla vergi ile birlikte alınmaktadır.

3.1.5. Debbağhane

Deri işlenen yer, tabakhâne olarak ifade edilmiştir. Deri günlük hayatta en çok kullanılan malzemeler arasında olduğundan birçok şehir ve kasabada *tabakhâne / debbağhâne* faaliyette idi. Debbağhâne bulunan şehirler deri sanayinin gelişmiş olduğu yerlerdi.[811] Erciş'te de debbağhâne olduğu bilinmektedir. Özellikle 1569 tarihli mufassal, 1577-1578 ve 1604-1605 tarihli icmal defterlerinde genel vergiler içerisinde debbağhânenin de bulunması bu tespitimizi doğrulamaktadır.[812]

3.1.6. Resm-i Asiyâb / Bezirhâne (Değirmenler)

Erciş ve Bargiri Kanunnâmesinde "resm-i âsîyâbları ve birer hânelerine vâki' olursa bir yıl tamam işleyenden altmışar akçe ve nîm sâl işleyenden otuzar akçe alına" şeklinde kaydedilmiştir.[813] Erciş Sancağı'nda 1569 yılına ait 32 adet değirmen mevcuttur. Bunların 22'si tam yıl, 9'u ise 6 ay çalışmaktadır. Haydarbey köyünde bulunan değirmen ise ne kadar çalıştığına dair bilgi mevcut değildir. Değirmende işleyen değirmen taşı tahrir defterlerine "hacer" şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla değirmenler için kullanılan "bab" ve "hacer" tabiri, değirmenlerde işletilen her bir üniteye karşılık gelmektedir.

Bezirhane olarak adlandırılan bulgur değirmenleri sayısı ise 17'dir. Bunların tamamı tam yıl çalışmaktadır.

---

[809] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328*, 25b.
[810] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341,* 46b.
[811] Mehmet Ali Ünal, "Debbağhâne", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c.1, s.533.
[812] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66,* s.5b; *TKG.KK.TT.d 364-65/328,* s.25b*; TKG.KK.TT.d 363-65/341,* s.46b.
[813] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s.186.

Tablo 35: 1569 Tarihinde Mevcut Değirmenlerin Tablosu[814]

Karye	**Nahiye**	**Asiyâb**	**Bezirhane**
Zekrek ma'a mezra'a-i Zekrek	Erciş		60
Pertek	Erciş	2 hacer 90	
Ekanis	Erciş		4 bâb fi 60 fi-sene 240
Panu (Pani olabilir)	Erciş	1 hacer, fi-sene 60	
Pulurmak?	Erciş		1 hacer, fi sene 60
Karabaş	Erciş	3 hacer, fi sene 180	2 bâb fi sene 120
Soskın(Soskun)	Erciş	2 hacer, fi 60 fi sene 120	
Kündük (Kenzek)	Erciş	1 hacer, nîm sâle 30	
Davud- ma'a mezra'a-i Asaba?	Erciş	1 hacer / 30	
Esbusinek ma'a mezra'a-i Topraklu	Erciş		2 bâb, fi sene 120
Çakırbey	Erciş	1 hacer, nim sale 60	
İrşad-ı sufla	Erciş	2 hacer, fi sene 120	1 bab, fi sene 60
Ağı	Erciş	3 hacer, fi sene 120	3 bâb, fi sene 180
Karakilise	Erciş	1 hacer , fi sene 60	60
Kızılkilise	Erciş		1 bâb, fi sene 60
Aksırav	Erciş	1 hacer, fi sene 30	
Girak (Girek) ma'a kilisa tâb'-i karye-i mezbur	Erciş	6 hacer, fi sene 300, 4 bab fi 60/240 – 2 bab fi 30 fi sene 60	1 bâb, fi sene 60
Pay	Erciş	1 hacer, fi sene 60	
Haydarbey	Erciş	1 hacer	

Tablo 36: 1571 Tarihli Evkaf Defterinde Bulunan Köylerdeki Değirmenlerin Tablosu[815]

Karye	**Nahiye**	**Vâkf-ı**	**Asiyâb**	**Bezirhane**

[814] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66, s.* 5b.
[815] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 198-66/202.*

Sultan Molla Ahmed	Sarı Su	Vakf-ı zaviye-i m.	1 hacer, fi sene 60	
Kırklar	Erciş	Vakf-ı zâviye-i Kırklar	1 hacer, 30	
Gürgüs	Erciş	Şeyh Taraşah Vakfı	1 nîm sâle 30	
Çakırbey	Sarı Su	Vakf-ı zâviye-i Çakırbey der karye-i m.	2 hacer, gam sale 120	
Pulur	Erciş	Vakf-ı haremeyn-i şerifeyn	2 hacer, fi sene 120	1 bâb, fi sene 60
Çekreşin	Erciş	Vakf-ı haremeyn-i şerifeyn		1 bâb, 60

1571 evkaf defterinde toplam 7 değirmenin 5'i tam yıl 2'si ise 6 ay çalışmaktadır. Ayrıca 2 tane tam yıl çalışan bulgur değirmeni mevcuttur.

Tablo 37: 1592 Tarihinde Mevcut Değirmenlerin Tablosu[816]

Karye	**Nahiye**	**Asiyâb**	**Bezirhane**
Ağı	Erciş	2 hacer resm-i 120	1 bab resm-i 60
Kündük	Erciş	1 hacer resm-i 60	
Akbaş	Erciş	1 hacer resm-60	
Ağcamescid	Erciş	1 hacer resm-60	
Ekrek	Erciş	2 hacer resm-i 120	
Karaca	Erciş	1 hacer resm-i 60	
Dedelü	Sarı Su	1 hacer resm-i 60	
Hasandolı	Sarı Su	60	
Ribatlu	Sarı Su	2 hacer resm-i 120	
Ancini	Sarı Su	1 hacer resm-i 60	

1592 tarihli mufassal defterimizde en büyük talihsizlik her ne kadar defterin başında sancak hakkında genel bilgiler özet halinde verilse de içerik kısmında defterin eksik olmasıdır. Defterde var olan kısımlara göre Erciş Sancağında toplamda tam zamanlı çalışan 13 tane değirmen bulunmaktadır. Ayrıca tam çalışan bir tane de bulgur değirmeni mevcuttur. Bunun yanı sıra 1569 tarihli defterde Sarısu Nahiyesi'ne ait değirmenlere rastlanmazken 1592 tarihli defterde Sarısu Nahiyesi'nde bulunan değirmenleri de görebilmekteyiz. Bu sayının daha fazla olduğu bilgisi 1566 tarihli mufassal defterimizde

[816] BOA, *TT.d. 1252*.

karşımıza çıkmaktadır. 1592 tarihli defterimizin tamamı olsaydı 23 yıllık süre zarfında en azından değirmen sayısının artış ya da azalışına dair fikir sahibi olabilirdik. Bu yüzden sadece eldeki verileri vermekle yetiniyoruz.

3.2. ERCİŞ SANCAĞI'NDA KIRSAL EKONOMİ VE VERGİLER

3.2.1. Öşür

Köylü ya da başka bir tabirle çiftçi reâyâ oturduğu köyün etrafında bulunan ve arazinin verimine göre büyüklüğü değişen "çiftlikleri" ekip biçerek elde edilen ürününü öşür olarak devlete veya sipahiye öderdi.[817] Reâyânın tasarrufunda olan arazi için resm-i çift veya resm-i dönüm adı altında çeşitli vergiler ödenirdi. Reayadan, ziraat etmekte olduğu araziyi terkettiği zaman devlete "çiftbozan resmi" ödemek zorundaydı.[818] Bunun alınmasının asıl amacı toprağın boş kalmasından dolayı devletin gördüğü zararın karşılanmasıdır. Nitekim terkedilen araziyi sipahi başkasına tapuya verir veya ziraat ettirir, mahsul elde ederse, bu arazi sahibinden çift bozan resmi alınmazdı.[819] Buna göre köylünün toprak üzerinde satabilme, hibe edebilme, vakfedebilme gibi hakları yoktur. Ancak mirî toprakların tasarruf hakkı, buna sahip olanın erkek evladına da geçiyordu. Erkek evlat bulunmadığı takdirde yine erkek mirasçılardan birisine "tapu resmi" bedelini ödemek kaydıyla geçebilmekteydi. Bu da reâyâ çiftliklerinin parçalanmamasına devletin ne kadar önem verdiğinin göstergesidir. Hatta buna dair kesin kanunlar çıkartılmıştır.[820]

Osmanlı toprak sisteminde hububat üretimi yapılan yerler genellikle mîrî arazi statüsünde olup has, zeamet ve timar olarak taksim ve reayaya tahsis edilmiştir. Umumiyetle öşür adı altında toplanan vergiler ziraî vergilerdir ve böylece beşte birden (humus) onda bire (öşür) kadar değişen çeşitli oranlar ortaya çıkmaktadır.[821] Bu oranları 1569 tarihli mufassal defterde *hâsıl mine'l hums* (1/5) ve *hâsıl mine'l öşr* (1/10) şeklinde belirtilmiştir.

---

[817] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s.66

[818] Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *DTCFD*, c.V, sayı 5, 1947, s.501-502.

[819] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi Osmanlı Medeniyeti Tarihi* -5, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2019, s.103-107

[820] "Çiftlik ve baştina parçalanup bozulması kat'iyyen câiz değildir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s.582.

[821] Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", *DİA*, c.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss.100-103.

Öşür gelirleri devlet adına tahsil edilirdi. Öşür gelirleri hâss, ze'amet ve timâr sahiplerine tevcih edilir, vakıflara devredilebilir ve maktu' olarak belirlenmeleri durumunda iltizama da verilebilirdi.[822]

Sancakta yapılan ziraî üretimin neler olduğuna dair bilgilerimizi 1569 tarihli mufassal, 1571 tarihli evkaf ve 1592 tarihli mufassal defterlerinden tespit edebilmekteyiz. 1571 tarihli evkaf defterindeki vakıf köylerinin hâsılları ile beraber ziraî ürünlerine de yer verilmiştir. 1592 tarihli defterimiz eksik olmasına rağmen zirai ürünler hakkında verilen bilgiler vasıtasıyla döneme dair genel çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. 1592 tarihli defterin tamamının elimizde olmaması köylerdeki ziraî üretimin nasıl şekillendiğine dair bilgilerimizin eksik kalmasına ayrıca süreç içerisinde ziraî üretimdeki olumlu ya da olumsuz göstergelere de ulaşma imkânımız kısıtlamıştır. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen en azından defterin giriş kısmında ziraî ürünlere dair toplam miktarını vermesi sancağa dair üretim potansiyeli hakkında bilgi sahibi olma fırsatını vermiştir.

3.2.1.1. Hububat Öşrü

Mîrî arazi rejiminin ve timar sisteminin uygulandığı alanlarda köylü-çiftçiler, çift hâne sistemi çerçevesinde büyük ölçüde kuru hububat ekimine dayalı tarımla uğraşırlardı.[823]

Erciş Sancağı'nda hâsıl edilen hububat ürünlerinden devletin genellikle müslüman ahâliden 1/10, gayri müslim ahâliden ise 1/5 oranında hububat öşrü alındığı görülmüştür. Öşür, *aynî* ve *nakdî* olmak üzere iki şekilde tahsil edilebilirdi. Buğday, arpa, darı gibi dayanıklı hubûbât çeşidinde *aynî* olarak alınması kanundu. *Aynî* olarak alınan bu ürünlerin öşr'e tabi ürünlerin de belli bir fiyat üzerinden değeri akçe olarak verilmiştir. İncelediğimiz defterlerde de öşür miktarının kaç kile olduğu belirtildikten sonra tespit edilen narh fiyatından öşürün akçe olarak tutarı kaydedilmiştir. Tespit edilen öşür miktarının üç yıllık ürün ortalamasının dikkate alındığı unutulmamalıdır.

Orhan Kılıç tarafından hazırlanan Van Sancağı'na ait hububat fiyatlarını 1611 yılındaki buğday fiyati hariç, mîrî tarafından belirlenen mübayaa (satın alma) fiyatlardır. 1571 yılına ait fiyatların ise vakıf kayıtlarındaki harcama kalemlerinden alındığını ifade etmiştir. Ayrıca Van Sancağı'ndaki ürünlerde kullanılan ölçü birimlerine de değinmiştir.

---

[822] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s.209.
[823] Mehmet Öz, "Reâyâ", *DİA,* c.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss.490-493.

1628-1629 (H.1038) tarihine kadar 1 Van kilesi: 2 İstanbul kilesi olarak kabul edilmiştir. İstanbul kilesinin ağırlığı ise 20 okka (25,6 kg.)'dır. Bu durumda 1 Van kilesi 51,2 kg.dır. 1628 – 1629 tarihinde ise Van ambarına satın alınan zahire ve ambardaki zahire miktarının hesabı yapılırken 1 Van kilesi: 4 İstanbul kilesi olarak kabul edilmiştir. Bu durumda 1 Van kilesinin ağırlığı 80 okka (102,4 kg.)'dır.[824]

Tablo 38: Van Sancağı'nın Hububat Fiyatları[825]

CİNSİ	**FİYATI (akçe)**	**BİRİMİ (İstanbul Kilesi)**	**YILI**
Buğday	10	1	1571
	12,5	1	1576
	16,7	1	1611
	16	1	1633
	13,3	1	1633-1635
	26,6	1	1637
CİNSİ	**FİYATI (akçe)**	**BİRİMİ (İstanbul Kilesi)**	**YILI**
Arpa	7,5	1	1571
	11,4	1	1633
	8	1	1633-1635
	20	1	1637
CİNSİ	**FİYATI (akçe)**	**BİRİMİ (İstanbul Kilesi)**	**YILI**
Darı	6,5	1	1571
Prinç	16	1 müd	1571

Orhan Kılıç tarafından hazırlanan tabloda verilen hububat fiyatlarından belirli yıllara ait bir İstanbul kilesinin[826] fiyatları akçe olarak verilmiştir. Erciş Sancağı'na ait 1569 yılındaki veriler tablo 39'da verilmiştir. Bu verilerde Erciş Nahiyesi'ne ait köylerde üretilen buğday ve arpanın kile, hâsıl ve kg miktarları verilmiştir. Ayrıca tablodaki verilere göre buğdayın bir İstanbul kilesi fiyatı 16 akçe, arpa ise 10 akçe'dir. Bunun yanı sıra az da olsa Erciş Nahiyesi'ne bağlı dört köyde (Ekanis, Davud, Esbusinek, Haseva) darı (gâvers) üretimine de tesadüf edilmektedir. Toplamda 1.420 kile, 18.440 akçe kıymet ve 36.431,52 kg darı elde edilmektedir. Darının kilesi ise 10 akçe olarak belirlenmiştir.

[824] Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi: Van 16.-18. Yüzyıllar*, s.334-335.
[825] Tablo Orhan Kılıç tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi: Van 16.-18. Yüzyıllar*, s.334.
[826] "İstanbul kilesi, genel olarak 20 okka gelen hububat ölçüsü birimidir. Okka'yı 1.2828 kg olarak kabul edersek İstanbul kilesi buğday ve un için 25,656 kg eder. Osmanlı Devleti imparatorluk genelinde İstanbul kilesini standart kabul etmiş, mahalli kileleri buna göre değerlendirmiştir". Bkz. Mehmet Ali Ünal, "İstanbul Kilesi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 2, s.273.

1571 tarihli evkaf defterinde fiyatların 1569 tarihinde olduğu gibi buğday 16, arpa 10 akçe olarak belirlenmiştir. 1592 tarihli defterde ise arpa, buğday ve darı kile verilirken kıymeti verilmediği için kilesinin kaç akçe olarak belirlendiği hakkında bir şey yazmayıp sadece kilogram verilmeyi çalışılmıştır. Ayrıca 1592 tarihli defterde üretilen toplam hububat üretiminin geneli tablo 41'de görülebilir.

Tablo 39: 1569 Tarihinde Erciş Sancağı'nda Hububat Üretimi

		Hınta (Buğday)			**Şair (Arpa)**		
Karye	**Nahiye**	**Kile**	**Hâsıl**	**Kilogram**	**Kile**	**Hâsıl**	**Kilogram**
Nefs-i Erciş		500	8.000	12.828	250	2.500	6.414
Anzav	Erciş	167	2.672	4.284,552	83	830	2.129,448
Zekrek	Erciş	200	3.200	5.131,2	189	1.890	4.848,984
Ekrek	Erciş	200	3.200	5.131,2	189	1.890	4.848,984
Arıncık	Erciş	375	6.000	9.621	248	2.480	6.362,688
Pertek	Erciş	370	5.920	9.492,72	160	1.600	1.539,36
Ekanis	Erciş						
Panu (Pani)	Erciş	150	2.400	3.848,4	50	500	1.282,8
Hacrov (Haçrof)	Erciş	108	1.744	2.770,848	55	550	1.411,08
Zevik?	Erciş	140	2.240	3.591,84	75	750	1.924,2
Pulurmak?	Erciş	117	2.672	3.001,752	78	780	2.001,168
Karabaş	Erciş	400	6.400	10.262,4	200	2.000	5.131,2
Soskın(Soskun)	Erciş	300	4.800	7.696,8	220	2.200	5.644,32
Kadiresker (gıdrasgar)	Erciş	300	4.800	7.696,8	150	1.500	3.848,4
Kündük (Kenzek)	Erciş	200	3.200	5.131,2	105	1.050	2.693,88
Muy	Erciş	267	4.272	6.850,152	133	1.330	3.412,248
Davud	Erciş	266	4.256	6.824,496	134	1.340	3.437,904
Papuşkin	Erciş	100	1.600	2.565,6	100	1.000	2.565,6
Hoca Ali	Erciş	15	240	384,84	10	100	256,56
Çakırbey	Erciş	50	800	1.282,8	45	500	1.154,52
İrşad-ı sufla	Erciş	250	4.000	6.414	161	1.610	4.130,616
Erkic (Erkim)?	Erciş	200	3.200	5.131,2	116	1.160	2.976,096
Suvarkendi	Erciş	100	1.600	2.565,6	119	1.190	3.053,064
Maçaris	Erciş	71	1136	1.821,576	27	270	692,712
Evkök?	Erciş	200	3.200	5.131,2	91	910	2.334,696
Ağı	Erciş	1.307	2.0912	33.532,392	228	2.280	5.849,568
Karakilise	Erciş	50	800	1.282,8	60	600	1.539,36
Kızılkilise	Erciş	50	800	1.282,8	24	240	615,744
Haki	Erciş	30	480	769,68	21	210	538,776
Kozluca	Erciş	60	960	1.539,36	79	790	2.026,824

Aksırav	Erciş	1.000	16.000	2.5656	752	7.525	19.293,312
Girak (Girek)	Erciş	869	13.904	2.2295,064	100	1.000	2.565,6
Ermizonk ve Akkilise	Erciş	200	3.200	5.131,2	200	2.000	5.131,2
Cüdgah	Erciş	200	3.200	5.131,2	188	1.880	4.823,328
Tonduras	Erciş	200	3.200	5.131,2	173	1.730	4.438,488
Hase Ava (HaciAk)?	Erciş	150	1.500	3.848,4			
Canik (Hanik)	Sarısu	100	1.600	2.565,6	20	200	513,12
Pay	Erciş	133	2.128	3.412,248	77	770	1.975,512
Zarnos?	Erciş	75	1.200	1.924,2	46	460	1.180,176
Toplam		**9.470**	**15.1436**	**242.962,32**	**4.956**	**4.9615**	**124.585,536**

Tablo 40: 1571 Tarihinde Vakıf Köylerinde Erciş Sancağı'nda Hububat Üretimi

Karye	**Nahiye**	**Hınta (Buğday)**			**Şair (Arpa)**		
		Kile	**Hâsıl**	**Kg**	**Kile**	**Hâsıl**	**Kg**
Kürdenkar	Erciş	20	320	513,178	10	100	256,589
Kırklar	Erciş	50	800	1.282,945	25	250	641,4725
Gürgüs	Erciş	100	1.600	2.565,89	50	500	1.282,945
Çakırbey	Sarı Su	50	800	1.282,945	25	250	641,4725
Anzaf	Erciş			0			0
Madvanik	Erciş	700	11.200	17.961,23	300	3.000	7.697,67
Pilur	Erciş	200	3.200	5.131,78	100	1.000	2.565,89
Çekreşin	Erciş	150	2.400	3.848,835	75	750	1.924,418
Toplam		**1.270**	**20.320**	**32.586,8**	**585**	**5.850**	**15.010,46**

Tabloda verilen köylerde buğday ve arpa ayrı ayrı yazılırken sadece bir köyde (Sultan Molla Ahmed) *hınta maa şair* diye 30 kile /420 kıymet olarak buğday ve arpa bir arada verilmiştir.

Tablo 41: 1592 Tarihli Erciş Sancağı'nda Hububat Üretiminin Genel Tablosu

Gılâl, keyl / 37.132	**_**	**_**	
Hasha-i Mir Livâ keyl	**Mahsul-i Tîmârha-i Sipahiyan ber vech-i keyl**	**Evkâf-ı, keyl**	**Yekün**
Hınta, keyl / 17.698	Hınta, keyl / 4.026	Hınta, keyl / 128	21.852
Şa'ir, keyl / 8.905	Şa'ir, keyl / 2.121 nim çift	Şa'ir, keyl / 66	11.092
Gâvers, keyl / 2.787	Gâvers, keyl / 561	Gâvers, keyl / 15	3.363
Zeğrek, keyl / 663	Zeğrek, keyl / 138	_	801
Mercimek, keyl / 8	_	_	8

?, keyl / 35	_	_	35
Minha keyl / 30.096 nim	**Minha keyl/ 6.846 nim çift**	**Minha keyl/ 209**	**37.151**

Yukarıdaki tabloda 1592'de hububat (galle)ta toplam çoğulu 37.151 kile vergi toplandığı görülür. Sözlükte "gelir, kira, topraktan sağlanan mahsul" anlamlarına gelir. Bir hukuk terimi olarak ev, han, dükkân gibi gayrimenkullerin kirasını, bağ, bahçe ve tarlaların ürününü ve paranın getirisini ifade eder.[827] Hububat üretiminin gelir dağılımı *mirliva hassı, tımarlı sipahi* ve *vakıf* gelirleri olarak kategori edilmiştir. 1592 yılında sancak genelinde toplam hububat vergisi 37.151 kile olup bu da 953.146,056 kg eder. 1592 tarihli mufassal defterimiz eksik olduğu için hububat miktarının nahiye ve köylere dağılımını tam olarak yansıtamazsak da en azından defterde verilen köylerin hangi nahiyede ne kadar üretim potansiyeline sahip olduklarını vermeye çalıştık. Defterdeki sancağın genel üretim kapasitesine ait veriler sayesinde net rakamları verebilme imkânımız olmuştur. Aksi takdirde defterde var olan veriler hakkında oluşturduğumuz tabloda sadece darı (gâvers) 547 kile, buğday (hınta) 3.921 kile, arpa (şair) 2.139 kile miktarlarını vermekle yetinecektik. Geriye kalan ürünlerin ise hangi köyde üretimi yapıldığına dair bilgimiz eksik kalmaktadır.

Tablo 42: 1592 Tarihli Erciş Sancağı'nda Hububat Üretimi

		Gâvers		**Hınta**		**Şair**	
Karye	**Nahiye**	**Kile**	**Kg**	**Kile**	**Kg**	**Kile**	**Kg**
Ağı	Erciş	225	5.772,6	720	18.472,32	410	10.518,96
Ermornik	Erciş	25	641,4	185	4.746,36	96	2.462,976
Kilise-i Ağı (Mezra)	Erciş			110	2.822,16	55	1.411,08
Partaş	Erciş	25	641,4	285	7.311,96	187	4.797,672
Macar Çorkertis	Erciş	7	179.592	75	1.924,2	36	923,616
Hacrov	Erciş	20	513,12	120	3.078,72	70	1795,92
Kara Melik	Erciş	23	590,088	165	4.233,24	95	2437,32

[827] Ahmet Akgündüz, "Galle", *DİA,* c.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s.338-339.

Kündük (Kenzek)	Erciş			120	3.078,72	66	1.693,296
Virane	Erciş	10	256,56	96	2.462,976	92	2.360,352
Akbaş	Erciş	20	513,12	85	2.180,76	58	1.488,048
Ağcamescid	Erciş	12	307,872	116	2.976,096	58	1.488,048
Ekrek	Erciş	15	40,656	75	1.924,2	32	820,992
Behlül	Erciş	8	205,248	46	1.180,176	35	897,96
Cüdgah	Erciş	18	461,808	195	5.002,92	89	2.283,384
Gürgüs	Erciş	25	641,4	350	8.979,6	180	4.618,08
Tondros	Erciş	8	205,248	50	1.282,8	25	641,4
Karaca	Erciş	10	256,56	180	4.618,08	95	2.437,32
Derekendi	Sarı Su	18	461,808	125	3.207	65	1.667,64
Kökün	Sarı Su	15	384,84	155	3.976,68	77	1.975,512
Emir Ahmed	Sarı Su	4	102,624	58	1.488,048	25	641,4
Dedelü	Sarı Su	15	384,84	85	2.180,76	42	1077,552
Monla Sultan Ahmed	Sarı Su	3	79,968	45	1.154,52	22	564,432
Mervan namı diğer Şereflü	Sarı Su	8	205,248	55	1.411,08	25	641,4
Hasandolı	Sarı Su	5	128,28	65	1.667,64	32	820,992
Ağcaviran	Sarı Su	3	79,968	20	513,12	10	256,56
Ribatlu	Sarı Su	3	79,968	25	641,4	12	307,872
Gökoğlan	Sarı Su			185	4.746,36	92	2.360,352
Camuşman	Sarı Su	12	307,872	55	1.411,08	25	641,4
Ancini	Sarı Su	10	256,56	75	1.924,2	33	846,648
Toplam		**547**	**193.111,1**	**3.921**	**100.597,2**	**2.139**	**54.878,18**

1592 tarihli defterde buğday, arpa ve darı üretiminin yanı sıra *zeğrek* adı altında 801 kile keten tohumu üretimi de yapılmaktadır. Defterimiz eksik olduğu için sadece 18 köydeki

128 kile keten tohumu üretimini tablo halinde verebildik. Geriye kalan 673 kile keten tohumunun hangi köyde üretimi yapıldığına dair bilgimiz eksik kalmaktadır.

Tablo 43: 1592 Tarihli Erciş Sancağı'nda Zeğrek (Keten Tohumu)

Karye	**Nahiye**	**Zeğrek (Keten tohumu) Kile**	**Karye**	**Nahiye**	**Zeğrek (Keten tohumu) Kile**
Ağcamescid	Erciş	4	Kündük(Kenzek)	Erciş	5
Aği	Erciş	45	Macar Çorkertis	Erciş	3
Akbaş	Erciş	6	Partaş	Erciş	6
Behlül	Erciş	4	Tondros	Erciş	3
Cüdgah	Erciş	3	Virane	Erciş	6
Ekrek	Erciş	3	Dedelü	Sarı Su	8
Ermornik	Erciş	6	Emir Ahmed	Sarı Su	3
Karamelik	Erciş	5	Kökün	Sarı Su	4
Karaca	Erciş	12	Mervan namı diğer Şereflü	Sarı Su	2
Toplam		**88**			**40**

3.2.1.2. Bağcılık ve Meyve-Sebze Üretimi

Üzüm bağları ve üzümden elde edilen şıra, Erciş Sancağı'nın üretiminde önemli bir yere sahiptir. Erciş ve Bargiri Kanunnâmesinde "bağlarından İslâmiyye'den her yüz teğekde üç akçe ve Erâmine'den her yüz teğekde dört akçe alına" şeklinde kaydedilmiştir.[828] Hububat ürünlere uzun süre muhafaza edilebileceği için aynî olarak alınmasına karşılık sebze ve meyve gibi bağ, bağçe ve bostan gibi mahsullerden *aynî* olarak alınması imkânsızdı. Bundan dolayı *nakdî* olarak vergilendirilmiştir. Tahrir defterlerinde bu vergiler *genellikle "ber vech-i maktu*" şeklinde kaydedildiğini aşağıda verilen tabloda da görebilmekteyiz. 1569 tarihli tahrir defterinde resm-i bağat Müslüman ve Ermeni

[828] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s.186.

köylerden toplam 1.360 akçe kaydedilmiştir.[829] Ayrıca Hüseyin oğlu Hakverdi'ye Haydarbey köyünde bir bağ ve bir değirmenin çiftlik geliri olarak verildiğini yazılıdır.[830] Erciş Nahiyesi'ne bağlı Koçköprü köyünde vergi kısmında belirtilmezken hâsıl kısmında "İslâmiyye mine'l öşr Erâmine mine'l hums ma'a rüsum bağ-ı Hasan Sirac ber-vech-i maktu' fi sene 25" şeklinde bir kayıt vardır. Ayrıca "mahsûl-i bağ-ı Melik (40) ve İnehan (40) ber-vech-i maktû' fi sene 80, resm-i bağ-ı Celali Çavuş ber-vech-i maktû' fi sene 20, Bâğ-ı Kurd Kethüda ma'a İsmail ber-vech-i maktû' fi-sene 20" olacak şekilde toplam 145 akçe maktu' kaydedilmiştir.[831] Aşağıdaki tabloda da köylere ait maktu' gelirleri de ayrıca verilmeye çalışılmıştır.

Tablo 44: Erciş Sancağı'ndaki 1569 tarihine ait Kök Sayıları ve Bağ Vergileri

Karye	**Nahiye**	**Dini**	**Vergisi**	**Kök Sayısı**
Arıncık	Erciş	Eramine	30	750
Davud	Erciş	Müslim	1000	33.333
İrşad-ı sufla	Erciş	Eramine	ber vech-i maktu' fi sene 350	Maktu'
Erkic (Erkim)?	Erciş	Müslim	15	500
Karakilise	Erciş	Eramine	120	3000
Kozluca	Erciş	Müslim	200	6.666
Aksırav	Erciş	Eramine	Resm-i bâgât nehr-i mahinin ber- vech-i maktu' 720	Maktu'
Girak (Girek)	Erciş	Eramine	bâgât ma'a cevz (ceviz) 504	
Koçköprü	Erciş	Müslim/Eramine	İslâmiyye mine'l öşr Erâmine mine'l hums ma'a rüsum bağ-ı Hasan sirac ber-vech-i maktu' fi sene 25	Maktu'

[829] "Resm-i bağat-ı İslâmiyye ve Erâmine gayr-ı ez bağ-ı İnehan ve bağ-ı Melik Muhsin fi sene 1360", TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.5b.
[830] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.28b.
[831] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66,* s.5b.

Tablo 45: Erciş Sancağı'ndaki 1571 tarihine ait Kök Sayıları ve Bağ Vergileri.

Karye	Nahiye	Dini	Bagat	Kök Sayısı
Pulur	Erciş	Eramine	Resm-i bağat ber-vech-i maktu', fi sene 400	Maktu'

1592 tarihli mufassal defterde eksik olmasına rağmen verilen bilgilerde bağlardan değil de *şıra*'dan öşür alınmakta olduğu kayıtlıdır. Sadece üç köyde (Virane, Cüdgah, Karaca) "öşr-i şıra ve sebz" adı altında 42 akçe öşür alınmıştır. Bazı yerlerde bağlardan vergi alınırken bazı yerlerde ise şıradan vergi alınırdı. Alınan bu vergiye *şıra öşrü* denirdi. Üzüm tekneye girip sıkıldığı vakit alınırdı.[832]

Sancaktaki meyve ve sebze üretimi konusunda ise *resm-i meyve* ve *resm-i besâtin* vergilerinin miktarları verilmesine rağmen birim fiyatları defterlere kaydedilmemiştir. Bu sebepten ötürü üretimin hangi aşamalarda olduğunu tespit etmek zorlaşmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi 1569 tarihli mufassal ve 1571 tarihli evkaf tahrir defterlerinde *resm-i besâtin* ve *kendirden (kenevir)* oluşan bir vergi dilimi içerisinde öşrün 1/10 ve 1/5 oranında olduğunu görmekteyiz. 1592 tarihli mufassal defterde ise *öşr-i sebz* (sebzelerden alınan öşür) ve *resm-i bostan* (kavun, karpuz, hıyar gibi mahsulattan alınan resim) diye ayrı ayrı verilmiştir. Neticede 1592 tarihli defterin eksik olması vergi miktarlarını tam olarak vermemiz açısından engel teşkil etmektedir.

Tablo 46: 1569 Tarihli Besâtin ve Kendir Miktarı

Karye	Nahiye	Oran	Besâtin ma'a kendir
Nefs-i Erciş			**1000**
Ağı ve mezraları	Erciş	Hâsıl mine'l hums	500
Aksırav	Erciş	Hâsıl mine'l hums	200
Arıncık	Erciş	Hâsıl mine'l hums	200
Çakırbey	Erciş	Hâsıl mine'l öşr	72
Davud-	Erciş	Hâsıl mine'l öşr	300
Ekanis	Erciş		300

[832] . Mehmet Ali Ünal, "Öşr-i Şıra", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 3, s.74.

Esbusinek	Erciş	Hâsıl mine'l hums	100
Evkök?	Erciş	Hâsıl mine'l hums	80
Kadiresker (gıdrasgar)	Erciş	Hâsıl mine'l hums	150
Karabaş	Erciş	Hâsıl mine'l hums	200
Girak (Girek)	Erciş	Hâsıl mine'l hums	100
Maçaris	Erciş	Hâsıl mine'l hums	30
Muy	Erciş	Hâsıl mine'l hums	100
Panu (Pani)	Erciş	Hâsıl mine'l hums	100
Papuşkin	Erciş	Hâsıl mine'l hums	100
Pertek	Erciş	Hâsıl mine'l hums	300
Pulurmak?	Erciş	Hâsıl mine'l hums	100
Soskın(Soskun)	Erciş	Hâsıl mine'l hums	60
Tonduras	Erciş	Hâsıl mine'l hums	100
Zevik?	Erciş	Hâsıl mine'l hums	140
Toplam			**4.092**

Tablo 47: 1571 Tarihli Besâtin ve Kendir Miktarı

Karye	**Nahiye**	**Oran**	**Besâtin ma'a kendir**
Madvanik	Erciş	Hâsıl mine'l hums	200
Pulur	Erciş	Hâsıl mine'l hums	350
Çekreşin	Erciş	Hâsıl mine'l öşr	100

Tablo 48: 1592 Tarihli Sebze ve Bostan Miktarı

Karye	**Nahiye**	**Oran**	**Öşr-i sebz**	**Bostan**
Ağı	Erciş	Hâsıl mine'l hums	115	128
Camuşman	Sarı Su	Hâsıl mine'l öşr		4
Dedelü	Sarı Su	Hâsıl mine'l öşr		12
Emir Ahmed	Sarı Su	Hâsıl mine'l öşr		6
Ermornik	Erciş	Hâsıl mine'l hums	15	14
Hacrov	Erciş	Hâsıl mine'l öşr		5
Karamelik	Erciş	Hâsıl mine'l hums	46	30
Kökün	Sarı Su	Hâsıl mine'l öşr		30

Kündük (Kenzek)	Erciş	Hâsıl mine'l hums	10	
Virane	Erciş	Hâsıl mine'l öşr		60
Toplam			**186**	**289**

3.2.2. Şahsa Bağlı Vergiler

Osmanlı vergi sistemi içerisinde şahsa bağlı vergiler Müslümanlar için genellikle *resm-i çift, resm-i bennâk ve resm-i mücerredden* ibarettir. Gayri müslimler için ise *cizye, resm-i ispençe* ve *resm-i ırgadiyyeden* oluşmaktadır.

3.2.2.1. Çift Resmi (Resm-i Çift)

Halil İnalcık, "çift-resmi, bir çift toprak sahibi köylü ailelerinin ödedikleri bir hâne resmi olarak da göründüğünü ve defterlerde çift ve nîm-çift olarak kaydolunan kimseler, umumiyetle bir hâne (aile) reisi"[833] olduğunu ifade etmiştir. Feridun Emecen ise "çift terimi, iki öküz tarafından sürülebilen ziraat sahalarının ölçüsünü belirtmek üzere kullanılmış olup çiftlikle aynı manayı taşır. Osmanlı kanunnâmelerinde[834] çiftlik sahibi köylüyü içine alan bir anlamda kazanmıştır. Bir çiftçi ailesine yetecek genişlikte olan çift veya çiftlik, toprağın verim kabiliyetine göre 60 ile 150 dönüm arasında değişen bir arazi parçasını ifade eder. Böyle bir toprağı elinde bulunduran çiftçi işlediği bu toprağa karşılık kanunnâmelerde "çift resmi, çift hakkı, kulluk akçesi" adlarıyla anılan belirli nisbette bir vergiyi ödemekle yükümlüdür." Bunun yanı sıra "çiftliklerin parçalanmaması esas olduğundan çift sahibinin ölümü halinde eğer geride iki oğlu kalmışsa çiftlik ikiye bölünür, her biri nîm çift resmi öderdi. Birden fazla vâris kalırsa o zaman bunlar çiftliğe ortaklaşa sahip olurlar, bütün çift resmini ödemeyi de sürdürürlerdi"[835] şeklinde açıklamıştır. Erciş Sancağı'nda çift resmi 24 akçe olarak alınmaktadır. Erciş ve Bargiri Sancağı'na ait kanunnâmede "resm-i bennâk deyü on ikişer akçe alına ve çiftlerinden yirmi dört akçe üzerine onda bir alına" diye belirtilmiştir.[836] 1569 tahririne göre, Erciş

[833] Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s.583.
[834] Barkan; "Kanunnâmelerde çiftliğin târifi yapılırken, halk arasında yayılmış olan bu kabil anlayışlar kabül edilmeyerek, resmi târifin icapları üzerinde ısrarla durulmaktadır. Resmi târife göre ise, bir çiftlik arâzi mahalline ve toprağın yetiştirme kabiliyetine göre değişmek üzere, âlâ yerden 60—80, orta halli yerden 8o—100 ve ednâ yahut kıraç yerden 100—150 dönüm (eni ve boyu 40'ar adım olan bir yüz ölçüsü) olarak, sarih bir şekilde hudutlandırılmaktadır." Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İA*, c.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, ss.392-397.
[835] Feridun Emecen, "Çift Resmi", *DİA*, c.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.309-310.
[836] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri,* 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s.186.

Sancağı'nda 43'ü bütün 21'i *nîm çift* olmak üzere toplam 64 adet çiftlik mevcuttur. Ancak çift resmi vergisi nefs-i Erciş'te 240 akçe kırsal alanda ise 1.176 akçe olarak kaydedilmiştir. 1571 tarihli evkaf defterinde 14 çift bulunurken çift resmi vergisi toplam 500 akçe'dir. 1592 tahririne göre ise *nakdiye-i Livâ-i Erciş el mezbur an mahsul-ı resm-i çift ve bennak ve ispenç ve gayr-i rüsumat harrâr-ı gılâl ve âdet-i ağnâm 228.657* şeklinde gelir vergisinin tümü verilmiştir. 1592 tarihli mufassal defterde gelirlerin toplamı verilmesine rağmen defterimiz eksik olduğu için çift resmi ve nîm çift dağılımını ayrıntılı olarak görme fırsatımız olmasa da verilen bilgilere bakılarak bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Defterde toplamda 86 köy olup 51' Müslüman 35 köy ise gebran diye kaydedilmiştir. 51 müslüman köyden defterde sadece 21 köyün bilgisi mevcuttur. Bu köylerde 23 bütün ve 61 nîm çift toplam 84 adet raiyyet çiftliğinin mevcut olduğu görülmektedir. 1592 yılında ise resm-i çift ise tek başına değil de *resm-i çift maa ırgadiye* 2.602 akçe şeklinde verilmiştir. 1569 tarihinde defterin tümünde 64 adet raiyyet çiftliği belirtilirken 1592 yılında defterin tamamında değil sadece 21 köyde toplam 84 adet tasarruf sahası kaydedildiğine göre bu bilgiler bize en azından 1566 tarihinden 1592 tarihine kadar çift sayısında bir artışın meydana geldiğini göstermektedir. Aslında bu durumu Kılıç "Adilcevaz Sancağı'ndaki, müslüman halkın uzun süren Osmanlı-Safevi mücadelesi esnasında büyük eziyetlere mâruz kalması, birçok insanın ölmesi ve ziraî alanların tahrip edilmesi sebebiyle, hem nüfus bakımından azalması hem de iktisadi bakımından oldukça fakir bir hale gelmesi devletin bazı vergilerde muafiyet tanımasını gerektirdiğini belirtmiştir".[837] Bakıldığında Adilcevaz Sancağı'nda resm-i çift, resm-i bennâk ve resm-i mücerred gibi vergilere tesadüf edilmese de Erciş Sancağı'nda 1569 tarihli defterde az da olsa sadece resm-i çift ve resm-i bennak yazılmış ve köylerin çoğunluğunda sadece hâsılları verilmiştir.

3.2.2.2. Bennak Resmi

Osmanlı vergi sisteminde bennâk veya bazı bölgelerde eski devirlerde rastlanan diğer şekliyle benlak, evli ve yarım çiftten az toprağı olan raiyyet demektir.[838] Osmanlı Devleti'nde vergiye esas olan üniteye "hâne" denirdi. Hâne ise evli olan aile reisini ifade eder, eğer elinde çok az toprak varsa veya hiç toprağı yoksa bile bu gibi evli şahıslar

[837] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s.214.
[838] Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s.589.

bennâk kaydedilir ve belirli bir vergi öderlerdi. Tahrir defterlerinde "mücerred" olarak belirtilen bekârlar evlenince bennâk olur, alınan vergi de yeniden ayarlanırdı. Bennâklar "ekinlü" ve "caba" olarak iki kategoriye ayrılırdı. Ekinlü bennâk, kanunnamelere göre, elinde "nîm çift" yani yarım çiftlikten daha az toprak bulunanları ifade ederdi.[839] Bennakler, ekinlü (çiftlü) -bennak ve caba-bennak olarak ikiye ayrılır. Kanunlarda şöyle ifade var; "Bennâk, hiç yeri olmayana veya nim-çiftten eksik yeri olana derler". "Nîm çiftlikten ekall yer tasarruf eden bennakden ki ekinlü kayd olunmuştur, resim 12 akçadır, caba-bennâkden dokuz akçadır." "Caba oldur ki, çiftçi ve hiç yeri olmaya". "Bir raiyyetin iki üç akçadan 12 akçaya varınca yeri olsa ana ekinlü-bennak derler".[840] Erciş Sancağı'na ait defterlerde bennâk 12 akçe alınmakla birlikte "ekinlü", ve "caba" diye bir ayrıma gidilmemiştir. 12 akçe alınması bize sancakta bennâkların ekinlü bennâk olduğunu göstermektedir. Erciş ve Bargiri Sancağı'na ait kanunnâmede " resm-i bennâk deyü on ikişer akçe alına ve çiftlerinden yirmi dört akçe üzerine onda bir alına" şeklinde belirtilmiştir.[841] 1569 tarihli defterde bennâk resmi 1.632 akçedir. 1571 evkaf defterindeki köylerden bennâk resmi 500 akçe alınmıştır. Son olarak 1592 tarihli defterde "*nakdiye-i Livâ-i Erciş el mezbur an mahsul-i resm-i çift ve bennak ve ispenç ve gayr-i rüsumat harrâr-ı gılâl ve âdet-i ağnâm 228.657"* şeklinde vergiler bütün halinde verilmiştir. Defterde eksik olmasına rağmen 51 müslüman köyden defterde sadece 21 köyün bilgisi mevcuttur. 21 köyün 15'inde 36 bennâk yazılırken iki köyde sadece bennâk resmi 108 akçe alınırken,13 köyde ise bennâk ma'a ırgadiyye 580 akçe diye birlikte yazılmıştır.

3.2.2.3. Mücerred Resmi

Bulûğ çağına erişen bekârlar mücerred, bazı bölgelerde ise kazancını tedarike muktedir bekârlar caba olarak kaydedilirdi. Tahrir defterlerinde "mücerred" olarak belirtilen bekârlar evlenince derhal bennâk olarak belirtilir, alınan vergi de bu yeni duruma göre ayarlanırdı.[842] Mücerredlerin, yani bekârların durumu bölgesine göre değişmektedir. Evvelâ bazı bölgelerde bunlar tamamı ile vergiden muâf tutulmuşlardır. Bazı bölgelerde

---

[839] Feridun Emecen, " Bennâk", *DİA*, c.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss.458-459.
[840] Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s.589.
[841] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s.186.
[842] Feridun Emecen, " Bennâk", *DİA*, c.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss.458-459.

ise iş ve kazanç sahibi olacak yaşa erişmiş olan bekârlardan *resm-i mücerred* adı altında 6 akça bir resim alınmaktaydı. Bazı kanunlar, bu zamanı ergenlik (bulûğ) çağı bazıları ise daha açık bir şekilde 20 yaş olarak tâyin etmişlerdir.[843] 1566 tarihli defterde resm-i çift ve bennâk yazılırken mücerred kaydına rastlanmamıştır. 1571 tarihli evkaf defterinde ise sadece Sarısu Nahiyesi'ne ait Mercus (Merhoş) köyünde bir tane mücerred kaydı mevcuttur. 1592 tarihli defterde ise resm-i çift, nîm çift, bennâk ve mücerred kayıtları tutulmuştur. Burada da en önemli sorun defterin eksik olmasıdır. Buna rağmen 61 mücerred kaydedilmiştir. Lakin mücerred resmi yazılmamıştır.

3.2.2.4. Cizye ve İspenç Resmi

Cizye vergisi şer'î bir vergi olup zimmet hukuku çerçevesinde zimmîlerden yani gayrimüslim halktan toplanırdı. Aslında cizye kelimesi Osmanlılarda XVI. yüzyıla kadar çoğunlukla haraç olarak ifade edilmiş, bilhassa bu tarihten sonra cizye veya cizye-i şer'î olarak yaygınlaşmıştır.[844] Zimmet antlaşması çerçevesinde yani gayrimüslimlerin can ve mal güvenliklerinin korunması karşısında kendilerinden alınan cizye vergisi Osmanlılarda bazı dönem kişi başına toplandığı gibi bazı dönem de hane başına tahsil olunmuştu. Kişi başına toplanması itibarıyla cizye vergisi baş vergisi olarak da adlandırılmakta, vücut ve akılca sâlim her ferde ki bu Osmanlıların uygulamasında genelde 14 yaşın üzerindeki yetişmiş kişilerden 75 yaşını doldurıncaya kadar olup tahsil olunurdu. Bunlar içerisinde rahipler, kadınlar, çocuklar, fakir ve ihtiyarlar, bedensel özürlüler vb. belli hizmetleri gören özel statülü gruplar cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır. Osmanlılarda bahsi geçen bu kurallar yanında zaman içerisinde bazılarında farklılıklar olmuştur ki faraza cizye yükümlülüğü bazen toprak mülkiyetine bağlı olarak da belirlenmiştir.[845] XVI. yüzyılın sonlarında, son büyük arazi ve nüfus tahrirlerinin verileri üzerinden hazırlanan cizye defterlerinde karşımıza çıkan vergi birimi klasik "*hane*" iken, daha sonraki dönemlerde bu "*nefer*", yani yetişkin erkek nüfus olabilmekte veyahut belli gruplardan ya da cemaatlerden topluca, yani "*ber vech-i maktu*" alınabilmektedir.[846] Cizyenin hane

[843] Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s.587.
[844] Halil İnalcık, "Cizye", *DİA*, c.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.45-48.
[845] B.C. Nedkov, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", ter. Şinasi Altundağ, *Belleten*, VIII (1994), ss. 599-652; Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, ss. 32-50; Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, c.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.42-45.
[846] Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", s.41.

başına veya grup olarak tahsil edilmesi "*ber-vech-i maktu*" olarak uygulama bulmuş ve bu şekilde sabit bir miktar üzerinden tahsil olunmuştur. Merkez hazine adına tayin edilen görevlilerce toplanan cizye, zaman zaman iltizama verilmekle beraber uzun süre hane başına toplanmıştır. 1691 yılına kadar bu sistem üzerinden toplanmaya devam eden cizye uygulaması bu yıldan itibaren köklü bir reform geçirerek hane sistemi üzerinden değil de belli bir yaşa gelmiş tüm yetişkin erkek nüfustan toplanması, maktu sistemin ve bazı muafiyetlerin kaldırılması kararlaştırılmıştır.[847] Cizyenin kaldırıldığı 1856 yılına kadar devam etmiştir.

1569 tarihli defterde Erciş ve Bargiri Sancağı ile Abagay Nahiyesi'nin toplam gelirleri içerisinde *mahsul-ı gayri ez cizye-i gebran* 1.286.449 akçe diye kaydedilmiş fakat cizyenin ne kadar ve ne miktarda alındığına dair bilgi mevcut değil çünkü cizye vergisi hariç tutulmuştur. 1592 tarihli defterde ise *an cizye-i gebran* 35.964 akçe bilgisi kaydedilmiştir. Erciş Sancağı'nda 1592 tarihinde toplam gebran nefer sayısı 1.276 olarak verilmiştir. 1.276 nefer Ermeni'nin vermiş olduğu cizye miktarı 35.964 akçe ise kişi başına 28 akçe düşmektedir. İcmal defterlerinde böyle bir kayda rastlanmazken 730 numaralı icmal defterinde Van'ın gelirleri içinde gösterilen ve Adilcevaz, Van, Bargiri, Erciş, Vâstân ve Ahlat'tan toplanan toplam cizye miktarı 634.127 akçedir.[848] Bu rakamın ne kadarının Erciş Sancağı'na ait olduğuna dair herhangibir bilgi mevcut değildir. 1609-1610 (1018) tarihli askeri muhasebe kaydında, Van ve tevabii'nin toplam cizye gelirinin ise 1608-1609 (1017) yılında 489.626 akçe olduğu görülmektedir.[849]

Müslüman olmayan reâyadan alınan ispenç resmi veya ispence topraklı, topraksız, evli veya bekâr olduğuna bakılmaksızın, harac verme çağına gelmiş olan her gayrimüslim erkek nüfustan alınan[850] örfî bir vergi olan ispence ise çift resminin karşılığı bir çeşit baş vergisidir. Hristiyan veya Yahudi, gayrimüslim unsurlardan alınan ispence aslında ortaya çıkış itibariyle Rumeli'ye mahsus bir vergi türüdür; fakat daha sonra Anadolu'da, özellikle XVI. yüzyılda Doğu Anadolu'nun ele geçirilmesinin ardından buradaki hıristiyan halka da uygulanmıştır. Öte yandan "askeri" olarak nitelendirilen ve madenci,

[847] Temel Öztürk, "XII. Yüzyıl İlk Yarısı Trabzon Sancağı Nüfus Tespitinde Avarız ve Cizye Defterlerinin Kullanılabilirliği", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 5, sy.5, Haziran 2008, s.96-97, ss.93-112.
[848] Orhan Kılıç, *730 Numaralı Van, Adilcevaz, Muş ve Bitlis Livaları Tımar İcmal Defteri (I. Ahmed Dönemi)*, s.242.
[849] BOA, *MAD.d.* 4659, s.9; Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16. – 18. Yüzyıllar,* s.320.
[850] Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İA*, c.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, ss.392-397.

köprücü, derbendci, tuzcu gibi birtakım mükellefiyetleri olan gayrimüslim köylüler bu vergiden kısmen veya tamamiyle muaf tutulabilirlerdi. Kısmen muaf olanlar 6 veya 12 akçe öderlerdi. Vergi genellikle timar sahibinin gelirleri arasında yer alırken bazı durumlarda devlet hazinesine intikal edebiliyordu.[851] Van, Erciş ve Bargiri'ye ait kanunnamede "resm-i bennâk deyü on ikişer akçe alına ve çiftlerinden yirmi dört akçe üzerine onda bir alına ve livâ-i mezbûre keferelerinden müzevvec olanlardan ……ispençe ve altışar akçe ırgâdiyye otuz bir akçe olur alına mücerredinden ispenç….ırgâdiyye alınmaya ve behrelerinden hums üzerine beşden bir alına" diye ilk önce resm-i çift ve bennâktan alınan vergi miktarı açıklandıktan sonra sancakta bulunan gayrimüslimlerden alınan miktar açıklanmıştır. Bazı yerlerin silinmesine rağmen ispenç ve ırgadiyyenin otuz bir akçe olması bunların 25 akçesi ispenç 6 akçesinin ise ırgadiyye olduğunu göstermektedir.[852] 1569 tarihli defterimizde "Eramine" başlığı altında köylerden 25 akçe *ispençe-i gebran* vergisi alınmıştır. Tabi bunların ne kadarı muaf ya da kısmen muaf olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Sancak genelinde *ispençe-i gebran* vergisi toplamı 18.330 akçedir.

Tablo 49: 1569 Tarihinde İspençe Vergisi

Karye	**Nahiye**	**Nefer**	**İspençe**
Anzav	Erciş	14	350
Zekrek	Erciş	20	500
Ekrek	Erciş	9	100
Arıncık	Erciş	28	700
Pertek	Erciş	30	750
Panu (Pani)	Erciş	11	275
Hacrov (Haçrof)	Erciş	8	200
Zevik?	Erciş	15	370
Pulurmak?	Erciş	17	425
Karabaş	Erciş	34	750
Soskın(Soskun)	Erciş	32	800
Kadiresker (gıdrasgar)	Erciş	23	575

[851] Halil İnalcık, "İspence", c. 23, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.177.
[852]Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s.186.

Kündük (Kenzek)	Erciş	27	675
Muy	Erciş	20	500
Papuşkin	Erciş	12	300
Esbusinek	Erciş	33	865
İrşad-ı sufla	Erciş	23	575
Maçaris	Erciş	10	250
Evkök?	Erciş	11	275
Ağı	Erciş	147	3675
Karakilise	Erciş	5	120
Kızılkilise	Erciş	3	75
Aksırav	Erciş	88	2125
Girak (Girek)	Erciş	61	1425
Ermizonk ve Akkilise	Erciş	28	700
Cüdgah	Erciş	18	450
Tonduras	Erciş	11	275
Zarnos?	Erciş	10	250
Toplam		**748**	**18.330**

1571 tarihli evkaf defterinde bulunan Erciş Nahiyesi'ne bağlı üç köyden (Madvanik, Pulur, Çekreşin) toplam 3.900 akçe ispenç vergisi alınmıştır.

Tablo 50: 1592 Tarihinde İspençe Vergisi

Karye	**Nahiye**	**Nefer**	**İspençe ma'a ırgadiyye**
Ağı	Erciş	84	2573
Ermizonk	Erciş	18	403
Kilise-i Ağı (Mezra)	Erciş	2	62
Karamelik	Erciş	22	682
Kündük(Kenzek)	Erciş	6	186
Cüdgah	Erciş	13	403
Tondros	Erciş	3	93
Karaca	Erciş	1	31
Toplam		**149**	**4.433**

1592 tarihli defterde sancak gelir vergisinin tümü genel olarak verilmiştir. Defterin tamamının olmayıp eksik olması maalesef vergi türlerinden hepsinde olduğu gibi resm-i ispenç vergisinin de hangi köyden ne kadar alındığı bilgisine engel teşkil etmektedir. Ayrıca yukarıda tabloda defterde var olan bilgilerde resm-i ispenç yalnız değil ırgadiyye ile birlikte verilmiştir. Dolayısıyla 1592 tarihli mufassal defterinin eksik olması negatif bir durum olsa da defterde toplam gebran nefer sayısının 1.276 olduğu bilgisinin verilmesi durumu pozitif bir hale dönüştürmüştür. Bu durumda her neferden 25 akçe resm-i ispenç alındığına göre toplam 31.900 akçelik bir gelirin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

3.2.2.5. Resm-i Irgadiyye

Adet-i ırgadiye olarak da anılan bu verginin ilk zamanlar raiyyetin *sahib-i arza* (sipahi) birkaç gün bedenen hizmet etmesi şeklinde uygulandığı görülmektedir. Ancak XVI. yüzyılın ortalarından sonra evli olan müslim-gayrimüslim bütün raiyyetten 6'şar akçe olarak tahsil edilmeye başlanmıştır.[853] 1569 tarihine ait aşağıda vermiş olduğumuz tabloda da hem müslim hem de gayrimüslim raiyyetten tahsil edildiği görülmektedir.

Tablo 51: 1569 Tarihinde Irgadiyye Vergisi

Karye	**Nahiye**	**Nefer**	**Irgadiye**
Ermizonk ve Akkilise	Erciş	28	168
Ağı	Erciş	147	882
Aksırav	Erciş	88	510
Anzav	Erciş	14	90
Arıncık	Erciş	28	288
Cüdgah	Erciş	18	108
Çakırbey	Erciş	12	72
Davud	Erciş	59	180
Ekrek	Erciş	9	54
Esbusinek	Erciş	33	198
Evkök?	Erciş	11	66
Hacrov (Haçrof)	Erciş	8	48

[853] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s.134-135; Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s.216.

Haki	Erciş	13	78
Haseava (Haciak)?	Erciş	10	36
Hoca Ali	Erciş	10	48
İrşad-ı sufla	Erciş	23	138
Kadiresker (gıdrasgar)	Erciş	23	138
Karabaş	Erciş	34	180
Girak (Girek)	Erciş	61	342
Kızılkilise	Erciş	3	18
Kozluca	Erciş	26	126
Kündük (Kenzek)	Erciş	27	162
Maçaris	Erciş	10	60
Muy	Erciş	20	120
Panu (Pani)	Erciş	11	66
Papuşkin	Erciş	12	72
Pay	Erciş	26	72
Pertek	Erciş	30	180
Pulurmak?	Erciş	17	102
Soskın(Soskun)	Erciş	32	192
Suvarkendi	Erciş	24	90
Tonduras	Erciş	11	66
Zarnos?	Erciş	10	60
Zekrek	Erciş	20	120
Zevik?	Erciş	15	90
Toplam		**923**	**5220**

Tablo 52: 1571 Tarihinde Irgadiyye Vergisi

Karye	**Nahiye**	**Nefer**	**Resm-i Irgadiye**
Çekreşin	Erciş	14	84
Gürgüs,	Erciş	27	78
Kırklar	Erciş	24	114
Kürdenkâr(Küdenkâr)	Erciş	12	42
Madvanik	Erciş	100	200
Pulur	Erciş	44	252

Sultan Molla Ahmed	Sarı Su	6	30
Toplam		**227**	**800**

1592 tarihli defterde *nakdiye-i Livâ-i Erciş el mezbur an mahsul-ı resm-i çift ve bennak ve ispenç ve gayr-i rüsumat harrâr-ı gılâl ve âdet-i ağnâm 228.657* şeklinde gelir vergisinin tümü verilmiştir. Defterin tamamının olmayıp eksik olması maalesef vergi türlerinden hepsinde olduğu gibi ırgadiyye vergisinin de toplam değer içerisinde ne kadar olduğunu bilmiyoruz. Lakin defterde var olan bilgilerde *ispençe-i ma'a ırgadiyye* şeklinde kaydedilmiştir.

3.2.3. Hayvancılıkla İlgili Vergiler

3.2.3.1. Adet-i Ağnâm

Osmanlı Devleti'nde *resm-i merâ* ve *resm-i ganem* olarak adlandırılan koyun ve keçilerden alınan vergiye âdet-i ağnam denilmektedir.[854] Âdet-i ağnam vergisi küçük farklılıklar haricinde genellikle 2 koyuna 1 akçe alınmakta olup Erciş Sancağı'nda da âdet-i ağnam 2 koyuna 1 akçedir. Erciş ve Bargiri Kanunnâmesinde "koyunlarından iki re's koyuna bir akçe alına"[855] şeklinde belirtilmiştir.

1569 tarihli tahrir defterinde mîr-livâ hâssı içerisinde bulunan *âdet-i ağnâm* vergisi, "hâss-ı mîr-livâ, mahsûl-i âdet-i ağnâm livâ-i Erciş gayri ez hassa-i hazreti Pâdişâh-ı Âlempenâh ve evkâf fi-sene 50.000"[856] şeklinde kaydedilmiştir. 1577-78 tarihli icmal defterinde ise "mahsûl-i âdet-i ağnâm livâ-i Erciş gayri ez evkaf livâ-i mezbure fi sene 50.000"[857] diye kaydedilmiştir. 1592 tarihli mufassal defterde toplam âdet-i ağnam vergisi 19.752 akçe olarak kaydedilmiştir.[858] 1600-1601 tarihli icmal defterinde "âdet-i ağnâm livâ-i m. gayr-i ez evkaf ve nıfs-ı resm-i arûsane kaydı şude bud be zeamet ve timârha-i fi sene 70.900"[859] olarak kaydedilmiştir. 1604-1605 tarihli icmal defterde,

[854] Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s.485.
[855] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s.186.
[856] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.6a.
[857] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328*, s.25b.
[858] BOA, *TT. d. 1252*, s.21.
[859] BOA, *TT.d. 693*, s.3.

"mâhsul-i âdet-i ağnâm livâ-i m. gayri ez evkaf-ı an nısf-ı resm-i âğnâmın kaydı şude bud be zeamet ve tımârhâ-i, fi sene 70.900"[860] olarak kaydedilmiştir.

Verilen bilgilere bakacak olursak 1569 ve 1577-78 tarihlerinde mîr-livâ hassı içerisinde olan âdet-i ağnâm vergisi 50.000 akçe olup 1592 tarihine gelindiğinde 19.752 akçeye düşmüştür. Bu düşüşün sebebini mevcut köy sayısının azlığına bağlayabiliriz. Özellikle 1592 tarihli defterde toplam köy sayısı 86 olarak kaydedilmiştir. 1600-1601 ve 1604-1605 tarihlerinde âdet-i ağnâm vergisi 70.900 akçe olup zeamet ve timar gelirleri arasında yer almıştır. Son iki icmal defterinde köylerin geliri hâsıl ma'a âdet-i ağnâm şeklinde verilmiştir. Koyun sayısı ise 1578 yılına kadar 100.000 olup 1600 yıllarından itibaren 141.800'e ulaşmıştır. Tabi bu sayı içerisine evkaf defterinde yer alan köylerdeki âdet-i ağnâm ve koyun sayısı yer almayıp aşağıda tabloda da görüldüğü gibi 1.300 akçe âdet-i ağnâm vergisi olup toplam 2.600 koyun bulunmaktadır.

Tablo 53: 1571 Tarihli Âdet-i Ağnâm ve Koyun Sayısı

Karye	**Nahiye**	**Âdet-i Ağnâm**	**Koyun Sayısı**
Kürdenkâr(Küdenkâr)	Erciş	beher 2 re's fi 1, fi sene 500	1000
Sultan Molla Ahmed	Sarı Su	beher 2 re's fi 1, fi sene 300	600
Çakırbey	Sarı Su	beher 2 re's fi 1, fi sene 500	1000

1571 tarihli defterde bir köyde (Mihoğa) ise hâsıl ma'a âdet-i ağnâm ve rüsum 394 akçe olarak verilmiştir.

1592 tarihli mufassal tahrir defterimizde Erciş Sancağı'nda toplam âdet-i ağnam vergisi 19.752 akçe olup toplam koyun sayısı ise 39.504'tür. Defterimiz eksik olmasına rağmen sancağın tüm gelirlerinin yekûn halinde verilmesi defterdeki büyük bir eksikliği tamamlamıştır. Defterde var olan bilgilere bakacak olursak Erciş Nahiyesi ve Sarısu Nahiyesi'ndeki köylerde sadece 9.597 akçe ve 19.194 koyun sayısı kaydedilmiştir. 1592 tarihli defterde sancağa dair koyun sayısının tamamı bilgisine ulaşabilsek dahi ne kadarının Erciş ve Sarısu Nahiyesi'ne ait olduğu bilgisi aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere eksik kalacaktır.

[860] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341,* s.46b.

Tablo 54: 1592 Tarihli Âdet-i Ağnâm ve Koyun Sayısı

Karye	**Nahiye**	**Âdet-i ağnâm**	**Koyun Sayısı**
Ağcamescid	Erciş	216	432
Ağı	Erciş	4550	9100
Akbaş	Erciş	500	1000
Behlül	Erciş	390	780
Cüdgah	Erciş	40	80
Ekrek	Erciş	506	1012
Ermornik	Erciş	50	100
Gürgüs	Erciş	20	40
Hacrov	Erciş	15	30
Kara Melik	Erciş	150	300
Karaca	Erciş	50	100
Kilise-i Ağı (mezra)	Erciş	150	300
Kündük(Kenzek)	Erciş	50	100
Macar Çorkertis	Erciş	20	40
Partaş	Erciş	300	600
Tondros	Erciş	20	40
Virane	Erciş	50	100
Ağcaviran	Sarı Su	50	100
Ancini	Sarı Su	50	100
Dedelü	Sarı Su	250	500
Derekendi	Sarı Su	500	1000
Emir Ahmed	Sarı Su	150	300
Gökoğlan	Sarı Su	50	100
Hasandolı	Sarı Su	250	500
Kökün	Sarı Su	990	1980
Mervan namı diğer Şereflü	Sarı Su	50	100
Monla Sultan Ahmed	Sarı Su	150	300
Ribatlu	Sarı Su	30	60
Toplam		**9.597**	**19.194**

3.2.3.2. Resm-i Kom (Ağıl Vergisi)

Ağıl resmi, koyun ve keçiden alınan ağnam resmi, yaylak-kışlak, otlak gibi vergilerle birlikte genellikle mart ayında toplanırdı. Kışlatmak ya da kuzulatmak için koyun ve keçi sürüleri herhangi bir timar sahibinin arazisine getirilir ve etrafı çevrilerek ağıl yapılırsa, o yerin vergisini toplayan sipahi, sürü hesabına göre kanunnâmelerde belirtilmiş olan vergi miktarını sürü sahibinden isteme hakkı olurdu.[861] Kom ya da ağıl olarak adlandırılan yerler bazı kişilerin uhdesinde olup genellikle *maktu'* olarak tahsil edilmektedir. 1569 yılında Erciş Nahiyesi'ne bağlı Kadirasker köyünde Ağa Melik Baba adında birinin elinde olup *hâss-ı mîrlivaya* senelik 60 akçe ödemektedir.[862] Aksırav köyünde ise Hasan bin İbrahim uhdesinde olup *hâssı mîr-livâya* 40 akçe ödemektedir.[863]

Erciş Sancağı'na bağlı Sarısu Nahiyesi'nde Canik (Hanik) köyünde senelik 300 akçe ağıl vergisi olup timar gelirleri arasında gösterilmektedir.[864]

3.2.3.3. Yaylak ve Kışlak Resmi

1569 tarihli mufassal defterimizde Erciş Sancağı'na tabi olan Aladağ'dan 20.000 akçe yaylak vergisi alınmaktadır.[865] Ayrıca defterin sonunda "*yaylakha-i mezkurin livâ-i Erciş*" diye başlık atarak değer belirtilmeden "*ber vech-i tapu*" diye hangi nahiyede ve kimin tasarrufunda olduğu kaydedilmiştir. Burada yaylakların yoğun olduğu yer ise Aladağ'dır.[866] Ayrıca Erciş Nahiyesi'ne bağlı Partaş köyünde ahâlisinden yaylak resmi olarak senelik 200 akçe alınmıştır.[867] 1600-1601 ve 1604-1605 tarihli icmal defterlerinde Erciş Sancağı'na tabi Aladağ'dan resm-i yaylak 17.030 akçe olarak kaydedilmiştir.[868]

1569 tarihli defterde sancaktan alınan kışlak vergisi ise toplam 568 akçe olup köylere göre dağılımı aşağıda tabloda gösterilmeye çalışılmıştır.

---

[861] Mehmet Ali Ünal, "Ağıl Resmi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 1, s.144.
[862] "Resm-i ağıl el-maruf be ağa melik baba der nezdi karabasamaklı* an erbab-ı tîmâr livâ-i Erciş ber vech-i maktu' fi sene". Bkz. TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66, s.*10b.
[863] "Mahsûl-ı resm-i ağıl der nezdi karye-i Aksırav der uhde-i Hasan bin İbrahim ber verch-i maktu' fi sene 40." TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66, s.*16b.
[864] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66, s.*22b.
[865] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66, s.*5b.
[866] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66, s.*38a.
[867] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66, s.*25b.
[868] BOA, *TT.d.* 693, s.3; TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341*, s.46b.

Tablo 55: 1569 Tarihli Defterde Kışlak Vergisi

Karye	**Nahiye**	**Kışlak**
Ekanis	Erciş	60
Panu (Pani)	Erciş	160
Karabaş	Erciş	24
Soskın(Soskun)	Erciş	24
Kadiresker (gıdrasgar)	Erciş	24
Kündük (Kenzek)	Erciş	24
Muy	Erciş	24
Davud	Erciş	30
Ağı	Erciş	60
Aksırav	Erciş	24
Girak (Girek)	Erciş	24
Ermizonk ve Akkilise	Erciş	24
Haseava (Haciak)?	Erciş	36
Pay	Erciş	30
Toplam		**568**

3.2.3.4. Resm-i Küvâre (Resm-i Kovan)

1569 tarihli defterde, bal öşrü "*resm-i küvâre*" adı altında arıcılık faaliyeti gösterenlerin mahsulünden yani baldan alınan vergidir. Ancak sadece öşür tutarı yazılıp bal üretimine dair bir tespitte bulunma imkânı sunmamaktadır. 1569 tarihli defterde Erciş Nahiyesi'ne bağlı Zekrek köyü ve Zekrek mezrasından 40 akçe, Davud köyü ve Asaba? mezrasından 54 akçe, 1571 tarihli evkaf defterinde Erciş Nahiyesi'ne bağlı Gürgüs köyünde 60 akçe, 1592 tarihli defterde Erciş Nahiyesi'ne bağlı Kündük(Kenzek) köyünden 40 akçe alındığına dair vergi kaydı bulunmaktadır

3.2.3.5. Resm-i Çayır ve Resm-i Giyâh

Sancaktaki bazı mirî çayırlardan hayvanlarını otlatmak için istifade edenlerden *resm-i çayır* adı altında bir vergi alınmaktadır. Bu vergi zaman zaman *maktu'* olarak da tahsil edilebiliyordu.[869] Giyâh ise taze ot demektir. Resm-i giyâh da ot biçenlerden yer sahibinin

[869] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s.222.

aldığı vergidir.[870] Bu iki vergi müstakil vergi bazı belgelerde bir arada verilmesinden dolayı ikisini tek başlık altında vermeyi uygun bulduk.

Maktu' olarak toplananlar, defterlere *mahsûl-ı çayır*[871] olarak kaydedilmiştir. Bunlar 1569 tarihli defterde mahsul-ı çayır olarak senelik 300 akçe kaydedilmiştir. *Hâss-ı şâhî* yani padişah hasları içerisinde *mahsûl-ı çayır* olarak 120 akçe bulunurken, *mîr-livâ hâssı* içerisinde *mahsul-ı çayır* olarak 1.840 akçe olarak kaydedilirken,[872] 1577-1578 tarihinde 1.840 akçe, 1600-1601 ve 1604-1605 tarihli icmallerde ise bu miktar 3.000 akçeye yükselmiştir.[873] 1569 tarihli mufassal tahrir defterinde *hâss-ı şâhî* yani padişah hasları içerisinde *mahsûl-ı çayır* olarak 120 akçe olan maktu' gelir aynı şekilde 1577-1578 ve 1604-1605 tarihli icmal defterlerinde kaydedilmiştir.[874]

Resm-i çayır olarak toplanan vergilerin miktarı ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 56: 1569 Tarihinde Erciş Sancağı'ndaki Çayırlık, Giyah (Ot) ve Yonca Gelirleri

Karye	**Nahiye**	**Çayır**	**Giyah**	**Giyah ve Çayır**	**Giyâh ve Yonca**
Ermizonk ve Akkilise	Erciş				270
Ağı ve mezraları	Erciş		150		
Aksırav	Erciş				840
Anzav	Erciş		140		
Arıncık	Erciş	300			
Cüdgah	Erciş	200			
Çakırbey	Erciş	120			
Davud	Erciş			200	
Ekanis	Erciş		400		
Ekrek	Erciş				309
Erkic (Erkim)?	Erciş	150			
Esbusinek	Erciş		402		
Evkök?	Erciş		196		

[870] Mehmet Ali Ünal, "Resm-i Giyâh", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 3, s.137.
[871] "Mahsûl-ı çayır ber-vech-i maktû' fi sene".
[872] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.5b,6a.
[873] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328*, s.25b ; BOA, *TT.d. 693*, s.3; *TKG.KK.TT.d 363-65/341*, s.46b.
[874] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328*, s.25b; *TKG.KK.TT.d 363-65/341*, s.46b.

Hacrov (Haçrof)	Erciş		100		
Haki	Erciş		120		
Haseava (Haciak)?	Erciş	500			
Hoca Ali	Erciş		72		
İrşad-ı sufla	Erciş	250			
Kadiresker (gıdrasgar)	Erciş				240
Karakilise	Erciş		150		
Karabaş	Erciş		300		
Girak	Erciş				600
Kızıl Kilise	Erciş		100		
Kozluca	Erciş		240		
Kündük (Kenzek)	Erciş		257		
Maçaris	Erciş		60		
Muy	Erciş		200		
Papuşkin	Erciş		120		
Pay	Erciş	280			
Pertek	Erciş	90			
Pulurmak*	Erciş		200		
Soskın(Soskun)	Erciş		320		
Suvarkendi	Erciş		50		
Tonduras	Erciş		300		
Zekrek	Erciş		30		
Zevik?	Erciş	100			
Toplam		**1.990**	**3.907**	**200**	**2.259**

Tablo 57: 1571 Tarihinde Erciş Sancağı'ndaki Çayırlık ve Giyah (Ot) Gelirleri

Karye	**Nahiye**	**Çayır**	**Giyah**
Çakırbey	Sarı Su	20	
Çekreşin	Erciş		140
Kırklar	Erciş	300	
Kürdenkâr(Küdenkâr)	Erciş		200
Madvanik	Erciş		30
Mercus (Merhoş)	Sarı Su		

Pulur	Erciş		270
Sultan Molla Ahmed	Sarı Su	200	
Toplam		**520**	**640**

1592 tarihli defterde resm-i çayır ve giyah vergisine ait genel bir bilgi bulunmazken defterde yazılı köylerde sadece giyah vergisi alınmıştır. Çayır vergisine dair bir bilgi yoktur. Ancak bu hiç olmayacağı anlamına gelmiyor çünkü defterimiz eksik olduğu için geri kalan köyler hakkında bilgi sahibi olmamız pek mümkün gözükmüyor. Defterde 1592 tarihinde toplam 86 köy mevcuttur. Bu 86 köyden defterde mevcut olan köy sayısı 28 olup bu veriler üzerinden değerlendirdiğimizde Erciş ve Sarısu nahiyelerinden alınan giyahın köylere dağılımı verilmiştir.

Tablo 58: 1592 Tarihinde Erciş Sancağı'ndaki Giyah (Ot) Gelirleri

Karye	**Nahiye**	**Giyah**	**Karye**	**Nahiye**	**Giyah**
Ağı	Erciş	210	Derekendi	Sarı Su	55
Ermornik	Erciş	30	Kökün	Sarı Su	75
Partaş	Erciş	50	Emir Ahmed	Sarı Su	15
Macar Çorkertis	Erciş	10	Dedelü	Sarı Su	25
Hacrov	Erciş	35	Monla Sultan Ahmed	Sarı Su	15
Kara Melik	Erciş	36	Mervan namı diğer Şereflü	Sarı Su	20
Kündük(Kenzek)	Erciş	25	Hasandolı	Sarı Su	35
Virane	Erciş	25	Gökoğlan	Sarı Su	40
Akbaş	Erciş	50	Camuşman	Sarı Su	10
Ağcamescid	Erciş	25	Ancini	Sarı Su	15
Ekrek	Erciş	30			
Behlül	Erciş	25			
Cüdgah	Erciş	45			
Gürgüs	Erciş	40			
Tondros	Erciş	15			
Toplam		**651**			**305**

3.2.4. Aşiret ve Cemaat Gelirleri

1569 tarihli Erciş'e ait mufassal defterde sadece Dünbili, Mamuki cemaati ve an aşiret-i Behlül'e ait bilgiler bulunurken, 1600-1601 tarihli defterde Erciş Sancağı'nda bulunan aşiret ve cemaatlerin sayısı 13'tür. Defterde "*Mahsûl-i bâd-ı hevâ cemaat-i mezkurin"* başlığı altında ayrıntılı bilgilere yer verilmemiş, sadece isimleri verilmiştir. Ayrıca "*yekün ber vech-i tahmin 8.497*" geliri ile hâss raiyeti idiler. Defterde cemaat olarak kaydedilmişlerdir.[875] Aynı defterde "*an zeameti benam Mustafa Ağa ser çavuşan dergâh-ı âli mahsul-i badı heva cürm-i cinayet ve resm-i arusane ve adet-i ağnam-ı cemâ'at-i Şikaki ve cemâ'at-i Kasağı ve cemâ'at-i Balakürdi ve cemâ'at-i Radi ve cemâ'at-i Benduri ve cemâ'at-i Gelüvan ve cemâ'at-i Mendinan ve cemâ'at-i Mendiki ve cemâ'at-i Sohan ve cemâ'at-i Mamuki ve cemâ'at-i Bulali ve cemâ'at-i Kürdili ve cemâ'at-i Evstorik /Osturki sorki an taife-i Ekrad gayr-i ez Evstorik /Osturki havas-ı hümayun be-yed-i ilhak şude hâsıl 50.000*" akçe şeklinde zeamet olarak verildiği kaydı mevcuttur.[876]

1569 tarihli mufassal defterde bir timar geliri içerisinde Erciş Nahiye'sine bağlı Harhus köyünde Dünbili aşiretine rastlanmaktadır. Cemaatin ödediği vergi ise 3.000 akçe olup 7 nefer kaydı bulunmaktadır.[877] Aynı defterde bir timar geliri içerisinde Erciş Sancağı'na bağlı Sarusu Nahiye'sinde olan Derekendi köyünde Mamuki cemaatine rastlanmaktadır. Cemaatin ödediği vergi ise 8.000 akçe olup 32 nefer kaydı bulunmaktadır.[878]

3.2.5. Çiftlik Gelirleri

Erciş Nahiyesi Haydarbey köyünde bulunan çiftlik kaydında "*benam Hakverdi bin Hüseyin mezkûr Hakverdi'nin babası Hüseyin defteri atik de bir çiftlik zeamet ile ve bir bağ ve bir değirmen ile madamki hesabda olan muaf ve müslim deyu kayd olunub Hüseyin oğlu olan Hakverdiye berat-ı padişahi ile zikr olunan bağ ve değirmen ve bir çiftlik zımnında muaf olmasına berat-ı padişahi ibraz etmeğin defter-i cedid-i hâkanîye vech-i meşruh muaf ve müslim kayd olundu*" şeklinde açıklama vardır.[879]

---

[875] BOA, *TT.d*. 693, s.3.
[876] BOA, *TT.d.* 693, s.8.
[877] TKGMA, TKG.KK.TT.d. 66, s.26a.
[878] TKGMA, TKG.KK.TT.d. 66, s.16b, 17a.
[879] TKGMA, TKG.KK.TT.d. 66, s.28b.

1577-1578 tarihli icmal defterinde Erciş Kalesi Azeb Ağası olan Yahya Ağanın zeamet gelirleri arasında 500 akçelik Yahya Ağa çiftliği kaydedilmiştir.[880]

1601 tarihli icmal defterinde 400 akçelik bir çiftlik geliri bulunmaktadır. Bu çiftlik Erciş'te olup *Ali Ağa Çiftliği* olarak anılmakta ve zeamet geliri içinde bulunmaktadır.[881] 1604-1605 tarihli icmal defterinde ise aynı şekilde Ali Ağa çiftliğinin senelik geliri 400 akçe olarak kaydedilmiştir.[882]

3.2.6. Bend-i Mâhî Mahsulü

Bend-i Mâhî Nehir'indeki balıkçılık faaliyetlerinden elde edilen gelirlerdir. 1569 tarihinde *hâss-ı mîr-livâ* gelirleri içerisinde olup senelik geliri 12.549 akçe[883] olup malikâne olarak kaydedilmiştir. Aynı defterde "*mahsul-i bend-i mâhî*"nin Bargiri Sancağı'nın tasarrufunda olduğu ve senelik gelirinin ise 2.000 akçe olduğu kayıtlıdır. Defterde tasarruf sahiplerini ve ne kadar tasarruflarında bulunduklarını açıkladıktan sonra *"der-tasarruf-ı Hamza an gılman Van ve Bayram an gılman Erciş el mezbureye bend-i mâhîye-i karataş ber-vech-i maktu' fi sene 200"* diye kaydedilmiştir. Bargiri'de 2.000 akçe olan gelirin 200 akçesi maktu olarak Van ve Erciş gılmanı olan Bayram'ın tasarrufundadır.[884] 1577-1578 yılında *bend-i mâhî* geliri değişmemiş ve senelik 12.549 akçe[885], 1601-1605 yıllarında iki ayrı icmal defterinde ise miktarı önceki yıllara göre artıp 14.773 akçe[886] olarak kaydedilmiştir.

3.2.7. Arızî Vergiler

3.2.7.1. Bâd-ı Hevâ

Osmanlı vergi sistemindeki *cürm-i cinâyet, resm-i arûs, resm-i tapu, resm-i zemin*, yava, *adet-i deşt bânî, beytül-mâl, mâl-i gaib ve mâl-i mefkud* adıyla zikredilen vergilerin hepsi *bâd-ı hevâ* adı altında tahmini bir yekûn ile ilgili yerin hâsılı içinde defterlere

[880] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328*, s. 26.

[881] "Mahsûl-i Çiftlik Ali Ağa der nezdi Erciş hâliyâ der uhde-i m. bervech-i tayin fi sene 300. Bkz. BOA, *TT.d.* 693, s.40."

[882] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341*, s.47b, 48b.

[883] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.6a.

[884] TKGMA, *TKG.KK*.TT.d. 66, s.31a.

[885] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 364-65/328*, s.25b.

[886] TKGMA, *TKG.KK.TT.d 363-65/341*, s.46b.

kaydedilmiştir.[887] Bu vergiler için defterlerde çok defa timâr arazisinin genişliği ve reâyânın nüfusuna göre tahrir emini tarafından tahmini bir tutar takdir edilmiştir. Bu durumda bir sipahinin timârında başıboş dolaşan hayvanların yakalanmasıyla elde edilen yava resminin ne kadar tutacağı, kaç kızın evlenip *resm-i arûs* ödeyeceği, vârissiz ölen reâyânın tasarruf ettiği çiftliğine yeniden kaç kişinin tapu resmi ödeyeceği ve cürüm cinayet olup olmayacağı bilinemez. Bundan ötürü tahrir defterlerine tahmini bir rakam yazılmaktadır.[888]

XVI. yüzyılda Erciş Sancağı'nda bu gruba dâhil olan vergiler aynı kalemler altında kaydedilmiştir. Söz gelimi "bâd-ı hevâ", olarak yazılmış olup bunlar; "*resm-i tapu-yı zemîn ma'a deştbânî ma'a bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet", "nısf-ı bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet", "bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet", "tapu-yı zemîn ma'a deştbânî*" tâbirleri ile dört farklı şekilde belirtilmiştir. Bu durumda biz de bu vergileri tek başlık altında değerlendirmek durumunda kaldık. 1569 tarihinde *resm-i tapu-yı zemin ma'a deşt-bânî ve bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet* başlığı altında 6.350 akçe, mîr-livâ geliri içerisinde *mahsûl-ı nısf-ı bâd-ı hevâ cürm-i cinâyet ve yava ve kaçgun ve resm-i müjdegane* başlığı altında 20.000 akçe olarak kaydedilmiştir.[889] Aynı şekilde 1577-1578 tarihli icmal defterinde de *mahsûl-ı nısf-ı bâd-ı hevâ cürm-i cinâyet ve yava ve kaçgun ve resm-i müjdegane* başlığı altında 20.000 akçe[890] olarak kaydedilirken, 1600-1601 ve 1604-1605 tarihli icmal defterlerinde *mahsûl-ı nısf-ı bâd-ı hevâ cürm-i cinâyet ve yava ve kaçgun ve resm-i müjdegane* başlığı altında 30.000 akçe olarak kaydedilmiştir.[891] Süreç içerisinde artış yaşandığını görebilmekteyiz. Bu durumu aşağıda tablo halinde göstermeye çalıştık. Tabi burada neden nıfs-ı bâd-ı heva şeklinde geçtiği düşündürebilir. Aslında bunun gerekçesi serbest olmayan timarların bâd-ı hevasının yarısı timarlıya yarısı sancak beyine ait olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 59: Arızî Vergiler

Tahrir Yılı	**Vergi Adı**	**Miktarı**

[887] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s.227; Mehmet Ali Ünal, "Bâd-ı Hevâ", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c.1, s.271.
[888] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, s.128.
[889] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66*, s.5b.
[890] TKGMA, TKG.KK.TT.d 364-65/328, 25.b
[891] BOA, *TT.d. 693*, s.3; TKGMA, TKG.KK.TT.d 363-65/341, s.46b.

1569	Hâss-ı mîr-livâ mahsûl-ı nısf-ı bâd-ı hevâ cürm-i cinâyet ve yava ve kaçgun ve resm-i müjdegane gayr-ı ez zeametha-i zu'amâ ve timârhâ-i serbest ve evkaf fi-sene	20.000
1577-1578	Mahsûl-ı nısf-ı bâd-ı hevâ ve cürm-i cinayet ve yava ve kaçgun ve resmi müjdegane-i? livâ-i mezbur gayri ez hasha-i hazreti Padişah-i Alempenah ve zeametha-i* zu'ama ve tımârha-i serbest ve evkâf-ı livâ-i mezbur	20.000
1600-1601	Mahsul nısf-ı bad-ı hevâ ve cürm i cinayet ve yava ve kaçgun ve resm-i müjdegane…….livâ-i m. gayr-i ez hasha-i hümayun ve zeametha-i zuama ve timârha-i serbest ve evkaf-ı ve emlak fi sene	30.000
1604-1605	Mahsûl-ı nısf-ı bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve yava ve kaçkun ve resm-i müjdegâne-i …….der livâ-i mezbur gayr-ı ez hasha ve zu'ama ve erbâb-ı tîmâr ve evkaf ve emlakı, fi sene	30.000

Adet-i deştbâni: Herhangi bir şahsın at veya davarının başka bir kişinin ekinine girdiğinde ödediği "cerîme" yani para cezası olup "cerâim-i hayvanat" olarak da zikredikmektedir.[892]

Cürûm ve cinâyet: Kısaca cerîme olarak ifade edilip sövme ile adam öldürme arasında, ceza kanunnâmelerinde belirtilen çeşitleri için, bir af durumunda gösterilen miktarda paraya çevrilebilen suçlardır.[893] Osmanlı ceza kanunlarına göre, suçlular işledikleri suçun derecesine ve malî kudretlerine göre para cezası ödemeye mahkûm edilirlerdi.[894] Ocak/Şubat 1556 (Rebîülevvel 963) tarihli asesiyye-i Van kanunnâmesinde, "nefs-i Van'da vâki' olan cürm-i cinâyet şer' ile sabit olup sicillât olduktan sonra sübaşı her ne denli cerîme alırsa asesiyye deyü yirmi akçede bir akçe alınırmış"[895] şeklinde açıklanmıştır.

---

[892] Mehmet Ali Ünal, "Âdet-i Deştbâni", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 1, s.131; "Deş-bân ise kır bekçisi, korucu anlamına gelir. Deş-bân'ın görevi hayvanların ekine girmesini önlemek ve birinin ekinine giren hayvan sahiplerini cezalandırmak ve ayrıca köy arâzisine başka köylerin hayvanlarının girmesine engel olmaktı." Bkz. Mehmet Ali Ünal, "Deşt-bân", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.1, s.552.

[893] Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", *DİA,* c.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.416-418.

[894] Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, s.149; Mehmet Ali Ünal, "Cürüm ve Cinâyet Resmi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.1, s.453.

[895] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri,* 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s.183.

Resm-i Tapu ve Resm-i tapu-yı zemin: Resm-i tapu adı altında geçen vergi, çiftlik tasarruf eden reâyânın sipahisine bir defaya mahsus olmak üzere ödediği bir resimdir. Vergiyi ödeyen çiftçi artık o toprağı ölünceye kadar işler ve erkek evlâdına bir nevi miras yoluyla geçer.[896]

Dönüm resmi ise (resm-i zemîn) toprağın büyüklüğüne göre miktarı değişmekle birlikte, işlediği toprağın sipahisine bağlı vergi yükümlülerinin (*hariç reâyânın*) ödediği vergidir. Eğer toprakları yarım çift olursa, nîm-çift resmi öderlerdi. Daha küçük arazilerde ise kaliteli topraktan iki dönüme bir akçe resim ödemekle yükümlüydüler.[897]

1569 tarihli tahrir defterinde "*resm-i tapu-yı zemîn ma'a deştbânî ma'a bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet*" adı altında 6.350 akçe olarak kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra "*resm-i tapu-yı zemin ma'a deştbâni"* şeklinde *âdet-i deşt-bâni, bâd-ı hevâ* ve *cürm-i cinayet* ile birlikte kaydedilmiştir. 1571 tarihli evkaf tahrir defterinde ise "*resm-i tapu-yu zemin ma'a deştbânî ve bâdhavâ ve cürm-i cinâyet*" ve "*resm-i tapu-yu zemin ma'a deşt-bânî*" şeklinde kaydedilmiştir. 1592 tarihli tahrir defterinde ise sadece "*resm-i tapu*" adı altında kaydedilmiştir. Aslında burada resm-i tapu ve resm-i zemin (dönüm resmi) ayrımı dikkatinizi çekmesine rağmen resm-i tapu-yı zemin reâyânın ekip biçtiği topraklar ise yarım çiftten az olan topraklardan alınan vergi olarak almayı düşündük.[898]

Resm-i Yava ve Resm-i Kaçgun: Yava resmi sahipsiz olarak bulunan hayvanlardan alınan vergidir**.**[899] Resm-i kaçgun, başıboş olarak tutulan ve bir ay bekletildikten sonra sahibi çıkmayan hayvan olarak tanımlanır. Bu şekilde bulunan hayvanlar bulan kişiye mal edilir ve kendisinden buna karşılık resm-i kaçgun adı altında bir vergi alınırdı. Belirlenen süre

---

[896] Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, s.151.

[897] Mehmet Öz, *XV – XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s.84; Halil İnalcık, "dönüm-resmini ödemeye tâbi olan şahıslar da, hususi sıfatlan haiz olup hâric-raiyyet adı altında toplandığından" bahsedip ayrıca dönüm resminin miktarı hakkında da bilgi vermektedir. Şöyle ki, "tarla olarak kullanılan arazide en iyi topraklardan 2 dönümüne, orta vasıfta topraklardan 3 dönümüne, aşağı vasıfta topraklardan 4-5 dönümüne bir akça olarak tespit olunmuştur." Bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s.592-593; Nedkov ise dönüm resminin miktarını şöyle açıklamaktadır: "Bir çiftlikten fazla arazileri olanlar da, bir çiftlikten fazla olan mikdar için, dönüm resmi verirlerdi, bu da iyi topraklı arazide her iki dönüm için 1 akçe, orta verimli topraklarda her 3 dönüm için 1 akçe ve fena topraklı arazide de her 5 dönüm için 1 akçe idi." Bkz. B.C. Nedkov, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", s.618.

[898] Üçler Bulduk zemin resminin yanında resm-i tapu-yı zemin adıyla ayrı bir vergi kaleminin daha bulunduğundan bahsetmiştir. "Zemin resmi gibi hemen her köyde mevcut olan bu vergi, sahib-i arza ödenen ev ve yer tapusu vergisidir." Bkz. Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.188.

[899] Mehmet Ali Ünal, "Yava Resmi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c. 3, s.513;

zarfında sahibi çıkarsa teslim edilir ve sahibinden resm-i yava adıyla bir miktar vergi tahsil edilirdi.[900]

Resm-i Müjdegane: Osmanlı Devleti'nde köleleri yakalamakla görevli olan *yavacılar*, eliyle köle teslim eden kişilere 20 akçe vermekteydi. Kölenin kaçıp geldiği mesafenin uzaklığına göre fiyat değişmekteydi. Bir günlük bir mesafeden kaçan için 30 akçe, bu mesafe iki günlük olursa 60 akçe, üç günlük olursa 100 akçe ödül verilmekteydi.[901] Verilen bu ödüllere *müjdegâne* denmekteydi.[902] Ayrıca muhzırların gelirleri önceleri maaş şeklinde olup mahkemeye getirilen taraflardan ihzariye ücreti adı altında bir ücret alınırdı. Bu ücretler kanunnâme ile tespit edilmiş olup muhzırların XVI. ve XVII. yüzyıllarda yüzde iki akçe almışlardır. Kadı veya mevali tayinlerinde kadılardan alınan berat resminden muhzırlar da müjdegane adı altında pay aldıkları[903] olmuştur.

1569 tarihli muafsal defterde resmi müjdegâne hâss-ı mirliva gelirleri içerisinde olup bâd-ı hevâ cürm-i cinâyet ve yava ve kaçgun vergileri ile birarada kaydedilmiştir. Mufassal defterimiz dışında 1577-1605 yılları arasında elimizde mevcut olan üç ayrı icmal defterinde de aynı şekilde diğer vergi gelirleri ile bir arada kaydedilmiştir.[904]

"Bâd-ı hevâ" adı altında bahsi geçen tüm vergilerin köylere dağılımını aşağıda 1569, 1571 ve 1592 tarihli tahrir defterlerinde görebilmekteyiz.

Tablo 60: 1569 Tarihli Arızî Vergileri

Karye	**Nahiye**	**Tapu-yı zemîn**	**Resm-i tapu-yı zemîn ma'a deştbânî ma'a**	**Nısf bâd-ı hevâ ve**	**Bâd-ı hevâ ve**

[900] Mehmet Ali Ünal, "Resm-i Kaçgun", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 3, s.140.
[901] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 7. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Kanuni Devri Eyalet Kanunnâmeleri (III), İstanbul, 1994, s.304.
[902] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ege Işkın, *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Yerleşiminde Kölelik: Üsküdar Örneği*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s.147.
[903] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *Zeynep İnce, Patrona İsyanının Gölgesinde (1730-1731) Batı Anadolu'da Sosyal Hayat ve Osmanlı Müesseseleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2014, s. 75; Recep Ahıshalı, "Muhzır", *TDVİA*, c.31, Ankara, 2020, s.85-86; İbrahim Özçoşar, "Osmanlı Mahkemelerinde Muhzır Kavramı", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4, 2004, ss.235-241. S.239.
[904] "Hâss-ı mirliva mahsûl-ı nısf-ı bâd-ı hevâ cürm-i cinâyet ve yava ve kaçgun ve resm-i (müjdegane) gayr-ı ez zeametha-i zu'amâ ve tımârhâ-i serbest ve evkaf fi-sene 20.000." Bkz. TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66, s.*5b; *TKG.KK.TT.d 364-65/328,* s.5b; *TKG.KK.TT.d 363-65/341*, s.50a; BOA, *TT.d. 693*, s.4.

		ma'a deştbânî	**bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet**	**cürm-i cinâyet**	**cürm-i cinâyet**
Ağı	Erciş	882			900
Aksırav	Erciş				550
Anzav	Erciş	90		100	
Arıncık	Erciş				308
Canik (Hanik)	Saru Su	56			
Cüdgah	Erciş	132		150	
Çakırbey	Erciş	72			146
Davud	Erciş	180			302
Ekanis	Erciş	800			904
Ekrek	Erciş	54		150	
Erkic (Erkim)?	Erciş	60			150
Ermizonk ve Akkilise	Erciş	186		282	
Esbusinek	Erciş	193			200
Evkök?	Erciş	66			154
Hacrov (Haçrof)	Erciş	48			100
Haki	Erciş	72			8
Haseava (Haciak)?	Erciş	72		427	
Hoca Ali	Erciş	48			150
İrşad-ı sufla	Erciş	138			202
Kadiresker (gıdrasgar)	Erciş	138			200
Karakilise	Erciş	30			42
Karabaş	Erciş	180			250
Girak (Girek)	Erciş	300			400
Kızıl Kilise	Erciş		39		
Kozluca	Erciş	125		254	
Kündük (Kenzek)	Erciş	162		200	
Maçaris	Erciş	60		104	
Muy	Erciş	120			150
Panu (Pani)	Erciş	66			100
Papuşkin	Erciş	60			100
Pay	Erciş	72			100
Pertek	Erciş	156			200

Pulurmak?	Erciş	102			150
Soskın(Soskun)	Erciş	192			200
Suvarkendi	Erciş	90			102
Tonduras	Erciş	66		202	
Zarnos?	Erciş		30		
Zekrek	Erciş	120		100	
Zevik?	Erciş	90		150	
Toplam		**5.278**	**69**	**2.119**	**6.068**

Tablo 61: 1571 Tarihli Arızî Vergileri

Karye	**Nahiye**	**Resm-i tapu-yu zemin ma'a deşt-bânî**	**Bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet**	**Resm-i tapu-yu zemin ma'a deştbânî ve bâdhavâ ve cürm (ü) cinâyet**
Çakırbey	Sarı Su	102	150	
Çekreşin	Erciş	50	100	
Gürgüs	Erciş	78	200	
Kırklar	Erciş	80	150	
Kürdenkâr(Küdenkâr)	Erciş	60	100	
Madvanik	Erciş	600	550	
Pulur	Erciş	250	250	
Sultan Molla Ahmed	Sarı Su			160
Toplam		**1.220**	**1.500**	**160**

Tablo 62: 1592 Tarihli Arızî Vergileri

Karye	**Nahiye**	**Deşt-bânî**	**Resm-i Tapu**	**Bâd-ı hevâ**
Ağcamescid	Erciş	30		55
Ağı	Erciş	340	200	300
Akbaş	Erciş	86		
Behlül	Erciş	30	20	25
Cüdgah	Erciş	54	35	55

Ekrek	Erciş	36	20	15
Ermornik	Erciş	36	10	15
Gürgüs	Erciş	46		30
Hacrov	Erciş	42	10	10
Karamelik	Erciş	150	20	50
Kündük(Kenzek)	Erciş	30		15
Macar Çorkertis	Erciş	10		
Partaş	Erciş	60		10
Tondros	Erciş	17	10	15
Virane	Erciş	30		20
Ancini	Sarı Su	18		100
Camuşman	Sarı Su	12		50
Dedelü	Sarı Su	28		10
Derekendi	Sarı Su	66		70
Emir Ahmed	Sarı Su	18		50
Gökoğlan	Sarı Su	48		15
Hasandolı	Sarı Su	42		135
Kökün	Sarı Su	87		30
Mervan namı diğer Şereflü	Sarı Su	24		10
Monla Sultan Ahmed	Sarı Su	18		20
Toplam		**1.358**	**325**	**1.105**

1569 tarihli mufassal, 1571 evkaf, 1577-1578, 1600-1601 ve 1604-1605 tarihli icmal defterlerinde arızî vergiler olarak belirtilen *cürm-i cinâyet, resm-i arûsâne, resm-i tapu, resm-i tapu-yı zemin* ve *adet-i deşt bânî* adıyla zikredilen vergilerin hepsi *bâd-ı hevâ* adı altında tahmini bir yekûn ile ilgili yerin hâsılı içinde defterlere kaydedildiğinden bahsetmiştik. Lakin 1592 tarihli mufassal tahrir defterinde bu vergiler *bâd-ı hevâ, resm-i tapu ve deşt-bâni* başlığı altında birbirinden ayrı olarak verilmiştir. 1592 tarihli defterimizin daha öncede belirttiğimiz üzere eksik olmasına rağmen defterde Erciş Sancağı ile verilen bilgileri tablo halinde vermeye çalıştık. 1592 tarihli defterimizde verilen *bâd-ı hevâ, resm-i tapu* ve *deşt-bâni* vergi gelirleri sadece sancağın bir kısmına ait olduğunu tamamına ait bilgiler olmadığını belirtmek durumundayız.

3.2.7.2. Resm-i Arûs

Osmanlı kanunnâmelerinde ve tahrir defterlerinde *resm-i arûs, arûssiye, arûsâne* ve *gerdek resmi* adlarıyla kaydedilen bu vergi olağan dışı olup bâd-ı hevâ vergileri içine girer. Timar sahibinin kendi toprağındaki reâyâdan talep ettiği gerdek hakkıdır.[905] Ayrıca *tımarlı sipahi, avcılar, kale erleri, azebler* ve *zâimler*'in kızları evlendiği takdirde *resm-i arûs*'u sancakbeyi almaktadır.[906] Arûs resminin miktarı gelinin durumuna yani bâkire, dul ve gayri müslim olmasına göre değişmektedir. Bazı bölgelerde ise halkın maddi durumuna göre de değişmekteydi. Çok az farklılıklar hariç, genellikle Müslüman bir bâkire kız için 60 akçe, dul kadın (seyyibe) için 30 akçe olarak belirlenmiştir. Fakirlerden bu bedelin yarısı istenmiştir. Gayri müslim bâkire kız ve dul kadın (bive) için de arûs resminin miktarı Müslümanlardan alınanın yarısıydı.[907]

Ocak/Şubat 1556 (Rebîülevvel 963) tarihli asesiyye-i Van kanununa göre "nefsi Van'da eğer mümine ve eğer kâfire kız-oğlan ere verilse on sekiz akçe alınırmış ve eğer seyyibelerden (dul) verilse on akçe alınırmış"[908] şeklinde asesiyye de tahsil edilmektedir. 1571 yılına ait evkaf tahrir defterindeki bilgilere göre, Van Sancağı'nda evlenen kızlardan 30 akçe resm-i arûsiyye alınmıştır.[909]

Aşağıda tabloda 1569 tarihli mufassal defterde resm-i arûs vergisi toplamda 2.610 akçe olarak kaydedilmiştir.

Tablo 63: 1569 Tarihinde Resm-i Arûsane Vergisi

Karye	**Nahiye**	**Arûsane**
Aksırav	Erciş	150
Anzav	Erciş	60
Arıncık	Erciş	60
Cüdgah	Erciş	90
Çakırbey	Erciş	60

[905] Halil Sahillioğlu, "Arûs Resmi", *DİA*, c.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 422-423.
[906] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s.151.
[907] Halil Sahillioğlu, "Arûs Resmi", *DİA*, c.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 422-423.
[908] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s.183.
[909] Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16. – 18. Yüzyıllar*, s. 326.

Davud	Erciş	150
Ekanis	Erciş	240
Ekrek	Erciş	90
Erkic (Erkim)?	Erciş	60
Ermizonk ve Akkilise	Erciş	90
Esbusinek	Erciş	120
Evkök?	Erciş	60
Hacrov (Haçrof)	Erciş	30
Haki	Erciş	60
Haseava (Haciak)	Erciş	60
Hoca Ali	Erciş	60
İrşad-ı sufla	Erciş	120
Kadiresker (gıdrasgar)	Erciş	90
Karabaş	Erciş	30
Girak (Girek)	Erciş	90
Kozluca	Erciş	60
Kündük (Kenzek)	Erciş	90
Maçaris	Erciş	30
Muy	Erciş	60
Panu (Pani)	Erciş	60
Papuşkin	Erciş	60
Pulurmak?	Erciş	90
Soskın(Soskun)	Erciş	90
Suvarkendi	Erciş	90
Tonduras	Erciş	60
Zekrek	Erciş	90
Zevik?	Erciş	60
Toplam		**2.610**

1571 tarihli evkaf tahrir defterinde ise arûsane başlığı altında toplam 570 akçe toplanmıştır.

Tablo 64: 1571 Tarihinde Resm-i Arûsane Vergisi

Karye	**Nahiye**	**Arûsane**

Kürdenkâr(Küdenkâr)	Erciş	60
Sultan Molla Ahmed	Sarı Su	60
Gürgüs	Erciş	90
Çakırbey	Sarı Su	60
Madvanik	Erciş	150
Pulur	Erciş	90
Çekreşin	Erciş	60
Toplam		**570**

Tablo 65: 1592 Tarihinde Resm-i Arûsane Vergisi

Karye	**Nahiye**	**Arûsane**
Ağı	Erciş	240
Akbaş	Erciş	60
Behlül	Erciş	60
Cüdgah	Erciş	60
Dedelü	Sarı Su	60
Derekendi	Sarı Su	60
Gökoğlan	Sarı Su	60
Gürgüs	Erciş	60
Hasandolı	Sarı Su	60
Karamelik	Erciş	60
Kökün	Sarı Su	60
Kündük (Kenzek)	Erciş	60
Toplam		**900**

3.2.8. Hizmet Mukabilinde Alınan Vergiler

3.2.8.1. Asesiyye

Osmanlı şehirlerinde güvenliği sağlamakla görevli olan sübaşıların emrindeki kolluk kuvvetlerine asesler denilmektedir. Güvenliği sağlamanın dışında rüsum-ı serbesti ve bâd-ı hevâ vergilerini ve bazı şehir içi mukataa gelirlerini de toplamakla görevlidirler.[910]

[910] Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16. – 18. Yüzyıllar*, s.328.

1569 tarihinde Erciş Sancağı'nda aseslerin yaptıkları işler karşılığında alınan miktar 3.000 akçe olarak kaydedilmiştir.[911]

Ocak/Şubat 1556 (Rebîülevvel 963) tarihli Asesiyye-i Van Kanunnâmesi ile aseslerin yaptıkları işler karşılığında ne kadar vergi alacakları belirlenmiştir. Kanunnâmeye göre, asesler Van şehrinde mirîye ait olmayan her dükkândan aylık 1 akçe vergi alıyorlardı.[912]

3.2.9. Ticari Vergiler

Erciş, günümüzde bile fiziki koşulların sağladığı kolaylıklardan ötürü, çevre yerleşmeler içerisinde merkezi bir rolü bulunan ve bu yerleşmeler ile düzenli ulaşım olanaklarına sahip bulunan bir kent olma özelliğini devam ettirmektedir. Tarihi yolların kavşağında bulunan Erciş şehri, ulaşımın sağladığı avantajlardan dolayı hızla gelişen ve çevresinden de önemli miktarda göç alan bir yerleşim alanı olarak varlığını sürdürmektedir.[913] Sancağın ulaşım imkânları sayesinde yük taşıyan birçok ticaret kervanının sancağın bulunduğu güzergâhı tercih etmeleri, satılan mallardan ve geçip gidenden vergi alınmasını sağlamıştır.

Erciş Sancağı'na ait olan ticari vergilerin gelirleri genellikle birlikte yazılıp tahrir defterlerine o şekliyle kaydedilmiştir. Bu sebepten ötürü ticari vergilerin tek tek gelirlerinin ne miktarda olduğu hususunda kesin bir bilgiye ya da çıkarıma sahip olmadığımız için bu vergileri birlikte ele alıp incelemeyi uygun gördük. Hangi defterde ne şekilde yazılıp alındığına dair bilgileri tablo şeklinde vermeden önce her birisinden kısaca bahsedip bilgilendirmeye çalıştık.

Bâc-ı Ubûr: Osmanlı topraklarından geçip başka bir yere giden mallardan alınan bir vergidir.[914] Buna *müruriye* de denirdi.[915] İran'dan ya da İran tarafından gelen kervanlar, Diyarbekir istikametine gidiyorsa ve Van Gölü'nün güneyini dolaşmayı tercih ediyorsa Van ve Bitlis'te *bâcı ubûr* ödüyorlardı. Ancak bu yol çok sık kullanılmayıp mümkün

---

[911] "Mahsûl-ı asesiyye-i nefs-i Erciş fi sene 3000" bkz. TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66,* s.5b.

[912] "Der Beyân-ı Asesiyye-i (Öşriyye-i) Van**;** Bunun dahi âdeti bu imiş ki bezzâzhâneden gayri Nefs-i Van'da mîrîye ne denlü dükkân varsa ayda bir Osmânî akçe alınırmış." Bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s. 183.

[913] Mehmet Zeydin Yıldız, *Erciş'te Kentsel Fonksiyonlar ve Kentsel Arazi Kullanımı*, s.IV.

[914] Celal Yeniçeri, "Bâc", *DİA*, c.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.411-413.

[915] Mehmet Ali Ünal, "Bâc-ı Übûr", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.1, s.270.

mertebe Van-Erciş-Adilcevaz-Ahlat-Tatvan-Bitlis yolu tercih ediliyordu.[916] Genellikle tercih edilen yolun Erciş güzergâhında olması münasebetiyle Erciş'te de bâc-ı ubûr vergisi ödemişlerdir.

Tamga-yı Siyah: Dışarıdan şehire gelen tüccarların mallarını açmadan geçip gitmeleri halinde *bâc-ı ubûr* vergisi verilirken, bu tüccarların mallarını şehre sokup, pazarda satmaları durumunda sattıkları malın cinsine göre ödedikleri vergiye ise *tamga-yı siyâh* denilmektedir.[917]

Bâc-ı Bazar: Pazar vergisi, ticaret vergileri anlamındadır. Bu vergi, satmak hakkı mukabilinde konulmuş ve satılan şeyin nevi ve miktarına uygun bir şekilde alınmaktaydı.[918]

Bâzar-ı Esb ve Tamga-yı Ağnam ve Üserâ: *Tamga-yı ağnam* satılan koyunlardan alınan vergidir.[919] Erciş ve Bargiri kanunnâmesinde *bazâr-ı esb ve tamga-yı ağnâm ve üserâ* başlığı altında at, katır, deve, merkeb, öküz satılsa her kırk akçede satandan ve alandan birer akçe alınırmış. Hatta çavuş ve yeniçerler alıp satıp madarabazlık yaparlarsa onlar da halk gibi aynı vergiyi ödemek zorundadırlar. Satılan her koyundan ise satandan iki akçe alınmaktadır. Koyun alan kişinin kasap olması durumunda, bir akçe satandan, bir akçe ise alandan tamga-yı ağnâm tahsil edilirdi.[920]

İhtisab: Arapça'da *"hesap etmek, saymak, yeterli olmak*" anlamlarına gelmektedir. İhtisâb, hasb (hisâb) kökünden türemektedir.[921] Osmanlı Devleti'nde ise pazardaki fiyatın kontrol edilmesi ve alış verişteki kalite kontrolüne denilmektedir.[922] İhtisâb resmi, Belediyenin ana gelirini teşkil eden ve damga, tartı, ölçü, panayır ve pazar resmi adı altında alınan vergiler ile hile yapan esnaftan alınan para cezalarının genel adıdır.[923]

---

[916] Orhan Kılıç*, XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s.230-231.
[917] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s.232.
[918] B.C. Nedkov, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", s.619.
[919] Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16.-18. Yüzyıllar*, s.330.
[920] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri,* 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), s. 182.
[921] Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, c.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.133-143.
[922] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi Yayınları, Isparta, 2007, s.168.
[923] Mehmet Ali Ünal, "İhtisâb Resmi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.2, s.239.

*Mîzân Vergisi**:*** İpek ticareti yapanlardan ipeğin mîzân adı verilen terazide tartıldıktan sonra alınan bir vergidir.[924]

*Keyyâliyye**:*** Kile ile ölçen, kileci, tartıcıya Keyyâl denir. Keyyâliye de kile ücreti demektir. Hububatın ölçümü işlerinden alınan aynî vergidir.[925]

Mâl-ı Gâib: Kaybolan, sahibi bulunamayan ve mirasçısı olmayanların geride bıraktığı mal. Bunlar devlet hazinesine ait olurdu. Vilayet kadıları deftere kaydedip beytü'l-mâlcilere teslim ederlerdi.[926]

Tablo 66: Yıllara Göre Ticarî Vergiler

Tahrir Yılı	Vergi Ünitesi	Miktarı
1569	Mahsûl-ı ihtisâb ve bâzârân ve üserâ ve tamga-yı siyah ve bâc-ı ubûr ve bâc-ı mesire* der nefs-i Erciş ve debbâğhâne fi sene.	32.000
1577-1578	Mahsûl-ı İhtisâb ve tamga-yı siyah ve bac-ı bazar ağnâm ve bac-ı şıra ve bac-ı ubur ve debbâğhâne ve şem'hâne-i ve keyyâliye-i Erciş gayr-ı ez bac-ı çayır fi sene.	32.000
1604-1605	İcare-i Erciş ve tamga-yı siyah bâc-ı bâzar ve ağnâm ve işarı ve bâc-ı şıra ve bâc-ı ubûr debbağhane ve şem'hâne-i ve keyyâliye-i Erciş gayr-ez bâc-ı cizye.	35.000

3.3. SANCAK GELİRİNİN BÖLÜŞÜMÜ

Tahrir sırasında sancağa ait gelirler genel olarak iki kısıma ayrılmaktadır. Gelirin büyük bir kısmı padişah hasları olarak merkeze alınmakta geri kalan kısmı dirlik sahipleri arasında taksim edilmektedir. Dirlik sahipleri içerisinde ise en büyük paya sahip olan sancakbeyi'dir. Sancakbeyini sırasıyla zeâmet ve timar sahipleri takip etmektedir. Her sipahinin elindeki berât'da belirtilen miktarda dirlik, köy ve mezraların gelirlerinden tevcih olunmaktadır.[927]

---

[924] Özer Ergenç, *"XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler*", Belleten 52, 1988, ss.501-534; Mehmet Ali Ünal, "Mîzân Resmi", *Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.2, s.600.

[925] Mehmet Ali Ünal, "Keyyâl", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.2, s.389.

[926] Mehmet Ali Ünal, "Mâl-ı Gâib", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.2, s.497.

[927] Mehmet Ali Ünal*, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s.167.

3.3.1. Padişah Hasları (Hâssahâ-i Padişah-ı Âlem-Penah Hâss-ı Şâhî, Havâss-ı Hümâyun)

Osmanlı Devleti, *mîrî* arazi rejiminin uygulandığı bölgelerdeki vergi gelirlerinin bir kısmını doğrudan merkez hazinesine alırken bir kısmını ise tımarlı sipâhilere dirlik olarak verilmekteydi. Merkeze alınan vergilere padişah hasları deniliyordu.[928] Bunlar şehirlerde alınan bir kısım resimlerden, mukātaa gelirlerinden, birçok köyün, mezranın hâsıllarından, bâc-ı ubûr, âdet-i ağnâm, gümrük, cizye ve cemaat gelirlerinden oluşmaktadır.[929] Bunların dışında sancakta verimli arazilere sahip olan birçok köy ve mezra da havâss-ı hümâyûn'a dâhil ediliyordu. Bunlar kısaca "*mahsûlât*" ve "*maktu'ât*" olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Lakin Osmanlı idaresi *boyahâne, şemhâne* ve *debbağhâne* gibi bir kısım mukâta'a işletmelerini sancakbeylerine de bırakabiliyordu. *Cizye* ve *âdet-i ağnâm* ise imparatorluğun neredeyse tamamını kapsayacak şekilde merkeze alınıyordu.[930]

Tablo 67: 1569 Tarihli Defterin Gelir Dağılımı

Livâ-i Erciş ve Livâ-i Bârgiri ve Nahiye-i Abagay	**Miktar**
Hâsshâ-i Hümayun-ı Cedid	5.020
Hâsshâ-i Mîr-livâ-i Erciş	286.980
Fi'l- asl	76.266
Ez ziyâde	210.714
Hâsshâ-i Mîr-livâ-i Bârgiri	198.683
Fi'l- asl	74.281
Ez ziyâde	124.402
Tetimme-i Hâsshâ-i Mir-livâ-i Tekman	20.000
Tetimme-i Hâsshâ-i Mir-livâ-i Kotur	10.947
Der Tasarruf zu'amâ	81.500
Der Tasarruf Erbâb-ı Tîmâr	683.319
Toplam	**1.286.449**

[928] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s.137.
[929] Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, "Has", *DİA*, c.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.268-270.
[930] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s.137.

Yukarıdaki tabloda 1569 tarihli mufassal defterde "*icmâl-i muhâsebe-i Livâ-i Erciş ve Livâ-i Bârgiri ve Nahiye-i Abagay bi-ma'rifeti hakirül' fakir defterdar-ı tımarha-i Vilayeti Van*" başlığı altında mevcut gelirler arasında *Hâsshâ-i Hümayun-ı Cedid* yani padişah haslarının miktarın (5.040) az olduğu görülmektedir. Gelirlerin büyük bir kısmı sancakbeylerine has olarak tevcih edilmiştir. Ayrıca toplam gelirin bir kısmı da Erciş ve Bargiri sancakbeyleri dışında Tekman ve Kotur sancakbeylerine ayrılmıştır. Ayrıca defterde toplam gelir cizye vergisi hariç 1.286.449 olarak verilmiştir. Bu yüzden ne kadar cizye toplandığına ait bilgi mevcut değildir. 1569 tarihli defterde hâss-ı şâhî, hâss- mîr-livâ, ze'amet ve timar şeklinde belirtilmiştir. 1577-1578 tarihli icmal defterinde padişah hassı 5.020, 1592 tarihli mufassal defterde 75.764, 1604-1605 tarihli icmalde ise 48.620 akçe olarak kaydedilmiştir. Padişah hasları kaynakları itibariyle ayrıntılı bir şekilde tablolar halinde verilmiştir. Sadece 1592 tarihli mufassal defterimiz eksik olduğu için padişah hassının sadece toplam miktarı verilmiştir.

Tablo 68: 1569 Tarihli Defterde Padişah Hasları

Hâss-ı Şâhî, Mahsûl-ı mal-ı gaib ve beytü'l-mâl ve mabeyn-i tımarha-i livâ-i mezbur fi-sene	2.000
Hâss-ı Şâhî, mahsûl-ı çayır der nezdi çayır çayır Kuluhan ve ark-ı 'atîk der nâhiye-i Erciş der-'uhde-i Togan b. Kulu ve Babakulu b. Bayezid ve Seyd b. Dumrul ber-vech-i maktu' fi sene	80
Hâss-ı Şâhî, mahsûl-ı çayır der tasarruf Hüseyin Ağa-i gılman-ı Erciş el müverrak Aslan Hamid ber vech-i maktu'	40

Tablo 69: 1577-1578 Tarihli Defterde Padişah Hasları

Mahsûl-ı boyahâne-i nefsi Erciş, fi sene	13.360
Hisse-i Mîri (boyahaneden gelen)	2.000
Mahsûl-ı mabeyn-i tımârha-i livâ-i mezbur ve beytü'l-mâl fi sene	2.000
Mahsûl-ı Çayır der nezdi çayır ismi gulman varaka-i atik der nahiye-i Erciş der uhde-i Toğan bin kulu ve Şah kulu bin Bayezıd….. ber-vech-i maktu', fi sene	80
Mahsul-ı çayır der tasarrufu Hüseyin Ağa gılmân-ı Erciş el-marufeye Aslan Cemil ber-vech-i maktu',fi sene	40

Toplam	**5.020**

Tablo 70: 1604-1605 Tarihli Defterde Padişah Hasları[931]

Gelirin Cinsi	**Hâsıl**	**Hisse**
Mâhsûl-ı beytü'l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mabeyni tımarha-i Livâ-m	6.000	6.000
İcare-i Erciş ve tamga-yı siyah bâc-ı bâzar ve ağnâm ve işarı ve bâc-ı şıra ve bâc-ı ubur debbağhane ve şem'hâne-i ve keyyâliyye-i Erciş gayr-ez bâc-ı cizye	35.000	35.000
Mâhsûl-ı çayır der tasarruf Hüseyin Ağâ gılmân-ı Erciş el-muvaffakiye Aslan Cemil? ber-vech-i maktû' ber-mucebi defter-i atik	40	40
Mâhsûl-ı çayırhâ-i der nezdi karye-i İnceviran? atik der nâhiye-i Erciş der uhde-i toğan ve şah kulu ve seydi turul ber -vech-i maktû'	80	80
Pirkendi ve mez Abdurrahman	6.000	3.000
Kenzek ve mez Bozmeyan kilise harabe	12.000	2.000
Kızıl Kilise	4.500	2.500
Toplam		**48.620**

3.3.2. Mirlivâ (Sancakbeyi) Hasları

Erciş Sancakbeyleri hakkında ayrıntılı bilgiler idare bölümünde sancak yönetimi ve yöneticileri başlığı altında verilmişti. Bu kısımda ise tahrir defterlerinde sancakbeylerinin toplam gelirlerinin kaynakları itibariyle dökümü tablolar halinde verilmiştir. Ayrıca 1548-1722 yılları arasında elimizdeki kaynaklar doğrultusunda 92 sancakbeyinin bilgisine ulaşılmış fakat sadece 14 sancakbeyinin haslarının ne miktarda olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca bir mufassal üç tane icmal defterinde mevcut olan sancakbeyi hasları aşağıda tablo halinde verilmiştir. 1592 tarihli mufassal defterin eksik olması sebebiyle ayrıntılı olarak verilmemiştir. Fakat defterde sancakbeyi hassının 153.173 akçe olduğu bilgisi mevcuttur. Ayrıca mevcut defterlerde sancakbeyi hasları verilmesine rağmen sadece 1577-1578 tarihli icmal defterinde sancakbeyinin ismi geçmektedir. Elimizde farklı kaynaklardan oluşan sancakbeyi listesinde hem mufassal hem de icmal defterlerin tarihine yakın ya da o yıllarda mevcut olan sancakbeyleri isimlerine ulaşmamıza rağmen

[931] Defterde Erciş Sancağı'na ait Aği köyüne ait 80.000 akçe gelir Van Beylerbeyi Hassı olarak ayrılmıştır.

o yıllardaki sancakbeyi isimleri değil de defterin tarihi atılıp sancakbeyi hassı miktarı yazılmıştır.

Tablo 71: Erciş Sancakbeylerinin Hasları

Sancakbeyi Adı	**Miktarı**	**Tayin Tarihi**	**Görev Yılı**	**Kaynak**
Piri Bey	250.000	29 Ağustos 1548	1548 - 1551	BOA, *Bab-ı Âsafi, Ruus Kalemi*, (*A.RSK d.), nr. 1452*, s. 255. BOA, D.BRZ.d, nr. 20615 / A, s.113.
Kansu (Mansur) Bey	220.000	1 Ağustos 1551	1551	BOA, *A.RSK d.*, nr. 1452, s. 255.
Piri Bey	250.000	21 Kasım 1551	1551 - 1552	BOA, *A.RSK d.*, nr. 1452, s. 255.
Hacı Hüsrev Bey	215.781	1 Ekim 1559	1559 -1560	BOA, *MAD 29*, s. 266ab
Mehmed Bey	350.626	14 Ocak 1566	1566 - 1569	BOA, *MAD 563*, s.97
Müferriş Ali Bey	200.000	7 Şubat 1569	1569	BOA, *MAD 563*, s.97
Bahaeddin Bey	239.660	20 Ağustos 1569		BOA, *MAD 563*, s.97
	264.151	13 Ekim 1570		BOA, *MAD 563*, s.97
	274.651	979	1571 -1573	BOA, MAD 563, s.97
Mirza Ali Bey	363.000	25 Ocak 1573- 24 Ekim 1574		BOA, *MAD 563*, s.97
Kılıç Bey	260.000	9 Şubat 1576		BOA, *KAMİL KEPECİ (KK.d) 262*, s. 201.
Aladdin Bey	286.980		1577 - 1578	TKGMA, *TKG.KK.TT d.* 364-65/328.

Yusuf Bey	390.410	1 Kasım 1578		BOA, *KAMİL KEPECİ (KK.d) 262*, s. 201.
Gilan Bey	286.986	19 Haziran 1579		BOA, *KAMİL KEPECİ (KK.d) 262*, s. 201. BOA, *DFE.RZ.d. 55*, s.185.
Zülfikar Bey	236.934	5 Şubat 1583		BOA, *KAMİL KEPECİ (KK.d) 262*, s. 201.
Ali Bey	200.000		1596	BOA, DFE.RZ.d. 176, s.596.

Tablo 72: 1569 Tarihli Defterde Sancakbeyi Hasları

Hâss-ı mîr-livâ mahsûl-ı nısf-ı bâd-ı hevâ cürm-i cinâyet ve yava ve kaçgun ve resm-i (müjdegane) gayr-ı ez zeametha-i zu'amâ ve tımârhâ-i serbest ve evkaf fi-sene	20.000
Hâss-ı mîr-livâ mahsûl-ı mizâne-i nehr-i mâhiyân der nâhiye-i Erciş ber-vech-i maktu'	2.000
Hâss-ı mîr-livâ, mahsûl-ı çayırhâ-i Erciş gayri ez çayır mir liva Yahya Ağâ fi sene	1.840
Hâss-ı mîr-livâ, mahsûl-ı âdet-i ağnâm livâ-i Erciş gayri ez hassa-i hazreti Pâdişâh-ı Âlempenâh ve evkâf fi-sene	50.000
Hâss-ı mîr-livâ, mahsûl-ı bend-i mâhî der nefs-i Erciş ve der karye-i Arıncık ve der nezdi karye-i Davud gayri ez mâlikane fi sene	12.549
Arıncık	10.366
Pertek	9.590
Ekanis	43.471
Kozlukilise	4.100
Pulurmak?	4.683
Karabaş	10.634
Kadiresker	6.915
Esbusinek ma'a mezra'a-i Topraklu	12.188
İrşad-ı sufla	4.972
Ağı ma'a mezra'a-i Cankoran, Cihangören (Cangoran) ve Haslu ve mezra'a-i Bekircek-i sufla ve Sılasabık ve Şenkirova ve Melik	36.591
Karaca Kilise	600
Aksırav	29.179
Toplam	

Tablo 73: 1577-1578 Tarihli Defterde Sancakbeyi Hasları

Mahsûl-ı nefs-i Erciş	29.158
Mahsûl-ı mizaniyye-i livâ-i mezbure fi sene	2.000
Mahsûl-ı çayırha-i Erciş gayri ez çayır ma'a livâ-i mezbur ve çayır Yahya Ağa ve Kurd kethüda fi sene	1.840
Mahsûl-ı âdet-i ağnâm livâ-i Erciş gayri ez evkaf livâ-i mezbure	50.000
Mahsûl-ı bend-i mâhî der nezd-i Erciş ve der karye-i Arıncık ve der nezd-i karye-i Davud gayr-i ez malikâne, fi sene	12.549
Mahsûl-ı nısf-ı bâdhavâ ve cürm cinayet ve yava ve kaçgun ve resmi müjdegane-i livâ-i mezbur gayri ez hasha-i hazreti Padişah-i Alempenah ve zeametha-i zu'ama ve tımârha-i serbest ve evkâf-ı livâ-i mezbur	20.000
Ağı ma'a mezra'a-i Cangoran ve Hasluk ve Bekircik-i sufla ve süfla baş ve Şekirova?	36.591
Aksirav ma'a mezra'a-i Mumcek	29.179
Arıncık	10.366
Karye-i Kör Bekir?	6.915
Pilurmak	4.682
Pertek	9.590
Irşad-ı ulya	9.616
Karacakilise	600
Esbusinak ma'a mezra'a-i Topraklu	12.188
Kozlukilise	4.100
Karabarış?	10.634
Irşad-ı sufla	
Hisse divân-ı an nısf-ı su baba ve rusüm örfiye	4.972
	254.980
İlhak …. ber muceb-i emr-i şerif berat-ı noksan Mirza Ali Bey mir-livâ-i mezbur ba şude	
Mahsûl-ı ihtisâb ve tamga-i siyah ve bâc-ı bazar ağnâm ve bâc-ı şıra ve bâc-ı ubûr ve debbağhane ve şem'hâne-i ve keyyâline-i Erciş gayr-ı ez bac-ı cizye fi sene	32.000

Tablo 74: 1600-1601 Tarihli Defterde Sancakbeyi Hasları

Defter-i icmâl livâ-i Erciş Hashâ-i Mir livâ-i Erciş	
Nefs-i Erciş	60.000
Mahsûl-i Hızâne-i Livâ-i m. ber vech-i maktu' fi sene	40.000
Mahsûl-i çayırha-i Erciş gayr-i ez çayır mirlivâ-i m. ve çayır-ı İsa Ağa ve Kurd Ağa fi sene	3.000
Adet-i ağnam livâ-i m. gayr-i ez evkaf ve nısfı resm-i arusane kaydı şude bude be zeamet ve timârha-i fi sen	70.900
Mahsûl-i nısf-ı bad-ı hevâ ve cürm-i cinayet ve yava ve kaçgun ve resm-i müjdegane….livâ-i m. gayr-i ez hasha-i hümâyun ve zeametha-i zuama ve timârha-i serbest ve evkaf-ı ve emlak fi sene.	30.000
Mahsûl-i bend-i mâhî der nezdi Erciş der karye Arıncık der nezdi karye-i Davud gayr-i ez malikâne fi sene	14.773
Erkic (Erkim)?	8.000
Hızırmescid	5.800
Karacaviran	3.000
Resm-i yaylak nefs-i haneha der Aladağ ki tabi-i livâ-i m. bude gayr-i ez yaylakha… havass-ı hümayun kayıd şude hariç ez defter kimesnenin nizalusu değildir fi sene	17.030
Karye-i Irşad süfla tâb'i m. hâsıl divan-ı an nısf-ı hayvanat ve resmi arus	497
	270.000
Mahsûl-i bad-ı heva-i cemaat-i mezkurin	8497
Toplam	**278.497**

Tablo 75: 1604-1605 Tarihli Defterde Sancakbeyi Hasları

Hashâ-i mir livâ-i Erciş	**Hâsıl**	**Hisse**
Nefs-i Erciş	60.000	60.000
Mahsûl-i mîzâne-i livâ-i m. ber-vech-i maktu', fi sene	40.000	40.000
Mâhsul-i çayırha-i Erciş gayri ez çayır mir livâ ve çayır Yahya Ağa ve Kurd Ağa fi sene	3.000	3.000
Mahsûl-i nısf-ı bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve yava ve kaçkun ve resm-i mücerred veya müjdegâne-i …….der livâ-i mezbur gayr-ı ez hasha ve zu'ama ve erbâb-ı tîmâr ve evkaf ve emlakı, fi sene	30.000	30.000

Mâhsul-i âdet-i ağnâm livâ-i m. gayri ez evkaf-ı an nısf-ı resm-i âğnâmın kaydı şude bude be zeamet ve tımârhâ-i, fi sene	70.900	70.900
Mâhsul-i bend-i mâhî der nezdi Erciş der karye-i Arıncık der mabeyn-i Karye-i Davud gayr-ı ez malikâne, fi sene	14.773	14.773
Erkic (Erkim)?	14.666	5.000
Hızır bin Mescid	5.800	5.800
Arıncık	13.000	13.000
Karacaviran	3.000	3.000
Resm-i yaylak nefs-i çayırha der Aladağ ki livâ-i mezbur bude gayri ez yaylak an hass kayd- şude, fi sene	17.030	17.030
Irşad-ı sufla	7.163	497
Der livâ-i Adilcevaz	27.000	27.000
Mahsûl-i bad-ı heva-i cemaat-i mezkurin	8.437	8.437
Toplam	**314.769**	**298.437**

3.3.3. Ze'amet

Geliri 20.000'den 100.000 akçeye kadar olan dirliklere *ze'amet*, tasarruf sahiplerine ise *zâim* denilmektedir.

Erciş Sancağı'nda 1569 tarihli defterde dirlik türleri belirtilmesine rağmen ze'amet ve timâr sahiplerinin kimler olduğu belirtilmemiştir. 1569 tarihinde 15 köyün toplam 64.103 akçe geliri ze'amete ayrılmıştır. Bu köylerden 5 tanesinin 32.415 akçelik kısmı Van Vilayet defterdarına tevcih edilmiştir. 1569 tarihli mufassal defterinde Erciş, Bargiri sancakları ve Abagay nahiyesinde ze'amet sahiplerinin tasarrufunda olan miktar 81.500 akçe olarak verilmiştir.[932] Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi toplamda 81.500 akçe olan zeamet miktarının 64.103 akçe olan büyük kısmı Erciş Sancağı'nda bulunmaktadır. 1577-1578 tarihli icmal defterinde zeamet miktarı 76.767, 1600-1601 tarihli 657.111, 1604-1605 tarihli 503.413'tür.

Tablo 76: 1569 Tarihli Defterde Ze'ametlere Ayrılan Miktar

Karye	Nahiye	Dirlik Türü	Hâsıl

[932] "Der tasarrufu zu'amâ 81.500" şeklinde kaydedilmiştir." Bkz. TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66,* s.3a.

Çakırbey	Erciş	Z	2.000
Evkök?	Erciş	Z	5.007
Girak ma'a Kilisa	Erciş	Z defterdar	19.091
Hacrov (Haçrof)	Erciş	Z	2.860
Hoca Ali	Erciş	Z	862
Karakilise	Erciş	Z	1.982
Kızılkilisa-i diğer	Erciş	Z defterdar	384
Kızıl Kilise	Erciş	Z	1.432
Maçaris	Erciş	Z defterdar	2.000
Muy	Erciş	Z	6.876
Panu	Erciş	Z	3.257
Papuşkin	Erciş	Z	3.412
Soskın(Soskun)	Erciş	Z defterdar	8.940
Zarnos?	Erciş	Z defterdar	2.000
Zevik?	Erciş	Z	4.000
Toplam			**64.103**

Tablo 77: Erciş Sancağı'ndaki Ze'ametler (1577-1605)

Ze'amet Sahibi	Görevi	Dirlik Türü	Değeri	Tarihi	Dirlik Bölgesi
Hüseyin Ağa	Ağa-i gılâman-ı Erciş	Ze'amet	61.500	1577-78	Erciş
Yahya Ağa	Azeban Kale-i Erciş	Ze'amet	15.267	1577-78	Erciş
Abdullah	Van Defterdarı	An ze'amet[933]	19.890	1600-1601	Erciş
Ali	Dergâh-ı ali	An ze'amet	56.500	1600-1601	Erciş
Osman		Ze'amet	40.000	1600-1601	Erciş
Hasan		Ze'amet	22.000	1600-1601	Erciş
Mehmed		Ze'amet	22.000	1600-1601	Erciş

[933] Kanunnâmelerde *an ze'amet* tabiri şöyle açıklanmaktadır: "*an ze'amet* tabiri oldur ki hîn-i tahrirde ol timâra mutasarrıf olan kimesnenin ahar sancakda gayri timârı olsa ol sancakda olan timârı tahrirde *an ze'amet olur, an ze'amet* tabiri hiseden ibarettir". Bkz. Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Ali Osman Der- Hülâsa-i Mezâmin Defter-i Divan*, İstanbul 1280, s.69; Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* s.185.

Mehmed		Ze'amet	25.000	1600-1601	Erciş
Mustafa		Ze'amet	20.666	1600-1601	Erciş
Ahmed		Ze'amet	7.000	1600-1601	Erciş
Pervane	Erciş Miralayı	Ze'amet	27.390	1600-1601	Erciş
Oruç	Katib	Ze'amet	20.000	1600-1601	Erciş
Mustafa bin Musa		Ze'amet	10.000	1600-1601	Erciş
Mustafa Ağa	Dergâh-ı Ali Baş Çavuşu	An ze'amet	50.000	1600-1601	Erciş
Keyvan	Dergâh-ı Ali Çavuşu	An ze'amet	19.000	1600-1601	Erciş
Süleyman		Ze'amet	50.000	1600-1601	Erciş
Keyvan	Dergâh-ı Ali Çavuşu	An ze'amet	4.015	1600-1601	Erciş
Hızır	Bargiri Miralayı	An ze'amet	3.000	1600-1601	Erciş
İbrahim	Dergâh-ı Ali Çavuşu	An ze'amet	11.500	1600-1601	Erciş
Mehmed	Çavuş	An ze'amet	10.000	1600-1601	Erciş
Şeyhbey		An ze'amet	12.001	1600-1601	Erciş
Hüseyin bin Hüseyin		An ze'amet	3.000	1600-1601	Erciş
Katib İskender	Divan-ı Hümâyun Kâtibi	An ze'amet	6.000	1600-1601	Erciş
Meyhal bin Hasan		An ze'amet	30.000	1600-1601	Erciş
Rıdvan bin Meyyal		An ze'amet	20.000	1600-1601	Erciş
İbrahim bin İskender		An ze'amet	20.000	1600-1601	Erciş
Ali bin Abdulhamid		An ze'amet	25.333	1600-1601	Erciş
Mehmed bin Abdulhamid		An ze'amet	20.000	1600-1601	Erciş

Yusuf bin Mihal	Van Müteferrika	Ze'amet	26.666	1600-1601	Erciş
Arslan	Van Müteferrika	Ze'amet	20.000	1600-1601	Erciş
Yusuf Mir Aşireti Mamuki		Ze'amet	Hâsıl ma'a adet-i ağnam	1600-1601	Sarı Su
Behram		Ze'amet	6.000	1600-1601	Sarı Su
Nasuh		Ze'amet	17.500	1600-1601	Sarı Su
Seyfullah		Ze'amet	16.000	1600-1601	Sarı Su
Derviş		Ze'amet	10.650	1600-1601	Sarı Su
Yusuf	Dergâh-ı Ali	An ze'amet	6.000	1600-1601	Erciş
Bekir		Ze'amet	26.500	1604-1605	Erciş
Mustafa		Ze'amet	23.000	1604-1605	Erciş
Hüsrev		Ze'amet	10.000	1604-1605	Erciş
Süleyman		Ze'amet (20000)	7.000	1604-1605	Erciş
Yusuf Bin Abdullah		Ze'amet	23.998	1604-1605	Erciş
Osman		Ze'amet	62.700	1604-1605	Erciş
Mustafa		Ze'amet	20.200	1604-1605	Erciş
Ahmed		Ze'amet (25633)	7.000	1604-1605	Erciş
Mustafa		Ze'amet	20.666	1604-1605	Erciş
Pervane	Erciş Miralayı	Ze'amet	21.396	1604-1605	Erciş
Davud		Ze'amet	21.166	1604-1605	Erciş
Süleyman		Ze'amet	76.000	1604-1605	Erciş
Mehmed		Ze'amet (40000)	20.000	1604-1605	Erciş
Mustafa		Ze'amet (20000)	6.666	1604-1605	Erciş
Hüseyin		Ze'amet	20.000	1604-1605	Erciş
Mustafa Bin Abdullah		Ze'amet	23.980	1604-1605	Erciş

Hüseyin	Çavuş	Ze'amet	30.000	1604-1605	Erciş
Sadullah		Ze'amet	20.000	1604-1605	Sarısu
Nasuh		Ze'amet	17.500	1604-1605	Sarısu
Bekir		Ze'amet	25.641	1604-1605	Sarısu

3.3.4. Timâr

Erciş Sancağı'nda 1569 tarihli mufassal defterde dirlik türü verilmesine rağmen dirlik sahiplerinin isimleri verilmemiştir. Bu defterde Erciş ve Bargiri Sancakları ile Abagay Nahiyesi'nde toplamda *der tasarruf-ı erbâb-ı timâr* 683.319 akçe olarak belirtilmektedir.[934] Erciş Sancağı'nda bulunan Aladağ, Erciş, Güllü Çimen ve Sarısu nahiyelerinde timâr sayısı 172 olup toplam timâr geliri 563.166 akçe olarak kaydedilmiştir. Defterde toplamda olan 683.319 akçenin büyük bir çoğunluğun yani 563.166 akçenin Erciş Sancağı'na ait olduğu görülmektedir. Erciş Sancağı'ndaki nahiyelere göre timâr dağılımına bakacak olursak; Erciş Nahiyesi'nde 356.231, Sarısu Nahiyesi'nde 136.240, Güllü Çimen Nahiyesi'nde 55.196 ve Aladağ Nahiyesi'nde 15.499 akçe olarak belirlenmiştir.

1577-1578 icmal defterinde timâr sahiplerinin isimleri geçmekle birlikte 101 timâr ünitesi kaydedilmiştir. Defterde 101 timâr ünitesinin toplam geliri yıllık 515.925 akçedir. Erciş Sancağı'nda bulunan 515.925 akçenin dağılımı ise şu şekildedir; Erciş Nahiyesi'nde 447.228, Sarısu Nahiyesi'nde 52.698 ve Güllü Çimen Nahiyesi'nde 15.999 akçedir. Ayrıca timârlardan 8 ünite *ber vech-i iştirak* şeklinde ortak olarak geri kalanı ferdi olarak verilmiştir. Aşağıdaki tabloyu incelediğimizde ortalama timâr geliri 5.108,16 akçedir. Timârların gelir seviyelerine baktığımızda 101 timârdan en fazla geliri 17.016 akçe olup, Erciş Sancağı Mir Alayı Hüseyin tarafından tasarruf edilmektedir. En az gelirli timar ise 2.000 akçedir.

Bu timârlar şunlardır:

Tablo 78: Timârlar ve Timarlı Sipahiler (1577-1578)

No	Nahiye	Timâr Sahibinin Adı ve Görevi	Değeri
1	Erciş	Hüseyin Mir Alay livâ-i Erciş	17.016

[934] TKGMA, *TKG.KK.TT.d. 66,* s.3a.

2	Erciş	Seyfullah bin Hüseyin Çelebi defterdar tımârha-i vilâyeti Van	15.000
3	Erciş	Ali birader Kul	9.802
4	Erciş	İbrahim	7.000
5	Erciş	Kara Ali	8.000
6	Erciş	Osman bin Mustafa Bey	9.000
7	Erciş	Pervane bin Abdullah	7.596
8	Erciş	Yusuf bin Abdullah	6.500
9	Erciş	Hüseyin bin Mehmetbey	6.920
10	Erciş	Maksud bin Veli	6.200
11	Erciş	Halıkverdi	6.999
12	Erciş	Mehmed bin Mahmud	5.999
13	Erciş	Ömer ve Mustafa	5.999
14	Erciş	Kulu bin İlyas	5.999
15	Erciş	Mehmed bin Kulu	5.999
16	Erciş	Mehmed	5.999
17	Erciş	Hüseyin bin Kulu	2.000
18	Erciş	Davud bin Halıkverdi	5.999
19	Erciş	Mir Ahmed	3.000
20	Erciş	Hızır	2.000
21	Erciş	Şah Hüseyin	4.000
22	Erciş	Mahmud bin Ahmed	4.000
23	Erciş	Bilal bin Sami*	4.000
24	Erciş	İlyas bin İbrahim	5.999
25	Erciş	Mahmud	4.500
26	Erciş	Ağahan	2.000
27	Erciş	Abdal	4.000
28	Erciş	Mirza bin Mahmud Çavuş	5.999
29	Erciş	Abbas	5.999
30	Erciş	Kaya bin Kulu	5.999
31	Erciş	Seydi Ali	5.999
32	Erciş	Şahverdi* bin Babahan	4.000
33	Erciş	Hidayet bin Şahverdi	3.000
34	Erciş	Mustafa	3.000

35	Erciş	Allahverdi ve Ahmed ber-vech-i iştirak	6.000
36	Erciş	Abdi bin Nazır*	3.000
37	Erciş	Şehriyâr	2.000
38	Erciş	Mehmed ve Şemseddin ber-vech-i iştirak	6.000
39	Erciş	Şemseddin bin Bayezid	2.500
40	Erciş	Ali	3.000
41	Erciş	Hasan ve Mir Ali ber-vech-i iştirak	7.000
42	Erciş	İbrahim bin Mahmud	4.000
43	Erciş	Şehsuvâr	5.999
44	Erciş	Hamza bin Ahmed	5.000
45	Erciş	Mehmed bin İsmail	4.000
46	Erciş	Hızır bin Hayda	5.999
47	Erciş	Karababaveli*	3.200
48	Erciş	Ali bin Kalender ve Ali bin Şadi ber-vech-i iştirak	8.000
49	Erciş	Hasan bin Taceddin	6.299
50	Erciş	Osman bin Bahaddin	5.999
51	Erciş	Abdal bin Yusuf	3.000
52	Erciş	Nafiz bin Ömer	3.000
53	Erciş	Veli bin Baba	3.000
54	Erciş	Suvar ve Said ber-vech-i iştirak	6.000
55	Erciş	Mustafa mehmed	6.000
56	Erciş	Celal	5.999
57	Erciş	Derviş	5.999
58	Erciş	Tayyar	5.999
59	Erciş	Şahkulu bin Ahmed	4.000
60	Erciş	Haydar	3.000
61	Erciş	Seydi Ali	3.000
62	Erciş	Behram Bin İlyas	3.300
63	Erciş	Ali Bin Haydar	2.000
64	Erciş	Budak Bin Hızır	2.000
65	Erciş	İmam Kulu	5.999
66	Erciş	Mehmed Bin Fethullah	3.500
67	Erciş	Mehmed Bin Haydar Çavuş	5.999
68	Erciş	Abdülkadim	3.000

69	Erciş	İlyas Bin Maksud	5.999
70	Erciş	Abdulalim	3.599
71	Erciş	Hüseyin bin Abdullah	4.000
72	Erciş	Timur	3.999
73	Erciş	Ali bin Mustafa	5.999
74	Erciş	Mirek*	5.999
75	Erciş	Bayındır Bin Murad	4.000
76	Erciş	Maksud bin Mehmed	3.000
77	Erciş	İsmail bin Mehmed	4.000
78	Erciş	Hasan bin Abdullah	5.999
79	Erciş	Ali ve Mehmed bin Allahverdi ber-vech-i iştirak	6.000
80	Erciş	Bahaddin(Aladdin) bin İbrahim	4.000
81	Erciş	Şeref	3.000
82	Erciş	Şah Hüseyin	4.000
83	Erciş	Kulu bin Zeynel	5.999
84	Erciş	Maksud bin Abdal	4.000
85	Erciş	Yusuf bin Tahsin	4.000
86	Erciş	Kara Mehmed	7.322
87	Erciş	Abdal bin Cemaleddin	4.000
88	Saru Su	Dedekulu	3.000
89	Saru Su	Hüseyin	3.200
90	Saru Su	Mirza Ali	4.000
91	Saru Su	Halil bin Sami	3.000
92	Saru Su	Ebuzer ve Samigeldi ber-vech-i iştirak	9.000
93	Saru Su	Polad bin Zeynelabidin	4.500
94	Saru Su	İlyas	3.000
95	Saru Su	Mezkurin	8.000
96	Saru Su	Hasan bin Yar Ali	5.999
97	Saru Su	Eldoğmuş ve Şeyh ber-vech-i iştirak	8.999
98	Güllü çimen	Ali bin Halil	3.999
99	Güllüçimen	Şemseddin bin Suvar	4.000
100	Güllüçimen	Elvend	4.000
101	Güllüçimen	Veli bin Maksud	4.000
		Toplam	**515.925**

1600-1601 tarihli icmal defterinde timâr sahiplerinin isimleri geçmekle birlikte 89 timâr ünitesi kaydedilmiştir. Defterde 89 timâr ünitesinin toplam geliri yıllık 467.241 akçedir. Erciş Sancağı'nda bulunan 467.241 akçenin dağılımı ise şu şekildedir; Erciş Nahiyesi'nde 376.186, Sarı su Nahiyesi'nde 87.055 ve Aladağ Nahiyesi'nde 4.000 akçedir. Ayrıca timârlardan 14 ünite müşterek olarak geri kalanı ferdi olarak verilmiştir. Aşağıdaki tabloyu incelediğimizde ortalama timâr geliri 5.249,89 akçedir. Timârların gelir seviyelerine baktığımızda 89 timârdan en fazla geliri 19.000 akçe olup Keyvan tarafından tasarruf edilmektedir. En az gelirli timar ise 2.000 akçedir. 1604-1605 tarihinde Erciş Sancağı'nda ortalama timar geliri 5.249,89 iken aynı tarihte bu miktar Muş Sancağı'nda 4.669,4, Van Sancağı'nda 4.253,4 ve Adilcevaz Sancağı'nda ise 4.698,6 akçedir. Ayrıca 1605 tarihli defterde Erciş'te 89 timâr ünitesi bulunurken diğer sancaklar olan Muş'ta 72, Bitlis'te 89, Van'da 82 ve Adilcevaz'da ise 83 timâr ünitesi bulunmaktadır.[935]

Bu timârlar şunlardır:

Tablo 79: Timârlar ve Timarlı Sipahiler (1600-1601)

No	**Nahiye**	**Timâr Sahibinin Adı ve Görevi**	**Değeri**
1	Erciş	İsmail	4.000
2	Erciş	Ali	3.999
3	Erciş	Derviş	6.000
4	Erciş	Hüseyin	6.000
5	Erciş	Sefer	4.000
6	Erciş	Mehmed	9.000
7	Erciş	Keyvan	10.000
8	Erciş	Sefer bin Mustafa	4.000
9	Erciş	Eflatun	4.000
10	Erciş	Ali	4.000
11	Erciş	Ali	5.999
12	Erciş	Behram	7.000
13	Erciş	İbrahim	5.999

[935] Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s.192, 195.

14	Erciş	Mustafa bin kulu	6.000
15	Erciş	Halil veledi Mehmed (3.000) ve İbrahim biraderi (3.000)	6.000
16	Erciş	Şeyh	8.000
17	Erciş	Mehmed	7.299
18	Erciş	Mehmed	7.000
19	Erciş	Bekir	6.899
20	Erciş	Şehsuvar	6.000
21	Erciş	Habib bin Mustafa	6.000
22	Erciş	Keyvan	19.000
23	Erciş	Kasım	6.000
24	Erciş	Ahmed (6.000) ve Mahmud (2.000)	8.000
25	Erciş	İskender	5.999
26	Erciş	Hasan	5.500
27	Erciş	Mahmud (4.500) ve Akmiş (3.000)	7.500
28	Erciş	Hasan	4.216
29	Erciş	Derviş (4.000) ve Ali bin Sadi (4.000)	8.000
30	Erciş	Hayreddin	4.000
31	Erciş	İsmail (3.000) ve Hakverdi (4.000)	7.000
32	Erciş	Mehmed	4.000
33	Erciş	Mehmed	4.000
34	Erciş	Osman	3.499
35	Erciş	Mahmud (3.300) ve Hamza (3.000)	6.300
36	Erciş	Hasan (3.000) ve Mihran bin kul (3.000)	6.000
37	Erciş	Yakub	3.000
38	Erciş	Hasan	3.000
39	Erciş	Hüseyin	3.000
40	Erciş	Kulu	3.000
41	Erciş	Allahkulu (3.000) ve Veli bin Ali (3.000)	6.000
42	Erciş	Haydar (3.000) ve Ferman (3.000)	6.000
43	Erciş	Hasan (3.000) ve İbrahim (3.000)	6.000
44	Erciş	Mahmud	3.000
45	Erciş	Ali bin Hasan	3.000
46	Erciş	Ahmed	3.000

47	Erciş	Divane (3.000) ve Halil (3.000)	6.000
48	Erciş	Dede	3.000
49	Erciş	Hasan	3.000
50	Erciş	İbrahim	5.149
51	Erciş	Evliya bin İbrahim	2.500
52	Erciş	Mahmud	2.000
53	Erciş	İsmail	5.999
54	Erciş	Hayreddin	2.000
55	Erciş	Kul	2.000
56	Erciş	Kalu	2.000
57	Erciş	Oruç Ağahan	5.999
58	Erciş	Miri	3.000
59	Erciş	Hüseyin	6.999
60	Aladağ /Erciş	Derviş	4.000
61	Erciş	Ali	4.500
62	Erciş	Seyfeddin	3.000
63	Erciş	Cemal	4.500
64	Erciş	Hüseyin	2.000
65	Erciş	Mehdi bin Kul	2.000
66	Erciş	Şeref	4.000
67	Erciş	Mirza Ali	5.999
68	Erciş	Süleyman	6.666
69	Erciş	Ali Meyyal mürdeme-i Van yevm 20	13.333
70	Erciş	Keyvan Meyyal Gılman Sakin Van yevm 23	15.333
71	Sarı Su	Hüseyin	3.000
72	Sarı Su	Osman	6.000
73	Sarı Su	İbrahim	5.142
74	Sarı Su	Hüseyin bin Mehmed	3.300
75	Sarı Su	Hidayet	3.000
76	Sarı Su	Babahan	4.500
77	Sarı Su	Katmar (2.999) ve Mirak (3.000)	5.999
78	Sarı Su	Abdulalim	3.899
79	Sarı Su	Hasan	3.000

80	Sarı Su	Hüseyin	4.000
81	Sarı Su	Şeyh Emir	3.000
82	Sarı Su	Ağahan İbrahim	6.000
83	Sarı Su	İsa Bin Ferhad	5.999
84	Sarı Su	Haydar	4.000
85	Sarı Su	Ebülfeth (4.000) ve….(2.000)ve Haydar (3.000)	9.000
86	Sarı Su	Abdülfariğ (Abdülkadim)?	3.000
87	Sarı Su	Ali	3.216
88	Sarı Su	Riyad? (3500) ve Osman (3500)	7.000
89	Sarı Su	Yusuf	4.000
		Toplam	**467.241**

1604-1605 tarihli icmal defterinde timâr sahiplerinin isimleri geçmekle birlikte 78 timâr ünitesi kaydedilmiştir. Defterde 78 timâr ünitesinin toplam geliri yıllık 433.993 akçedir. Erciş Sancağı'nda bulunan 433.993 akçenin dağılımı ise şu şekildedir; Erciş Nahiyesi'nde 356.245, Sarısu Nahiyesi'nde 74.748 ve Aladağ Nahiyesi'nde 3.000 akçedir. Ayrıca timârlardan 3 ünite müşterek olarak geri kalanı ferdi olarak verilmiştir. Aşağıdaki tabloyu incelediğimizde ortalama timâr geliri 5.564,01 akçedir. Timârların gelir seviyelerine baktığımızda 78 timârdan en fazla geliri 19.333 akçe olup, Halil tarafından tasarruf edilmektedir. En az gelirli timar ise 2.000 akçedir.

Bu timârlar şunlardır:

Tablo 80: Timârlar ve Timarlı Sipahiler (1604-1605)

No	**Nahiye**	**Timâr Sahibinin Adı ve Görevi**	**Değeri**
1	Aladağ	…Kul	3.000
2	Erciş	Hüseyin bin Abdullah	5.999
3	Erciş	Ahmed	9.999
4	Erciş	Ali	3.999
5	Erciş	İsim yok	8.000
6	Erciş	Mahmud	2.000
7	Erciş	Ağahan bin İbrahim	6.000
8	Erciş	Ali	3.000
9	Erciş	Mirza	6899

10	Erciş	İsim yok	4.500
11	Erciş	Turmuş	4.000
12	Erciş	Osman	6.000
13	Erciş	Osman	4.000
14	Erciş	Miri Mehmed	7.299
15	Erciş	Süvar	4.000
16	Erciş	İbrahim (7.000) ve Halil (3.000)	10.000
17	Erciş	Behram	8.000
18	Erciş	Yahya	3.212
19	Erciş	Hızır	6.000
20	Erciş	Kasım	5.000
21	Erciş	Ali	4.000
22	Erciş	İsmail bin Hasan	4.500
23	Erciş	Yusuf	6.000
24	Erciş	Bilal	6.000
25	Erciş	Ali…	4.000
26	Erciş	Mirek	3.000
27	Erciş	Miran (3.000) ve Ali (3.000)	6.000
28	Erciş	Mehmed	4.000
29	Erciş	Ali	3.300
30	Erciş	Mahmud	3.105
31	Erciş	Meme?	3.105
32	Erciş	Mahmud	3.000
33	Erciş	Şeref	4.000
34	Erciş	Ali	4.000
35	Erciş	Osman	7.500
36	Erciş	İsim yok	4.500
37	Erciş	Hakverdi (4.000) ve İsmail (3.000)	7.000
38	Erciş	Musa	7.000
39	Erciş	Mehmed	7.000
40	Erciş	Hüseyin	3.000
41	Erciş	Ali	3.000
42	Erciş	Hasan	5.500
43	Erciş	Veli Kul	3.000

44	Erciş	Mirza Ali	5.999
45	Erciş	Hüseyin	3.000
46	Erciş	Evliya	2.500
47	Erciş	Ali	7.999
48	Erciş	Oruç Ağahan	6.999
49	Erciş	Hızır	3.000
50	Erciş	Mahmud	12.000
51	Erciş	Rıdvan	3.000
52	Erciş	Ali	3.000
53	Erciş	Mehmed	6.000
54	Erciş	Halife	6.000
55	Erciş	Bekir bin İsmail	9.000
56	Erciş	Behram	5.999
57	Erciş	Ali	9.000
58	Erciş	İbrahim	1.999
59	Erciş	Osman	9.000
60	Erciş	Yusuf	7.000
61	Erciş	Halil	19.333
62	Erciş	Keyvan	10.000
63	Erciş	Hayrikadim	2.000
64	Sarısu	Hüseyin	4.000
65	Sarısu	Halil	7.000
66	Sarısu	Derviş	4.000
67	Sarısu	Babahan	4.500
68	Sarısu	Hidayet	3.000
69	Sarısu	Osman	6.000
70	Sarısu	Hasan Mehmed	3.000
71	Sarısu	Mehmed	3.100
72	Sarısu	İbrahim	5.149
73	Sarısu	Şeyh Emir Kadı	7.999
74	Sarısu	Abdal Sinan	3.000
75	Sarısu	Mustafa	6.000
76	Sarısu	Mustafa	6.000
77	Sarısu	Mustafa	5.000

78	Sarısu	Ahmed bin Mehmed	7.000
		Toplam	**433.993**

SONUÇ

Siyasi ve ticari bakımdan önemli bir kent merkezi olan Erciş, ilkçağlardan günümüze kadar incelenen süreç içerisinde yer değiştirdiğini, kimi zaman başkentlik yaptığını ve kimi zaman da serhat şehir olması özelliğinden dolayı yer yer yakılıp yıkıldığı görülmektedir. Yaşanan tüm bu yıkıcı eyleme karşı bölgedeki yerleşme süreci her defasında yeniden ve başka kültürlerin eliyle kurulmaya devam etmiştir.

Mevcut kaynaklar üzerinde yaptığımız çalışmayla XVI. ve XVIII. yüzyılın şartlarında Doğu Anadolu'daki bir Osmanlı sancağını çeşitli yönleriyle ortaya koymaya çalıştık. Burada XVI. yüzyılda özellikle Amasya Antlaşması ile Erciş Sancağı'nda Osmanlı hâkimiyetinin tamamiyle tesis edilmesiyle başlayan ve 1722 yılında sancaklıktan çıkarılmasına kadar geçen süreci değerlendirmeye çalıştık. Genellikle sancak çalışmalarının ağırlıklı olarak XVI. yüzyılla sınırlandığı ve temel kaynakların ise tahrir defterleri olduğu bilinmektedir. Lakin bölge açısından kaynakların yeterli derecede olmaması ya da yeterli kaynağın olup bizim bu kaynaklara ulaşamamız münasebetiyle zaman sınırlamasını XVI. yüzyılla sınırlamak yerine farklı kaynaklarla bu süreç uzatılmaya çalışılmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Safevilere karşı Doğuya yapmış olduğu seferler sonucu bölgede her ne kadar Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiş olsa da Doğu serhaddinin önemli merkezlerinden biri olması diğer bazı sancaklar gibi Erciş'i de her an İran tarafından gelebilecek taciz ve saldırılara açık bir hale getirmiştir. Bu da bize Osmanlı hâkimiyeti öncesinde birçok askeri saldırıya maruz kalan bölgenin Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte bu kez de İran'ın askeri saldılarına maruz kaldığını görmektedir. Bu durumundan dolayı Erciş Kalesi'nin 1841 yılına kadar aktif olarak ne gibi görevleri üstlendiği, bölge için ne gibi önemli işlevlere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Erciş Sancağı, Doğu Anadolu'daki bazı yerlerin yönetim şeklinden (yurtluk-ocaklık, hükümet) farklı bir şekilde idare edilmekteydi. Bilindiği gibi sayıları 10-11 civarındaki hükümetler dışında Doğu Anadolu'da timar sistemi uygulanmış, bu sancakların bir kısmı merkezden atamalar, bir kısmı da yurtluk-ocaklıktır. Aşiret yapısının kuvvetli olmadığı Erciş'te, sancakbeyleri merkezden tayin edilirlerdi. Erciş Sancağı da bu özelliklerinden dolayı yerleşik hayatın, şehirleşmenin ve tarımsal hayatın egemen olduğu yerler

arasındadır. Mühimme kayıtlarında yöneticilere ve timar tevcihine dair veriler bu bilgileri doğrular niteliktedir. XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca Van Eyaleti'ne bağlı klasik sancak statüsünde bulunup idari taksimatta yerini alan Erciş Sancağı 1 Ağustos 1722 tarihinde sancaklıktan düşürülmüştür. Böylece Van Valilerinin tasarrufuna bırakılan bir nahiye olarak nitelendirilmiştir. Bu sürece kadar Erciş Sancağı Van Beylerbeyliğine bağlı olup 4 nahiyeden oluşmaktadır. Bu nahiyeler Erciş, Sarusu, Aladağ ve Güllü Çimen'dir. Erciş'in merkez kasabasına sahip olmasına rağmen diğer üç nahiyeler köy ve mezralardan oluşmuş birimlerdir. Yönetim şekli kadar yöneticilerin önemine dikkat çekilerek sancakbeylerinin görevlerine dair bilgilere ulaşılmıştır. Sancakbeyleri için dikkati çeken bir durum ise sınır boylarında bulunan diğer beylere göre daha tecrübeli beylerin seçilmiş olmasıdır.

Tahrir defterlerinin yanı sıra kullanılan kaynakların eksikliklerine rağmen sancağın idari-coğrafi durumu, yerleşim özellikleri, bölgenin nüfusuna dair verilerin analizi, vergilendirme düzeni, üretim ve buna dayalı vergi gelirleri ve gelirlerin bölüşümü hakkında genel bir çerçeve çizmemize yardım etmiştir. Elbetteki farklı kaynaklarla eksik kalan kısımların desteklenmesi halinde bölge hakkındaki bilgilerimizi artacağı muhakkaktır. Lakin bölgeye dair erken dönemlerde tahrir sayımının yapıldığına dair bilgilerin olmasına rağmen bu sayımlar sonucu tertip edilmiş olması gereken tahrir defterlerinin mevcut olmaması ya da şeriyye sicillerinin bulunmaması gibi sebepler sancağa dair bilgilerimizin eksik kalmasına neden olmuştur. Burada şunu ifade etmekte fayda var: Erciş önemli bir ticari merkez ve geçiş güzergâhı üzerinde olduğu için seyyahların anlatıları da en azından şehrin fiziki yapısı ve nüfusuna dair bilgileri elde etmemize yardımcı olmuştur.

Erciş Sancağı'nda şehir ve kırsal yerleşim yerlerinde gayrimüslim unsur olarak Ermeniler'in yaşadığı anlaşılmaktadır. İncelediğimiz dönemde sancakta yaşayan Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki yaşantılarına, aralarındaki ilişkilere ya da toplumsal sürtüşmelere dair herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Müstakil olarak sadece Müslüman yâda Ermenilere ait köylerin varlığının yanı sıra Erciş şehrinde ve bazı köylerde her iki unsurun da birlikte yaşadığına dair bilgilerimiz dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Özellikle Erciş şehrinde mahallelere rastlanılmaması kale-kent

görünümündeki şehirde yaşayış tarzı da doğrusu merak uyandırmasına rağmen eksik kalmıştır.

İskân bakımından Erciş ve çevresi gelişmeye açık bir bölgedir. Ana yollar üzerinde olması ve ziraat imkânlarının elverişli olması sebebiyle sosyal ve ekonomik hayatta bir canlanmanın olduğu görülmektedir. Kışlak ve yaylakların varlığı hayvancılıkla geçinen aşiretler için de elverişli bir bölge olmuştur. Erciş'in iktisadi hayatında temel faaliyet ziraat ve hayvancılıktır. Bunun yanı sıra Erciş Sancağı ile ilgili önemli bir husus ise Erciş'te güherçile, kükürt madeni barut, bezirhane, boyahane, şem'hane, debbağhane ve asiyab gibi işletmelerin aktif bir şekilde olması burada işleyen bir sanayinin varlığının olduğunu göstermektedir. Özellikle ateşli silahların temel hammaddesi olan barutun elde edilmesi için önem arz eden güherçile ve kükürtün temini noktasında Erciş Sancağı'ndaki madenlerin barut imalinde kullanılması ve işletilmesi harp sanayisinde önemli bir ihtiyacı karşılamıştır. Tüm bunların bir araya gelmesi aslında şehirleşmenin de temel koşullarını oluşturduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin doğuya yapılan seferler için gerekli lojistik desteğin sağlanmasında ve ulaştırılmasında büyük bir ehemmiyete sahipti.

Erciş Sancağı'nın bünyesinde bulunan Erciş şehri, sahip olduğu coğrafi mekânın önemli güç merkezlerinin çatışma sahası içinde kalması, ayrıca doğal afetler (deprem, göl sularının yükselmesi) sebebiyle gerek Osmanlı öncesi ve gerekse Osmanlı döneminde şehrin büyük oranda harap olmasına kadar varan büyük felaketler yaşamıştır.

KAYNAKÇA

. ARŞİV KAYNAKLARI

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emirî Tasnifi Belgeleri (AE)
Sultan Ahmed III: AE.SAMD.III. 196/18993.

Sultan Mehmed IV: AE.SMMD.IV. 29 /3358, 104/12145.

Atik Şikâyet Defteri (A.DVNSŞKT.d.)

30/20, 13/298.

Bab-ı Asafi Ahkâm Defterleri (DVNSAHK.ER.d.) Erzurum Ahkam Defteri Nr. 1, 19/29.

Büyük Ruznamçe Kalemi Defteri (D.BRZ.d.)

20615/A.

Hatt-ı Hümayun, (HAT)

818/37320, 816/37294, 766 /36124-C.

İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE)

Evkaf: İE. EV. 27/3179, 10/1229.

Tevcihat: İE. TCT. 1/33, 2 /168, 3/272, 3/276, 9/1039

Ruus Kalemi Defterleri (A. RSK. d), Nr. 1452, 1459, 1474, 1481, 1482, 1482c, 1484, 1485, 1491, 1492a, 1493, 1494, 1497, 1501, 1502, 1513, 1516, 1517, 1519, 1522, 1524, 1526, 1526 ikindi Ruusu, 1529, 1534b, 1548, 1572, 1600, 1621.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

Dâhiliye: C.DH. 122 / 6095, 124/6183, 125/6216.

Askeriye: C.AS. 831 / 35427, 359/14899.

Maarif: C.MF 165 / 8205.

Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d), Ruus Nr. 67, 217, 248, 258, 262, 263, 266, 270, 271, 297, 523 (Mükerrer). 266 (B),

Maliyeden Müdevver, (MAD. d.) Nr. 29, 563, 2336, 3260, 4383, 4659, 7534, 15293, 15303, 15416, 16022, 17642, 17895, 17915, 20015, 21728.

Nişan ve Tahvil Kalemi Defterleri (A.NŞT. d.) Nr. 1074, 1080, 1083, 1140, 1141, 1223.

Mevkufat Defteri (D.MKF). 2864.

Mühimme Defteri, *(A.DVNS. MHM. d.)* Nr. 2, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 14.1, 14.2, 15, 19, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 45, 46, 48, 53, 56, 59, 60, 63, 72, 81, 85, 86, 87, 89, 102, 105, 111, 112, 114, 115, 129, 180, 888.

Mühimme Zeyli Defterleri (DVNSMHM. ZYLd.)

1/71, 8/166.

Tımar Ruznamçe, (DFE. RZ. d.), Nr. 12, 30, 33, 58, 67,98, 128, 156, 169, 176, 206, 220, 322, 326, 346, 365, 381, 412, 424, 437, 504, 552, 565, 606, 631, 725, 839, 951, 968.

TS. Topkapı Sarayı

TS.MA.d. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri

TS.MA.d. 3646/ 31, 2755, 10221,

TS.MA.e. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı

TSMA.e. 754/64, 850/9, 303/11, 4745/2,

Tapu Tahrir Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.)

TT.d. 297, 413, 693, 730, 1120, 1252,

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM)

TK.GM.d 924.

TK.GM.d 1138.
Kuyûd-ı Kadime:

Mufassal maa' İcmal Erciş, No. 66, (TKGMA, TKG.KK.TTd. 66)

Van ve Erciş ve Bargiri ve Adilcevaz ve Bitlis ve Muş, Mufassal ve İcmal ve Evkaf Defteri No. 198 (Orj. No: TKGMA, TKG.KK.TTd. 198-66/202)

Van ve Erciş ve Bargiri ve Adilcevaz Bedirgâh-ı Ali, İcmal Defteri No. 363-65/341. (TKGMA, TKG.KK.TTd. 363-65/341)

Van ve Erciş ve Bargiri ve Adilcevaz ve Bitlis ve Muş, İcmal Defteri No. 364, (Orj. No: TKGMA, TKG.KK.TTd. 364-65/328)

TK.GM.d: 792, 877, 951, 1186, 1232, 1627.

2. SÜRELİ YAYINLAR

Erzurum Vilayet Salnâmesi, Yayın Kodu D02472, Yıl 1288/1871, Sayı 2;

Erzurum Vilayet Salnâmesi, Yıl 1289/1872, Sayı 3;

Erzurum Vilayet Salnâmesi, Yıl 1290/1873, Sayı 4;

Erzurum Vilayet Salnâmesi, Yıl 1291/1874, Sayı 5;

Erzurum Vilayet Salnâmesi, Yıl 1292/1875, Sayı 6;

Erzurum Vilayet Salnâmesi, Yayın Kodu D02472, Yıl 1293/1876, Sayı 7. İSAM Osmanlı Salnâmeleri Veri tabanı.

Van Vilayet Salnamesi, H.1315 (M.1897).

3. KAYNAK ESERLER

3 Numaralı Mühimme Defteri, (966-968/1558-1560), Özet-Transkripsiyon, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet ve İndeks, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1994.

*6 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, (972/1564-1565), Özet-Transkripsiyon ve İndek*s, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri, C.II, (975-976/1567-1569), Özet-Transkripsiyon veİndeks, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999.

12 Numaralı Mühimme Defteri, C.I, (978-979/1570-1572), Özet-Transkripsiyon ve İndeks, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1996.

12 Numaralı Mühimme Defteri, C.II, (978-979/1570-1572), Özet-Transkripsiyon ve İndeks, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1996.

Abdullah Püser Mohammed Bim Kiya El – Mazenderani, *Risale-i Felekiyye (Kitab-u Siyakat)*, (Tebriz-1363), Tercüme: İsmail Otar, Ed. Oktay Güvemli- Cengiz Toraman, , İSMMMO Yayınları, İstanbul, 2013.

Ali Emirî Efendi, *Osmanlı Şark Vilayetleri (Osmanlı Vilayât-ı Şarkiyyesi),* Haz. Abdülkadir Yuvalı-Ahmet Halaçoğlu, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1992.

Ayn Ali Efendi, Kavanin Risalesi, Kavanîn-i Âl-i Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan, H.1018, (Türk Tarih Kütüphanesi, Yer No: A.II/9702).

Âşık Mehmed, Menâzirü'l-Avâlim, Haz. Mahmut Ak, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Barbaro, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.

Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.

El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-Isfahan-Malatya-Mardin Musul-Tebriz-Van, 4. Kitap, c. 1. Haz: Kahraman, Seyit Ali – Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.253-254.

Gelibolulu Mustafa Efendi, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbar*, c.I, II. Kısım, Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997.

Gregory Abû'l Farac, *Abûl-Farac Tarihi II*, Çev: Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1950.

Gregory Abû'l-Farac, *Abûl-Farac Tarihi I*, Çev: Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987.

Hasan-ı Rumlu, *A Chronicle of the Early Safavids Being the Ahsanu"t-Tawârîkh*, (translated by C. N. Seddon),Oriental Institute, Baroda,1934.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.129.

Hamdallah Mustawfi, *The Geographical Part of Nuzhat-al-Qulûb*, Çev. G. Le Strange E.J. Brill, Leyden, 1919.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't – Tevarih IV*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. 12, Çev: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Redaktör, Mertol Tulum, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.

İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.

Karaçelebizâde, Abdülaziz Efendi, *Ravzatu'l-Ebrâr El-Mübeyyen Bi Hakaiki'l-Ahbâr*, Tashih: Sadullah Saîd Efendi, Abdülvehhâb-ı Dağıstânî, Bulak (Mısır) Matbaatü Bulak, 1248.

Karaçelebizâde Abdülaziz, *Süleymannâme*, Bulak Matbaba, Kahire, 1248.

Katip Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul, 1145, s. 411-412;

Kâtib Çelebi, Cihânnümâ, Ed. Said Öztürk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-İ Osman*, Dr. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, Nşr. Hüseyin G. Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.

Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Ter. Nedim Ahmed, c. III, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1285.

Naîmâ Mustafa Efendi, Târih-i Na'îmâ, Haz. Mehmet İpşirli, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, Haz. Gaye Gamzeoğlu, Ankara, 1982.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukuki ve Mali Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, Haz: Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992

Solakzâde Tarihi, Sadeleştiren Vahid Çabuk, Yayına Haz. H. Halit Atlı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Şemseddin S., "Arciş", *Kamusu-l Alam*, c.1, İstanbul, 1889.

Şeref Han, *Şerefnâme, Osmanlı-İran Tarihi,* Arapçadan çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1971.

Şeref Han, *Şerefname Kürt Tarihi*, Arapçadan çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1971, s.374-375.

Urfalı Meteos Vekayi- Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Türkçeye Çev: Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1962.

4. ARAŞTIRMA/İNCELEME ESERLER

Acar, Funda, "Tabakâtü'l-Memâlik'e Göre Sultan Süleyman Zamanında Osmanlı Devlet'inin İdari Taksimatı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XLV, 2018/2, Kayseri, 2018, ss.7-38.

Adlığ, Davut, *415 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüsek Lisans Tezi, Van, 2010.

Afyoncu, Erhan, Recep Ahıshalı, "Kâtip", *DİA*, c.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, ss.53-55.

Afyoncu, Erhan, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, 2003, ss. 267-286.

Ahmet-Zeki Validi, *Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti*, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1930.

Ahıshalı, Recep, "Muhzır", *DİA*, c.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, ss.85-86.

Akgündüz, Ahmet, "Galle", *DİA*, c.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss.338-339.

Akgündüz, Ahmet, "Gedik" *DİA,* c.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 541-543.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, *5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Kanuni Devri Eyalet Kanunnâmeleri (I)*, İstanbul, 1992.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 7. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Kanuni Devri Eyalet Kanunnâmeleri (III), İstanbul, 1994, s.304.

Akis, Metin, "Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Kilis Sancağındaki Aşiretlerin İdareleri, Nüfusları ve Yaşam Tarzları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.23, sy.35,2004, ss.9-30.

Aköz, Alâaddin, Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (14)*, Konya, 2003, ss.107-132.

Akpınar, Ozan Can, "II. Abdülhamid Döneminde Vilâyât-ı Sitte'de Yaşanan Kuraklık/Kıtlık Hadiselerine Dair Bir Değerlendirme (1876-1908)", *Tarihçilik Yolunda 40 Yıllık Bir Ömür Yunus Misali Prof. Dr. Saim Savaş Armağanı Tarih Yazıları*, Ed. Leyala Aksu Kılıç-Mehmet Önder Duran, Çizgi Kitapevi, İstanbul, 2024.

Aktaş, Seyran, *Tahrir Defterlerine Göre Ermenilerin Anadolu'da İcra Ettiği Meslekler (XVI. Yüzyıl)*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (Hütad)(33), ss. 297 314.

Alandağlı, Murat, "XVI. Yüzyılda Van, Muş ve Bitlis'te Zaviye Kökenli Köyler", Erdem (85), 2023, ss.1-38.

Alanoğlu, Murat, *Osmanlı İdari Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti*, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2017.

Alican, Mustafa, "Malazgirt Savaşı", *Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras*, Haz: Mustafa Alican, Kronik, İstanbul, 2018.

Altundağ, Şinasi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 5, sy. 2, 1947, ss.187-197.

Andreasyan, Hrand D, "XIV. ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy.3, İstanbul, 1972, ss.83-148.

Arıkan, Zeki, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 52, İzmir, 1988.

Aşan, Muhammed Beşir, *XIV. Yüzyılda Van ve Yöresi*, Fırat Üniversitesi, Doktora Tezi, Elazığ, 1992.

Aydemir, Serkan, *İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesinde Bulunan T5964 Numaralı Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn Yazmasındaki Kale ve Kent Görünümlü Minyatürlerden Örnekler*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2021.

Aydın, Suavi, Erdal Çiftçi, İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı Fihristü'l Aşâir Yorumlar ve Çeviriyazım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, "Abbas Mirza (1789- 1833) ve Dönemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:19, 2011, ss. 127-137.

Azap, Eralp Yaşar, *1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021.

Bacque-Grammont, Jean-Louis, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1991, ss.205-219.

Balta, Samet, *XVI. Yüzyılda Osmanlı-Safevi Tarihi Açısından İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

Baltacı, Cahit "Arpalık", *DİA*, c.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss.392-393.

Barkan, Ö. L., "Çiftlik", *İA*, c.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, ss.392-397.

Barkan, Ö. L.,"Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" *Türkiyat Mecmuası*, c. 10, İstanbul Ü. Türkiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul 1953.

Baş, Yaşar, "Osmanlı Devirlerinde Adilcevaz Kalesi'ne Dair Bazı Tespitler", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, c.I, Ed. Mehmet İnbaşı, Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, ss. 301-317.

Başar, Fahameddin, *Osmanlı Eyâleti Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Batar, Seyran Aktaş, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Ermeniler Nüfus ve Yerleşme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2020.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2000.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Bilge Kültür Sanat, Ankara, 2015.

Bedirhanoğlu, Hüseyin Erkan, *1800-1839 Yılları Arası Van ve Çevresi Asayiş Olayları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek LisansTezi, Van 2012.

Bekirhan, Mehmet Fatih, *Cönk-Ercişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi*, Ofset, Konya, 2016.

Bekirhan, Mehmet Fatih, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkistan mı? Kürdistan mı?* Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul, 2015.

Bekirhan, Mehmet Fatih, *Doğu'nun Beyleri Kara Koyunlular*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017.

Bekirhan, Mehmet Fatih, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, Star Ofset, Konya, 2012.

Belli, Oktay, "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, c.I, Görsel Yayınları İstanbul, 1982, ss.139-208.

Binder, Henry, *Au Kurdistan, en Mésopotamie et en Perse*, Paris, 1887.

Bingöl, Evren, *Erciş Karakoyunlu Dönemi Tarihi ve Kültür Varlıkları*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, BasılmamışYüksek Lisans Tezi, Ağrı, 2020.

Bingül, Şeyhmus, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.

Bostan, İdris, "Azeb", *DİA*, c.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 312-313.

Bozan, Oktay, "20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33 (2): 96, Ankara, 2017, ss.1-46.

Brant, James and A. G. Glascott, *Notes of a Journey Through a Part of Kurdistán, in the Summer of 1838*, Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol. 10 (1840), pp. 341-434.

Bulduk, Üçler, *XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Bulut, İhsan "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Tarihî Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım", *Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay,* Ed. Serhat Zaman, Ogün Coşkun, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, ss.257-286.

Burney, C.A. (1957), "Urartian Fortresses and Towns in Van Region", *Anatolian Studies*, 7, ss. 37-53.

Buzpınar, Ş. Tufan, Küçükaşcı, Mustafa Sabri , "Haremeyn", *DİA*, c.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.153-157.

Canatar, Mehmet, "Kethüdâ", *DİA*, c.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, ss.332-334.

Celâl-Zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l Mesâlik,* Erciyes Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi Haz: Funda Demirtaş, Kayseri, 2009.

Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Clives Robert, *Sketches Between the Persian Gulf & Black Sea,* 24 Plates, Dickinson Bros., London 1852.

Cook, M.A., *Population pressure in Rural Anatolia 1450-1600,* Oxford University Press, London, 1972.

Çağatay, Ömer, "Osmanlı-İran Savaşlarında Bitlis ve Kazalarının Sefer Organizasyonu Açısından Rolü (1723-1746)", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis,* c.I, Ed. Mehmet İnbaşı, Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, ss. 279-285.

Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *DTCFD*, c.7, sy. 5, 1947, ss. 483-511.

Çelik, Ahmet Faruk, *Fehhullah Arifi Çelebi'nin Şahname-i Al-i Osman'ından Süleymanname*, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

Çelik Ali , 'Çepnilerin Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi',Türkler Ansiklopedisi, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Çelik, Şenol, "Şehir Kethüdâsı", *DİA*, c.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, ss.451-453.

Çiftçi, Erdal *Fragile Alliances in the Ottoman East: The Heyderan Tribe And the Empire 1820-1929*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.

Çilingiroğlu, Altan, *Urartu Kültürü ve Ayanis Kazıları*, Türkiye Bilimler Akademisi, I. Baskı, Ankara, 2008.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.II, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.

Darkot, Besim, "Erciş", *İA*, c.4, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi Yayınları*, İstanbul, 1964, ss.285-286.

Demir, Ahmet, *Ahlat ve Çevresinde Eyyubi Hakimiyeti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2011.

Demirtaş, Funda, Celâl-Zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l Mesâlik*, Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2009.

DİA, "Müstahfızan", *DİA*, c.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss.109-111.

Doğru, Halime, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

Durak, N., "İlhanlılar Döneminde Aladağ ve Çevresi" *I. Uluslararası Ahlat Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu (23-25 Ağustos 2012)*, Bitlis Eren ÜniversitesiYayınları, İstanbul, 2013, ss.242-251.

Ekinci, Mehmet Rezan, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII. – XIX. YY.*, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2017.

Ekinci, Mehmet Rezan, "Mîr-i Aşiretten Eşkiyalığa: Aşiret Hanedan Üyelerinin Makbulden Madunlaşma Sürecine Bakış 1800-1855", *Nubihar Akademi*, c.4, sy.16, 2021, ss.143-168.

Ekmekçi Aşan, Güneş, *Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb (vr.188a-308b)*, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Diyarbakır, 2020.

Elibüyük, M., "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler" *Coğrafya Araştırmaları*, c.I, S.2, Ankara, 1990, ss. 11-42.

Elmastaş, Necmettin-Polat, S, "Van Gölü Seviye Değişiklikleri ve Erciş Şehri," *Öneri Dergisi*, 7 (27), 2007, ss. 383-392.

Elmastaş, Necmettin-Mehmet Özcanlı, "Arazi Kullanımı ve Deprem İlişkisi Bağlamında 2011 Van Depremlerinin Erciş Şehri'ne Etkileri", *Journal of Turkish Studies*, 2014, ss.825-857.

Ergenç, Özer, *"XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler*", Belleten 52, 1988, ss.501-534.

Emecen, Feridun M., " Bennâk", *DİA*, c.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss.458-459.

Emecen, Feridun M., "Çift Resmi", *DİA*, c.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.309-310.

Emecen, Feridun M., *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022.

Emecen, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2021.

Emecen, Feridun M. – İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957 -958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcîh Defteri I", *Belgeler*, XIX/23, Ankara 1998, ss.53-122.

Emecen, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Emecen, Feridun M., "Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu Siyaseti ve İdris-i Bitlisî", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis Kitabı*, Edit. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, ss.145-150.

Erdem, İlhan "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2012, ss.383-424.

Erdem, İlhan "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hâkimiyet Mücadeleleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 19, sy. 30,1997, ss.57-68.

Erdoğan, Ayşenur, *Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ağalığı Kurumu*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2024.

Erdoğan, Emine, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Erdoğan, Emine, "Göç Olgusunun 16. Yüzyıl Osmanlı Kırsal Yaşamına Etkisi Üzerine Bazı Tespitler", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, ss.341 351.

Erkal, Mehmet, "Cizye", *DİA*, c.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.42-45.

Eroğlu, Tuğba, *İhanlılar Döneminde Doğu Anadolu Şehirleri*, İnönü Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2017.

Ersan, Mehmet *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2019.

Ertaş, Kasım, "19. Yüzyılda Bitlis'te Ermeniler ve Toplumsal Hayattaki Konumları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 60, 2017, ss.217-233.

Ertaş, Kasım, "1915'ten Önce Bitlis Vilayetinde Ermeniler ve Vilayetin İdari Hayatındaki Konumları", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.8, sy. 16, 2017/1, ss.78-99.

Eskikurt Adnan - Mehmet Akif Ceylan, "Malazgirt Savaşı'nın Mevkii ve Cereyanı Üzerine", *Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras*, Haz: Mustafa Alican, Kronik, İstanbul, 2018.

Eyice, Semavi, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *DİA*, c.19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.49-51.

Faroqhi, S., "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", *International Journal of Turkish Studies*, I/I, 1979-80, ss.39-50.

Galstyan, A. G., Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar/XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar, Ekler ve Açıklamalar ile Rusçadan Çev. İlyas Kamalov, İstanbul, 2005.

Genç, Serdar, *Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

Genç, Serdar, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Şark Seferlerinde Van Gölü'nde Ulaşım", *Cıepo 6. Ara Dönem Sempozyumu*, Uşak, 2011, ss. 1405-1413.

Genç, Vural, "İdris-i Bidlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLVII, 2016, ss.147-207.

Geyikoğlu, Hasan, "Kara-Koyunlular'ın Van-Gölü Çevresindeki Faaliyetleri ve Günümüze Ulaşabilen Kültürel Mirasları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.38, Erzurum, 2008, ss.207-226.

Göğebakan, Göknur, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.459-469.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Arz Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhatı", *Belleten,* c. 21, sy. 83, 1957, s.449-482.

Gökpınar, Bekir,"XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şark Seferlerinde Bitlis ve Çevresinin Rolü", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, c.I, Ed. Mehmet İnbaşı, Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019.

Göyünç, Nejat, "Hâne", *İÜEFTD*, S. 32, İstanbul, 1979, s. 331- 348.

Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Gümüşçü, Osman, *XVI. Yüzyılda Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Günalan, Rıfat, "Erken Dönem Osmanlı Maliye Defterlerinde Yer Alan; Bitlis ve Havalisinin Ekonomik, Siyasi ve Sosyal Tarihine Ait Belgeler", Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis c.I., Ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Ankara, 2019, ss.201-210.

Günalan, Rıfat, Bilgin Aydın," XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XXXVIII (2011), İsam., ss.27-160.

Gündüz, Ahmet, Musul Sancağında Aşiretler ve Şekavetler (1523-1575), *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy.143, İstanbul, 2003.

Gündüz, Tufan, *Kızılbaşlar Tarihi Tarih-i Kızılbaşan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.

Güneş, Ahmet, "Osmanlı Tahrir Defterleri ve Tarih Yazıcılığında Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, No. 150, 2004, ss.165-184.

Gürbüz, Orhan, *Van Gölü Çevresi'nin Coğrafyası (Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından),* İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994,

Gürcistan Tarihi(Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar). (2003) Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, Türkçeye Çev. Hrant Andreasyan, Haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Halaçoğlu, Yusuf "Aşiret", *DİA*, c.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.9.

Halaçoğlu, Yusuf, "Ulak", *DİA*, c.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 77-79.

Hatunoğlu, Bahattin Yalçın, *İdris-i Bitlisî Selim-Namesinde Doğu Anadolu'nun Fethi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1998.

Hilmi, M., *Kanuni Sultan Süleyman 1533-1535 Bağdat Seferi*, İstanbul, 1932.

Hülagü, M. Metin, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, Kayseri, 2001, ss. 73-93.

Işkın, Ege, *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Yerleşiminde Kölelik: Üsküdar Örneği*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s.147.

İnalcık, Halil, "Cizye", *DİA*, c.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.45-48.

İnalcık, Halil, "İspence", *DİA*, c. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.177.

İnalcık, Halil, "Kanunname", *DİA*, c.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss.333-337.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300-1600)*, Çev. Halil Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, c.I, Kronik, 3. bs, İstanbul, 2019.

İnalcık, Halil, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, c.23, sy. 92, 1959, ss.575 610.

İnce, Zeynep, *Patrona İsyanının Gölgesinde (1730-1731) Batı Anadolu'da Sosyal Hayat ve Osmanlı Müesseseleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2014,

İlgürel, Mücteba, "Subaşı", *DİA*, c.37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2009, ss.447-448.

İşbilir, Ömer, XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996.

Kafesoğlu, İbrahim, "Alparslan", *DİA*, c.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 526-530.

Kallek, Cengiz , "Hisbe", *DİA*, c.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.133-143.

Kardaş, Hamza, *333 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu*, (116 – 232. Sayfalar) Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüsek Lisans Tezi, Van 2010.

Kaya, Faruk, "Aladağ'da Yaylalar ve Yaylacılık", *Doğu Coğrafya Dergisi*, c.13, sy. 19, Erzurum 2008, ss.123-148.

Kaya, Hakan, *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Vergi Sistemi Osmanlı Medeniyeti Tarihi* -5, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2019.

Keleş, Nevzat, "Van Gölü Havzası'nda Revvâdi ve Hezbânî Hâkimiyeti", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, c.I, Ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, 1. Baskı, Ankara, 2019, ss.101-115.

Keleş, Erol, "İlhanlıların Tesis Ettiği Van Eyaleti'nin Yönetim Sistemi ve İktisadi Durumu", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2018, 5 (18), ss.558-585.

Kılıç, Orhan, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 1999.

Kılıç, Orhan, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", *Türkler Ansiklopedisi*, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, ss.718-730.

Kılıç, Orhan, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16.-18. Yüzyıllar*, Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Van, 2020.

Kılıç, Orhan, "XVI.-XVII. Yüzyıllarda Van Gölü Çevresinde Ermeni Varlığı ve Türk Ermeni İlişkileri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. 3, 2007, s.451-455.

Kılıç, Orhan, *Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1550-1792)*, Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla, c.I, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.

Kılıç, Orhan, "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul, 2001, ss.189-210.

Kılıç, Orhan, "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erciş, Bargiri (Muradiye), Muş Vakıfları", *Osmanlı Araştırmaları XXIV, Prof Dr. Nejat Göyünç'e Armağan 3*, İstanbul, 2004, ss.243-255.

Kılıç, Orhan, "1585 Yılında Tebriz Seferi'ne Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi", *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, ss.109-135.

Kılıç, Orhan, "Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Depremler", *Osmanlı,* c.5, Yeni Türkiye Yayınları, ss.671-677.

Kılıç, Orhan, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, c. 31, sy. 31 (Mayıs 2012), ss.87-128.

Kılıç, Orhan, "17. Yüzyıl Mardin Tarihinden İki Kesit: Gayrimüslim Nüfus ve Kale Teşkilâtı", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, Haz. İbrahim Özcoşar, İstanbul, 2007, ss.415-428.

Kılıç, Orhan, "Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi,* c.2, sy.5, İzmir 2019, ss.1 24.

Kılıç, Orhan, *730 Numaralı Van, Adilcevaz, Muş ve Bitlis Livâları Timar İcmal Defteri (I. Ahmed Dönemi)*, Fırat Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1989.

Kılıç, Orhan, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy.10, 1999, ss.119-137.

Kılıç, Remzi, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Kırzıoğlu, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Koca, Salim, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2012, ss.529-551.

Koca, Salim, "Diyâr-ı Rûm"un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (23), 2008, ss.1-53.

Koç, Ümit, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2003,

Koç, Ümit, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı", *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 12 (2*), Elazığ, 2002, ss.395-420.

Koç, Yunus, "İskân", *DİA,* c.Ek-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, ss.649-650.

Koç, Yunus, "Nüfus", Osmanlı Dönemi, *DİA,* c.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss.294-299.

Koşar, Salahattin, *Dünde Bugüne Erciş*, Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik, Erciş, 2008.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, c. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Kul, Muhittin, *1 Numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Erzurum Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-65)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011.

Kumiko, Saito, "16. ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolusu'nda Timarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies,* 2018, ss.63-113.

Küpeli, Özer, *Osmanlı Safevi Münasebetleri (1612-1639),* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2009.

Kürkçüoğlu, Erol, "Başlangıcından Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri", *Türkler Ansiklopedisi,* c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2012, ss.694-704.

Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı – İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993.

Loftus, Wıllıam Kennett, *On the Geology of Portions of the Turko-Persian Frontier, and of the Dıstrıcts Adjoining,* Plate IX., s.318-319.

Lynch, H.F.B., *Armenia Travels and Studies*, Vol. II The Turkish Provinces, 1901.

Mangaltepe, İsmail, *XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

Mayewski, *Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*, Çev. Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesine Memur süvari Binbaşısı Mehmet Sadık, Matbaa-i Askeriye, Süleymaniye, İstanbul, 1330.

Mehmed Hurşid Paşa, Seyahatname-i Hudûd, Çevrimyazı: Alaattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul, 1997.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985.

Mert, Özcan, "Osmanlı Türkleri İdaresinde Ermeniler", *Recent Period Turkish Studies*, sy.3, 2003, ss.143-174.

Minorsky, V., *The Qara-Qoyunlu And The Qutb-Shâhs (Turkmenica,10)*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, 1955, Vol.17, NO.1 pp. 50-73.

Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar, İstanbul, 2018.

Mohammednejad, Hamidreza, *Osmanlı Safevi İlişkileri (1501-1576)*, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

Musalı, Namık, "Safevi Kaynaklarına Göre I. Şah Tahmasb ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Ahlat ve Çevresinde Safevi – Osmanlı Savaşları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, c. 2, sy.5, 2015, ss.16-31.

Musalı, Namık, "Safevi Şahlarının Ahlat ve Adilcevaz'la ilgili İki Fermanı Üzerine", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstisüsü Dergisi*, c.6, sy.1, 2017, ss.57-70.

Nader Nader Nejad, *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1590,1620)*, Atatürk Üniversitesi, Basılmamış DoktoraTezi, Erzurum, 1986.

Nedkov, B.C., "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", ter. Şinasi Altundağ, *Belleten*, VIII (1994), ss. 599-652.

Ocak, Ahmet Yaşar, Suraiya Faroqhi, "Zâviye", *DİA*, c.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.468-476.

Oflaz, Abdulhalim, *Eyyubi Sultanı I. Melik Âdil Döneminin Siyasi Tarihi (589 615/1193-1218)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2016.

Oğuzoğlu, Yusuf, "Dizdar", *DİA*, c.9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, ss.480-481.

Orhonlu, C., *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul, 1963.

Orhonlu Cengiz, Nejat Göyünç, "Has", *DİA*, c.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.268-270.

Öz, Mehmet, "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme", *9. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi,* Dubrovnik Hırvatistan, 20-23 Ağustos 2002, Ankara, 2005, ss.31-54.

Öz, Mehmet, "Reâyâ", *DİA*, c.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss.490-493.

Öz, Mehmet, "Tahrir", *DİA*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 425-429.

Öz, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, s.XXII, 1991, ss.429-437.

Öz, Mehmet, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Derleyenler: Halil İnalcık-Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, ss.15-32.

Öz, Mehmet, "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643)", *OÜEFD,* sy. 6, Samsun, 1991, ss. 173-205.

Öz, Mehmet, *XV – XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Öz, Mehmet, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.3, sy.6, 2005, ss. 57-88.

Özel, Oktay, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik,* Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, ss.32-50.

Özel, Oktay, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defterleri", *XVII. Türk Tarih Kongresi*, Ayrıbasım, Ankara, 2000, s.735-737.

Özbay, Fikret, *Klazomenai'deki M.Ö. 4. Yüzyıl Yerleşimi*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

Özcan, Abdülkadir, "Çeribaşı", *DİA*, c.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.270-272.

Özcan, Abdülkadir, "Çeribaşılık Müessesesi", *Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy.1, İstanbul 1991, ss.196-203.

Özcan, Abdülkadir, "Gönüllü", *DİA,* c.14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss.152-154.

Özcan, Abdülkadir, "Yerli Kulu", *DİA*, c.43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s.484-485.

Özcoşar, İbrahim, "Osmanlı Mahkemelerinde Muhzır Kavramı", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4, 2004, ss.235-241.

Özcoşar, İbrahim, "Osmanlı Modernleşmesi / Merkezileşmesi ve Kriz: Mardin ve Çevresinde Aşiretler Zamanı", *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, sy.2, 2019.

Özçelik, Emirhan, "Acem Serhaddinde Cafer Paşalar: Tebriz ve Şirvan Eyaletlerinin Muhafazası (1583-1591)", *Fatih Sultan Mehmed İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy. 18, İstanbul, 2021. ss.139-194.

Özkan, Ela, *Matrakçı Nasuh'un Beyânı-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn İsimli Eserinde Yer Alan Kaleler*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2022.

Öztürk, Mustafa, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler Oymaklar*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2004.

Öztürk, Temel, "XII. Yüzyıl İlk Yarısı Trabzon Sancağı Nüfus Tespitinde Avarız ve Cizye Defterlerinin Kullanılabilirliği", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi 5*, sy.5, Haziran 2008, s.96-97, ss.93-112.

Paydaş, Kazım, "Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Devletleri Yönetiminde Ermeniler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, c.127, sy. 251, Mart-Nisan 2021, ss. 309-324.

Piyadeoğlu, Cihan, "Selçuklu Sultanı Alparslan", *Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras*, Haz: Mustafa Alican, Kronik, İstanbul, 2018.

Russel, J.C., "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 3(3), 1960, s.265.

Sahillioğlu, Halil, "Arûs Resmi", *DİA*, c.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 422-423.

Sahillioğlu, Halil, "Bâd-ı Hevâ", *DİA*, c.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss.416-418.

Saraçoğlu, Hüseyin, *Doğu Anadolu*, c.1, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956.

Sevim, Ali, "Malazgirt Muharebesi", *DİA*, c.27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, ss. 481-483.

Sevim A.-Merçil, E., *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Sevgen, Nazmi, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Yayına Haz: Şükrü Kaya Seferoğlu-Halil Kemal Türköz'ü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.

Simonis, Müller, Durch Armenien, Kurdistan und Mesopotamien, Mainz 1897.

Soydemir, Ümmet, "XVIII. Yüzyılda Maraş'ın Sosyal Hayatında Ermeniler", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Eşref Buharalı Özel Sayısı, Kasım 2024, ss.341-352.

Strange, G. Le, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambrıdge: at the University Press 1930.

Subaşı, Naciye, *422 Numaralı Bitlis Şer'iyye Siciline Göre Siirt*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüsek Lisans Tezi, Van 1998.

Sutay, Gonca, *Anadolu'da Moğol İstilasının Başlangıcı ve Kadim Şehir Erzurum*, İksad Yayınevi, Ankara, 2020.

Sümer, Faruk, "Abbas I", *DİA*, c. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.17-19.

Sümer, Faruk, "Ahlat ", *DİA*, c.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 19-22.

Sümer, Faruk, "Akkoyunlular", *DİA*, c.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, ss.270-274.

Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1970.

Sümer, Faruk, "Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun Tarihimizdeki Yeri", *Türk Yurdu*, c.1, sy.2, 1959.

Sümer, Faruk, *Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Sümer, Faruk, "Karakoyunlular", *DİA*, c.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss.434-438.

Sümer, Faruk, "Kayı" *İA,* c.8, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul, 1977, ss. 459-462.

Sümer, Faruk*, Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Güven Matbaa, Ankara, 1976.

Sümer, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1992.

Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilâtı-Destanları*, Ana Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1980.

Sümer, Faruk, "XV. Asırdan İtibaren Anadolu'dan İran'a Vuku bulan Göçler", *Türk Yurdu*, s.1, Ankara, 1954.

Şahin, İlhan, "Nahiye", *DİA,* c.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss.306-308.

Şahin, İlhan, "Timar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İ.Ü.E.F.T.D*., sy.32, İstanbul, 1979, ss.905-1047.

Şahin, Mehmet, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Seferi Mühimmesi (1607)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.

Şanda, Mehmet Nuri, *Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII ve XIX. Yüzyıllar)*, Serüven Yayınevi, Ankara, 2024.

Şeşen, Ramazan, "Eyyübiler", *DİA*, c.12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, ss. 20-31.

Şeşen, Ramazan, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, İsar, İstanbul, 2007.

Tabakoğlu, Ahmet, "Öşür", *DİA*, c.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss.100-103

Talay, Aydın, *Bizim Eller Van*, Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Van, 2017.

Taşçı, Kemal, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1248)*, Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2013.

Taşdemir, İlhami, *333 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu*, (1 – 115. Sayfalar), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüsek Lisans Tezi, Van 2010.

Taştemir, Mehmet, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Tavernier, Jean-Babtiste, *Les Six Voyages en Turqie, en Perse et Aus Indes,* C. 1, Paris 1682.

Tekeli, İlhan, "Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar", *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982.

Tekin, Rahmi, *Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri'ne Göre Bitlis Vakıfları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2000.

Tufantoz, Abdurrahim, "Kösedağ Savaşı Öncesi Türkiye Selçuklularının İttifak Arayışı*," K*ösedağ *Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali,* Ed. Abdullah Kaya, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2018, ss.223-236.

Turan Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1980.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2021.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.

Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

Turan, Şerafettin, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı (1041/1631-32 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi, 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, ss.201-232.

Türk, Hasan Basri 13 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (VR-1-142) Değerlendirme-Çeviri Metin (H.1100/M.1689), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2019, s.198.

Türkay, Cevdet, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, Tercüman Yayınları*, İstanbul, 1979.

Toksoy, Ahmet "Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2012, ss.678-693.

Tokuş, Ömer, "Van Gölü Havzasında Arap Hâkimiyeti", *Turkish Studies History*, Volume 13/24, Ankara, 2018, ss.229-249.

Uluer, Sıtkı, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde İran Şehzadesi Abbas Mirza'nın Rolü (1800-1833)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.22, sy.2, Elazığ, 2012, ss.308-319.

Uluçam, Abdüsselam, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Uluçay, Salih, *412 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüsek Lisans Tezi, Van 2006.

Umar, Bilge, "Arzes", *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.

Uyanık, Ömer Faruk, *Romanos Dıogenes*, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2020.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, c*.II, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Ünal, Fatih, "Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* sy.44, 2006, ss.169-198.

Ünal, Mehmet Ali, "Âdet-i Deştbâni", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 1, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.131.

Ünal, Mehmet Ali, "Ağıl Resmi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 1, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.144

Ünal, Mehmet Ali, "Alaybeyi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, ss.173-174.

Ünal, Mehmet Ali, "Bâc-ı Übûr", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c.1, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.270.

Ünal, Mehmet Ali,, "Bâd-ı Hevâ", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.1, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.271.

Ünal, Mehmet Ali, "Cürüm ve Cinâyet Resmi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.1, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.453.

Ünal, Mehmet Ali, "Debbağhâne", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.1, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.533.

Ünal, Mehmet Ali, "Deşt-bân", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.1, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.552.

Ünal, Mehmet Ali, "Dizdar", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar,Kavramlar ve Terimler*, c.1, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, ss.577.

Ünal, Mehmet Ali, "Gılmân", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c.2, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, ss.60.

Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Ünal, Mehmet Ali, "İhtisâb Resmi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.2, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.239.

Ünal, Mehmet Ali, "İstanbul Kilesi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 2, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.273.

Ünal, Mehmet Ali, "Keyyâl", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.2, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.389.

Ünal, Mehmet Ali, "Mâl-ı Gâib", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.2, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.497.

Ünal, Mehmet Ali, "Mîzân Resmi", *Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.2, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024s.600.

Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Ünal, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler ve Cemaatler", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.6, sy.1, Samsun, 1991, ss.303-317.

Ünal, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri – Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları –", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu*

Bildirileri, Ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul, 2006, ss.279-298.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi Yayınları, Isparta, 2007.

Ünal, Mehmet Ali, "Osmanlı Şehir Tarihi Çalışmalarında İhmal Edilen Bir Unsur: Askerîler", *Şehir Tarihi Yazarları: Şehir ve Mekân*, Ed. Taner Namlı, Yahya Aydın, 2024, ss.45-70.

Ünal, Mehmet Ali, "Osmanlı-Safevi Geriliminde Doğu Anadolu Beyleri", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, c. I, Ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, ss. 151-164.

Ünal, Mehmet Ali, "Öşr-i Şıra", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 3, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.74.

Ünal, Mehmet Ali, "Resm-i Giyâh", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 3, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.137.

Ünal, Mehmet Ali, "Resm-i Kaçgun", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 3, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.140.

Ünal, Mehmet Ali, "Şem'hâne", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler,* c.3, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.330.

Ünal, Mehmet Ali, "Yava Resmi", *Osmanlı Araştırmaları İçin Klavuz: Kurumlar, Kavramlar ve Terimler*, c. 3, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2024, s.513;

Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler, Ed. Sinan Kılıç, Van Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul, 2006.

Yabalak, Halit, *Van Gravürleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2012.

Yapıcı, Hasan, *Kanuni Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi (1548-1549)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023.

Yarıcı, Ümit, *Erciş Ovası'nın Erken ve Orta Demir Çağı İskân Dokusu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2005.

Yavuz, Kamil, *16. Yüzyılda anadolu'da Oğuzların Çepni Boyu*, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ordu, 2022.

Yeniçeri, Celal "Bâc", *DİA*, c.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.411 413.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf", *DİA,* c.42 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, 479-486.

Yıldız, Mehmet Zeydin, *Erciş'te Kentsel Fonksiyonlar ve Kentsel Arazi Kullanımı*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Coğrafya Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Ak Koyunlular", *İA*, c.1, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul, 1993, ss.251-270.

Yuvalı, Abdülkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017

Yücel, Muhammet, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Pers Varlığı (M.S. 224-651),* Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018.

EKLER

EK 1. 1556 TARİHLİ VAN, ERCİŞ VE BARGİRİ KANUNNÂMESİ

Kanunnâme-i Liva-i Erciş ve Bargiri

Beyan…..

1. …. ve acemden ubûr eden akmişe ve harîr ve çuka yükünden ….alınırmış. Ve bir bohça harîr ve akmişeden on akçe alınırmış. Bu takdirce sekiz bohça olur.

2. Ve beşkîr ve hinnâ ve sabun ve câm ve Râvend ve Bulgârî ve abâ ve kepenin dahi … Ve penbe yükünden yirmişer akçe alınırmış.

3. Ve kâğıd ve mazı ve boncuk ve çam sakızı yükünden … akçe alınırmış.

Der Beyân-ı Bâzâr-ı Esb ve Tamgâ-i Ağnâm ve Üsera

4. Bunun dahi kanunu bu imiş ki, eğer at ve eğer katır ve deve ve merkeb ve öküz ve erkek ve dişi esir satılsa, her kırk akçede satandan ve alandan birer akçe alınırmış ki, cümle iki akçe olur.

5. Ve çavuş ve yeniçeriler alıp satıp madrabazlık eyleye, anlardan dahi sâir halk gibi tamam resm alınırmış.

6. ve bir koyun satılsa, eğer zebh eylese satan kimesneden ikişer akçe alınırmış ve alan kimesne kassâb olsa ve çirkçi olsa, alandan bir akçe ve satandan bir akçe alınırmış.

7. Ve câriye ve kul ve sığır ve bil-cümle canlu nesneden kırk akçede bir akçe alınırmış.

Der Beyânı Boyahâne

8. Bunun dahi kanun bu imiş ki, *boyahâne* dekâkinin kira ile alıp kirasın verdikten sonra âhar kimesne boyahâne işletmemek şartıyla mukâta'aya almıştır.

9. Ve âsumânî? ve çivit boyasıyla boyanan bir arşun eni olan ak bezden akçe alınırmış. ve eni arşundan eksük olan ak bezden altı mankur alınırmış ki, sekiz mankur bir akçe olur.

Der Beyân-ı Şem'hâne-i Asel

10. Bunun dahi kanunu bu imiş ki, âhar kimesne *şem'-hâne* işletmemek şartıyla mukâta'aya alıp kırk akçeye satarlar imiş.

Der Beyân-ı Asesiyye-i Van

11. Bunun dahi âdeti bu imiş ki, *bezzâzhâne*den gayri Nefs-i Van'da mîrîye ne denlü dükkân var ise ayda bir Osmânî akçe alınırmış.

12. Ve Nefs-i Van'da eğer mü'mine ve eğer kâfire kız-oğlan ere verilse, on sekiz akçe alınırmış. Ve eğer seyyibelerden verilse, on akçe alınırmış.

13. Ve Nefs-i Van'da vâki' olan cürm ü cinâyet şer' ile sabit olup sicillât olduktan sonra subaşı her ne denli cerîme alırsa, asesiyye deyü yirmi akçede bir akçe alınırmış.

Der Beyân-ı Ma'cunhâne

14. Bunun dahi kanuni bu imiş ki, oturduğu dükkân kirâ ile olup kirâsın verdikten sonra âhar kimesneye ma'cûn satmamak şartıyla iltizâm edip mukâta'aya almıştır**.**

Der Beyân-ı Serhâne

15. Bunun dahi kanuni buymuş ki, başhâneyi mukâta'aya tutan kimesne kassâbdan on aded kelleyi ayakları ile iki akçeye alırmış. Şöyle ki, et kıllet üzere satılsa, dahi ziyâdeye alır imiş. Dükkân kirâsın verip ve sâir ihrâcâtın ve ma'âşın kendi yanından ettikten sonra bir başı ayakları ile ikişer akçeye verilir imiş.

Beyân- Kapan-ı Arsa

16. Kapan-ı arsa deyü Bir yük buğday veyahud arpa veyahud mercimek ve ……. kileye girür nesneden yükde ikişer akçe alınırmış.

Der Beyânı Kapan-ı Arsa ve İhtisâb ve Tamgâ-i Siyâh

17. Bir kimesne kapana bir yük bal ve yağ veyahud incir ve hurma ve koz ve siyah üzüm ve kızıl üzüm ve kuru zerdâlü ve şeker ve nebât (?) ve cevz-i Hind ve bil cümle edviye-i hârre ve demür âleti ve kumaş kısmı ve hâm bez ve ketân penbe ve gön ve sahtiyân ve meşin ve Bulgârî ve bunlara müşâbih her ne vâki' olursa gelip satılsa, ol takdirce *resmi tamgâ-i siyah* deyü satandan her kırk akçeden bir akçe alınırmış.

18. Ve yiyecek esbâbından ve demür âletinden her yükde *resm-i kapaniyye* deyü satandan ikişer akçe alınırmış ve alana kimesneden yiyici (?) ise nesne alınmaz; eğer bakkal ve eğer satıcı ise her yükde dört akçe alınırmış. Bu zikr olan kâide yiyecek esbabındandır.

19. Ve şeker kâidesi budur ki, satılır oldukda *resm-i kapaniyye* deyü her yükde altışar akçe alınırmış ve *resm-i mîzân* deyü alıcıdan her yükde onar akçe *ihtisâbiyy*e alınır imiş.
20. Ve arşun ile satılan metâ'dan eğer tamam yük ve eğer nâkıs yük *resm-i zirâ'* deyü ihtisâbiyye ikişer akçe alınırmış.

21. Ve bir kimesne tamga ettirmek için muhtesibe bir kile getirse, tamga eylediği için üç akçe alırmış.

22. Ve yaş meyve kısmından her yükde *tamga* deyü satandan ikişer akçe *tamgâ-i siyâh* deyü alınırmış ve *resm-i kapan* deyü satandan bir akçe alınırmış. Ve eğer alan kimesne yiyici ise nesne alınmaz ve eğer satıcı ise her yükde dört akçe alınırmış.

23. Ve *muhtesib* olan kimesne narh verir olunduk da her dirhem başına birer akçe alınırmış. Ve bir kimesne eksik satsa dirhem başına birer akçe alınırmış.

24. Ve mezkûrâtdan gayrı etmekçiden ve börekçiden ve kebapçıdan ve aşçı kısmından her haftada dükkân başına *resm-i ihtisâbiyye* deyü bu onar akçe alınırmış.

25. Eğer bakkal ve eğer gayrı kimesne bir metâ'ı on akçeye aldıkda, on iki akçeye vere. Eğer ziyâde satarsa muhtesib cerîmesin alıp ehl-i hüküm men' eylemeye.

Der Beyân-ı Meyhâne

26. Bunun dahi kanuni buymuş ki, bir batman ki dört yüz dirhem bir vukiyye olduğu takdirce altı vukiyye bir batman olur on akçeye alıp on altı akçeye satar imiş. Feemmâ âhar kimesne satmamak için mukâta'aya almıştır.

Kanunnâme-i Liva-i Erciş

Der Beyân-ı Boyahâne

Bunun dahi kanuni bu imiş ki, *boyahâne* dükkânı kirâ ile olup kirasın verdikden sonra âhar kimesne boyahâne işletmemek şartıyla mukâta'aya almıştır.

28. Âsumânî (?) ve çivit boyasıyla boyanan bir arşun eni olan ak bezden bir akçe alınırmış. Ve eni arşundan eksik olan ak bezden altı mankur alınırmış ki, sekiz mankur bir akçe olur.

Der Beyânı İhtisâb ve Tamgâ-i Siyâh ve Bâc-ı Ağnâm

29. Bunun dahi kanuni budur ki, bez ve çuka ve kumaş ve ecnâs ibrişimden gayrı her ne satılırsa, kırk akçeden bir akçe *tamga* alınırmış.

30. Ve yağ ve bal ve sâir me'kulat kısmından dahi her ne satılırsa, yine kırk açeden bir akçe alınırmış.

31. Ve eksik satandan *ihtisâbiyye* deyü dirhem başına bir akçe *cerîme* alınıp ve at ve katır ve deve ve esir satılsa, kırk akçeden bir akçe tamga alınırmış. Ve koyun satılsa bir akçe bâyi'den ve bir akçe müşteriden alınırmış.

Der livâ-i Bargiri

32. ….den resm-i bennâk deyü on ikişer akçe alına.

33. Ve Livâ-i mezbûre keferelerinden *müzevvec* olanlardan yirmi beş akçe *ispençe* ve altışar akçe ırgâdiyye, otuz bir akçe olur, alına. Ve *mücerred*inden yirmi beşer akçe ispenç….ırgâdiyye alınmaya.

34. Ve behrelerinden *hums* üzerine beşden bir alına.

35. Ve terekelerin akreb-i bazara iledeler. Akreb-i bazar dahi ol yere derler ki, anda terke bey olunup satılıp alına.

36. ….bâkire kız tezvîc ettiklerinde altmışar akçe alına.

37. Ve *resm-i âsîyâb*ları ve birer hâneleri (?) vâki' olursa, bir yıl tamam işleyenden altmışar akçe ve nîm sâl işleyenden otuzar akçe alına.

38. Ve koyunlarından iki re's koyuna bir akçe alına.

39. Ve bağlarından *İslâmiyye*den her yüz teğekde üç akçe, *Erâmine*den her yüz teğekde dört akçe alına.

40. Ve *deştbâni* deyü davarları ve sığır ve at ve katır ve merkeb ziyânlığa düşdükde, ba'de's sübût her davar başına beşer akçe alınıp ve beşer değenek davar sahibine urula ve ne mikdar ziyân olmuş ise ehl-i hıbre ile tahmin edip davar sahibine tazmin ettirile.

41. Ve *cürm ü cinâyet* deyü başı yaruğundan otuzar akçe alına ve kara bereden on sekiz veya yirmi akçe alına.

42. Ve andan ma'ada re'âyâdan nesne alınmayıp bi vechin mine'l vücûh zulüm ve te'addî eylemeyeler.

43. Ve bu diyârda sancakbeği ve subaşıları ve sâir sipahiler re'âyâlarına otluk ve tereke biçdürüp ve üşendürüp ve sâir sührevât ve ırgâdlık ettirip zulüm ve te'addî ederler imiş.

Ve subaşıları ve ve *şıhneler* kadîmeden *Kızılbaş* ettiği zulm üzere re'âyây-ı mezbûreden *Ramazanlık* ve '*İdiyye* ve beş kilede bir kile anbar tevzî'i deyü alırlar imiş. Ve *Nevrûziyye* ve şıhneler *yemliklik* ve *şahnelik* deyü kırk kile terekede bir kile ve anbar üzerine dört kimesne dahi *anbardârî* deyü kırk kilede bir kile ve her neferi *ırgâdiyye* deyü İslâmiyyeden bir evde üç nefer olduğu takdirce her neferi bir gün ve Erâmineden her neferi üç gün işletirler imiş.

Ve her neferden birer *part* otluk alırlar imiş.

Ve bunlardan gayri envâ'-i bid'atler ve zulümler ederler imiş.

44. Bu makûle nesneler, hilâf-ı kanun-ı Padişâhîdir, zulm olduğu ecilden ref' olundu ki, bu asıl nesneler teklif olunmayıp te'addî etmeyeler. Ve ehl-i hüküm olan kâdîlar men' eyleyeler. Men' ile memnu' olmayanları beğlerbeğine ve Dergâh-ı Mu'allâya arz eyleyeler.[936]

EK 2. ERCİŞ NAHİYESİ'NE BAĞLI KÖYLER VE HÂSILLARI (1569)

SAYI	KARYE	MEZRA	NAHİYE	HÂSIL
1		İncesu ve Hasanabdal	Aladağ	5.999
2		Yüreklü	Erciş ve Aladağ	2.000
3	Kalecik ma'a mez. Kozlucakilise		Erciş ve Aladağ	4.000

[936] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), ss. 182-191

4	Aslanlu (2000) ma'a mez. Şeyh Mehmed (1500)	.	Erciş ve Aladağ	3.500
5	Mezra' nam-ı diğer Derviş Alihan		Erciş	3.599
6	Behlül		Erciş	6.000
7	Anzav mâ'a mezra'a-i Kayırca		Erciş	6.999
8	Zekrek ma'a mezra'a-i Zekrek		Erciş	7.000
9	Ekrek ma'a mezra'a-i Pilurmak		Erciş	5.999
10	Arıncık		Erciş	10.366
11	Ağcamescid		Erciş	9.000
12		Ağ Tîmâr	Erciş	299
13	Pertek		Erciş	9.590
14	Haycasur		Erciş	4.000
15	Panu (Pani)		Erciş	3.257
16	Hacrov (Haçrof)		Erciş	2.860
17	Kozlukilise		Erciş	4.100
18	Merşid		Erciş	3.000
19	Tatar Mehmed (2000) ve Zahire Pazarı (4000) ma'a mezra'a-i m.	.	Erciş	6.000
20		Bezirhane	Erciş	2.999
21		Mirza Derecik	Erciş	2.500
22		Ağ Bulağ	Erciş	500
23		AlacaKaruban Sarayı	Erciş	2.000
24	Karavul		Erciş	2.000
25	Pirnaşin ma'a mezra'a-i Varnik		Erciş	5.999
26	Zevik		Erciş	4.000
27	Pulurmak		Erciş	4.683
28	Karabaş		Erciş	10.634
29	Soskın(Soskun)		Erciş	8.940
30	Kadiresker (gıdrasgar)		Erciş	6.915
31	Gündük (Kündük)		Erciş	6.000
32	Muy		Erciş	6.876
33	Davud- ma'a mezra'a-i Asaba?		Erciş	9.500
34	Kemer		Erciş	2.000
35	Papuşkin		Erciş	3.412
36	Esbusinek ma'a mezra'a-i Topraklu		Erciş	12.188
37	Hoca Ali		Erciş	862
38	Çakırbey		Erciş	2.000
39	İrşad-ı sufla		Erciş	7.773
40	Ekanis (Aganis)		Erciş	43.471
41	Ergücü (Erkic)		Erciş	4.999
42	Suvarkendi ma'a mezra'a-i Kayırca ve mezra'a-i Melik, mezra'a-i Akkaya		Erciş	3.560

43	Maçaris		Erciş	2.000
44	Evkök		Erciş	5.007
45	Aği ma'a mezra'a-i Cihangören (Cangoran) ve Haslu, ve mezra'a-i Bekircek-i sufla ve sılasabık ve Şenkirova ve Ak Melik		Erciş	36.591
46	Güllüçimen		Erciş	2.000
47		Gülek (Göllük), Samanlu ve Karaca	Erciş	3.000
48		Boğazkesen	Erciş	1.000
49	Kara Kilise		Erciş	1.982
50	Kızıl Kilise		Erciş	1.432
51	Haki mezra'a-i Hakviran		Erciş	1.189
52	Kozluca		Erciş	3.054
53	Aksırav ma'a mezra'a-i Mumcek		Erciş	29.179
54		Kumdepe	Erciş	1.000
55		Cirgeşin (Küresin)	Erciş	5.999
56	Girak (Kenzak) ma'a Kilisa tâb'-i karye-i mezbur		Erciş	19.091
57	Ermuzonk ve Ak kilise		Erciş	6.920
58	Cüdgah		Erciş	6.000
59	Kalecik		Erciş	2.999
60	Örene		Erciş	2.399
61	Tonduras		Erciş	5.999 bervech-i iltizam 7.000
62	Sinameş		Erciş	3.500
63		Mağara	Erciş	2.799
64	Aksu		Erciş	5.999
65		Surm	Erciş	1.200
66	İncesu ma'a mez. Hasanabdal		Erciş	5.999
67	Hızırmescid		Erciş	5.999
68	Burhan ma'a mezra'a-i Kilise		Erciş	5.999
69	Kaneş (Kaniş) ma'a mezra'a-i Mercük		Erciş	5.999
70	Boynuzlu Abdal		Erciş	6.000
71	Taraklu		Erciş	3.000
72	Karacaviran		Erciş	4.000
73	Kafirviran		Erciş	1.999
74	Aktaş		Erciş	3.500
75		Balluca	Erciş	2.000
76	Gence		Erciş	2.000
77		Akbulağ	Erciş	1.000

78		…?Viran	Erciş	1.000
79		Salıcak	Erciş	2.000
80		Göbeklü	Erciş	1.000
81	Aksı (Aks),Ahzi		Erciş	5.999
82	İzik (Ezik)		Erciş	6.000
83	Zortul		Erciş	3.000
84	Karakilise		Erciş	5.999
85		Kuşviran	Erciş	3.500
86	Haseava (Hacikak)?		Erciş	5.999
87	Palurnik		Erciş	2.000
88	Göz-i ulya ma’a mezra’a-i Mamagezar? ve Sisli		Erciş	526
89	Kızılviran		Erciş	1.000
90	Kirvank		Erciş	1.500
91		Camısman, Haki, Kalecik, Haklu ve Bekir	Erciş	
92		Ribatlu ve Şeref namı diğer Göcek	Erciş	
93		Ağcaviran	Erciş	
94		Şeref-i ulya ve Akmescid	Erciş	
95	Pay		Erciş	3.908
96	Şehirpazar		Erciş	6.000
97	Murtazaviran		Erciş	4.000
98	Sadıkviran		Erciş	2.000
99	Akbaş		Erciş	3.500
100	Kirdepe (Kördepe)		Erciş	4.000
101		Eşekviran	Erciş	1.999
102	Derecik ve karye-i Baluca		Erciş	2.000
103		Mağara ve Sekü ve Su Kuyusu	Erciş	5.000
104		Vastakari	Erciş	2.000
105	Arnis (Ernis)		Erciş	5.999
106		Soğanlu	Erciş	301
107	Esbak ma'a mez. Körceviran		Erciş	4.000
108	Karahaç (Hâlî ani’r-re’âyâ)		Erciş	4.000
109	Kızılviran		Erciş	4.500
110	Koçköprü		Erciş	5.999
111	Kızılkilisa-i diğer		Erciş	384
112	Harhus ve mez. Kösepınarı		Erciş	3.000
113	Pirikendi ma'a mez. Abdurrahman (Hâlî ani’r-re’âyâ)		Erciş	3.000
114	Sofi		Erciş	5.999

115		Balluca	Erciş	3.000
116	Zarnos? ma'a mez. İkmal?		Erciş	2.000
117		Kirakum	Erciş	5.000
118		Kumdepe	Erciş	2.999
119	Kumdepe		Erciş	1.000
120		Emir Ahmed	Erciş	2.999
121		Karacaviran ve Yüksekviran	Erciş	
122		Alacakarbansarayı	Erciş	3.000
123	Su (Koza) Ekrek? ma'a mezra'a-i Karakilise ve Ereş Bereş namı diğer Çakreş		Erciş	1.500
124		İncek (Ekinci)	Erciş	500
125		Maral?	Erciş	2.000
126	İnkara ma'a mez. Körceviran (Hâlî ani'r-re'âyâ)		Erciş	4.000
127	Çamurlu ve İsaviran		Erciş	2.999
128		Kalecik ma'a mezra'a-i Giyâh (keban)	Erciş	3.000
129		Vestakarim	Erciş	2.000
130		Yüreklü	Erciş	2.000
131	Göllü ma'a mez. Kalecik(Hâlî ani'r-re'âyâ)		Erciş	2.000
132	Haydarbey		Erciş	
133		Aktaş	Erciş	2000
134		Muykücek der nezdi Musakendi	Erciş	1.000
135		Nişvel	Erciş	2.000
136		Hoca Gaffur	Erciş	1.500
137		Sur Bulak Kirval	Erciş	500
138		Kara Haç	Erciş	3.000
139	Göllü ma'a mezra'a-i Kalecik		Güllü Çimen	2.000
140		Yusufviran	Güllü Çimen	2.000
141		Kaşıklıbaba	Güllü Çimen	1.000
142	Karacakilise		Güllü Çimen	600
143	Kafirsedom		Güllü Çimen	
144	Bakırtaş		Güllü Çimen	
145	Değirmenlü		Güllü Çimen	4.000

146	Porsuklu (Hâlî ani’r-re’âyâ)		Güllü Çimen	4.000
147	Eskiyan(Eskiban)? (Hâlî ani’r-re’âyâ)		Güllü Çimen	2.000
148		Karacaağaç	Güllü Çimen	2.000
149	Gökyurd (Hâlî ani’r-re’âyâ)		Güllü Çimen	1.500
150		Kızılviran	Güllü Çimen	500
151	Cırcır (Haraç) ? (Hâlî ani’r-re’âyâ)		Güllü Çimen	2.000
152		Giyah?	Güllü Çimen	2.000
153	Söğütlü (Hâlî ani’r-re’âyâ)		Güllü Çimen	2.000
154	Katırdoğan		Güllü Çimen	3.000
155	Künbedkendi		Güllü Çimen	900
156		Çatak	Güllü Çimen	100
157		Ermeşin	Güllü Çimen	3.000
158		Kozluca	Güllü Çimen	2.500
159		Babaoğlı	Güllü Çimen	300
160	Akkök ma'a mez. Samanlu		Güllü Çimen	3.000
161	İncesu		Güllü Çimen	3.000
162		Gelincek	Güllü Çimen	4.000
163		Karacaviran der nezdi Kızılcakaya	Güllü Çimen	2.000
164		Karacaviran	Güllü Çimen	1.500
165		Armudlu	Güllü Çimen	500
166		Değirmenlü	Güllü Çimen	4.000
167		Karavul Diğer	Güllü Çimen	2.000
168		Kalecik	Güllü Çimen Ercişte olabilir	396

169		Ak Yaylak	Sarı Su	500
170		Mezracık	Sarı Su	2.500
171	Sofikücek		Saru Su	5.000
172		Bozbey (Bucanik)	Saru Su	4.000
173		Karacaviran	Saru Su	4.000
174		Yakacık ve Salim	Saru Su	2.000
175		Akbulak	Saru Su	1.000
176	Derekendi ma'a mezra'a-i Ağcabulak		Saru Su	8.000
177	Hergin (Hargin)		Saru Su	5.999
178		Gök (Kök) Ahmed	Saru Su	3.000
179		Gökdelü?	Saru Su	3.000
180		İşrekhamdi	Saru Su	5.999
181		Delicemeydanı	Saru Su	3.000
182	Şirvan ve Ereş bereş*		Saru Su	6.149
183		Maral	Saru Su	2.000
184	Kökün ma'a mezra'a-i Kızılören ve Karacelu ve mezra'-i Kızılviran ve mezra'a-i Pirömer ve Şems ve mezra'a-i Kuşkaya ve Babalu ve Dülcek ve Karahaç		Saru Su	
185	Gökoğlan		Saru Su	**Mülkiyet**
186	Yıldırımviranı ma'a mezra'a-i Ahur		Saru Su	3.000
187	Şehirük, Karacaviran ma'a mezra'a-i Oyuklu ve Kurdviran		Saru Su	2.999
188		Maral	Saru Su	2.000
189		Bucak	Saru Su	4.000
190		İncek (Ekinci)	Saru Su	500
191	Minaver		Saru Su	4.500
192	Karakilise ve Kozaekrek		Saru Su	1.500
193	Canik (Hanik/ haniki)		Saru Su	2.300
194	Hasandolı		Saru Su	5.999
195	Dedelü ma'a mez. Kalecik		Saru Su	5.999
196	Ancini		Saru Su	3.000
197		Ancini der nezdi karye-i Ancini	Saru Su	3.000
198	Mescidlü ve mez. Cebellü		Saru Su	4.000
199	Göze-i Sufla		Saru Su	3.000
200		Mağara	Saru Su	799
201		Karapınar	Saru Su	2.500
202		Yolluca	Saru Su	2.000
203	Hırındad ma'a mez. Tağin (Hâlî ani'r-re'âyâ)	.	Saru Su	5.999
204	Karakilise		Saru Su	2.000

205		Karaağaç	Saru Su	2.000
206		Hamidlu	Saru Su	1.999
207		Çamurlu	Saru Su	3.000
208		Zincirlü ve Tağlu	Saru su	8.000
209	Partaş ma'a mez. Partaş-ı sufla		Saru Su	5.999
				803.359

EK 3. ERCİŞ NAHİYESİ'NE BAĞLI KÖYLER VE HÂSILLARI (1577/78)

SIRA	KARYE	MEZRA	TABİ-İ	HÂSIL
1	Aksu		Erciş	5.999
2	Anzav ve ma'a mezra'a-i Anzav ve mezra'a-i Kayırca		Erciş	6.999
3	Çamurlu ve İsaviran		Erciş	2.999
4	Ekanis ma'a mezra'a-i Ekin		Erciş	43.471
5	Irşad-ı ulya		Erciş	9.616
6	Karavul		Erciş	2.000
7	Zahirepazı		Erciş	4.000
8	Hergin		Erciş	5.999
9	Şehirük, Karacaviran ma'a mezra'a-i Oyuklu* ve Körceviran		Erciş	2.999
10	Ağcamescid		Erciş	9.000
11	Ağı ma'a mezra'a-i Hakgüran(Cangoran) ve Hasava ve Bekircik-i sufla ve süfla baş ve Şekirova?		Erciş	36.591
12	Akbaş		Erciş	3.500
13	Aksirav ma'a mezra'a-i Mumcek		Erciş	29.179
14	Aktaş		Erciş	2.000
15	Ancini*		Erciş	3.000
16	Arıncık		Erciş	10.366
17	Aslanlu		Erciş	2.000
18		Babaağıl	Erciş	200
19	Behlül		Erciş	6.000
20	Boynuzluabdal		Erciş	6.000
21	Burhan* ma'a mezra'a-i Kilisa		Erciş	5.999
22	Cüdgah		Erciş	6.000
23	Çakırviran		Erciş	2.000
24	Çakırbey		Erciş	2.000
24	Davud		Erciş	9.000
26	Dedelü (cacalu) ma'a mezra'a-i Kal'ecik		Erciş	5.999
27	Delicemeydanı ma'a çayır karye-i mezbur		Erciş	3.000
28	Derecik		Erciş	2.000

29	Derekendi maâ mezra'a-i Akbulak		Erciş	3.000
30	Ekrek ma'a mezra Pilur		Erciş	5.999
31	Emir Ahmed ma'a mezra'a-i Mir Aramlu		Erciş	2.999
32	Ergücü		Erciş	4.999
33	Ermiş(Ernis)		Erciş	3.000
34	Ernis		Erciş	5.999
35	Esbusinek ma'a mezra'a-i Topraklu		Erciş	12.188
36	Ezik		Erciş	5.999
37	Ezmornik ve mezra'a-i Karakilise		Erciş	6.920
38	Gelincek		Erciş	4.000
39	Girak (Girek) ma'a kilise		Erciş	19.091
40	Giyak		Erciş	2.000
41	Gök Ahmed		Erciş	3.000
42	Gökyurdviran		Erciş	1.500
43	Göze		Erciş	3.000
44	Göz-i ulya ma'a mezra'a-i Mamakdar ve Sisli		Erciş	860
45	Hasava (Hacikak)?		Erciş	5.999
46	Haçrov (Haçrof)		Erciş	2.826
47	Haki		Erciş	1.189
48	Haniş ma'a mezra'a-i Mercuk		Erciş	5.999
49	Harhus? ma'a mezra'a-i Köse Pınarı		Erciş	3.000
50	Haycasur		Erciş	4.000
51	Haydarbey		Erciş	9.216
52	Hızır Mescid		Erciş	5.999
53	Hoca Ali		Erciş	862
54	Irşad-ı sufla		Erciş	7.773
55	İncesu		Erciş	3.000
56	İnkara ma'a mezra'a-i Körceviran		Erciş	4.000
57	Kal'ecik ma'a mezra'a-i Gölviran		Erciş	396
58	Kal'ecik ma'a mezra'a-i Kiyah		Erciş	3.000
59	Kal'ecik ma'a mezra'a-i Kozlukilise		Erciş	4.000
60	Hayluca		Erciş	1.999
61	Karaağaç		Erciş	2.000
62	Karakilise		Erciş	5.999
63	Karakilise		Erciş	2.000
64	Karakilise		Erciş	1.982
65	Karabarış?		Erciş	10.634
66	Karacakilise		Erciş	600
67	Karacaviran der nezd-i Kızılkaya		Erciş	2.000
68	Karahaç		Erciş	3.000

69	Karye-i Kör Bekir?		Erciş	6.915
70	Karye-i Mezra’ namı diğer Derviş Alican		Erciş	3.599
71	Katırdoğan		Erciş	3.000
72	Kerh		Erciş	4.000
73	Kırkbulak		Erciş	1.000
74	Kızılkilise		Erciş	1.432
75	Kızılviran		Erciş	4.500
76	Kızılviran		Erciş	500
77	Kirvank		Erciş	1.500
78	Koçköprü		Erciş	5.999
79	Kemer der nezdi karye-i Çakırbey		Erciş	2.000
80	Kozlukilise		Erciş	4.100
81	Kozluca		Erciş	3.055
82	Kuşviran		Erciş	3.500
83	Künbedkendi		Erciş	900
84	Kündek (kenzek)		Erciş	5.999
85	Mağara		Erciş	2.799
86	Mescidlü ma’a mezra’a-i Söğütlü		Erciş	4.000
87	Minaver		Erciş	4.500
88	Mürtezaviran		Erciş	4.000
89	Muy		Erciş	6.876
90	Örene		Erciş	2.499 ber vech-i iltizam 6.500
91	Palurnik		Erciş	2.000
92	Panu(Pani)		Erciş	3.257
93	Papişkin		Erciş	3.412
94	Pay		Erciş	3.908
95	Pertek		Erciş	9.590
96	Pilurmak		Erciş	4.682
97	Pirikendi ma’a mezra’a-i Abdurrahman		Erciş	3.000
98	Pirnaşin ma’a mezra’a-i Varnik		Erciş	5.999
99	Sadıkviran		Erciş	2.000
100	Senamiş		Erciş	3.500
101	Somberzek		Erciş	5.999
102	Sortur (Zortul)		Erciş	3.000
103	Soskın (Soskun)		Erciş	8.940
104	Suvarkendi ma’a mezra’a-i Kayırca ve mezra’a-i Melik		Erciş	3.560
105	Şehripazar		Erciş	6.000
106	Şirvan ve Ereş bereş		Erciş	6.149

107	Tatar Mehmed		Erciş	2.000
108	Tondros		Erciş	5.999
109	Yusufviran		Erciş	2.000
110	Yüksek ma'a mezra'a-i Samanlu ve mezra'a-i Kara		Erciş	3.000
111	Zekrek ma'a mezra'a-i Zekrek		Erciş	7.000
112		Soğanlu	Erciş	301
113		Alacakarbanaarayı	Erciş	2.000
114		Kızılviran	Erciş	2.000
115		Söğütlü	Erciş	2.000
116		Çatak	Erciş	100
117		Mezra'	Erciş	1.500
118		Kozluca	Erciş	1.000
119		Mağara ve Sekü ve Sulusukara	Erciş	5.000
120		Muyküçük der nezd-i karye-i Musakendi	Erciş	1.000
121		Merşid	Erciş	3.000
122		Bezirhane	Erciş	2.999
123		Bağcıömer	Erciş	299
124		Şeyhkara	Erciş	1.500
125		Kalecik	Erciş	2.999
126		Eşekviran	Erciş	1.999
127		Gümüşbaba ve Balgala	Erciş	1.999
128		Gülce	Erciş	2.000
129		Güleklü	Erciş	1.000
130		???viran	Erciş	1.000
131		Bakırcek ve Maki	Erciş	2.000
132		Akbulak	Erciş	1.000
133		Kıyak?	Erciş	2.000
134		Karacaviran	Erciş	1.500
135		Armudlu	Erciş	500
136		Karacaviran	Erciş	boş
137		Vestakari	Erciş	2.000
138		Yüreklü	Erciş	2.000
139		Rişvel	Erciş	2.000
140		Hoca Gafur	Erciş	1.500
141		Sorgulak kervan der nezd-i Panu	Erciş	500
142		Topraklu	Erciş	3.000
143	Evkök		Erciş	5.007

144		Eskiyeban	Güllü çimen	2.000
145		Karaağaç	Güllü çimen	1.999
146	Porsuklu (Bozhöyüklü)		Güllüçimen	4.000
147	Değirmenlü		Güllüçimen	4.000
148	Göllü ma'a mezra'a-i Kal'ecik		Güllüçimen	2.000
149	Maral diğer		Güllüçimen	2.000
150	Ağcaviran		Sarı Su	MÜLKİYET
151	Akbulak		Sarı Su	500
152	Camışman ve mezra'a-i bendehali ve kal'ecik ve Çamlu ve mezra'a-i Şekir		Sarı Su	MÜLKİYET
153	Ericek (Ercikak diye bir köy var)		Sarı Su	2.500
154	Gök Ahmed		Sarı Su	3.000
155	Gökoğlan ve zeylu		Sarı Su	MÜLKİYET
156	Haki		Sarı Su	3.200
157	Hasandolı		Sarı Su	5.999
158	Hasurlu		Sarı Su	3.000
159	Hirindad* ma'a mezra'a-i …		Sarı Su	5.999
160	Hun Ekrek ma'a mezra'a-i Kara Kilise ve ….nam-ı diğer Haçoç*		Sarı Su	1.500
161	Karakilisa		Sarı Su	2.500
162	Karye-i Kökün ve mezra'a-i Kırkören ve Karacelu ve Dönecik ve Pirömer ve Babalu ve Kuşkaya		Sarı Su	MÜLKİYET
163	Ribatlu ve mezra'a-i Şeref nam diğer Köçek		Sarı Su	MÜLKİYET
164	Somküçük		Sarı Su	5.000
165	Şems* ma'a Şeref-i sufla		Sarı Su	MÜLKİYET
166	Şeref-i ulya ma'a Akmescid		Sarı Su	MÜLKİYET
167	Zincirlü ma'a mezra'a-i Dağlu		Sarı Su	8.000
168		Kızılören ve Ağıl	Sarı Su	boş
169		Arıncık	Sarı Su	500
170		Maral	Sarı Su	2.000
171		Bozkaya	Sarı Su	4.000
172		Göllüce	Sarı Su	2.000
173		Boyluca	Sarı Su	2.000
174	Kirekum		Sarı Su	5.000
175		Kumdepe	Sarı Su	1.000
176	Karahaç der nezd-i karye-i Şirvan			4.000
				714.012

EK 4. ERCİŞ NAHİYESİ'NE BAĞLI KÖYLER VE HÂSILLARI (1600/1601)

SIRA	KARYE	MEZRA	TABİ-İ	HÂSIL

1	İlanlu		Aladağ /Erciş	1.000
2	Karavul (karaağıl)		Erciş	MAHLÛL
3	Güllüce mâ'a mezra'a-i Kalecik		Erciş	MAHLÛL
4	Güllü Çimen		Erciş	MAHLÛL
5	Caniklü (Haniklü)		Erciş	MAHLÛL
6		Yusuf Veli	Erciş	MAHLÛL
7		Boğazkesen	Erciş	MAHLÛL
8	Mürtazaviran		Erciş	MAHLÛL
9	Sadık		Erciş	MAHLÛL
10	Derecik ve Mezra'a-i Balluca		Erciş	MAHLÛL
11		Deşmekariğ	Erciş	MAHLÛL
12	Kalecik		Erciş	2.999
13	Zarnos		Erciş	Hâsıl ma'a adet-i ağnam 4.000
14	Ağşin		Erciş	4.000
15	Akbulak		Erciş	500
16	Akmescid		Erciş	10.000
17	Akbaş		Erciş	5.500
18	Aks (Ahiz)		Erciş	Hâsıl ma'a adet-i ağnam 4.000
19	Aksırav		Erciş	Hâsıl ma'a adet-i ağnam 46.000
20	Alacakarbansaray		Erciş	2.500
21	Bağcıömer		Erciş	3.000
22	Bakircek ma'a mezrâ'a-i Bakircek		Erciş	3.000
23	Ballu		Erciş	30.000
24	Bayramlu		Erciş	5.000
25	Behlül		Erciş	7.000
26	Boynuzluabdal		Erciş	8.000
27	Burhanlu ma'a mezra'a-i Kilise		Erciş	5.999
28	Çakırbey		Erciş	3.015
29	Çakırbey		Erciş	5.000
30	Çalıklı		Erciş	5.999
31	Çamurlu ma'a mezrâ'a-i Kızılviran		Erciş	3.999

32	Davud		Erciş	10.000
33	Delice Meydanı ma’a mezra’a-i Çayırak		Erciş	3.000
34	Derecik ma’a mezra’a-i Balluca		Erciş	2.000
35	Ekanis ve mezrâ’a-i Ekin		Erciş	45.000
36	Ekrek ma’a mezrâ’a-i Pilvank ve mezrâ’a-i Ekrek		Erciş	16.000
37	Erbizonk ma'a mez. Akkilise		Erciş	13.000
38	Ergücü		Erciş	6.666
39	Ernis (Arnis)		Erciş	5.999
40	Esbusinek ma’a mezra’a-i Topraklı		Erciş	Hâsıl ma’a adet-i ağnam 19.000
41	Gelincek		Erciş	4.000
42	Gence		Erciş	1.500
43	Gevran(KEvran)		Erciş	3.000
44	Girak (Girek)		Erciş	26.000
46	Gökdepe		Erciş	3.000
47	Göze		Erciş	4.500
48	Göze-i Ulya ma’a mezrâ’a-i Barkan		Erciş	400
49	Gülesorlu		Erciş	3.500
50	Güllü Çimen		Erciş	20.000
51	Gürgüs-ü ulya der nezdi mezrâ’a-i Gürgüs		Erciş	500
52	Hacıbey (hacik)? ve mezrâ’a-i Çamurlu ve Kırk Elmalu mezrâ’’a-i Kilise		Erciş	2.000
53	Haçrov (Haçrof)		Erciş	3.392
54	Haki		Erciş	5.000
55	Halacakilise(delicekilise)? ma’a mezrâ’a-i Berkviran		Erciş	600
56	Hergin		Erciş	8.000
57	Harhus ma’a mezrâ’a-i Otlağı		Erciş	5.000
58	Hasandolı		Erciş	9.500
59	Haycasur		Erciş	7.000
61	Haydarbey		Erciş	12.000
62	Hayluca		Erciş	1.999
63	Hızırmescid		Erciş	5.800
64	Hoca Ali		Erciş	3.000
65	Hoşviran ma’a mezrâ’a-i Saluk		Erciş	3.500
66	Irşad-ı ulya		Erciş	19.000

67	İncesu ma’a mezrâ’a-i Hasanabdal		Erciş	7.000
68	İncirlü		Erciş	3.000
69	İnkara (Zirekli) ma’a mezrâ’a-i Körceviran		Erciş	6.000
70	İzik (Ezik) ma’a mezra’a-i Karacaviran		Erciş	9.000
71	Kadıyan		Erciş	5.000
72	Kadirasker (Gıdraskar)		Erciş	10.000
73	Kalecik ve mezra’a-i Gilan		Erciş	3.000
74	Kaneş* ve mezra’a-i Merkok		Erciş	9.000
75	Karaağaç		Erciş	1.999
76	Karabarış		Erciş	Hâsıl ma’a adet-i ağnam 12.000
77	Karakilise		Erciş	2.000
78	Karamelik		Erciş	23.968
79	Karaağaç		Erciş	2.400
80	Karabulak		Erciş	1.000
81	Karacaviran		Erciş	1.500
82	Karacaviran		Erciş	3.000
83	Karacaviran		Erciş	3.000
84	Karakilise		Erciş	2.500
85	Karakilise		Erciş	Hâsıl ma’a adet-i ağnam 3.992
86	Karakum		Erciş	6.500
87	Karaşeyh		Erciş	1.500
88	Karavul		Erciş	20.000
89	Kardoğan		Erciş	4.000
90	Keneş (keşiş)maa mezra-i Pir Musa		Erciş	6.000
91	Künzek (Kenzek)		Erciş	12.000
92	Kerh		Erciş	5.500
93	Kızılkilise		Erciş	3.500
94	Kızılkilise		Erciş	3.500
95	Kızılkilise		Erciş	4.500
96	Kızılkilise-i sufla		Erciş	2.100
97	Kızılviran		Erciş	4.500
98	Koçköprü		Erciş	7.000
99	Kozlukilise		Erciş	4.500

100	Kömür		Erciş	2.000
101	Künbedkendi		Erciş	900
102	Maçaris		Erciş	4.000
103	Mağara		Erciş	2.799
104	Merşid		Erciş	9.000
105	Mescidlü ma’a mezra’a-i Sögütlü		Erciş	4.000
106	Murtazaviran		Erciş	10.000
107	Örene		Erciş	8.000
108	Palurnik		Erciş	2.000
109	Papuşkin		Erciş	4.000
110	Partaş		Erciş	Hâsıl ma’a adet-i ağnam 6.000
111	Pay maa mezra’a-i Karaağaç		Erciş	6.908
112	Pertek ma’a mezra’a-i Kayırca		Erciş	9.500
113	Pilurnik		Erciş	5.000
114	Pirkendi ve mezra’a-i Abdurrahman		Erciş	3.000
115	Pirnaşin ma'a mezrâ'a-i Vezirgil		Erciş	6.000
116	Sinameş		Erciş	4.500
117	Saba		Erciş	4.500
118	Sekban der nezd-i karye-i Güllüçimen		Erciş	2.000
119	Soğanlu		Erciş	301
120	Sor		Erciş	2.999
121	Soskın (Soskun)		Erciş	14.000
122	Subur		Erciş	Hâsıl ma’a adet-i ağnam 7.000
123	Suvarkendi ve mezra’a-i Kayırca ve mezra’a-i Molla ve Akkaya		Erciş	4.500
124	Şehir		Erciş	6.000
125	Şehripazar		Erciş	7.000
126	Şeyhlü ve mezra’a-i Karacaviran ve mezra’a-i Yoncaviran		Erciş	3.000
127	Taraklu		Erciş	2.000
128	Tatar Mehmed		Erciş	Hâsıl ma’a adet-i ağnam 2.000
129	Tihriman namı diğer Tahriman		Erciş	5.000

130	Tondros		Erciş	9.000
131	Üreklü der nezdi mezrâ’		Erciş	3.000
132	Yanık		Erciş	6.640
133	Yüksek ma’a mezrâ’a-i Sancaklu …		Erciş	7.000
134	Zincirlü ma’a mezrâ’a-i Tağlu el meşhur Dambad		Erciş	12.000
135		Kalecik der nezdi karye-i Vasu	Erciş	2.666
136		Hafare ve Palu ve Sosun	Erciş	5.000
137		Tavşanlu	Erciş	3.706
138		Haciklü	Erciş	3.300
139		Kul Ahmed	Erciş	5.000
140		Bozmeyan ve Kilisa-i Harabe…	Erciş	3.000
141		Hayranis	Erciş	2.000
142		Bezirhane	Erciş	2.999
143		Cabak	Erciş	1.000
144		Akbulak	Erciş	1.000
145		Babaoğlı	Erciş	499
146		Eşekviran	Erciş	2.500
147		Dericek	Erciş	2.500
148		Bezirhane	Erciş	999
149		Kızılviran	Erciş	2.000
150		İsmailviranı	Erciş	500
151		Denişkör	Erciş	500
152		Ezinkar (Arnikar)	Erciş	1.500
153		Evşincek	Erciş	500
154		Hornik	Erciş	1.000
155		Ekrek, Hanluca, Güzeldere, Margezek ve Kayıtlıca	Erciş	6.000
156		Küçük Pazar, Hanluca, Güllüce ve Kızılviran	Erciş	6.001
157		Şeyhşin	Erciş	2.000
158	Markendim?		Güllüce Çimen	MAHLÛL
159	Aktaş		Güllüce Çimen	MAHLÛL
160		Suburlu *	Güllüce Çimen	MAHLÛL
161	Karacaviran		Güllüce Çimen	MAHLÛL

162	Kâfirviran		Güllüce Çimen	MAHLÛL
163		Balluca	Güllüce Çimen	MAHLÛL
164		Gül Ahmed	Güllüce Çimen	MAHLÛL
165		Yoladolu	Güllüce Çimen	MAHLÛL
166		Eşrekcemil	Güllüce Çimen	MAHLÛL
167		Külcek	Güllüce Çimen	MAHLÛL
168		Kefellü	Güllüce Çimen	MAHLÛL
170	Karakilise		Güllüce Çimen	MAHLÛL
171		Kızılviran	Güllüce Çimen	MAHLÛL
172		Yüksek	Sarı Su	MAHLÛL
173		Ekincik	Sarı Su	MAHLÛL
174	Tok Gelü		Sarı Su	MAHLÛL
175	Kalecik ma'a mezra'a-i Kozlucakilise		Sarı Su	MAHLÛL
176	Otlak, ma'a mezra'a-i Kurgan		Sarı Su	MAHLÛL
177	Porsuruklu?		Sarı Su	MAHLÛL
178	Karahaç		Sarı Su	MAHLÛL
179	Karapınar		Sarı Su	MAHLÛL
180		Göllüce	Sarı Su	MAHLÛL
181	Balluca		Sarı Su	MAHLÛL
182	Kutluca		Sarı Su	MAHLÛL
183	Karh		Sarı Su	MAHLÛL
184	Kozluca		Sarı Su	MAHLÛL
185	İncesu		Sarı Su	MAHLÛL
186	Karaca viran		Sarı Su	MAHLÛL
187	Erşudlu?		Sarı Su	MAHLÛL
188	Çamurlu ve Belviran		Sarı Su	MAHLÛL
189		Vastaca	Sarı Su	MAHLÛL

190	Bölüklü		Sarı Su	MAHLÛL
191	Akbulak		Sarı Su	MAHLÛL
192		Mezra’	Sarı Su	MAHLÛL
193		Değirmenlü	Sarı Su	MAHLÛL
194		Karavul	Sarı Su	MAHLÛL
195		Güllü ve Çimen	Sarı Su	MAHLÛL
196		Hoy Küçük	Sarı Su	MAHLÛL
197		Amul	Sarı Su	MAHLÛL
198		Hoca Gafur	Sarı Su	MAHLÛL
199		Suğlak	Sarı Su	MAHLÛL
200		Karahaç	Sarı Su	MAHLÛL
201		Harmurlu	Sarı Su	MAHLÛL
202		Kozlukilise-i Harabe	Sarı Su	MAHLÛL
203	Ağcaviran		Sarı Su	Hâsıl ma’a adet-i ağnam
204	Bakircek der nezd-i ve karye-i Somberzek		Sarı Su	4.000
205	Camışman		Sarı Su	Hâsıl ma’a adet-i ağnam
206	Cüdgah		Sarı Su	9.000
207	Hunekrek		Sarı Su	1.500
208	Emir Ahmed ma’a mezrâ’a-i Hayravanlu		Sarı Su	3.000
209	Engevan (Eşekviran)		Sarı Su	6.500
210	Evkök		Sarı Su	7.000
211	Girak (Girek) ma’a Kilisa kuyu karye-i m.		Sarı Su	26.000
212	Gökoğlan ve mezrâ’a-i Biryaylu ve Gelicek		Sarı Su	Hâsıl ma’a adet-i ağnam
213	Canik (Hanik/ haniki)		Sarı Su	3.300
214	Hırındad ma’a mezrâ’a-i Tağin		Sarı Su	5.999
215	Karacaviran		Sarı Su	1.314
216	Karakum		Sarı Su	6.000
217	Karaşeyh		Sarı Su	1.500
218	Kerh		Sarı Su	6.500
219	Kökün ma’a mezrâ’a-i Kızılviran ve Karacelu ve Döğenci ve Pirömer ve Ribatlu ve Karahaç ve mezrâ’a-i Kuşkaya ve Erkin		Sarı Su	Hâsıl ma’a adet-i ağnam

220	Muy ma’a Hizane-i Muy		Sarı Su	8.786
221	Papuçgin		Sarı Su	4.000
222	Ribatlu ma’a mezrâ’a-i …namı diğer Tucil*		Sarı Su	Hâsıl ma’a adet-i ağnam
223	Som Kücek		Sarı Su	5.000
224	Subey ve mezrâ’a-i Çamlu ve Karaağaç ve mezrâ’a-i Kilisa		Sarı Su	2.000
225	Şemseddin ma’a mezrâ’a-i Şeref-i sufla		Sarı Su	Hâsıl ma’a adet-i ağnam
226	Şeref-i ulya ve mezrâ’a-i Akmescid		Sarı Su	Hâsıl ma’a adet-i ağnam
227	Şirvan ve Erş Berş		Sarı Su	6.142
228	Zekrek ma’a mezrâ’a-i Zekrek		Sarı Su	12.000
229		Söğütlü	Sarı Su	4.000
230		Kök der nezdi karye-i Gir	Sarı Su	4.000
231		Evanil der …	Sarı Su	2.000
232		Mezra’	Sarı Su	1.500
233		Kozluca	Sarı Su	8.500
234		Girdali der nezd-i Kozlucakilisa	Sarı Su	1.500
235		Gelincik	Sarı Su	500
236		Tarak	Sarı Su	2.000
237		Harçikan	Sarı Su	1.000
238		Hacılur?	Sarı Su	1.000
239		Budik	Sarı Su	4.000
240		Aksur	Sarı Su	1.000
241		Akmescid	Sarı Su	10.000
242		Kumdepe	Sarı Su	1.000
243	Dedelü ma’a mezrâ’a-i Kalecik		Sarı Su	9.000
244	Derekendi ma’a mezrâ’a-i Akdere ma’a Yaylak		Sarı Su	3.000
245	Harabe ağıl* namı diğer Ağı		Sarı Su	3.000
246	Hasava?		Sarı Su	Hâsıl ma’a adet-i ağnam 5.500
247	Karye-i Mezra’a namı diğer Derviş Alihan		Sarı Su	3.899
248	Kumdepe		Sarı Su	3.000

249		Ağı	Sarı Su	6.000
250		Akmağara	Sarı Su	2.500
251				
252				
253	(Aksur) Ağasor			7.000
254	Ağı ma'a mezrâ'a-i Gülbulasan ve Hasovabekircek ve Beldesin ve mezrâ'a-i Melik			76.999
255	Ergücü			8.000
256	Karye-i Irşad-ı sufla			497
				1.194.695

EK 5. ERCİŞ NAHİYESİ'NE BAĞLI KÖYLER VE HÂSILLARI (1604/1605)

SIRA	KARYE	TABİ-İ	HÂSIL
1	Kirvank hariç ez defter	Aladağ	3.000
2	Ağı	Erciş	80.000
3	Akbaş	Erciş	7.500
4	Akmescid	Erciş	10.500
5	Akmiş (akça meşe diye köy var)	Erciş	5000
6	Aks* (akzi)	Erciş	4000
7	Aksırav	Erciş	Hâsıl ma'a âdet-i ağnâm 56.000
8	Aksur	Erciş	7.000
9	Alacakarbansarayı	Erciş	2.500
10	Anzav ma'a mez. Anzav	Erciş	Hâsıl ma'a âdet-i ağnâm 7.500
11	Arıncık	Erciş	13.000
12	Bağcıömer	Erciş	3.500
13	Bakırcek, mez. Bakırcek	Erciş	3.000
14	Bayramlu	Erciş	5.000
15	Behlül	Erciş	7.000
16	Burhanlu, mez. Kilise	Erciş	5.999
17	Cüdgah	Erciş	9.000
18	Çamurlu	Erciş	Hâsıl ma'a âdet-i ağnâm 10.000
19	Çamurlu, mez. Kızılviran	Erciş	3.999
20	Çeltikkilise maa mez Bezekviranı?	Erciş	650
21	Çimen	Erciş	2.000
22	Davud	Erciş	10.000
23	Değirmen	Erciş	8.000
24	Delicemeydanı, mez.Çayırak	Erciş	3.999

25	Derecik mez. Balluca	Erciş	2.000
26	Derekendi, mez. Akdepe,	Erciş	3.000
27	Dikilan*	Erciş	5.999
28	Ekanis, mez. Ekin	Erciş	77.700
29	Emir Ahmed, mez. Bayramlu	Erciş	3.000
30	Erkic (Erkim)	Erciş	14.666
31	Ermuzink ve Akkilise	Erciş	18.000
32	Ernis	Erciş	5.999
33	Esbusinak	Erciş	Hâsıl ma'a âdet-i ağnâm 19.000
34	Ezik	Erciş	9.000
35	Gelincik	Erciş	4.000
36	Girek	Erciş	28.000
37	Gökdepe	Erciş	3.000
38	Göze	Erciş	4.500
39	Göze-i ulya maa mez Yazgan Ali	Erciş	450
40	Gülesorlu	Erciş	3.500
41	Güllü Çimen ma'a mez. Balluca	Erciş	4.000
42	Haçrov	Erciş	4.396
43	Haki	Erciş	5.500
44	Hamitlu	Erciş	5.957
45	Hasan Dolı	Erciş	9.500
46	Haycasur	Erciş	7.000
47	Haydarbey	Erciş	15.000
48	Hızır bin Mescid	Erciş	5.800
49	Hoca Ali	Erciş	hâsıl maa adet-i ağnam 4.000
50	Irşad-ı sufla	Erciş	7..163
51	Irşad-ı ulya	Erciş	Hâsıl ma'a âdet-i ağnâm 30200
52	İnkara	Erciş	Hâsıl âdet-i ağnâm 6.000
53	Kadirasker	Erciş	10.000
54	Kalecik	Erciş	3.000
55	Kaneş (Kaniş) ve mezra'a-i mercük Merduk (çermük)	Erciş	9.000
56	Karabarış	Erciş	Hâsıl ma'a âdet-i ağnâm 12.000
57	Karakilise	Erciş	5.000
58	Karakilise	Erciş	Hâsıl âdet-i ağnâm 2.500
59	Karamelik	Erciş	23.968 divane an nısfı cülusan ve rusum-ı örfiye
60	Karaağaç	Erciş	2.400

61	Karabarış olabilir.	Erciş	12.000
62	Karacaviran	Erciş	3.000
63	Kenzek	Erciş	12.000
64	Kerh	Erciş	6.500
65	Kerh ve mez. Eşekviran	Erciş	9.000
66	Keşiş maa mezra-i Pirmusa	Erciş	6.000
67	Kızılkilise	Erciş	4.500
68	Kızılkilise	Erciş	5.100
69	Kızılkilise	Erciş	5.500
70	Koçköprü	Erciş	12.000
71	Kozlu	Erciş	10.000
72	Kozlukilise	Erciş	5.500
73	Kozlu	Erciş	10.000
74	Kozluca	Erciş	3.000
75	Maçaris	Erciş	8.500
76	Mağara	Erciş	2.799
77	Merşid	Erciş	9.000
78	Mez. Akbulak	Erciş	1.000
79	Mez. Bozmeyan, Kilisa-i Harabedede	Erciş	3.000
80	mez. Eşekviranı	Erciş	3.000
81	Mez. Haciklu, Kilise ve Kalecik hariç ez defter.	Erciş	1.000
82	Mez. Hayranik	Erciş	3.000
83	Mez. Kalecik der nezd-i Vasu	Erciş	2.666
84	Mez. Kök der nezd karye-i Kemer	Erciş	4.000
85	mez. Soğanlu	Erciş	301
86	Mez. Şeyhşin	Erciş	3.000
87	Mez. Aksurlu	Erciş	1.000
88	Mezra' namı diğer Hızır Alihan	Erciş	3.899
89	Minaver	Erciş	5.000
90	Muy	Erciş	11.785
91	Örene	Erciş	10.000
92	Panuh ve mez. Kılıflu	Erciş	Hâsıl ma’a âdet-i ağnâm 6.640
93	Papuşkin	Erciş	Hâsıl ma’a âdet-i ağnâm 4.000
94	Partaş	Erciş	hâsıl maa adet-i ağnam 13.000
95	Pay	Erciş	hâsıl maa âdet-i ağnâm 7.900
96	Pirkendi ve mez Abdurrahman	Erciş	6.000
97	Pirnişin (Pirnaşin), mez. Varnik	Erciş	6.000
98	Sinameş	Erciş	4.500
99	Soskın	Erciş	13.000

100	Suvarkendi, mez. Kayırca ve Melik ve Akkaya	Erciş	Hâsıl ma’a âdet-i ağnâm 5.500
101	Şeyhlü, mez. Karacaviran, Kurd ve Yurdviran	Erciş	3.001
102	Şeyhşin	Erciş	3.000
103	Tatar Mehmed	Erciş	5.000
104	Tihriman	Erciş	7.000
105	Tondros	Erciş	14.000
106	Yekün an karye-i Suvarkendi	Erciş	21.396
107	Yüksek? ma’a mezra’a-i Sancaklu ve mezra’a-i Karaca	Erciş	7.000
108	Zarnos maa mez Roni	Erciş	9.000
109	Zekrek, mez. Pilvank ve Zekrek	Erciş	Hâsıl ma’a âdet-i ağnâm 16.000
110	Zincirlü	Erciş	8.000
111	Zincirlü, mez. Tağlu namı diğer Tamgalı	Erciş	12.000
112	Ağcaviran	Sarısu	Hâsıl ma’a âdet-i ağnâm
113	Akbulak	Sarısu	1.000
114	Bakırcek der nezd-i karye-i Somberzek	Sarısu	4.000
115	Boynuzlu Abdal	Sarısu	Hâsıl ma’a âdet-i ağnâm 9.000
116	Camuşman (gameşvan), mez. Haki, Kalecik, Şekir(bekir), Haslu	Sarısu	Hâsıl ma’a âdet-i ağnâm
117	Canik (haki)	Sarısu	3.300
118	Dedelü, mez. Kalecik	Sarısu	13.000
119	Ekrek ma'a mez. Pilurmak ve Kargalık	Sarısu	Hâsıl ma’a âdet-i ağnâm 12.000
120	Elif var gerisi silik	Sarısu	5.000
121	Evkök	Sarısu	9.000
122	Gökoğlan, mez. Ribatlu, Kalecik	Sarısu	Hâsıl ma’a âdet-i ağnâm
123	Harabe Ağıl namı diğer Ağı (Kara ağıl diye bir köy var)	Sarısu	3.000
124	Hasova	Sarısu	5.500
125	Hergin	Sarısu	8.500
126	Hırından maa mez. Tağin	Sarısu	8.999
127	İncek	Sarısu	500
128	Karakilise	Sarısu	6.000
129	Karacaviran	Sarısu	1.214
130	Kozaekrek	Sarısu	1.500
131	Kozluca	Sarısu	8.500
132	Kozluk	Sarısu	3.000
133	Kökün, mez. Kızılviran, Karacalu, Dülcek, Pirömer, Ribatlu, Karahaç, Kuşkaya, Erkin	Sarısu	Hâsıl ma’a âdet-i ağnâm

134	mez. Ağıl	Sarısu	6.000
135	mez. Akmescid	Sarısu	10.000
136	Mez. Girdali (Kirdek) der nezd-i Kilise-i Kozluca	Sarısu	1.500
137	mez. Hoca-i Divane	Sarısu	1.000
138	Mez. İnci	Sarısu	6.000
139	Mez. Kalecik, mez. Berk	Sarısu	650
140	mez. Maral	Sarısu	2.000
141	Mez. Mezra'	Sarısu	Hâsıl ma'a âdet-i ağnâm 1.500
142	Mez. Söğütlü	Sarısu	4.000
143	mez.Akmağara	Sarısu	2.500
144	mez.Harcitan?	Sarısu	1.000
145	Muy ma'a Harabemuy	Sarısu	8.786
146	Ordacek hariç ez defter	Sarısu	3.000
147	Pertek	Sarısu	12.500
148	Pilurnik (Pilurmak)	Sarısu	5.000
149	Ribatlu, mez. Şeref namı diğer Göcek	Sarısu	Hâsıl ma'a âdet-i ağnâm
150	Şemseddin, mez. Şeref-i sufla	Sarısu	Hâsıl ma'a âdet-i ağnâm
151	Şeref-i ulya, mez. Akmescid	Sarısu	Hâsıl ma'a âdet-i ağnâm
152	Şirvan ve İriş?	Sarısu	6.249
153	yekün an karye-i Muy	Sarısu	21.500
154	Zavik (Zevik)?, mez.Çamlu,Suluağaç, Kilise	Sarısu	2.000
155	Çakırbey	Sarısu (Erciş olması lazım)	5.000
156	Palurnik	Sarısu (Erciş olması lazım)	4.000
			1.198.530

EK 6. ORJİNALLİK FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu *Form No.*	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi *Date of Pub.*	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu *PhD Thesis Dissertation Originality Report*	Revizyon No *Rev. No.*	02
		Revizyon Tarihi *Rev.Date*	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih:31/07/2025

Tez Başlığı : Osmanlı Döneminde Erciş (XVI – XVIII. Yüzyıllar)

.....

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....

Yukarıda başlığı verilen tezimin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 272 sayfalık kısmına ilişkin, 31/07/2025 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 20 'dir.

Uygulanan filtrelemeler**:

1. ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
2. ☒ Kaynakça hariç
3. ☐ Alıntılar hariç
4. ☒ Alıntılar dâhil
5. ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezimin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Talat KARATAŞ

Öğrenci Bilgileri					
	Ad-Soyad	Talat KARATAŞ			
	Öğrenci No	N16248220			
	Enstitü Anabilim Dalı	Tarih			
	Programı	Tarih			
	Statüsü	Doktora	☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr	☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Dr. Öğr. Üyesi M. Hulusi LEKESİZ

*Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.
**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariçdahil, 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu / Form No.	FRM-DR-21
	Yayın Tarihi / Date of Pub.	04.01.2023
FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu *PhD Thesis Dissertation Originality Report*	Revizyon No / Rev. No.	02
	Revizyon Tarihi / Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

Date: 31/07/2025

Thesis Title : Erciş in the Ottoman Period (XVIth XVIIIth Centuries)

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 31/07/2025 for the total of 272 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 20 %.

Filtering options applied**:

1. ☐ Approval and Decleration sections excluded
2. ☒ References cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. ☒ Quotes included
5. ☒ Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Talat KARATAŞ

Student Information					
	Name-Surname	Talat KARATAŞ			
	Student Number	N16248220			
	Department	History			
	Programme	History			
	Status	**PhD**	☒	**Combined MA/M3o-PhD**	☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Assistant Professor (Ph.D.) M. Hulusi LEKESİZ

**As mentioned in the second part [article (4)/3]of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding refence, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 7. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu *Form No.*	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi *Date of Pub.*	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu *Ethics Board Form for PhD Thesis*	Revizyon No *Rev. No.*	02
		Revizyon Tarihi *Rev.Date*	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 31/07/2025

Tez Başlığı : Osmanlı Döneminde Erciş (XVI – XVIII. Yüzyıllar)

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Talat KARATAŞ

Öğrenci Bilgileri					
	Ad-Soyad	Talat KARATAŞ			
	Öğrenci No	N16248220			
	Enstitü Anabilim Dalı	Tarih			
	Programı	Tarih			
	Statüsü	**Doktora**	☒	**Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr**	☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Dr. Öğr. Üyesi M. Hulusi LEKESİZ

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu *Form No.*	FRM-DR-12
	Yayın Tarihi *Date of Pub.*	22.11.2023
FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu *Ethics Board Form for PhD Thesis*	Revizyon No *Rev. No.*	02
	Revizyon Tarihi *Rev.Date*	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

Date:31/07/2025

ThesisTitle : Ereğli in the Ottoman Period (XVIth XVIIIth Centuries)

My thesis work with the title given above:

1. Does not perform experimentation on people or animals.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
5. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infrigement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

Talat KARATAŞ

Student Information					
	Name-Surname	Talat KARATAŞ			
	Student Number	N16248220			
	Department	History			
	Programme	History			
	Status	**PhD**	☒	**Combined MA/MSc-PhD**	☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Assistant Professor (Ph.D.) M. Hulusi LEKESİZ